Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 289-12-98

Факс: (061) 289-12-98

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 1 (II), 2015

Запоріжжя 2015

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. – № 1 (II). – 233 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 08 від 31.03.2015 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ануфрієв М. І. – доктор юридичних наук, доцент
Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, доцент
Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)
Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
Заєць А. П. – доктор юридичних наук, професор
Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Польща)
Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)
Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук (Республіка Таджикистан)
Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Пєтков В. П. – доктор юридичних наук, професор
Пирожкова Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, доцент
Сабадаш В. П. – кандидат юридичних наук, доцент
Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)
Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

© Запорізький національний університет, 2015

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

КОЛОМОЕЦ Т.А.

НИКОЛАЙ ОСИПОВИЧ КУПЛЕВАСКИЙ – УЧЕНЫЙ-АДМИНИСТРАТИВИСТ, ПЕДАГОГ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ, РОЛЬ ЕГО ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ НАУКИ И НОРМОТВОРЧЕСТВА **9**

ГОРБОВА Н.А.

ТЕОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ **16**

КРАВЧУК В.М.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ **22**

ХОМКО Л.В.

ВИБОРЧЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ МІСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ **30**

РАДОВЕЦЬКА Л.В.

ТЕОРЕТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ **37**

ГАРТМАН М.Т.

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ **44**

ДУБОВИК О.І.

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ **51**

СМЕТЮХ В.С.

ҐЕНЕЗА ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ФОРМИ УНІВЕРСАЛЬНО-ЗАГАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСТВА **56**

РОЗДІЛ ІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР І.В.

АВТОРСЬКІ ПРАВА ЖУРНАЛІСТА **64**

МОСКАЛЕНКО К.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ АРТИСТІВ-ВИКОНАВЦІВ І ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА **71**

КІМЧИНСЬКА С.В.

СТАДІЇ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ **78**

РУЖИЦЬКА Є.О.

ОСНОВНІ ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА **84**

СЕМЬОРКІНА К.О., САМІЛИК Л.О.

НОТАРІУС ЯК СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИЙ СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО **91**

РОЗДІЛ ІІІ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

НІКІТЕНКО О.І.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ **97**

ВАСИЛЕНКО Л.П.

ПОВНОВАЖЕННЯ Й КОМПЕТЕНЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ **101**

ПІЦИКЕВИЧ В.В.

ЗМІСТ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ **108**

САРАНА С.В.

ЗАГАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНИЙ ПОДАТКОВИЙ РЕЖИМ: ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ **115**

ФЕДОТОВ О.П., ГЕРМАН О.О.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПРАВЛЯННЯ ЄДИНОГО ЗБОРУ В ПУНКТАХ ПРОПУСКУ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ **122**

ЄФІМЕНКО Л.Л.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЕДЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦЬОГО ПИТАННЯ **129**

ІЛЬНИЦЬКИЙ В.О.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ **133**

КУЗЬМІНА І.С.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ ВИКОНАВЧИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ **139**

ПАХОМОВА І.А.

ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНЦІЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ **146**

РОЗДІЛ ІV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ТРУДОВЕ ПРАВО

ІЛЬЮЩЕНКО Г.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ **152**

КОРЧАК Н.М.

МЕЖІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ВТРУЧАННЯ В ПРОЦЕСИ КОНКУРЕНЦІЇ: КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ **158**

ЯЦКЕВИЧ І.І.

ГАРАНТІЇ, ОБМЕЖЕННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ НА УМОВАХ СУМІСНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ **165**

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

КЛОЧКО А.М.

СЛУЖБОВІ ЗЛОВЖИВАННЯ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ **172**

ПРОКОФ'ЄВА-ЯНЧИЛЕНКО Д.М.

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ **178**

КРИКУШЕНКО О.Г.

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ ЯК ПРАВОВА ПАРАДИГМА ПРОТИДІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ (ТЮРЕМНІЙ) СУБКУЛЬТУРІ..... **182**

ЛІСНЯК С.Г.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ (2010-2014 РОКИ) **188**

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

КОРОЛЬ В.В., ЮРЧИШИН В.Д.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПІДСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ..... **196**

ЩЕРИЦЯ С.І.

ДОКАЗИ Й ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ **202**

КРАВЧЕНКО О.Є.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У РАЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ Й КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ **208**

КРИКЛИВЕЦЬ Д.Є.

СКАРГА НА РІШЕННЯ, ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО АБО ПРОКУРОРА: ФОРМА, РЕКВІЗИТИ Й ПОНЯТТЯ..... **214**

СІВАК О.В.

КРИТЕРІЇ ДОЦІЛЬНОСТІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ..... **221**

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ..... **229**

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ")..... **231**

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HYSTORY OF STATE AND LAW

KOLOMOIETS T.O.

NIKOLAY OSIPOVICH KUPLEVASKY AS A SCHOLAR, TEACHER, SOCIAL ACTIVIST AND POLITICIAN, THE ROLE OF HIS ARTISTIC HERITAGE FOR THE MODERN UKRAINIAN LEGAL AND ADMINISTRATIVE SCIENCE AND LAW-MAKING **9**

HORBOVA N.A.

THEORY OF INTELLECTUAL PROPERTY: TO THE ISSUE OF PROBLEM SETTING **16**

KRAVCHUK V.N.

GENERAL SOCIAL GUARANTEES OF ACTIVITY OF JUDGES IN UKRAINE: CONCEPT AND KINDS **23**

KHOMKO L.V.

ELECTORAL FRANCHISE AS AN INSTITUTION OF MUNICIPAL LAW IN UKRAINIAN CITIES OF AUSTRIAN (AUSTRO-HUNGARIAN) AND RUSSIAN EMPIRES **30**

RADOVETSKA L.V.

NATIONAL SECURITY THEORETICAL CONSTRUCT **37**

HARTMAN M.T.

GENESIS OF JEWISH LEGAL SYSTEM DEVELOPMENT **44**

DUBOVIK O.I.

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF RESTORATIVE JUSTICE ARE IN UKRAINE **51**

SMETYUKH V.S.

GENESIS OF THE IDEA OF NATION STATE AS A FROM OF GENERAL UNIVERSAL ORGANIZATION OF MANKIND **57**

SECTION II. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDUR; FEMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

ZAITSEVA-KALAUR I.V.

JOURNALISTS' AUTHORS' RIGHTS **64**

MOSKALENKO K.V.

TO THE QUESTION ON CORRELATION BETWEEN PRIVACY RIGHT OF PERFORMERS AND FREEDOM OF SPEECH **71**

KIMCHYNSKA S.V.

THE STAGES OF THE MECHANISM OF CIVIL PROCEDURAL REGULATION **79**

RUZHYTSKA Y.O.

BASIC CONSUMER RIGHTS FOR LAW OF UKRAINE: DEFINITION AND CHARACTERISTICS **85**

SEMIORKINA K.O., SAMILYK L.O.

NOTARY AS A SPECIFICALLY AUTHORIZED SUBJECT OF STATE REGISTRATION OF RIGHTS TO REAL ESTATE **92**

SECTION III. ADNINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

NIKITENKO A.I.

INFORMATION SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM **97**

VASYLENKO L.P.

POWERS AND COMPETENCES OF THE CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITY ON ECOLOGY AND NATURAL RESOURCES..... **101**

PITSYKEVYCH V.V.

CONTENT AND GENERAL CHARACTERISTIC OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX IN UKRAINE **108**

SARANA S.V.

GENERAL PROCEDURAL TAX REGIME: THE QUESTION OF PRINCIPLES OF FORMATION..... **116**

FEDOTOV A.P., GERMAN A.A.

SOME QUESTIONS OF CHARGING THE SINGLE FEE AT CROSSING POINTS ON THE STATE BORDER OF UKRAINE..... **123**

EFIMENKO L.L.

OF THEORETICAL FOUNDATIONS OF BUDGET REPORT IN UKRAINE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE SETTLEMENT OF THIS ISSUE..... **129**

ILNYTSKYY V.O.

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES..... **134**

KUZMINA I.S.

FOREIGN EXPERIENCE OF BUILDING EXECUTIVE SYSTEMS: COMPARATIVE CHARACTERISTICS AND PROSPECTS OF APPLICATION IN UKRAINE..... **139**

PAKHOMOVA I.A.

INFORMATION COMPETENCE OF HIGHER AUTHORITIES OF STATE EXECUTIVE POWER OF UKRAINE..... **146**

SECTION IV. ECONOMIC LAW; LABOUR LAW

ILYUSHCHENCO A.V.

FEATURES OF THE PRINCIPLE OF OPTIONALITY IN ECONOMIC LEGAL PROCEEDINGS..... **152**

KORCHAK N.N.

SCOPES OF STATE LEGAL INTERFERENCE WITH PROCESSES OF COMPETITION: CRITERION OF DETERMINATION..... **158**

IATSKEVYCH I.I.

GUARANTEES, RESTRICTIONS AND PRACTICE OF RIGHT TO WORK REALIZATION AS SECOND JOB IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION..... **165**

SECTION V. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

KLOCHKO A.M.

CRIMES IN THE SPHERE OF SERVICE ACTIVITY IN THE BANKS..... **172**

PROKOF'YEVA-YANCHYLENKO D.M.

INFORMATION COMPONENT IN CRIMINOLOGICAL SECURITY PROVIDING..... **178**

KRIKUSHENKO A.H.

THE PRINCIPLE OF EQUALITY BEFORE THE LAW CONVICTED HOW PARADIGM TO COUNTER PENITENTIARY (PRISON) SUBCULTURES **183**

LISNIAK S.H.

CRIMINOLOGICAL DESCRIPTION OF CRIMES AGAINST FREEDOM, HONOR AND DIGNITY OF PERSON (2010-2014 YEARS)..... **189**

SECTION VI. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

KOROL V.V., YURCHYSHYN V.D.

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF JURISDICTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTUAL BASES..... **196**

SCHERYTSIA S.I.

EVIDENCES AND PROOFS IN CRIMINAL REALIZATION..... **202**

KRAVCHENKO O.Y.

SYSTEMATIZATION OF COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTION ACTIONS WHEN CARRYING OUT SUPERVISION AND CONTROL WITHIN CRIMINAL PROCEEDING..... **208**

KRYKLYVETS D.YE.

COMPLAINT AGAINST DECISIONS, ACTIONS OR INACTIVITY OF INVESTIGATOR OR PROSECUTOR: FORM, DETAILS AND CONCEPT **215**

SIVAK O.V.

CRITERIONS OF THE NECESSITY AND EFFICIENCY USING BAIL FOR PREVENT MEASURES TO JUVENILES..... **222**

INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS..... **229**

THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES") **231**

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342: 340.12: 378.22

НИКОЛАЙ ОСИПОВИЧ КУПЛЕВАСКИЙ – УЧЕНЫЙ-АДМИНИСТРАТИВИСТ, ПЕДАГОГ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДЕЯТЕЛЬ, РОЛЬ ЕГО ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ НАУКИ И НОРМОТВОРЧЕСТВА

Коломоец Т.А., д.ю.н., профессор, Заслуженный юрист Украины

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
t_deputy@ukr.net

В статье, посвященной Н.О. Куплеваскому, рассматриваются роль и значение ученого-административиста в становлении и развитии административно-правовой науки Украины, отраслевого нормотворчества, юридического образования, а также вехи его жизненного и творческого пути, результаты его работы.

Ключевые слова: административная юстиция, административно-правовая доктрина, государственная служба, дисциплинарная ответственность, законность, нормотворчество, юридическое образование.

МИКОЛА ОСИПОВИЧ КУПЛЕВАСЬКИЙ – УЧЕНИЙ-АДМІНІСТРАТИВІСТ, ПЕДАГОГ, ГРОМАДСЬКИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, РОЛЬ ЙОГО ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ Й НОРМОТВОРЧОСТІ

Коломоєць Т.О.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net

У статті, присвяченій М.О. Куплеваському, розглядаються роль і значення вченого-адміністративіста в становленні й розвитку адміністративно-правової науки України, галузевої нормотворчості, юридичної освіти, а також віхи його життєвого й творчого шляху, результати його роботи.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративно-правова доктрина, державна служба, дисциплінарна відповідальність, законність, нормотворчість, юридична освіта.

NIKOLAY OSIPOVICH KUPLEVASKY AS A SCHOLAR, TEACHER, SOCIAL ACTIVIST AND POLITICIAN, THE ROLE OF HIS ARTISTIC HERITAGE FOR THE MODERN UKRAINIAN LEGAL AND ADMINISTRATIVE SCIENCE AND LAW-MAKING

Kolomoiets T.O.

Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
t_deputy@ukr.net

The article is dedicated to N.O. Kuplevasky. It examines the role and importance of scholar's works in the development of administrative and legal sciences of Ukraine, rule-making, legal education. The author researches the milestones of his life and career, work results.

His works, in addition to fundamental theoretical propositions contain sometimes quite "bold" for his time suggestions on drafting regulations and law enforcement, including and taking into account comparative legal doctrines and rulemaking process in foreign countries. His works attracted attention of the legal community, sometimes due to the quite radical content, became the cause of the discussions held directly on the pages of the leading law publications.

In his scientific works N.O. Kuplevasky paid enough attention to the study of the problems of the public service, especially the underinvestigated problems of disciplinary responsibility of civil servants.

Scientific papers of N.O. Kuplevasky regarding the procedure of staffing of public institutions are seen as extremely interesting. The scholar focuses on the usefulness of the special examination for the selection of suitable candidates for the civil service, which enables to check the level of professional and moral training of persons to distinguish dignitaries from deceivers.

Provisions set forth by N.O. Kuplevasky regarding the limits of obedience of individuals and legal entities to requirements of officials are also of particular interest.

The author claims that modern Ukrainian administrative procedure legislation is designed in the first place on the basis of provisions elaborated by N.O. Kuplevasky (in terms of settlement of organizational issues of administrative justice and procedural issues of its existence).

Provisions of the scholar's teachings are relevant in contemporary conditions of state law-making reformation in Ukraine, which in turn activates the need to "re-read" scientific works of Nikolai Osipovich Kuplevasky, maximizing the use of his artistic heritage.

Key words: administrative justice, administrative and legal doctrine, civil service, disciplinary responsibility, legality, rule-making, legal education.

В условиях активизации реформационных государствотворческих и правотворческих процессов, для обеспечения результативности и эффективности которых необходимым является соблюдение принципа научности, существенно вырастает актуальность формирования современного правового научного фундамента, сочетающего в себе как достижения правовых научных исследований предыдущих лет, так и доктринальные положения, сформулированные с учетом новейших потребностей развития государства и права. Концентрируя свое внимание на формировании нового нормативного базиса регулирования отношений дисциплинарной ответственности государственных служащих, максимального использования ресурса разнообразных форм, способов обеспечения законности в сфере публичного администрирования, ресурса административной юстиции и административного судопроизводства, законодатель все активнее привлекает к соответствующему процессу (как на стадии подготовки научного обоснования разработки проекта нормативно-правового акта, научной экспертизы имеющихся проектов нормативно-правовых актов, так и на стадии доктринального сопровождения принятия и применения соответствующих актов с целью определения эффективности их существования, своевременной подготовки изменений и дополнений в случае необходимости) ученых-юристов, которые, как свидетельствует анализ нормативной практики (в том числе законопроектной деятельности в Украине за последние десять лет), все чаще обращаются к фундаментальным доктринальным отраслевым наработкам XIX – начала XX века, используют в качестве базовых положений для современных доктринальных отраслевых исследований фундаментальные работы ученых-административистов, непосредственно посвященные служебному праву, институтам административно-процессуального права, административно-процедурного права и так далее. Так называемое «новое прочтение» работ ученых-административистов XIX – начала XX века, заимствование их базовых положений, модификация их с учетом потребностей современности во многом способствуют формированию доктринального отраслевого научного базиса современного украинского нормотворчества и правоприменения в сфере публичного администрирования, в административно-деликтной, административно-процессуальной и административно-процедурной сферах отношений.

К «золотому доктринальному отраслевому правовому запасу», положения которого все чаще привлекают внимание представителей современной украинской административно-правовой науки, особенно в контексте кардинального обновления правовых основ существования публичной службы, дисциплинарной ответственности государственных служащих, административного судопроизводства, вполне можно отнести творческое наследие известного ученого-юриста, общественного и политического деятеля Николая Осиповича Куплеваского. Все чаще можно встретить в новейших научных, учебных, публицистических правовых отраслевых источниках упоминания о его роли и значении в развитии правовой доктрины (особенно положений о способах обеспечения законности в публичном администрировании, административной юстиции) [1, с. 36; 2, с. 32], юридического образования (с учетом его вклада в развитие Императорского Харьковского университета, Харьковского юридического общества при этом университете) [3, с. 18-19]. Однако, к сожалению, превалирует фрагментарный подход как к анализу творческого наследия ученого, несмотря на прогрессивность, новационность, фундаментальность его работ (как правило, упоминаются лишь некоторые наиболее известные труды), так и к изучению его жизненного и творческого пути (в основном наблюдается дублирование основных биографических данных, которые подаются иногда в несколько упрощенном варианте с противоречивым содержательным наполнением). Все это не позволяет в полном объеме оценить роль и значение Н.О. Куплеваского в развитии административно-правовой науки и юридического образования, феноменальность его творческого наследия.

Несмотря на то, что о жизненном и творческом пути Н.О. Куплеваского сохранилось недостаточно сведений, можно с уверенностью отметить, что он был человеком достаточно нелегкой судьбы. Родился 24 декабря 1848 года в г. Орехове Таврийской губернии (ныне Запорожская область). Его отец умер, когда сыну было всего четыре года. Долгое время Н.О. Куплеваский жил с матерью в Киеве, а в 1858 году был перевезен к родственникам в Харьков. Хотя, как упоминается в нескольких

источниках, в частности, исследовании Л.В. Калашниковой, точная причина этого переезда не ясна, но из того, что «во 2-й Харьковской гимназии он стал сначала приходящим учеником, а позже казеннокоштным пансионером» [4, с. 56-57], вполне логично сделать вывод, что его семья была малообеспеченной. Это, в свою очередь, во многом способствовало формированию его активной жизненной позиции, когда «молодому человеку предстояло пробиваться в жизни самому и надеяться только на собственные силы» [4, с. 56]. После окончания в 1865 году Харьковской гимназии с золотой медалью он поступил на юридический факультет Харьковского университета, однако уже в 1867 году (на втором курсе) по состоянию здоровья вынужден был прервать обучение на два года. Впоследствии, вновь поступив на второй курс, он смог успешно завершить обучение в 1872 году. Старательного, успешного выпускника оставили на кафедре государственного права стипендиатом для подготовки к профессорскому званию. Полгода в 1875 году Н.О. Куплеваский продолжал обучение в Киевском университете Святого Владимира, где активно исследовал проблемы государственного права под руководством профессора А.В. Романовича-Славатинского и слушал лекции профессора М.Ф. Владимирского-Буданова по истории российского права. В дальнейшем он использовал в своей педагогической деятельности полученные знания и уникальные методики работы со студентами [5, с. 125-129]. В том же университете он сдал экзамен и получил степень магистра государственного права [6, с. 18]. В 1877 году Н.О. Куплеваский успешно защитил диссертацию и получил звание приват-доцента, что позволило ему читать лекции по государственному праву в Харьковском университете. А в 1880 году, после защиты магистерской диссертации «Административная юстиция в Западной Европе. Административная юстиция во Франции», он был избран штатным доцентом. В период с 1880 года по 1882 год ученый находился в заграничной командировке (за казенный счет), во время которой он не только слушал лекции известных юристов в университетах Парижа, Мюнхена, Гейдельберга, но и имел возможность заниматься в Парижской национальной и Мюнхенской королевской библиотеках. В 1885 году Н.О. Куплеваский защитил докторскую диссертацию «Государственная служба в теории и действующем праве Англии, Франции, Германии и Цислейтанской Австрии» и был утвержден в звании экстраординарного, а с 1888 года – ординарного профессора. Ученый преподавал историю российского права, курс общего государственного права, историю государственных учреждений Англии, вел практические занятия со студентами. С 1886 года по 1901 год Н.О. Куплеваский заведовал юридическим кабинетом, учрежденным при юридическом факультете. С 1882 года по 1884 год он был секретарем юридического факультета, а с 1901 года по 1905 год – ректором Харьковского университета. С 1902 года Н.О. Куплеваский – заслуженный профессор.

Будучи ректором одного из ведущих вузов, Н.О. Куплеваский не только способствовал его развитию, но и был активным сторонником реформирования университетского образования. Реформу университетского образования он, как и его коллеги – представители профессорско-преподавательского состава Харьковского университета, рассматривал в качестве неотъемлемой составляющей всех реформационных процессов в государстве, обосновывая необходимость автономии вузов, академической мобильности и свободы участников учебного и научного процессов, что фактически совпадает с приоритетами реформирования современного высшего, в том числе и юридического, образования в Украине. Сформулированные им положения не утратили свою актуальность и в наше время, что вновь подтверждает проницательность Н.О. Куплеваского как лидера образовательного, в том числе реформационного, процесса с активной жизненной позицией. Достаточно смелым для своего времени поступком можно считать подготовку «Записки Совета Императорского Харьковского университета по вопросу об условиях, при которых возможно достижение нормального течения университетской жизни» с детальным обоснованием необходимости осуществления кардинальной реформы университетского образования, ее содержательное наполнение и опубликование с разрешительной надписью Н.О. Куплеваского [7, с. 11-13]. Необходимо отметить, что очень многие положения, сформулированные Н.О. Куплеваским относительно реформирования университетского образования, были восприняты украинским законодателем при подготовке Закона Украины «О высшем образовании» (2014 года), а также нашли свое закрепление в многочисленных новейших нормативно-правовых актах.

Н.О. Куплеваский был членом научного комитета Министерства народного просвещения, консультантом Министерства юстиции России, преподавателем государственного права в Харьковском училище правоведения, а также первым председателем Харьковского юридического общества при Императорском Харьковском университете. Харьковское юридическое общество было создано в 1900 году, а реально начало функционировать в 1901 году; оно способствовало повышению уровня научных исследований прежде всего преподавателей юридического факультета. Харьковское юридическое общество было достаточно многочисленным и по состоянию на март 1904 года

насчитывало в своих рядах 215 человек. На его заседаниях заслушивались и активно (иногда даже очень остро) обсуждались наиболее важные теоретические и практические вопросы правоведения, что соответствовало основным принципам его деятельности. Так, выступая на торжественном заседании по случаю открытия Харьковского юридического общества, Н.О. Куплеваский среди принципов, на основе которых должна осуществляться его деятельность, назвал законность, свободу личности, самодеятельность и руководство в своей деятельности не только юридическими, но и нравственными обязанностями [3, с. 19]. В 1904 году Н.О. Куплеваский выходит в отставку по выслуге лет, однако и в 1904–1905 учебном году продолжает читать лекции студентам и исполнять обязанности ректора Харьковского университета. Н.О. Куплеваский был Учителем с большой буквы, к своей работе относился увлеченно и ответственно, вкладывал в ее выполнение всего себя, что и сформировало ему заслуженное уважение и авторитет среди студентов и коллег. В источниках можно встретить упоминание о том, что уже после отставки ученого кафедрой было принято решение подать прошение о продолжении преподавательской деятельности Н.О. Куплеваским внештатно, но с оплатой этой деятельности согласно закону [4, с. 57]. Это решение было активно поддержано студенчеством. Заслуги ученого были высоко оценены государством и обществом, отмечены наградами – орденами Святого Владимира III степени, Святой Анны II степени, Святого Станислава II степени.

К сожалению, мало что известно о последних годах жизни Н.О. Куплеваского. Л.В. Калашникова отмечает, что одно из последних упоминаний о нем можно встретить в газете «Южный край» от 2 января 1910 года: «Производится из действительных статских советников – в тайные советники, член консультации при Министерстве юстиции, заслуженный профессор Императорского Харьковского университета, доктор государственного права Николай Куплеваский» [4, с. 57]. Дальнейшая его судьба, а также дата смерти не известны.

Н.О. Куплеваский является автором многочисленных работ, его научное наследие впечатляет. Несмотря на то, что в большинстве научных и учебных отраслевых правовых источников упоминаются лишь некоторые (преимущественно диссертационные) работы Н.О. Куплеваского, он опубликовал достаточно много трудов, например: «Размышления французских и немецких писателей по вопросам об административных судах» (1877 года), «Принцип разделения власти в строе (устройстве) современного государства» (1882 года), «О пределах повиновения незаконным распоряжениям и действиям должностных лиц» (1886 года), «Государственные конкурсы во Франции» (1890 года), учебник «Русское государственное право» в двух томах (том 1 – 1894 года, том 2 – 1896 года), «Исторический очерк преобразования государственного устройства в Царствовании Императора Николая» (1912 года), «Общее учение о государстве в связи с главными вопросами государственного права и политики» (1903–1904 годов), «Административная юстиция в Западной Европе», «Административная юстиция во Франции» (1879 года), «Состояние сельской общины в XVI веке на дворцовых землях и землях духовных и светских владельцев» (1877 года), «Государственная служба в теории и в действующем праве Англии, Франции, Германии и Цислейтанской Австрии» (1888 года), «О чрезвычайных распоряжениях или временных законах» (1882 года), «Проект устава о служебных провинностях» (1899 года), «Вопрос об организации студенчества университетов» (1902 года) и другие.

Его работы, помимо фундаментальных теоретических положений, содержат сформулированные предложения нормопроектного и правоприменительного содержания, иногда достаточно «смелые» для своего времени, в том числе с учетом результатов сравнительно-правовых доктринальных, нормотворческих процессов в зарубежных странах. Его работы привлекали внимание юридической общественности, иногда благодаря достаточно острому содержанию [4, с. 56-57], становились причиной полемики, которая разгоралась непосредственно на страницах ведущих юридических публицистических изданий. В качестве примера можно упомянуть хотя бы дискуссию на страницах ведущего юридического журнала «Юридический Вестник» (многие свои работы Н.О. Куплеваский опубликовал в «Юридическом Вестнике», «Вестнике Европы», «Журнале Министерства Юстиции» и других изданиях), возникшую после опубликования в 1886 году в № 6 статьи Н.О. Куплеваского «О пределах повиновения незаконным распоряжениям и действиям должностных лиц», которая вызвала возражения обер-прокурора уголовного кассационного департамента правового Сената И.Г. Щегловитова, а в последующем и ответную реакцию в виде очередной статьи ученого (в № 5 за 1887 год). Н.О. Куплеваский сумел не только сформулировать основные доктринальные положения о многих способах обеспечения законности, приоритетах использования их ресурсов с одновременным формулированием предложений относительно формирования нормативного базиса по использованию, созданию административной юстиции как института ограничения произвола со

стороны субъектов публичного администрирования, но и в полемике с юристами-практиками, юристами-учеными детально обосновать целесообразность соответствующих преобразований, углубленного научного правового исследования потенциала, что и обусловило высокую оценку его научных трудов в профессиональном обществе, трепетное ожидание каждой новой работы. Накануне 30-летия его педагогической, научной, административной деятельности в газете «Южный край» была опубликован статья о юбиляре. В ней, кроме позитивных отзывов о Н.О. Куплеваском как о выдающемся педагоге, общественном и политическом деятеле, организаторе юридического образования, было отмечено: «Труды профессора-юбиляра высоко ценятся в науке и даже цитируются в мотивах в некоторых законодательных проектах» [4, с. 56-57; 8].

В своих научных работах Н.О. Куплеваский уделял достаточно много внимания исследованию проблем государственной службы, особенно малоизученным проблемам дисциплинарной ответственности государственных служащих. По мнению ученого, дисциплина или порядок службы состоит в добросовестном исполнении всех предписываемых ей обязанностей и поддержании ее достоинства на надлежащей нравственной высоте. В противном случае есть все основания для рассмотрения вопроса о возможном привлечении государственного служащего к ответственности за «нарушение дисциплины, порядка службы». Особое внимание Н.О. Куплеваский акцентировал на дисциплинарных взысканиях как реакции на совершение «нарушений дисциплины, порядка службы», которые применялись с целью «приведения государственных служащих к доброму порядку или, в крайнем случае, для удаления их из государственной службы». Они представляли собой «меры, которые налагаются для того, чтобы направлять должностное лицо на путь, требуемый его должностью, или для того, чтобы очистить среду должностных лиц путем удаления из нее лиц, не пригодных по своим нравственным качествам» [9, с. 236–238; 10, с. 432]. Следует отметить, что эти положения в дальнейшем послужили основой для формирования соответствующих доктринальных положений отечественной административно-правовой науки и были восприняты многими учеными-административистами (такими как Л.В. Коваль, В.Б. Аверьянов, В.К. Колпаков, Е.В. Додин, С.Г. Стеценко и другие), в том числе теми, кто непосредственно исследовал проблемы дисциплинарной ответственности государственных служащих, дисциплинарного производства, в частности, на уровне диссертационных исследований (например, работы Ю.П. Битяка, Л.Р. Билы-Тиуновой, О.В. Кузьменко и других), а также были учтены в процессе подготовки украинского законодательства о государственной службе. Н.О. Куплеваский обосновал наличие непосредственной связи между совершением государственным служащим дисциплинарного проступка и применением (наложением) к нему дисциплинарного взыскания, в связи с чем ученый подчеркивал: «Взыскание нужно отличать от случаев передвижения лица на другое место службы или даже удаления со службы, вызванных не совершением проступка, а вследствие, например, болезни» [9, с. 667]. Он неоднократно отмечал в своих работах, что исчерпывающий перечень дисциплинарных проступков невозможно закрепить в законе, и это вполне подтверждается практикой. В условиях кардинального пересмотра законодательства о государственной службе, в том числе о дисциплинарной ответственности государственных служащих, украинский законодатель все чаще обращается к доктринальным правовым положениям как научному базису соответствующего процесса. Как свидетельствует анализ практики современного нормотворчества в соответствующей сфере отношений, неотъемлемой составляющей вышеуказанного базиса наряду с новейшими положениями, как и заимствованными из зарубежной правовой доктрины, являются положения, основное содержание которых было сформулировано еще в XIX – начале XX века различными учеными, в том числе и Н.О. Куплеваским. Они не утратили своего значения до настоящего времени.

Весьма интересными можно считать положения научных работ Н.О. Куплеваского относительно порядка формирования кадров государственных учреждений с акцентом на целесообразность проведения специального экзамена для отбора достойных кандидатур на государственную службу, что позволяет проверить уровень профессиональной, нравственной подготовки лица, «отличить достойных лиц от куртизанов». При этом детальной регламентации подлежит сама процедура проведения такого экзамена. В свое время доктринальные положения о допуске к государственной службе, в том числе о проведении экзамена для определения профессиональной подготовки, легли в основу Закона Украины «О государственной службе» (варианта 1993 года и варианта 2011 года), многочисленных подзаконных нормативно-правовых актов, а в настоящее время активно используются в качестве составляющей доктринального правового фундамента для нормопроектной деятельности, ориентированной на принятие единого процедурного нормативно-правового акта, призванного урегулировать общественные отношения в сфере государственной (а в последующем и публичной) службы.

Н.О. Куплеваский одним из первых в административно-правовой науке обратил внимание на целесообразность максимального использования ресурса разнообразных способов обеспечения законности государственного управления, «соблюдения органами исполнительной власти во время осуществления управленческих действий прав физических и юридических лиц» [11, с. 141]. В связи с этим, по его мнению, своего нормативного закрепления требует разумное перераспределение прав и обязанностей внутри вышеуказанной системы органов, обеспечение ее подконтрольности, «четкое определение форм и разумной дискреции с недопущением одностороннего, со стороны исполнительной власти, толкования прав и обязанностей отдельных лиц» [11, с. 141-142]. Доктринальные положения о формах, способах обеспечения законности, их содержательном наполнении, специфике использования, сформулированные Н.О. Куплеваским, в дальнейшем были несколько модифицированы с учетом требований времени, что, однако, не повлияло на их основное содержание. Они были восприняты представителями украинской административно-правовой науки (например, Л.В. Ковалем, В.Н. Гаращуком, О.Ф. Андрийко, С.В. Киваловым, Ю.П. Битяком, А.М. Бандуркой, А.Т. Комзюком, Д.Н. Лукьянцем, Н.М. Тищенком, А.С. Васильевым, А.И. Миколенком и другими) и послужили научным базисом для подготовки многочисленных законодательных актов о центральных органах исполнительной власти, контроле, надзоре, обращениях граждан и так далее.

Интерес представляют положения, сформулированные Н.О. Куплеваским относительно пределов соответствия физических, юридических лиц требованиям должностных лиц. Придерживаясь положения о том, что сопротивление должностному лицу, действующему при исполнении своих обязанностей, не допускается, а виновное лицо подлежит наказанию [9, с. 236–238; 10, с. 432], Н.О. Куплеваский уточняет, что наказание зависит от степени законности распоряжений и действий должностного лица, вызвавших сопротивление физического или юридического лица. Однозначно последнее освобождается от наказания, если его действия были направлены против противоправных действий должностного лица или были совершены в состоянии невменяемости. Кроме того, Н.О. Куплеваский, детально изучив зарубежный опыт, обосновывал целесообразность оптимальной организации административной юстиции и реального обеспечения возможности обжалования неправомерных действий субъектов публичного администрирования. Кроме фундаментальных теоретических положений, он с учетом результатов сравнительно-правового анализа доктринального и нормотворческого опыта зарубежных стран, прежде всего Западной Европы, сформулировал конкретные предложения относительно организационного построения, функционального назначения административной юстиции как обязательного атрибута правового государства и процедуры рассмотрения дел в порядке административного судопроизводства. Необходимо отметить, что положения современной украинской административно-правовой доктрины по вопросам административной юстиции, административного судопроизводства сформулированы с учетом наработок Н.О. Куплеваского. Современное украинское административно-процессуальное (в некоторых источниках можно встретить название «административно-процессуальное судебное») законодательство разработано с учетом положений, подготовленных в свое время Н.О. Куплеваским (в аспекте как урегулирования организационных вопросов административной юстиции, так и процессуальных вопросов ее существования).

Новейшие доктринальные, в том числе диссертационные, исследования осуществляются с обязательным использованием «золотого научного наследия» Н.О. Куплеваского. Пожалуй, нет ни одной современной фундаментальной работы по проблематике административной юстиции, административного судопроизводства, в которой не было б упоминаний о Н.О. Куплеваском, его научных работах (например, работы О.В. Кузьменко, А.В. Константия, С.В. Кивалова, Р.А. Куйбиды, В.П. Тимощука, В.М. Бевзенка, А.В. Музы, Ю.С. Педька, Л.Р. Билы-Тиуновой, Р.С. Мельника и других ученых). Хотя, как уже отмечалось, анализ положений его работ в исследованиях современников все же отличается обобщенным характером, фрагментарностью (как правило, указанием на те фундаментальные положения его трудов, которые были положены в основу формирования научного базиса предшественниками), в то время как детальный анализ его работ свидетельствует, что еще в XIX – начале XX века Н.О. Куплеваским были сформулированы положения о терминологической составляющей, об организационной структуре административной юстиции, принципах ее функционирования, процессуальных аспектах рассмотрения споров между частными лицами (физическими, юридическими лицами) и субъектами властных полномочий в сфере публичного администрирования, которые не только не утратили своей актуальности, но и в условиях современных реформационных государствотворческих и правотворческих процессов в Украине выполняют роль «неотъемлемой составляющей новейшего научного правового базиса» для вышеуказанных процессов.

Это, в свою очередь, актуализирует потребность «нового прочтения» научных работ Николая Осиповича Куплеваского, максимального использования его творческого наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах. – Том 1. Загальна частина / ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
2. Кузьменко О.В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. пос. / О.В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2007. – 156 с.
3. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 1804-2014 / редкол. : В.Я. Тацій (голова ред.), Ю.П. Битяк, А.П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – 313 с.
4. Калашникова Л.В. Куплеваский Николай Осипович (1847-?) : Ректор Харьк. ун-та, 1901-1905 / Л.В. Калашникова // Служение Отечеству и долгу : Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805-2004) / под ред. и с предисл. В.И. Астахова. – Х. : Золотые страницы, 2004. – С. 56-57.
5. Гриценко І.С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834-1920 / І.С. Гриценко, В.А. Короткий. – К. : Либідь, 2009. – 256 с.
6. Професори Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / редкол. : В.Я. Тацій (голова) та ін. – Харків : Право, 2014. – 192 с.
7. Записка Ради імператорського університету щодо питання про умови, за яких можливе досягнення нормального плину університетського життя // Университеты. – 2002. – №2. – С.11-13.
8. Куплеваский Н.О. 30-летие ученой и служебной деятельности ректора университета // Южный край. – 1904. – 13 апр.
9. Куплеваский Н.О. Куплеваский Николай Осипович. Автобиография / Н.О. Куплеваский // Юридический факультет имп. Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). – Х., 1908. – 280 с.
10. Куплеваский Николай Осипович // Новый энциклопедический словарь / изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – Пт. [1915]. – Т. 23. – 547 с.
11. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 5 : Поліцейське та адміністративне право / упор. та відп. ред. : Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 600 с.

REFERENCES

1. Averyanov, V.B. (Chairman) (2004), *Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyi kurs : pidruch. : u dvokh tomakh. – Tom 1. Zahalna chastyna* [Administrative Law Ukraine. Academic course : textbook : In two volumes : Volume 1. Chapeau], Publishing «Legal opinion», Kyiv, Ukraine.
2. Kuzmenko, A.V. (2007), *Administratyvna yustytsiya v Ukrayiny : navch. pos.* [Administrative justice in Ukraine : teaching aid], Atika, Kyiv, Ukraine.
3. Bytyak J.P., Getman A.P. et al. (2014), *Natsionalnyi yuridichnyi universitet imeni Yaroslava Mudroho 1804-2014* [Yaroslav Mudry National Law University 1804-2014], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
4. Kalashnikov, L.V. (2004), "Kuplevasky Nikolai Osipovich (1847-?) : Rector Kharkov. University, 1901-1905", *Sluzhenie Otechestvu i dolgu : Ocherki o zhizni i deyatelnosti rektorov kharkovskih vuzov (1805-2004)* [Serving the Fatherland and Duty : Essays on the life and activities of the Kharkov university rectors (1805-2004)], Kharkiv, Ukraine, pp. 56–57.
5. Gritsenko, I.S. and Short, V.A. (2009), *Yuridichnyi fakultet Universitetu Svyatoho Volodymyra, 1834-1920* [Faculty of Law, University of St. Vladimir, 1834-1920], Lybed, Kyiv, Ukraine.
6. Tacii, V. (Chairman) (2014), *Profesory Natsionalnoho yuridichnoho universitetu imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of Yaroslav Mudry National Law University], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
7. (2002), "A note of Imperial University on the question of the conditions in which is possible to achieve normal flow of university life", Universities, no. 2, pp.11-13.

8. Kuplevasky, N.O. (1904), “30th anniversary of scientific performance and rector of the university”, *Yuzhnyy kray*, 13 April.

9. Kuplevasky, N.O. (1908), “Kuplevaskyy Nikolai Osipovich : Autobiography”, juridical faculty imp. First of Kharkov University for 100 years ego existence (1805-1905), Kharkiv, Ukraine.

10. Brockhaus, F.A. and Efron, I.A. (editors) (1915), “Kuplevaskyy Nikolai Osipovich”, *Novyy entsiklopedicheskiy slovar* [New Encyclopedic Dictionary], vol. 23, Petersburg.

11. Rymarenko, U.I., Averyanov, V.B. and Usenko, I.B. (editors) (2003), *Antolohiya ukrayinskoyi yurydichnoyi dumky : v 6 t.* [Anthology of Ukrainian legal opinions. In 6 v., Volume 5 : Police and Administrative Law], Vydavnychiy Dim «Yurydichna knyha», Kyiv, Ukraine.

УДК 347.77: 33: 340.12

ТЕОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Горбова Н.А., к.пед.н.

Таврійський державний агротехнологічний університет,
пр. Б. Хмельницького, 18, м. Мелітополь, Запорізька обл., Україна
sankciy@mail.ru

Порівняно нетривалий термін розвитку інтелектуальної власності як правового інституту зумовлює існування безлічі різних теорій інтелектуальної власності. На основі дослідження підходів представників вітчизняної та зарубіжної правової й економічної науки зроблені висновки про різновиди й сутності теорій інтелектуальної власності, а також їх цінності та ролі в прийнятті відповідного законодавства.

Ключові слова: інтелектуальна власність, теорія інтелектуальної власності, трудова теорія інтелектуальної власності, теорія особистості, теорія соціального планування, утилітарна концепція інтелектуальної власності.

ТЕОРИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Горбова Н.А.

Таврический государственный агротехнологический университет,
пр. Б. Хмельницкого, 18, г. Мелитополь, Запорожская обл., Украина
sankciy@mail.ru

Сравнительно непродолжительный срок развития интеллектуальной собственности как правового института предопределяет существование множества различных теорий интеллектуальной собственности. На основе исследования подходов представителей отечественной и зарубежной правовой и экономической науки сделаны выводы о разновидностях и сущности теорий интеллектуальной собственности, а также их ценности и роли в принятии соответствующего законодательства.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, теория интеллектуальной собственности, трудовая теория интеллектуальной собственности, теория личности, теория социального планирования, утилитарная концепция интеллектуальной собственности.

THEORY OF INTELLECTUAL PROPERTY: TO THE ISSUE OF PROBLEM SETTING

Horbova N.A.

Tauride state agrotechnical university, ave. Bohdan Khmelnytsky 18, Melitopol, Zaporizhia area, Ukraine
sankciy@mail.ru

One of the controversial issues of modern civil law in the world is construction of a system of legal protection of intellectual activity. Despite the fact that the first attempt to settle the legal regulations on the use of inventions and works have appeared, according to various data, in the 15th-17th centuries and granting of special privileges was carried out even earlier, the legal institutions of intellectual property as a whole are rather immature with respect to standards of civil rights. This area lacks theoretical research justifying all aspects of legal regulation of discussed relations, starting with the existence of notion and nature of intellectual property.

A large number of papers on the theories of intellectual property allows stating their great amount, and makes it possible to classify their certain directions. At the same time, depending on what approach the author adheres to, there are various legislative solutions being accepted and negatively evaluated even by the authors themselves. In this

regard, the author attempts to assess the value, and most importantly, the effectiveness of a particular theory in law-making and law enforcement practice.

The purpose of this study is to conclude about the nature and types of theories of intellectual property, as well as their value and role in improving the relevant legislation.

Overall kaleidoscope of theories and ideas about the nature of intellectual property and intellectual property rights is impressive even for an experienced scholar. These are theory of privileges and contract theory, theory of industrial property and intangible (immaterial) theory, theory of personal rights (or personal theory) and the theory of intellectual property, tort doctrine of intellectual property and rental construction, theory of eternal industrial property, and, finally, two main theories of intellectual property rights, each of which has have its ardent supporters and opponents at all times of the existence of the concept of intellectual property rights – proprietary theory (theory of property and theory of quasi-property) and the theory of exceptional natural rights.

Relatively short period of development of intellectual property as a legal institution determines the existence of many different theories of intellectual property. Based on research of approaches of representatives of domestic and foreign legal science and economics, the author concludes about the nature and types of theories of intellectual property, as well as their value and roles in adoption of relevant legislation.

Key words: intellectual property, intellectual property rights, labor theory, labor theory of intellectual property, theory of personality, theory of social planning, utilitarian concept of intellectual property.

Однією з дискусійних проблем сучасної цивілістики у всьому світі є побудова системи правової охорони результатів інтелектуальної діяльності людини. Не дивлячись на те, що перші спроби врегулювати правовими нормами відносини щодо використання винаходів і творів з'явилися, згідно з різними даними, у XV – XVII ст., а надання особливих привілеїв здійснювалося ще раніше. Правові інститути інтелектуальної власності в цілому досить незрілі за мірками цивільного права. У цій сфері явно недостатньо теоретичних досліджень, які повинні обґрунтувати всі аспекти правового регулювання розглянутих відносин, починаючи з існування поняття й сутності інтелектуальної власності.

Так, у вітчизняній науковій літературі майже не відображені будь-які теорії інтелектуальної власності. Окремі думки представлені в роботах Й. Покровського, О. Піленко, Г. Шершеневіча, І. Табашнікова й деяких інших авторів. При цьому дослідження зосереджені переважно на понятті інтелектуальної власності, і говорити про наукову дискусію передчасно.

Використовувати багатий досвід досліджень сутності радянського авторського й винахідницького права, представлений, зокрема, роботами Б. Антімонова, В. Іонаса, О. Іоффе та інших, об'єктивно не представляється можливим. Однак і заперечувати його вплив на сучасну українську цивілістичну теорію також не варто.

Дещо по-іншому складається ситуація з дослідженнями, присвяченими проблемам інтелектуальної власності в далекому зарубіжжі. Значна кількість публікацій про теорії інтелектуальної власності дає можливість класифікувати теорії на певні течії. Водночас залежно від того, якого підходу дотримується автор, приймаються різні законодавчі рішення, що оцінюється негативно, у тому числі самими авторами. У зв'язку із цим робляться спроби оцінити значення, а головне – ефективність застосування тієї чи іншої теорії в правотворчій і правозастосовній практиці.

Метою статті є дослідження різновидів і сутності теорій інтелектуальної власності, а також їх цінності й ролі у вдосконаленні відповідного законодавства.

На думку американських учених, можна виділити чотири течії, у межі яких вписується більшість теоретичних досліджень про природу й походження інтелектуальної власності [1]. Варто одразу зазначити, що окремою теорією інтелектуальної власності визнається сукупність положень теоретичного характеру , які не тільки дають уявлення про поняття , а й обґрунтовують причини, необхідність існування й цілі, досягненню яких повинно сприяти право інтелектуальної власності. Крім того, тісний взаємозв'язок західних уявлень про інтелектуальну власність з економічною наукою передбачає особливий кут зору, під яким досліджується соціальне й правове явище.

Перша течія формується на основі відомого утилітарного принципу: під час формування прав власності має бути максимізований чистий добробут суспільства. Переломлюючи цю основну думку щодо інтелектуальної власності, ідеться про те, що право інтелектуальної власності – це пошук оптимального балансу між здатністю виключного права стимулювати створення винаходів і творів, з одного боку, і тенденцією цих прав скорочувати широке використання результатів творчої діяльності суспільством, з іншого боку. Цей підхід спостерігається, наприклад, у роботах В. Ландеса й Р. Познера про авторське право й право товарних знаків (цей термін використовується представниками

зарубіжної науки, тому ми вважаємо за можливе вживати його в цьому випадку) [1]. На думку авторів, відмінні риси більшості результатів інтелектуальної діяльності такі, що, по-перше, легко можуть бути скопійованими, і по-друге, використання їх однією особою не перешкоджає використанню іншими особами. У сукупності це призводить до того, що творці цих результатів не зможуть відшкодувати витрати для їх «виготовлення», наприклад час і зусилля, витрачені на написання, і витрати на переговори з видавцями й відповідними компаніями, тому що вони будуть обійдені копіювальниками, які несуть тільки низькі витрати на виробництво (друк і розповсюдження тиражу книги або дисків) і можуть запропонувати споживачеві ідеальний продукт за дуже низькими цінами. Ця загроза буде стримувати авторів під час створення цінних для суспільства інтелектуальних продуктів. Щоб уникнути цих економічно невигідних наслідків, необхідно надати авторам на обмежений час виключне право робити копії свого результату.

Ця концепція також має назву утилітарної концепції інтелектуальної власності.

Другий підхід, який сьогодні є панівним у теоретичних джерелах, насамперед англо-американської правової системи, полягає в тому, що людина, яка працює з вихідними матеріалами, що нікому не належать або є суспільними, має природне право на плоди своїх зусиль. Держава ж зобов'язана поважати й забезпечувати це природне право. Ці ідеї, почерпнуті ще з робіт Дж. Локка, вважаються найбільш придатними до сфери інтелектуальної власності. Пов'язано це, на думку прихильників цієї теорії, з тим, що відповідний вихідний матеріал (факти, ідеї, концепції) дійсно здається в певному сенсі суспільним, а праця автора робить значний внесок у цінність кінцевого продукту. Простежити цей підхід можна, зокрема, у Р. Нозіка [2, с. 178-182] і Д. Хьюза [3, с. 287, 299-330]. Р. Нозік стверджує, що отримання прав власності через працю є законним, якщо інші особи не постраждають від якоїсь чистої шкоди. Чиста шкода в цьому випадку являє собою, наприклад, імовірність стати біднішим, ніж інші особи були б без надання власності через працю, або обмеження ресурсів, доступних для їх використання. Таким чином, надання патентних прав винахіднику не суперечить ідеям Дж. Локка, хоча доступ інших осіб до винаходу й обмежується. Уся справа в тому, що винахід не існуватиме зовсім без докладання зусиль винахідника. Іншими словами, видача патенту не шкодить, а допомагає споживачам. Водночас, за твердженням Р. Нозіка, права винахідника повинні бути обмежені двома випадками. Зокрема, особі, яка пізніше й незалежно від першого винахідника винайшла такий же пристрій, має бути дозволено виробляти та продавати продукт із цим винаходом. Певним чином втілення цієї думки існує в нашому законодавстві, проте обов'язковою умовою виникнення цього права є те, що використання або приготування до використання продукту має бути здійснено до дати пріоритету, а не після (право попереднього користування). У цілому цей підхід ще називають трудовою теорією інтелектуальної власності.

Передумовою третього підходу, виведеної з творів І. Канта та Г. Гегеля, вважається те, що права приватної власності – ключові права для задоволення фундаментальних потреб людини [4; 5]. Із цієї точки зору права інтелектуальної власності можуть бути виправдані або на основі твердження, що вони захищають від присвоєння та зміни результати творчої діяльності, через які автори й артисти висловили бажання й відношення, або на основі того, що вони створюють соціальні й економічні умови, сприяють творчій інтелектуальній діяльності, яка у свою чергу важлива для процвітання людства [4; 5].

У найбільш обґрунтованому вигляді Д. Хьюз виводить із «Філософії права» Г. Гегеля такі принципи формування системи права інтелектуальної власності. Ми повинні прагнути надавати правову охорону плодам більш очевидної інтелектуальної діяльності, наприклад написання роману, ніж плодам менш очевидної інтелектуальної (творчої) діяльності, наприклад генетичним дослідженням. Унаслідок того, що суспільний імідж, включаючи фізичні особливості, манери й минуле, є важливою «ємністю для особистості», він заслуговує на загальну правову охорону. Тому ця теорія й отримала назву «теорія особистості». Нарешті, авторам і винахідникам повинно бути дозволено отримувати повагу, шану, захоплення та грошову винагороду від публіки через продаж або роздавання копій їхніх робіт, проте не повинно бути дозволено відмовитися від права запобігати з боку інших спотворенню або присвоєнню їх робіт [3, с. 330-350].

Сучасні теоретики теорії особистості стверджують, що приватні права власності повинні надаватися тільки тоді, коли вони будуть сприяти людському процвітанню, захищаючи або заохочуючи фундаментальні людські потреби й інтереси. Перший крок у застосуванні цієї перспективи до інтелектуальної власності – ідентифікація спеціальних потреб чи інтересів, які будуть заохочуватися. Дж. Уолдрон говорив, що широке розмаїття інтересів можна визнати фундаментальним, і кожен із

них міг би бути підтриманий системою прав власності. Ось деякі з них. Якщо в центрі уваги спокій духу, то виключне право визначати, як повинні використовуватися певні ресурси, може вважатися важливим для уникнення морального виснаження, до якого призводить почуття провини від усвідомлення, що чиїсь дії або чиєсь використання загального позбавляє переваг інших людей [6, с. 295]. Виключне право контролю за певними ресурсами може розглядатися як необхідне для незалежності окремої особистості її самоврядування [6]. Самореалізація людини як соціальної істоти забезпечується свободою володіти, а отже, торгувати майном для встановлення свого соціального оточення та свого місця в різних спільнотах [6, с. 296-297]. Володіння власністю може сприяти визнанню волі особи й визнанню її вільною іншими особами, тобто самореалізації як особистості [5; 6, с. 302-303]. Якщо ми гарантуємо безпеку й задоволення, то потрібен контроль над певною кількістю ресурсів, залучених для звільнення людей від нав'язливих ідей отримання коштів для виживання, і таким чином забезпечується можливість задовольняти більш «високі» потреби [6, с. 304-306]. Відповідальність може культивуватися через надання ресурсів у володіння й управління [6, с. 308-310]. Самосвідомість (індивідуалізація) може залежати від здатності проектувати впровадження життєвого плану в майбутнє, чому сприяє відповідальність за свою власність [5]. Володіння власністю може бути необхідним для включення особи в економічну або психологічну позицію учасника держави, надання йому громадянства. Право власності може бути необхідним для отримання можливості відстоювати ідеї про красу та здійснювати благодійну діяльність [6, с. 220].

Деякі з названих аргументів забезпечуються підтриманням системи охорони інтелектуальної власності, проте мало що дають під час вирішення того, які права треба надавати. Тією мірою, якою права інтелектуальної власності мають економічну цінність і можуть купуватися та продаватися, вони можуть робити внесок у можливості свого власника уникати провини, стати незалежним, брати участь у політичній діяльності тощо. Проте ці цінності можуть також забезпечуватися правами на землю або частками в приватних корпораціях. Отже, законодавець повинен конструювати якусь систему приватного володіння ресурсами, проте мало зрозуміло, які саме ресурси мають бути приватизовані, а які мають залишитися в суспільства.

Можливо, засновані на теорії особистості рекомендації з конструювання інтелектуальної власності можна знайти в комбінації інтересів приватного життя, самореалізації, індивідуалізації та благодійності. Проте ті, хто намагався в цих рекомендаціях знайти відповіді на специфічні запитання, дійшли до абсолютно різних висновків.

Дві взаємопов'язані проблеми лежать в основі цих розбіжностей. По-перше, концепції «особистості» – образи «особистості», які за допомогою інтелектуальної власності ми намагаємося захищати; вони занадто абстрактні й не можуть забезпечити відповіді на більшість специфічних запитань. Або більш загальне уявлення про людську природу (з важливістю творчості для душі), або ж концепція, прив'язана до конкретної культури й часу, здаються необхідними, якщо ми намагаємося забезпечити законодавців рекомендаціями, які їх задовольнять. По-друге, ніхто з теоретиків розглянутої течії не вивчав проблему так званого «фетишизму» (термін належить М. Радін) [4]. Не припиняються суперечки щодо того, які з елементів сучасної культури тієї чи іншої держави повинні враховуватися, а які ні: пошук самого себе або індивідуальності, національна, етнічна або расова самосвідомість, шанування творчості та мистецтва, суспільне визнання.

Останній із розглянутих чотирьох підходів базується на тому положенні, що права власності в цілому та права інтелектуальної власності зокрема можуть і повинні бути сформульованими таким чином, щоб сприяти досягненню справедливої та привабливої культури. Представники цього напряму черпають ідеї для досліджень у роботах Т. Джефферсона, раннього К. Маркса, «правових реалістів» та окремих прихильників (колишніх і сучасних) класичного республіканізму [4].

У роботі Н. Нетанела «Авторське право і демократичне громадянське суспільство» описано суспільство, де кожен користувався б певним ступенем фінансової незалежності та ніс би значну відповідальність за формування свого соціального й економічного середовища. Зокрема, сприяти створенню такого громадянського суспільства може авторське право. По-перше, воно забезпечує стимул для творчого вираження в низці політичних, соціальних та естетичних питань, підтримуючи таким чином основи демократичної культури та громадянського суспільства. По-друге, авторське право підтримує сектор творчої й комунікативної діяльності, яка відносно незалежна від державних субсидій, покровительства еліти й культурної ієрархії [7].

Окреслені цілі авторського права, за баченням Н. Нетанела, відповідно вимагають деякого його пристосування, реформування. Мають бути скорочені терміни дії авторського права, у цьому випадку зросте обсяг суспільного надбання, доступного для творчої обробки. Можливості власників авторського права контролювати створення похідних творів повинні бути обмежені з тих же причин. Нарешті, частіше може застосовуватися система примусового ліцензування для балансування інтересів авторів і «споживачів» [7].

Представники четвертої течії змушені робити важкий вибір на двох рівнях. Перший, і найбільш очевидний, – це формування бачення справедливої та привабливої культури. Яке суспільство ми пробуємо просувати шляхом коригування авторського, патентного права та права товарних знаків? Можливості нескінченні [5, с. 191]. Наприклад, У. Фішер ілюструє застосування своєї теорії до формування права інтелектуальної власності в Інтернеті [8]. І тут же критично оцінює результат, оскільки самі компоненти певного бачення культури можуть бути предметом запеклих суперечок політичних філософів. Очевидно, що вирішити ці суперечки не під силу теоретикам інтелектуальної власності. Цей похід, за визнанням У. Фішера, найменш усталений з усіх названих і тому найменш визнаний, він навіть не має загальновживаної назви [8]. Його називають або «проприєтарна теорія» (Г. Олександр), проте в цьому випадку в нас виникає плутанина з іншою теорією, яку ми озвучимо далі, або «теорія соціального планування» (У. Фішер), як ми й будемо її називати. Її прихильниками також є Р. Кумб., М. Медоу, Н. Елькін-Корен [3].

Прихильники кожного з підходів не просто узагальнюють окремі вихідні положення й оформлюють правову доктрину, вони намагаються дати відповіді на перспективні запитання, які постають перед законодавцями та суддями в нових обставинах. На жаль, жодна з теорій не допомагає на практиці так, як стверджують їх прихильники. Сумнівність, двозначність, внутрішня непослідовність первинної емпіричної інформації серйозно обмежує їх розпорядчу силу. Проте кожна теорія має своє значення.

На думку У. Фішера, незважаючи на те, що всі теорії отримують свій розвиток завдяки подібним міркуванням у судових рішеннях, статутах та апеляційних постановах, дві обставини не дозволяють говорити про повне пояснення побудови сучасних теорій тільки цим паралелізмом і резонансом.

По-перше, у праві інтелектуальної власності існує кілька важливих тем, що не знайшли відображення в значної кількості теоретиків. Так, багато американських судів, наприклад, намагаються під час застосування норм авторського права та права товарних знаків відображати й надавати силу звичаю: або звичайній діловій практиці, або звичаям «сумлінності» та «чесної справедливої ділової практики». Зрозуміло, що глибоке коріння цього знаходиться в загальному праві, а також у роботах ранніх американських правових реалістів [8, с. 170]. Проте мало хто із сучасних теоретиків права інтелектуальної власності приділяє цьому увагу.

По-друге, У. Фішер вказує на те, що використовувані прихильниками різних підходів аргументи часто мають модифікований характер – може поєднуватися справедливість, стимулювання та формування культури й інші факти. Водночас у дослідників вони будуть розподілені та протиставлені. Він вважав, що все це відбувається тому, що теоретики досліджують право інтелектуальної власності крізь призму політичної філософії, де природне право, утилітаризм і теорія праці розглядаються як несумісні перспективи.

Крім того, значний вплив на побудову цих теорій права інтелектуальної власності надає те, що багато теоретиків користуються тими ж аргументами, які їм необхідні під час конструювання теорії права власності в цілому. Це досить сильно відчувається також із нашої точки зору. Коріння цього правила лежать в англо-американській політичній філософії, яка має вагомий вплив на систему загального права в цілому.

Загалом калейдоскоп теорій та уявлень про сутність інтелектуальної власності та права інтелектуальної власності вражає уяву навіть досвідченого науковця.

Якщо звернутися до законодавства України про інтелектуальну власність, то його основу становлять положення Конституції України, яка в ст.41 закріплює право кожного володіти, користуватися й розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності. Таке формулювання фактично прирівнює (з урахуванням «тріади права власності») поняття «права інтелектуальної власності» та «права власності», оскільки так само, як і для речей, передбачає для результатів інтелектуальної творчої діяльності можливість володіти, користуватися й розпоряджатися ними. Проте переважна більшість законодавчих актів України закріплює права лише на результати творчої

діяльності, у тому числі й чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), який вперше об'єднав норми, що стосуються охорони прав на результати творчої інтелектуальної діяльності в окремій книзі. Ще в проекті ЦК України за особами, яким належать такі нематеріальні блага, як твори літератури, науки й мистецтва та суміжні права, винаходи й корисні моделі, промислові зразки тощо, були закріплені виключні права на використання, які означали, що вживання результатів творчої діяльності та засобів індивідуалізації третіми особами може здійснюватися тільки за згодою правоутримувача [9, с. 69].

Додамо також, що суттєве значення для розуміння специфіки регулювання відносин у сфері права інтелектуальної власності має наголошуване в ст.419 ЦК України співвідношення категорій «права інтелектуальної власності» та «права власності». При цьому право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать один від одного, а перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає перехід права власності на річ, і навпаки.

Як свідчать публікації періоду прийняття чинного ЦК України, серед розробників і спеціалістів у сфері інтелектуальної власності, так само, як і під час виникнення й розвитку теорій права інтелектуальної власності у світовому масштабі, виникли досить гострі суперечки у визначенні природи інтелектуальних прав і їх змісту. Чітка позиція розробників ЦК України щодо природи інтелектуальних прав як виключних, сформульована в ст.ст.429-433 проекту ЦК України, не була сприйнята законодавцем [9, с. 154-155].

О. Підопригора, зокрема, згадував, що для робочої групи це питання стало серйозною проблемою. Одна група вчених вважала, що авторові належить виключне право на його використання, інша – автору належить право власності на результат. Було досліджено дуалізм, який характерний не лише для законодавства України. Так, у більшості країн патентне законодавство надає винахіднику виключне право на використання результату. Це право є товаром, а отже, об'єктом цивільного обороту. Воно може продаватися й заповідатися, тобто прирівнюватися до права власності. Однак термін «право власності» в законодавстві цих країн щодо об'єктів інтелектуальної власності не вживається. В інших країнах (Велика Британія, Іспанія, Португалія, Франція, США тощо) результати інтелектуальної діяльності визнаються об'єктами права власності [10, с. 63].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що на сьогодні не існує єдиної теорії інтелектуальної власності, яка лежала б в основі законодавства про інтелектуальну власність будь-якої країни світу. Їх безліч, що призводить до відсутності одноманітності в рішеннях проблем у відповідній галузі. Небагато існуючих в Україні досліджень із проблем права інтелектуальної власності ґрунтуються на теорії особистості або дуалістичній теорії. Водночас у науковій літературі та джерелах правозастосовної практики зустрічаються характерні елементи інших теорій і течій. Створення єдиної теорії інтелектуальної власності, яка буде лежати в основі правотворчості в Україні, позитивно вплине на ефективність законодавства у сфері інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Landes W. An Economic Fnalysis of Copyright Law / Landes W., Posner R. // J. of Legal Studies. – 1989. – № 18. – P. 325.
2. Nosick R. Anarchy, State and Utopia / R. Nosick. – New York : Basic Books, 1974. – P. 178-182.
3. Hughes J. The Philosopy of Intellectual Property / J. Hughes // Georgetown Law J. – 1998. – № 77. – P. 287-350.
4. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; перевод с нем. Н. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
5. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
6. Waldron J. The Right to Private Property / J. Waldron. – Oxford : Clarendon, 1998.
7. Netanel N. Copiright and a Democratic Civil Society / N. Netanel // Yale Law J. – 1996. – № 106. – P. 283.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

10. Підопригора О.А. Об'єкти цивільних прав у Проекті Цивільного кодексу України / О.А. Підопригора // Українське Право. – 1998. – Част. 1. – С. 60-68.

11. Пиленко А.А. Право изобретателя / А.А. Пиленко. – М. : Статут, 2001. – 688 с.

12. Кони А.Ф. Авторское право / А.Ф. Кони // Новый энциклопедический словарь. – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1911. – Т. 1. – С. 327.

13. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с.

REFERENCES

1. Landes, W. and Posner, R. (1989), An Economic Fnalysis of Copyright Law, J. of Legal Studies, no. 18, p. 325.

2. Nosick, R. (1974), Anarchy, State and Utopia, New York : Basic Books, pp. 178-182.

3. Hughes, J. (1998), The Philosopy of Intellectual Property, Georgetown Law J, no. 77, pp. 287-350.

4. Kant, I. (1994), Kritika chistoho razuma [Critique of pure reason], Translated by Losskiy, N., Mysl, Moscow, Russia.

5. Gegel, G. (1990), Filosofiya prava [Philosophy of law], Translated, Mysl, Moscow, Russia.

6. Waldron, J. (1998), The Right to Private Property, Oxford : Clarendon.

7. Netanel, N. (1996), Copiright and a Democratic Civil Society, Yale Law J, no. 106, p. 283.

8. Constitution of Ukraine of June 28, 1996, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 1996, no. 30, art. 141.

9. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 2003, no. 40-44, art. 356.

10. Pidoprihora, O.A. (1998), "Objects of civil rights in the Draft Civil Code of Ukraine", *Ukrayinske Pravo*, part 1, pp. 60-68.

11. Pilenko, A.A. (2001), *Pravo izobretatelya* [The right of the inventor], Statut, Moscow, Russia.

12. Koni, A.F. (1911), "Copyright", *Novyy entsiklopedicheskiy slovar* [New encyclopedic dictionary], Saint Petersburg, Vol. 1, pp. 327.

13. Shershenevich, H.F. (2001), *Kurs hrazhdanskoho prava* [Course of Civil Law], Avtohraf, Tula, Russia.

УДК 342.565.5

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Кравчук В.М., к.ю.н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, Україна
wolodar@ukr.net

У статті визначено ключові положення загальносоціальних гарантій діяльності суддів та їх сутнісні характеристики. Автором сформульовано дефініцію «загальносоціальні гарантії діяльності суддів» та розкрито її зміст, здійснено класифікацію таких гарантій. Загальносоціальні гарантії діяльності суддів є одним із важливих елементів конституційно-правового статусу судді.

Ключові слова: гарантії діяльності суддів, конституційні гарантії, конституційно-правовий статус, загальносоціальні гарантії, суддя.

ОБЩЕСОЦИАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕЙ В УКРАИНЕ: ПОНЯТИЕ И ВИДЫ

Кравчук В.Н.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
ул. Винниченко, 30, г. Луцк, Украина
wolodar@ukr.net

В статье определяются основные положения общесоциальных гарантий деятельности судей и их существенные характеристики. Автором сформулирована дефиниция «общесоциальные гарантии деятельности судей» и раскрыто ее содержание, проведена классификация таких гарантий. Общесоциальные гарантии деятельности судей являются одним из основных элементов конституционно-правового статуса судьи.

Ключевые слова: гарантии деятельности судьи, конституционные гарантии, конституционно-правовой статус, общесоциальные гарантии, судья.

GENERAL SOCIAL GUARANTEES OF ACTIVITY OF JUDGES IN UKRAINE: CONCEPT AND KINDS

Kravchuk V.N.

Lesya Ukrainka Eastern European national university, str. Vynnychenko, 30, Lutsk, Ukraine
wolodar@ukr.net

General social guarantees of judges are determined as a system of interrelated economic, social, political and ideological factors that form a coherent mechanism to ensure the implementation of the rights and obligations of judges and performance of their professional duties.

Among the general social guarantees of judges' activity it is possible to distinguish: economic, social, political, and ideological.

Economic guarantees of judges' activities can be defined as a system of economic factors (level of economic development, material and financial resources, etc.), which enable a judge to enjoy legal rights and legitimate interests, and properly and responsibly exercise its direct authority.

The social protection of judges can be defined as a system of social factors (social orientation of public governance, implementation of state social programs, compliance with social standards), aimed at enabling judges to exercise their legal rights and legitimate interests and exercise its functions and powers.

As the carrier of the judiciary, judges (especially the Constitutional Court of Ukraine) apply common political guarantees: the administration of justice in a democratic basis, the level of transparency and pluralism in society and state, etc.

Ideological guarantees of judges may be viewed as a general culture of society and its members, education, social maturity of judges, public and individual consciousness, system of spiritual values and orientations.

General social guarantees of judges' activities have considerable and sometimes decisive influence on enjoyment of judges' rights and freedoms and on performance of their professional duties as they reveal the willingness of society and the state to establish and provide appropriate conditions for the enjoyment of judges' rights and freedoms and the performance of their professional duties. Any, even the most perfect legal mechanism for enjoyment of the judges' rights and freedoms and performance of their professional duties is powerless in terms of low level of economic, social and political development of society and the state, lack of legal culture.

The meaning and purpose of general social guarantees of judges is to create the conditions necessary for judges to exercise their powers. It is necessary to form a system of guarantees based on such considerations.

Key words: guarantees of judges' activity, constitutional guarantees, constitutional legal status, general social guarantees, judge.

Ефективність виконання суддями своїх повноважень забезпечується наявністю системи гарантій суддівської діяльності. Удосконалення діяльності органів судової влади в цілому потребує підвищення ефективності суддівської діяльності, яка у свою чергу значною мірою залежатиме від забезпечення суддів необхідними гарантіями.

Слід зазначити, що в юридичній літературі вже розглядалося питання щодо визначення гарантій незалежності суддів, проте воно залишається досить дискусійним. Зокрема, згідно з узагальненою класифікацією на основі критерію територіальної спрямованості гарантії діяльності суддів поділяються на міжнародно-правові та внутрішньодержавні, які у свою чергу поділяються на загальносоціальні та спеціально-юридичні (нормативно-правові та організаційно-правові). Із цієї позиції уточнення й конкретизації потребують саме загальносоціальні гарантії діяльності суддів. Вони, як і спеціально-юридичні гарантії, виступають важливою умовою реалізації суддями своїх функцій і повноважень.

Дослідженню загальносоціальних гарантій діяльності суб'єктів правових відносин присвячено чимало праць представників правової доктрини, що становлять значну частину загального обсягу теоретичних напрацювань в аналізованій сфері. У цьому блоці наукових питань особлива увага приділяється загальносоціальним гарантіям прав і свобод людини й громадянина (такими вченими, як В. Андрейцев, М. Баймуратов, Т. Заворотченко, В. Кампо, В. Копейчиков, О. Костюченко, В. Котюк, В. Кравченко, М. Малишко, П. Мартиненко, М. Орзіх, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Римаренко, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші). У поле наукового пошуку вчених-юристів потрапляли загальносоціальні гарантії діяльності багатьох інших суб'єктів правових відносин: народних депутатів України (їх розглядали Н. Григорук, А. Кожевніков, Ю. Коломієць, О. Радченко та інші науковці), Президента України (їх досліджували О. Ярмиш та інші вчені), органів місцевого самоврядування (були предметом вивчення таких науковців, як Г. Абасов, О. Батанов, П. Біленчук, О. Бориславська, В. Кравченко, О. Кутафін, В. Погорілко, О. Фрицький, І. Щебетун та ін.) тощо. Однак лише в деяких працях приділялась увага проблематиці, пов'язаній із загальносоціальними гарантіями діяльності суддів (розвідки таких дослідників, як В. Долежан, В. Єгорова, І. Марочкін, Л. Москвич, О. Намясенко, В. Федоренко та інші).

У правовій доктрині відсутні загальновизнане поняття загальносоціальних гарантій діяльності суддів та уніфіковані засади класифікації таких гарантій.

Наведене зумовлює мету статті – крізь призму узагальненого аналізу наукової юридичної літератури запропонувати авторський варіант дефініції та загальну концепцію загальносоціальних гарантій діяльності суддів в Україні як складової загальної системи гарантій конституційно-правового статусу суддів [1, с. 61].

Гарантії, які забезпечують конституційно-правовий статус суддів та організаційно-правовий механізм їх діяльності, постають із відповідних норм Конституції України й Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2].

Гарантування суддівської діяльності необхідно сприймати як обов'язок держави в особі органів державної влади й посадових осіб не лише не перешкоджати законній діяльності суддів, а й правовими, економічними та іншими засобами захищати сферу їх діяльності.

Конституція України містить низку положень, які в загальній формі закріплюють правові, політичні, економічні, соціальні та інші гарантії діяльності суддів. Зокрема, ст.126 Конституції України закріплює, що незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією й законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється [3].

Як справедливо відзначається в спеціальній юридичній літературі, щоб суддя міг неупереджено вирішувати справи, він повинен мати відповідні гарантії своєї діяльності [4, с. 452; 5, с. 350].

У працях українських учених містяться окремі міркування щодо гарантій діяльності суддів, зроблено спроби їх систематизації. Зокрема, В. Федоренко під гарантіями діяльності суддів розуміє систему загальних і спеціально-правових способів та засобів забезпечення здійснення суддею встановлених Конституцією й законами України завдань, функцій і повноважень [6, с. 501]. В. Єгорова під гарантіями діяльності суддів судів загальної юрисдикції розглядає сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію їх прав та обов'язків, усунення можливих перешкод їх неналежного здійснення [7, с. 12]. Однак проблема гарантій діяльності суддів потребує ґрунтовного системного вивчення, оскільки від них залежить ефективність здійснення суддями своїх функцій і повноважень та функціонування судової влади в цілому.

Для безпосереднього аналізу загальносоціальних гарантій діяльності суддів вважаємо за доцільне провести аналогію з відповідними гарантіями прав і свобод людини й громадянина, оскільки статус людини та громадянина є первісним, а статус судді – похідним.

Безумовно, права й свободи людини та громадянина, а також їх гарантії були, є й залишатимуться пріоритетним напрямом наукових досліджень. Недаремно ч.2 ст.3 Конституції України проголошує, що права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однак варто визнати також, що громадяни України можуть перебувати в різних спеціальних правових статусах (виборці, народні депутати, державні службовці, судді тощо). Перебуваючи в таких правових статусах, вони виконують конкретні функції держави, здійснюючи свою діяльність через виконання відповідних повноважень

(реалізацію прав і виконання обов'язків), чітко передбачених чинним законодавством України. Тому гарантії прав і свобод людини й громадянина є загальною категорією щодо гарантій діяльності суддів та в цьому контексті можуть розглядатись як взаємопов'язані поняття. У спеціальній юридичній літературі гарантії прав і свобод людини й громадянина за сферою дії поділяють на міжнародно-правові (планетарні) гарантії, гарантії в межах регіональних міжнародних співтовариств та внутрішньодержавні гарантії [8, с. 139]. Останні у свою чергу прийнято поділяти на загальносоціальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні (духовні)) та спеціально-юридичні гарантії [9, с. 73-74]. Спеціально-юридичні гарантії в конституційному праві більшість учених-конституціоналістів поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові [6, с. 274]. Вважаємо наведену класифікацію гарантій прав і свобод людини й громадянина абсолютно прийнятною для класифікації гарантій діяльності суддів в Україні, оскільки діяльність суддів (наділених статусом людини й громадянина) фактично є їх активністю, сукупністю дій, спрямованих на реалізацію своїх повноважень, прав та обов'язків.

У спеціальній юридичній літературі, присвяченій правовому статусу особи, зазначається, що загальносоціальні гарантії (економічні, соціальні, політичні й духовні) у підсумку відіграють вирішальну роль у забезпеченні прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, будучи необхідною умовою дієвості правового статусу в цілому [10, с. 309].

У теорії права домінуючим є підхід, згідно з яким загальносоціальні гарантії прав, свобод та обов'язків представлені такими видами:

- економічними: єдність економічного простору, вільне переміщення товарів, послуг, фінансів, свобода економічної діяльності; соціальне партнерство між людиною й державою, робітником і роботодавцем, захист конкуренції в підприємницькій діяльності; високий рівень продуктивності праці;
- соціальними: соціальна захищеність людини; реалізація її права на певний рівень добробуту, гарантований рівень заробітної плати, отримання пенсії після досягнення пенсійного віку, допомоги в разі тимчасової непрацездатності чи інвалідності; організація заходів щодо трудової зайнятості населення тощо;
- політичними: наявність розвиненої системи народовладдя, реальної можливості особи брати участь в управлінні державою безпосередньо або через представницькі органи; політичний плюралізм і багатопартійність; наявність незалежної конструктивної опозиції; поділ публічної влади; широке використання інститутів демократії (виборів, референдуму тощо); участь у розробленні та обговоренні законопроектів;
- ідеологічними (духовними): ідеологічна багатоманітність; розуміння верховенства права як заперечення будь-якого прояву свавілля щодо людини з боку влади чи іншої людини; визнання людини найвищою цінністю, повага до її гідності; відсутність релігійної, расової ворожнечі; демократична суспільна думка; необхідний освітній рівень (загальнодоступність і безплатність середньої освіти); вільний доступ до інформації тощо [9, с. 73-74].

Подібні підходи до цього питання простежуються в конституційно-правовій доктрині. Зокрема, академік О. Скрипнюк констатує, що загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного й державного життя: політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших. До політичних гарантій конституційних прав і свобод належать насамперед такі основні політичні інститути, як інститут народного суверенітету, форм безпосередньої демократії, політичного й ідеологічного плюралізму, багатопартійності тощо. Економічні гарантії конституційних прав і свобод представлено інститутами власності, економічного плюралізму, свободи й захищеності підприємницької та господарської діяльності тощо. Соціальні гарантії конституційних прав і свобод передбачають наявність розвиненого громадянського суспільства, соціальної держави, громадського контролю тощо. Культурні (духовні) гарантії конституційних прав і свобод виражаються в наявності розвиненої національної культури та культури національних меншин, повазі до прав і свобод як до традиційних духовних цінностей тощо [11, с. 334-335]. Аналогічної точки зору дотримується професор В. Федоренко [6, с. 273-274]. Заслуговує на увагу дефініція, запропонована Ф. Веніславським, який під загальними гарантіями розуміє сукупність усіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на здійснення прав і свобод людини, на усунення причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення, на їх захист від порушень [12, с. 250].

З огляду на наявні підходи до розуміння загальносоціальних гарантій прав і свобод людини й громадянина загальносоціальні гарантії діяльності суддів варто розглядати як сукупність усіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, що існують у суспільстві та впливають на здійснення суддями їхніх функцій і повноважень.

Отже, загальносоціальні гарантії діяльності суддів – це система взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних та ідеологічних факторів, які утворюють цілісний механізм, що забезпечує реалізацію прав та обов'язків суддів, а також виконання ними своїх професійних обов'язків.

Серед загальносоціальних гарантій діяльності суддів можна виокремити економічні, соціальні, політичні та ідеологічні.

Ми не випадково на перше місце ставимо економічні гарантії діяльності суддів, оскільки переконані, що належне фінансове забезпечення діяльності суддів є однією з найважливіших (на думку багатьох дослідників, навіть найважливішою) гарантій їх незалежності. Більше того, у ст. 130 Конституції України міститься досить чітке положення, що держава забезпечує фінансування й належні умови для функціонування судів і діяльності суддів [3].

Повністю поділяємо позицію професора В. Долежана, який абсолютно справедливо стверджує, що інтерес до суддівської професії, прагнення найкращим чином здійснювати покладені на суддю обов'язки, забезпечувати себе та свою сім'ю за рахунок трудових доходів значною мірою залежить від того, як держава матеріально стимулює діяльність судді. На думку вченого, високий статус судді в суспільстві має адекватно відображатися в розмірах грошового й соціального забезпечення [13, с. 228].

Однією з основних економічних гарантій діяльності суддів в Україні є суддівська винагорода, передбачена ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка складається з посадового окладу й таких доплат: 1) за вислугу років; 2) за перебування на адміністративній посаді в суді; 3) за науковий ступінь; 4) за роботу, що передбачає доступ до державної таємниці [2].

Слід зауважити, що термін «суддівська винагорода» було запроваджено після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (до цього використовувався термін «заробітна плата суддів»). Цим певною мірою підкреслюється особливий статус суддів, коли порівняно високий рівень оплати може розглядатися як винагорода суддям.

Суддівська винагорода складається з посадового окладу, який для судді місцевого суду встановлюється в розмірі 10 мінімальних заробітних плат, визначених законом. Посадові оклади інших суддів встановлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого суду з такими коефіцієнтами: 1,1 для судді апеляційного суду, 1,2 для судді вищого спеціалізованого суду, 1,3 для судді Верховного Суду України, судді Конституційного Суду України.

Крім цього, суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у такому розмірі: 15% посадового окладу за наявності стажу роботи до 5 років, 20% – за наявності стажу роботи більше 5 років, 30% – за наявності стажу роботи більше 10 років, 40% – за наявності стажу роботи більше 15 років, 50% – за наявності стажу роботи більше 20 років, 60% – за наявності стажу роботи більше 25 років, 70% – за наявності стажу роботи більше 30 років, 80% – за наявності стажу роботи більше 35 років.

Суддям Конституційного Суду України, яких уперше призначено на посаду судді, виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі 5,5% за кожен рік роботи.

Суддям, які обіймають посади заступника голови суду, секретаря судової палати, заступника секретаря судової палати, секретаря пленуму вищого спеціалізованого суду, секретаря Пленуму Верховного Суду України, виплачується щомісячна доплата в розмірі 5% посадового окладу судді відповідного суду, а голові суду – 10% посадового окладу судді відповідного суду.

Крім того, суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук із відповідної спеціальності в розмірі відповідно 15% та 20% посадового окладу судді відповідного суду. На думку професора В. Долежана, у сучасних умовах ця новела є цілком обґрунтованою, оскільки вона, по-перше, носить об'єктивний характер, а по-друге, відображає зрослий професійний рівень судді, який займається науковими дослідженнями, що, як правило, пов'язується з вивченням та аналізом судової практики [13, с. 230].

Суддям виплачується щомісячна доплата за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці, у розмірі залежно від ступеня секретності інформації: за доступ до відомостей та їх носіїв, що мають ступінь секретності «цілком таємно», – 10% посадового окладу судді відповідного суду; за доступ до відомостей та їх носіїв, що мають ступінь секретності «таємно», – 5% посадового окладу судді відповідного суду.

Судді з моменту закінчення його повноважень до моменту прийняття рішення про його звільнення (відставку) здійснюється виплата суддівської винагороди в розмірі однієї мінімальної заробітної плати в розрахунку за повний календарний місяць.

У п.6 Європейської хартії про статус суддів зазначено: «Рівень оплати повинен встановлюватися так, щоб захистити суддю від тиску, спрямованого на те, щоб вплинути на зміст його рішень і взагалі на його поведінку в суді, порушуючи таким чином його незалежність і неупередженість». Рекомендація № К(94)12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про незалежність, ефективність і роль суддів від 13 жовтня 1994 р. акцентує увагу на тому, що рівень винагороди суддів повинен бути пропорційним їх професійному авторитету та рівню відповідальності в суспільстві.

Крім того, чинне законодавство встановлює засади забезпечення потреб судді, пов'язаних із його діяльністю на цій посаді. До переліку потреб судді, які закон відносить до таких, що пов'язані із суддівською діяльністю, належать мантія й нагрудний знак судді, окремий кабінет, робоче місце та необхідні для роботи засоби (комп'ютерна техніка, канцелярські вироби в достатньому для роботи обсязі тощо).

Таким чином, на підставі викладеного економічні гарантії діяльності суддів можна визначити як систему економічних факторів (рівень економічного розвитку держави, матеріальні й фінансові ресурси тощо), за допомогою яких суддя може реалізовувати свої законні права та охоронювані законом інтереси, а також належно й відповідально здійснювати свої безпосередні повноваження.

Іншим видом загальносоціальних гарантій діяльності суддів, які залежать від економічних, є безпосередньо соціальні гарантії, пов'язані із соціальним захистом і соціальним забезпеченням суддів.

Однією з таких соціальних гарантій законодавство передбачає надання суддям щорічної оплачуваної відпустки тривалістю 30 робочих днів із виплатою, крім суддівської винагороди, допомоги на оздоровлення в розмірі посадового окладу. Суддям, які мають стаж роботи більше 10 років, надається додаткова оплачувана відпустка тривалістю 15 календарних днів.

Також до соціальних гарантій діяльності суддів варто віднести забезпечення житлових умов судді, що передбачається ст.132 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій задекларовано, що після призначення на посаду судді Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищого спеціалізованого суду, апеляційного, місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом за місцем знаходження суду.

Ще однією соціальною гарантією діяльності суддів чинне законодавство називає соціальне страхування суддів. Зокрема, згідно зі ст.135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» життя й здоров'я суддів підлягають обов'язковому державному страхуванню за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

З огляду на вищенаведені законодавчі положення соціальні гарантії діяльності суддів можна визначити як систему соціальних факторів (соціальної спрямованості публічно-владної діяльності, реалізації державних соціальних програм, дотримання соціальних стандартів), які спрямовуються на забезпечення суддям можливості реалізувати свої законні права та охоронювані законом інтереси, а також здійснювати свої функції й повноваження.

У спеціальній юридичній літературі до загальносоціальних гарантій прав і свобод людини й громадянина належать також політичні гарантії. Щодо суддів варто зауважити, що згідно зі ст.127 Конституції України вони не можуть належати до політичних партій та брати участь у будь-якій політичній діяльності. Однак судді водночас є представниками судової гілки державної влади, яка у свою чергу має політичний характер. Як на носіїв судової влади на суддів (особливо Конституційного

Суду України) поширюються також загальні політичні гарантії: здійснення правосуддя на демократичних засадах, рівень плюралізму та гласності в суспільстві й державі тощо.

До загальносоціальних гарантій діяльності суддів слід віднести також ідеологічні гарантії, які відображають характер взаємовідносин держави й судових органів.

Зокрема, В. Гинюк під ідеологічними гарантіями незалежності суддів розуміє правильність визначення завдань судової діяльності, які, з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з іншого – забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, що не відповідають цим завданням [14, с. 132].

З огляду на те, що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям забороняється виконувати не властиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій із боротьби зі злочинністю та залучатися до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість під час здійснення правосуддя.

Таким чином, ідеологічні гарантії діяльності суддів можуть бути представлені як загальна культура суспільства та його членів, освіченість, суспільна зрілість суддів, рівень суспільної й індивідуальної правосвідомості, система духовних цінностей та орієнтацій.

Загальносоціальні гарантії діяльності суддів мають суттєвий, іноді навіть визначальний, вплив на реалізацію суддями їхніх прав і свобод та на виконання суддями своїх професійних обов'язків, оскільки вони розкривають готовність суспільства й держави створити та забезпечити належні умови для реалізації суддями їхніх прав і свобод та для виконання ними своїх професійних обов'язків. Будь-який, навіть найдосконаліший, юридичний механізм реалізації суддями їхніх прав і свобод та виконання ними професійних обов'язків є безсилим за умови низького рівня економічного, соціального й політичного розвитку суспільства та держави, за відсутності традицій правової культури й правової держави.

Отже, загальносоціальні гарантії діяльності суддів – це система взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних та ідеологічних факторів, які утворюють цілісний механізм, що забезпечує реалізацію прав та обов'язків суддів, а також виконання суддями своїх професійних обов'язків. За змістом загальносоціальні гарантії поділяються на такі види: економічні – система економічних факторів (рівень економічного розвитку держави, матеріальні й фінансові ресурси тощо); соціальні – система соціальних факторів (соціальна спрямованість публічно-владної діяльності, реалізація державних соціальних програм, дотримання соціальних стандартів); політичні (здійснення правосуддя на демократичних засадах, рівень плюралізму й гласності в суспільстві та державі); ідеологічні (загальна культура суспільства та його членів, освіченість, суспільна зрілість суддів, рівень суспільної й індивідуальної правосвідомості, система духовних цінностей та орієнтацій).

Сенс і призначення загальносоціальних гарантій діяльності суддів полягає в тому, щоб створити для суддів необхідні умови для здійснення ними своїх повноважень саме з огляду на такі міркування. Тому слід формувати систему таких гарантій у тісному взаємозв'язку зі спеціально-юридичними гарантіями, зокрема нормативно-правовими й організаційно-правовими гарантіями конституційно-правового статусу суддів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук В.М. Поняття та сутність гарантій діяльності суддів в Україні як засобу забезпечення їх конституційно-правового статусу / В.М. Кравчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 7. – С. 59-65.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р., з наступними змінами та доповненнями // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року з наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Конституційне право України : підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К. : Право, 2008. – 416 с.

5. Конституційне право України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

6. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : підручник / В.Ф.Погорілко, В.Л. Федоренко. – 4-те вид., перероб. і доопр. – К. : Видавництво Ліра-К, 2012. – 576 с.

7. Єгорова В.С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / Єгорова Валентина Сергіївна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 17 с.

8. Крестовська Н.М. Теорія держави і права. Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – Вид. 2-ге. – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 432 с.

9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.

10. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности / Н.В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

11. Скрипнюк О.В. Конституційне право України : підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / О.В. Скрипнюк. – К. : Ін Юре, 2010. – 672 с.

12. Веніславський Ф.В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. [для студ. юрид. вузів та ф-тів] / Ф.В. Веніславський. – Х. : Право, 2014. – 376 с.

13. Судоустрій України : підручник / С.В. Ківалов, Ю.Є. Полянський, М.В. Косюта, В.В. Долежан ; за ред. С.В. Ківалова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.

14. Гринюк В.О. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі / В.О. Гринюк // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 131-135.

REFERENCES

1. Kravchuk, V.M. (2014), "Concept and essence of judicial guarantees in Ukraine as a means of ensuring their constitutional and legal status", *Byuleten Ministerstva yustitsiyi Ukrayiny*, no. 7, pp. 59-65.

2. "On the Judicial System and Status of Judges" : Law of Ukraine of 07.07.2010, with changes and supplements, *Ofitsiyniy visnik Ukrayiny*, 2010, no. 55/1, art. 1900.

3. "Constitution of Ukraine adopted at V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 with changes and supplements ", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no. 30, art. 141.

4. Todyka, Yu.M. and Zhuravskiy, V.S. (editors) (2008), *Konstitutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnik* [Constitutional law of Ukraine : textbook], Pravo, Kyiv, Ukraine.

5. Kolisnik, V.P. and Barabash, Yu.H. (editors) (2002), *Konstitutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnik* [Constitutional law of Ukraine : textbook], Vidavnychyi Dim «In Yure», Kharkiv, Ukraine.

6. Pohorilko, V.F. and Fedorenko, V.L. (2012), *Konstitutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnik* [Constitutional law of Ukraine : textbook], Vidavnytstvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.

7. Ehorova, V.S. (2008), "Constitutional and legal status of judges of courts of general jurisdiction" Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Institute of the state and right for the name of V.M. Koretskyi of the NAS Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. Krestovska, N.M. and Matveeva, L.G. (2008), Teoriya derzhavy i prava. Elementarnyi kurs [Theory of state and law. Elementary course], LTD «Odisey», Kharkiv, Ukraine.

9. Skakun, O.F. (2010), *Teoriya prava i derzhavy : pidruchnik* [Theory of state and law : textbook], Alerta ; KNT ; TsUL, Kyiv, Ukraine.

10. Vitruk, N.V. (2008), *Obshchaya teoriya pravovoho polozheniya lichnosti* [General theory of the legal status of the individual], Norma, Moscow, Russia.

11. Skripnyuk, O.V. (2010), *Konstitutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnik* [Constitutional law of Ukraine : textbook], In Yure, Kyiv, Ukraine.

12. Venislavskiy, F.V. (2014), *Konstitutsiyne pravo Ukrayiny v skhemakh i tablitsyakh : navch. posib.* [Constitutional law of Ukraine in charts and tables : teaching aid], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

13. Kivalov, S.V., Polyanskiy, Yu.E., Kosyuta, M.V. and Dolezhan, V.V. (2011), *Sudoustriy Ukrayiny : pidruchnik* [Judicial system of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

14. Hriniuk, V.O. (2012), "Guarantees of judicial independence in criminal proceeding", *Pravo i suspilstvo*, no. 5, pp. 131-135.

УДК 342.25 (477)

ВИБОРЧЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ МІСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

Хомко Л.В., к.ю.н., ст. викладач

Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна
khomko2011@ukr.net

У пропонованій статті досліджуються історико-правові аспекти виборчого право в українських містах (друга половина XIX – початок XX ст.). Проаналізовано законодавство Австро-Угорської та Російської імперій, що регулювало вибори органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: виборче право, міське право, виборче законодавство, гласні, міське самоврядування, активне виборче право.

ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ПРАВО КАК ИНСТИТУТ ГОРОДСКОГО ПРАВА В УКРАИНСКИХ ГОРОДАХ АВСТРИЙСКОЙ (АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ) И РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИЙ

Хомко Л.В.

Львовский государственный университет внутренних дел, ул. Городоцкая, 26, г. Львов, Украина
khomko2011@ukr.net

В предлагаемой статье исследуются историко-правовые аспекты избирательного права в украинских городах (вторая половина XIX – начало XX в.). Проанализировано законодательство Австро-Венгерской и Российской империй, которое регулировало выборы органов местного самоуправления.

Ключевые слова: избирательное право, городское право, избирательное законодательство, гласные, городское самоуправление, активное избирательное право.

ELECTORAL FRANCHISE AS AN INSTITUTION OF MUNICIPAL LAW IN UKRAINIAN CITIES OF AUSTRIAN (AUSTRO-HUNGARIAN) AND RUSSIAN EMPIRES

Khomko L.V.

Lviv state university of internal affairs, str. Horodotska, 26, Lviv, Ukraine
khomko2011@ukr.net

The article deals with the historical and legal aspects of the electoral franchise in Ukrainian cities (the second half of the 19th – the beginning of the 20th cent.). The legislation of the Austro-Hungarian and Russian Empires regulating the election of self-government bodies is analyzed.

Chronologically municipal law of the Austrian (later Austro-Hungarian) and Russian Empires was formed in the same historical period – in the second half of the 19th century. Their economic and political conditions were comparative; they were the necessity of modernization of all spheres of life, substantial international contradictions within.

The article deals with the historical and legal analysis of the suffrage in Ukrainian cities, distinguishing common and distinctive features of the electoral legislation of the Austrian and Russian Empires.

One of the most important principles of the medieval municipal law was the electivity of self-government bodies. This principle found its place and was developed by municipal law of the Modern period. A comparative analysis of the municipal law of the Austrian (Austro-Hungarian) and Russian Empires gives grounds to confirm the formation of the suffrage as a separate institution of the municipal law.

Innovations of this institution in the Austro-Hungarian and Russian Empires concerned the active suffrage of city residents. The voters (the inhabitants of cities that had the active suffrage) were determined differently by the Austrian and Russian legislation. The constitutional acts and national laws of the Austrian, Austro-Hungarian Empire established that the right to elect representative bodies had only the members of the community, they also defined persons deprived of the suffrage. Both empires were characterized by the formation of the electoral franchise as an institution of municipal law. The suffrage as an institution of municipal law in the second half of the 19th century significantly differed from medieval legal norms regulating the election of the city authorities. However, the suffrage of the Modern period didn't provide the principles of universality, equality of elections, direct voting and the secret ballot. The electoral franchise regulated in detail various electoral procedures deprived of the influence of common law. The main electoral qualification was property or tax one. The active suffrage was not determined by the membership in the territorial community but the interest in its activity.

Differences of the suffrage are revealed in the election system, which was formed for the first time in the Russian Empire and was based on the territorial representation. The electoral legislation of the Russian Empire rejected the competitiveness of elections because it excluded canvassing. And the principle of contingency was dominated because the voters did not know their candidate before the election. The peculiarity of the suffrage as an institution of municipal law of the Austrian (Austro-Hungarian) Empire is a possibility to regulate the election relations not only by laws. At the same time the sources of the suffrage in the Russian Empire are the acts of interpretation of the City statute. Improving electoral legislation is carried out not by adopting new regulations but by interpreting the existing normative and legal acts.

Key words: suffrage, municipal law, election law, vowels, municipality, active suffrage.

Хронологічно міське право Австрійської (згодом Австро-Угорської) та Російської імперій формувалося в один історичний час: у другій половині XIX ст. Зіставними були економічні та політичні умови – необхідність модернізації всіх сфер життя, істотні міжнаціональні суперечності всередині імперій, нерівномірність економічного й соціального розвитку різних частин держав. Структурними елементами міського права середини XIX – початку XX ст. є норми й інститути, які регулювали членство в міських громадах, вибори органів самоврядування, структуру та повноваження органів самоврядування тощо.

Відтак метою статті є дослідження й аналіз виборчого права в українських містах, виокремлення спільних і відмінних рис у виборчому законодавстві Австрійської й Російської імперій.

Однією з найважливіших засад середньовічного міського права була виборність органів самоврядування. Цей принцип знайшов своє місце й був розвинений міським правом Нового часу. Порівняльний аналіз міського права Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій дає підстави стверджувати про формування виборчого права як окремого інституту міського права, причому інституту, який істотно впливав на інші інститути міського права, а в Росії вважався основою міської реформи й Міського положення 1870 р. [1, с. 7].

Новації цього інституту і в Австро-Угорській, і Російській імперіях насамперед стосувалися активного виборчого права жителів міст. Коло виборців (жителі міст, які мали активне виборче право) по-різному визначалося австрійським і російським законодавством. Конституційні акти й загальнодержавні закони Австрійської (Австро-Угорської) імперії встановлювали, що право обирати представницькі органи мають тільки члени громади, а також визначали осіб, позбавлених активного виборчого права. Конкретний склад міських виборців шляхом видання виборчих указів встановлювали крайові закони й виборчі ординації, що були складовими частинами статутів міст. Стаття XI Закону Австрійської імперії «Про основні засади організації громад» від 5 березня 1863 р. містила таку норму: «Крайовим законом регулюється порядок проведення громадою виборів свого представництва, враховуючи при цьому відповідальну зацікавленість осіб, які вчасно сплачують податки у великих розмірах» [2, с. 367]. У Російській імперії склад міських виборців був чітко визначений ст.17 Міського положення 1870 р., навколо якої точилися гострі дебати під час розробки проекту Міського положення. Дискусії точилися стосовно реалізації найважливішого принципу модерного виборчого права – загальності виборів. У другій половині XIX ст. його вважали принципом всестанових або позастанових виборів. Розроблені проекти Міського положення містили революційні як на той час норми про загальне активне виборче право мешканців міст. Як відзначає історик Д.Д. Семенов, у проекті 1864 р. Міністерство внутрішніх справ встановлювало положення, що право на участь у громадських справах, а відповідно, на звання дійсних громадян міста повинно бути визнано за всіма тими постійними жителями міста, інтереси яких більше або менше торкаються загальних міських інтересів [3, с. 42]. Проте остаточний варіант ст.17 був набагато консервативнішим, хоча за ним склад міських виборців якісно відрізнявся від того, який був встановлений за часів Катерини II. Крім того, склад міських виборців істотно змінився після Городового положення 1892 р., що дістало назву міської контрреформи.

У чинній до 1892 р. редакції ст.27 Міського положення 1870 р. надавала активне виборче право мешканцям міста, які були російськими підданими й досягли двадцятип'ятирічного віку. Відтак іноземці участі у виборах міських органів самоврядування не брали. Водночас згадана стаття не містить обмежень за національною чи релігійною ознакою. Хоча в процесі розробки й обговорення проекту Міського положення участь у виборах осіб неправославного віросповідання викликали особливо гострі дебати. Наприклад, під час обговорення Міського положення в Державній Раді виникло питання про допуск до участі у виборах міських представницьких органів євреїв. За активне виборче право для євреїв висловилися переважно представники міст, зокрема голова Одеси. Останній вважав, що іудей, «имеющий известную степень образования и фактически отделившийся от массы еврейства относительно обрядовых его особенностей <...> в сущности перестал быть евреем» [4, с. 75].

Протилежну позицію зайняв член Державної ради С. Черкаський, на думку якого, євреї «составляют отдельную религиозную национальную корпорацию, образовываясь, становятся чистыми немцами или поляками, противными русскому народу, а тому было бы слишком неосторожно подвергать русский элемент опасности подпасть под полное общественное влияние еврейства» [4, с. 75]. Загалом проблема чисельного єврейського населення стосувалася більшості українських міст, і не тільки Російської імперії. У підавстрійському Львові під час прийняття міського статуту 1870 р. дебати навколо участі юдеїв у виборах органів громади були не менш гострими. Австрійський монарх тричі не затверджував статуту міста Львова, мотивуючи це обмеженням у ньому виборчих прав євреїв. Урешті були прийняті компромісні норми щодо утворення в певних випадках адміністративно-християнської ради [2, с. 417-418].

Компромісний варіант реалізований також у ст.35 Міського положення, відповідно до якої число гласних думи, що обираються з підданих нехристиянського віросповідання, не повинно було перевищувати третини загального складу [5].

Натомість активне виборче право представників нехристиянських конфесій не обмежувалося. Обмеження у вигляді майнового цензу стало основним для жителів міст. Участь у виборах могли брати тільки особи, які володіли нерухомим майном у межах міста, яке обкладалося податками. Російські вчені вважають, що останні дві вимоги до міських виборців були виключно буржуазними. Вони відповідали принципу, за яким виборчим правом володіють тільки ті міщани, які платять податки, тобто утримують місцеву казну. Загального виборчого права в країні, яка ще не звільнилася від становості й інших феодальних рис, не могло бути за визначенням [10, с. 209].

Майновий (чи податковий як його різновид) ценз був також серед основних українських міст Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

Порівнявши перелік міщан, які мали активне виборче право в українських містах двох імперій, знаходимо важливі відмінності. У Львові (у Чернівцях також) активне виборче право належало службовцям канцелярії монарха, держави, крайових установ або громади, тоді як в українських містах Російської імперії в силу свого службового становища правом голосу не користувалися губернатор, губернські службовці, члени губернського правління та члени місцевої поліції. Заслуговує на увагу ще одна відмінність. Серед виборців українських міст Австрійської (Австро-Угорської) імперії виділяються представники так званих вільних професій – адвокати, нотаріуси, доктори всіх факультетів, магістри хірургії й фармацевтики, головні редактори політичних і наукових часописів.

Відмінності є також у переліку осіб, позбавлених активного виборчого права. Стаття IX закону «Про основні засади організації громад» встановлював, що виборчого права позбавляються:

а) особи, визнані винними у вчиненні злочину;

б) особи, які вчинили злочин і перебувають під слідством до його завершення;

в) особи, визнані винними у вчиненні злочинів, зокрема крадіжки, шахрайства, розтрати, чи які були співучасниками злочинів, передбачених ст. ст. 460, 461, 464 Карного кодексу [2, с. 366].

Міське право Російської імперії позбавляло активного виборчого права осіб, засуджених за злочини та проступки; осіб, які перебували під слідством, та осіб, позбавлених духовного сану або звання.

Порівняння кола осіб, позбавлених активного виборчого права, дозволяє виявити подібну ваду міського права обох держав. Інститут міського права не знає такої презумпції, як презумпція

невинуватості. Відтак активного виборчого права позбавлялися особи, вина яких не доведена та які перебувають під слідством і судом. Окрім того, у міському виборчому праві Російської імперії в частині позбавлення виборчого права спостерігаємо пережитки станового суспільства, оскільки стани могли позбавляти активного виборчого права.

Порівнюючи активне виборче право міщан і законодавчі зміни в його регулюванні в Австрійський (Австро-Угорській) та Російській імперіях, доходимо висновку про подібність висхідних ідей. І австрійський, і російський законодавець намагалися забезпечити такий середній рівень виборців, який дозволив би їм сформувати раціональне, діяльне й ефективне представництво.

На початках реалізація цієї ідеї краще простежується в австрійському виборчому законодавстві, яке не встановлює податкового чи майнового цензу для представників вільних професій, духовних осіб різних конфесій, професорів, учителів, культурних діячів. Практика міського самоврядування 70-80-х рр. XIX ст. змушує й російського законодавця шукати законодавчого вирішення проблем якісного складу виборців. Законодавець послідовно створював кращі умови для власників нерухомості порівняно з торгово-промисловим елементом. При цьому Міністерство внутрішніх справ і Комісія для складання проектів місцевого управління (Комісія М.С. Каханова) намагалися поставити органи самоврядування в таке становище, за якого «средний уровень деятелей возвысился бы привлечением лучших общественных сил и мог бы соответствовать своему назначению» [6, с. 11]. Для досягнення цієї мети пропонувалися різні способи: від відверто застарілих до достатньо прогресивних. Наприклад, член Комісії М.С. Каханова О.Д. Пазухін пропонував організацію міських виборчих зібрань за становим принципом, за якого вибір гласних мав дійсне значення виразу довіри з боку виборців одного з вибраних класів суспільства. Проте більшість членів Комісії М.С. Каханова відкинула цей порядок, невідповідність якого, на їх думку, була доведена тридцятирічним досвідом столиць імперії [7, с. 156].

Тривала дискусія велася щодо надання активного виборчого права квартиронаймачам. Вважалося, що факт винаймання квартири певного розміру свідчить про наявність кваліфікації, необхідної для міського виборця [7, с. 153]. Проте досягнутий громадський консенсус, реалізація якого в нормах міського права означала б значно ширшу участь у виборах органів самоврядування інтелігенції, нівелювався колізіями та прогалинами про те, що активне виборче право надавалося квартиронаймачам за умови сплати ними квартирного податку, визначеному міською думою в межах, встановлених законом. У Міському положенні 1870 р. міським думам надавалося право клопотати про встановлення збору з наймачів квартир на інших жилих приміщень. Проте в період до прийняття Міського положення 1892 р. з таким клопотанням звернулося декілька міст, а з «опрацьованим і обґрунтованим» – лише м. Одеса.

Однак клопотання Одеси з причини «його несвоєчасності» було залишено без розгляду [8, с. 9]. Відтак квартиронаймачі не отримали права на участь у міських виборах. Загалом це негативно вплинуло не тільки на склад міських виборців, а й на склад обраних ними органів міського самоврядування, оскільки міське право Російської імперії прямо пов’язувало активне й пасивне виборче право. Інакше кажучи, кожен мешканець міста, що мав активне виборче право, міг бути обраним до органів міського самоврядування.

Інститут виборчого міського права Австрійської (Австро-Угорської) імперії, подібно до Російської, врегульовував активне виборче право жінок і юридичних осіб. У §4 Виборчої ординації для м. Львова «Реалізація права обирати» встановлено, що всі особи, яким надано право обирати, голосують особисто. Винятками із цього правила є такі: за осіб, які є недієздатними, голосують їхні законні представники; за жінку, яка перебуває в шлюбі, голосує чоловік або її представник, за незаміжніх жінок – представник; за осіб, які перебувають за межами громади в справах, доручених їм громадою, можуть голосувати їхні представники; особи, які мають нерухомість чи підприємство, які дають прибуток, якщо вони проживають у межах іншої громади, можуть уповноважити голосувати від свого імені свого представника [2, с. 409].

Міське положення 1870 р. встановлювало, що за жінок, відсутніх осіб, які досягнули віку виборця, у виборах могли брати участь їх представники. Представниками жінок могли бути їхні батьки, чоловіки, сини, зяті, рідні брати незалежно від їх відповідності майновому чи податковому цензу (ст.20 Міського положення 1870 р.). Представництво оформлялося довіреністю. Вимоги до цього документу дали змогу авторам монографії «Правова політика як наукова теорія у історико-правових дослідженнях» зробити цікаві висновки про ставлення царської влади до місцевого самоврядування. На відміну від довіреностей на участь у земських виборах міські довіреності складалися не на

гербовому, а на простому папері. Якщо підписи довірителів не були відомі міській управі, вони повинні були засвічуватися нотаріально або в поліцейських управліннях. Важко визначити, чим керувався уряд, не зобов'язуючи складати довіреності на гербовому папері. Можливо, це бажання спростити процедуру волевиявлення. Не виключено, що це продиктовано небажанням матеріально обтяжувати виборців-міщан, які й так регулярно поповнювали казну. Можливо, ставлення імператорської влади до земських структур було більш серйозним, ніж до міського самоврядування. І влада саме так це ставлення продемонструвала [10, с. 210].

Міське право Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій було солідарне в наданні активного виборчого права юридичним особам, як державним, так і приватним. Це підтверджує роль податкового чи майнового цензу в окресленні кола виборців. Тогочасне міське право орієнтується на виборця – платника податків, незалежно від того, чи це юридична, чи фізична особа. Щоправда, у міському праві Російської імперії ця орієнтація закріплена значно чіткіше. Загалом така правова політика суттєво обмежувала коло виборців в українських містах обох імперій. У результаті кількість виборців у великих українських містах обох імперій була незначною. Наприклад, у м. Львові 1880 р. було 6 153 виборці, а в Харкові – 6 890 виборців [2, с. 178].

Поширення серед виборців абсентеїзму спричинило низький рівень легітимності міських органів самоврядування: їх обирала фактично абсолютна меншість жителів міст. Проте детальне регулювання міських виборів, нормативне ототожнення активного й пасивного виборчого права істотно вплинуло на якісний склад представницьких органів. На основі співставлення даних щодо 54 осіб, які обиралися на посади міських голів і міських старост 43 міст Лівобережної України та 1 346 гласних 39 міст між 1906–1914 рр. Д.М. Чорний встановив, що 46% керівників міст були особами з майновим цензом не менше ніж дві тисячі рублів, 35% гласних – понад 1,5 тисячі рублів. Голови дум відрізнялися від решти гласних більш високим рівнем освіти, зокрема середньої (особливо міста Чернігівщини й Полтавщини; у Харкові – не менше 60%). Більше половини міських голів і старост працювали в міських самоврядуваннях понад п'ять років, четверта частина – понад 20. За становою приналежністю 43% міських керівників належали до міських станів (купців, почесних громадян або міщан); 35% – до дворян, 7% – до селян. Частина осіб, які не зазначали станову приналежність або вказали лише професію, була однаковою (майже 13% серед керівників, так і гласних дум) [12, с. 27]. Тенденцію до покращення якісного складу обраних простежуємо також в українських містах Австро-Угорської імперії. Особливо високим був освітній рівень серед депутатів міських рад Львова та Чернівців: чимало професорів, докторів різних наук [9, с. 314].

У другій половині XIX ст. давалася взнаки національна політика російського самодержавства, яку більшість українських учених визнають русифікаторською. І.М. Дзюба вибудовує зв'язок цієї політики з правом і містами так: «Русифікація України починалася з ліквідації залишків її державності за Петра І й Катерини ІІ та супроводжувалася уніфікацією законодавства й адміністративного устрою, дискримінаційними заходами супроти українського ремісництва й підтримкою російської торгівельної експансії, а водночас обмеженням безпосередньої торгівлі Гетьманщини з Європою, що поклало край розвитку українських міст» [11, с. 409]. У XIX ст. політика русифікації набула характеру колонізації українських міст. У результаті царської політики, наприклад, серед міст лівобережної України українці чисельно переважали тільки в повітах і безповітових містах. У губернських центрах переважали представники інших національностей. На початку XX ст. серед мешканців більшості підросійських українських міст виявила себе національна ідентифікація. У цей період участь українців у всіх суспільних структурах (міських думах, управах, земствах, товариствах взаємного кредиту тощо) супроводжувалася спробами частини міського населення Лівобережжя закріпити за поняттям «малорос» новітній смисл і невідворотність вибору між українською й російською ідентичностями [12, с. 23-24].

На реалізацію українцями своїх виборчих прав впливала не тільки русифікаторська політика, а й правове регулювання організації виборів. На перший погляд, воно було істотним кроком уперед порівняно зі становими за своїм характером виборами міських органів середньовіччя чи раннього Нового часу. Проте воно не знало й не запроваджувало важливих принципів сучасного виборчого права, а саме загальності виборів, рівності виборців, таємності голосування. У Російській імперії ці принципи насамперед порушувала трирозрядна виборча система. Її суть полягала в утворенні в кожному місті трьох виборчих зібрань, кожне з яких обирало третину всіх гласних. Досліджуючи зміст виборчої системи, порядок формування, правовий статус, компетенцію органів міського самоврядування, міського голови, їх взаємовідносини з вищими урядовими інстанціями, посадовими

особами, Т.М. Плаксій довела, що трирозрядна виборча система була тонким і зваженим способом усунення від впливу на розвиток міст більшості міських жителів без позбавлення їх виборчого права. У результаті в містах Середньої Наддніпрянщини, як і інших регіонів, переважали думки представників І та ІІ розрядів – найбільш платоспроможних громадян міст: торгівельно-промислова буржуазія, дворяни, домовласники [13, с. 7].

Водночас інститут виборчого права в Австрійській (Австро-Угорській) імперії, більш прогресивний у визначенні кола виборців, не знав обов'язкового таємного голосування.

Наприклад, у § 18 «Усне або письмове голосування» виборчої ординації визначено, що кожному виборцеві надається право голосувати усно чи письмово. Виборець, який голосує усно, повинен перерахувати прізвища 100 осіб, які, на його думку, повинні бути депутатами ради. Виборець, який голосує письмово, повинен надати на листку прізвища 100 осіб, які, на його думку, повинні бути депутатами [2, с. 413]. Зрозуміло, що такий підхід до голосування не забезпечував його таємності. Разом із тим у нормах виборчого права реалізовано принцип гласності виборів. Параграф 16 Виборчої ординації встановлює, що вибори проходять гласно (відкрито). Перед початком голосування голова виборчої комісії роз'яснює виборцям, які зібралися, положення, що стосуються умов проведення виборів, передбачених §9, 10, 11 Виборчої ординації, роз'яснює правила щодо процедури голосування й підрахунку голосів і закликає виборців голосувати згідно з їх власним переконанням і сумлінням, незалежно від сторонньої думки, так, як цього вимагають інтереси громади [2, с. 412].

Проаналізувавши законодавство про вибори до міських органів влади Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій, можна констатувати подібне й відмінне. Для обох імперій характерне формування виборчого права як інституту міського права. Як інститут міського права виборче право другої половини XIX ст. істотно відрізнялося від середньовічних правових норм, які регулювали обрання міської влади. Однак виборче право Нового часу не передбачало принципів загальності, рівності виборів, прямого волевиявлення й таємного голосування. Виборче право детально регламентувало різноманітні виборчі процедури, позбавлені впливу звичаєвого права. Основним виборчим цензом був майновий або податковий ценз. Активне виборче право визначалося не членством у територіальній громаді, а інтересом у її діяльності. Відмінності виборчого права виявляються у виборчій системі, яка в Російській імперії була сформована вперше й базувалася на територіальному представництві. Виборче законодавство Російської імперії фактично відкидало конкурентність виборів, оскільки не передбачало передвиборчої агітації. Відтак панував принцип випадковості вибору, оскільки виборці до виборів не знали свого кандидата. Особливістю виборчого права як інституту міського права Австрійської (Австро-Угорської) імперії є можливість регулювання виборчих відносин не тільки законами. Водночас у Російській імперії джерелами виборчого права виступають акти тлумачення Міського положення 1870 р. Тобто вдосконалення виборчого законодавства здійснювалося не шляхом прийняття нових нормативно-правових актів, а завдяки тлумаченню чинних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен В.М. Городское самоуправление / В.М. Гессен. – СПб. : Типолитография Н. Тродимова, 1912. – 239 с.
2. Кіселичник В.П. Львівське міське право (друга половина XIII – початок XX ст.) : монографія / В.П. Кіселичник. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 472 с.
3. Семенов Д.Д. Городское самоуправление / Д.Д. Семенов. – СПб. : Типография С.М. Проппера, 1904. – 306 с.
4. Бойко Н.А. Местное самоуправление в России во второй половине XIX – начале XX века (историко-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Бойко Наталия Александровна ; Рос. гос. соц. ун-т. – М., 2006. – 158 с.
5. Полное собрание законов Российской империи : в 33-х т. – СПб. : Государственная типография, 1885-1916 – Т. I. – 585 с.
6. Журнал Высочайше утвержденной особой комиссии под председательством статс-секретаря Каханова для составления проектов местного управления. – Санкт-Петербург, 1885. – JVS18 (4 и 11 апреля). – С. 11.

7. Соловьева Е.Г. Развитие законодательства по городскому самоуправлению во второй половине XIX в. : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Соловьева Елена Геннадьевна ; Вятский государственный гуманитарный университет. – Киров, 2007. – 202 с.

8. Державний архів Одеської області. – Ф. 1149, оп. 11, спр. 38. – С. 9.

9. Кіселичник В. Міське право та самоврядування Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : [монографія] / Василь Кіселичник. – Львів : ЛьвДУВС ; «Край», 2008 – 352 с.

10. Правовая политика как научная теория в историко-правовых исследованиях / под ред. докт. юрид. наук, докт. филос. наук, проф. О.Ю. Рыбакова. – М. : Статут, 2011. – 408 с.

11. Дзюба І.М. Нагнітання мороку : Від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI / І.М. Дзюба. – К. : Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 503 с.

12. Чорний Д.М. Міста Лівобережжя України наприкінці XIX – на початку XX ст. : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д.М. Чорний. – Харків, 2008. – 40 с.

13. Плаксій Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.М. Плаксій. – Запоріжжя, 2001. – 16 с.

REFERENCES

1. Gessen, V.M. (1912), *Horodskoe samoupravlenie* [Municipal self-government], Tipolitografiya N. Trodimova, Saint Petersburg, Russia.

2. Kiselichnik, V.P. (2011), *Lvivske miske pravo (druha polovina XIII – pochatok XX st.) : monohrafiya* [Lviv municipal law (second half of XIII – beginning of XX century) : monograph], Lviv state university of vnctrishnikh businesses, Lviv, Ukraine.

3. Semenov, D.D. (1904), *Horodskoe samoupravlenie* [Municipal self-government], Saint Petersburg, Russia.

4. Boyko, N.A. (2006), "Local self-government in Russia in the second half of XIX – early XX century (historical and legal research)", Thesis abstract for Can. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Russian state sociological university, Moscow, Russia.

5. (1885-1916), *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii : v 33-h t.* [Complete collection of laws of the Russian Empire : in 33 vols.], vol. I, Gosudarstvennaya tipografiya, Saint Petersburg, Russia.

6. (1885), *Zhurnal Vysochayshe utverzhdennoy osoboy komissii pod predsedatelstvom stats-sekretarya Kakhanova dlya sostavleniya proektov mestnoho upravleniya* [Journal of Imperially approved special commission under the chairmanship of State Secretary Kahanova for drafting local government provisions], JVS18 (April 4 and 11), Saint Petersburg, Russia, p. 11.

7. Soloveva, E.G. (2007), "Development of legislation on city self-government in the second half of the nineteenth century", Thesis abstract for Can. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Viatka state humanitarian university, Kirov, Russia.

8. "Державний архів Одеської області", F. 1149, descr. 11, bus. 38, p. 9.

9. Kiselichnik, V. (2008), *Miske pravo ta samovryaduvannya Lvova (druha polovina XIX – pochatok XX stolittya) : monohrafiya* [Lviv city law and self-governance (second half of XIX – early XX century) : monograph], Lviv state university of vnctrishnikh businesses ; Kray, Lviv, Ukraine.

10. Rybakov, O.Yu. (2011), *Pravovaya politika kak nauchnaya teoriya v istoriko-pravovykh issledovaniyakh* [Legal policy as a scientific theory in the historical and legal research], Statut, Moscow, Russia.

11. Dzyuba, I.M. (2011), Nahnitannya moroku : Vid chornosotentsiv pochatku XX stolittya do ukrayinofobiv pochatku stolittya XXI [Gloom mongering : from the Black Hundreds of the early XX century to Ukrainophobes of the beginning of XXI century], Вид дім «Києво-Могилянська академія», Kyiv, Ukraine.

12. Chornyi, D.M. (2008), “Cities of the Left Bank Ukraine in late XIX – early XX century”. Thesis abstract for Can. Sc. (History), 07.00.01, Kharkiv, Ukraine.

13. Plaksiy T.M. (2001), “City self-government of the Middle Dnieper Ukraine in the second half of XIX – early XX centuries”, Thesis abstract for Can. Sc. (History), 07.00.01, Zaporizhzhya, Ukraine.

УДК 340.1: 351.746.1

ТЕОРЕТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Радовецька Л.В., ст. викладач

Національна академія Служби безпеки України, вул. Трутенка, 22, м. Київ, Україна
Lradovetska@ukr.net

Розглянуто забезпечення державної безпеки як напрям діяльності державних органів, основою якого є адаптація діяльнісного підходу та на його основі виокремлення притаманним цьому процесу змістовних ознак**.**

Ключові слова: безпека, забезпечення державної безпеки, діяльність, суб’єкти забезпечення державної безпеки.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Радовецкая Л.В.

Национальная академия Службы безопасности Украины, ул. Трутенко, 22, г. Киев, Украина
Lradovetska@ukr.net

Рассмотрено обеспечение государственной безопасности как направление деятельности государственных органов, основой которого является адаптация деятельностного подхода и на его основе выделения присущим этому процессу содержательных признаков.

Ключевые слова: безопасность, обеспечение государственной безопасности, деятельность, субъекты обеспечения государственной безопасности.

NATIONAL SECURITY THEORETICAL CONSTRUCT

Radovetska L.V.

National academy of security service of Ukraine, str. Trutenko, 22, Kyiv, Ukraine
Lradovetska@ukr.net

The article is devoted to one of the most pressing problems of today and painful – ensuring public safety in connection with the events of 2013-2015 years, that has acquired a new meaning for Ukraine.

The author attempts to clarify the theoretical design concept of national security as a particular model, that is the notion-forming element of which is the phenomenon of security not merely as a static phenomenon, but also as an especially dynamic. It is proved that the notion-forming other mandatory component of this concept is the category of a complex, multifaceted process. It is through the prism adaptation and active approach was an attempt to isolate the characteristics of this concept and make it possible original classification which takes into account activities in the complex.

Classification of national security as a form of social activity has given us to distinguish subjective component as being in the national security becomes dominant. It provides national security as a form of social activity and a certain angle it becomes not subjective but objective and subjective symptoms. In this interpretation, national security is to some extent dependent on its implementation entities that make up the organic unity of the system, are a kind of socially beneficial joint social activities, the effectiveness of which depends on various components, most subjects, forms and methods of activity, ability to interact. The combination of all these elements is necessary towards national security as mandatory for activities not only of the state, for which national security – a duty and a necessary condition for their existence, but also civil society, for which it is a right.

Key words: security, national security, activities, state security agents.

У 2014 р. забезпечення державної безпеки, тобто класичного напряму діяльності будь-якої держави, для України набуло неабиякої гостроти, насамперед унаслідок реальних загроз державній безпеці: функціонування на Сході терористичних організацій ЛНР і ДНР, стан неоголошеної війни з

агресором – Російською Федерацією, надвисокий рівень корупції в органах державної влади, нездатність державних органів ефективно виконувати свої безпосередні функції тощо.

Ці загрози державній безпеці набули неабияких масштабів і вже сьогодні підпадає під ризик майбутнє існування України як держави. І нарешті, ці обставини посилюються геополітичними змінами, геополітичним протистоянням провідних суб'єктів міжнародної політики, що ставить під загрозу безпеку не тільки України, а й цілого регіону.

Такі обставини зумовили виникнення загальної проблеми забезпечення державної безпеки з урахуванням сучасної динаміки виникнення та трансформації викликів і загроз у цій сфері. Вона потребує свого вирішення на практичному рівні шляхом формування й розвитку загальнодержавної системи забезпечення державної безпеки, невід'ємною складовою якої є сучасні спеціальні органи, здатні адекватно протистояти новітнім загрозам, а також швидко адаптуватися в умовах реформ, які відбуваються в Україні, зокрема реформ правоохоронних органів і спеціальних служб, системи забезпечення національної безпеки, розробки нової військової доктрини.

Осягнення феномена «державна безпека» впливає на усвідомлення низки явищ, які мають домінуюче значення для подальшого розвитку держави та громадянського суспільства. Останнім часом державна безпека та її окремі аспекти стали предметом численних робіт дослідників. Однак проблема усвідомлення цього явища залишається відкритою, що є логічним і необхідним, зважаючи на динаміку та стан як факторів, що впливають та стабільне існування держави, так і факторів, спричинених загрозами. Саме тому поняття державної безпеки потребує постійного переосмислення, викликаного швидкими сутнісними змінами феномена безпеки та домінуючими тенденціями розвитку світового суспільства, яке все більше отримує «безпековий» вимір.

Питання забезпечення державної безпеки у всі часи знаходилися в полі наукового інтересу спеціальних або галузевих правових дослідженнях та обґрунтовані в контексті національної безпеки. Окремі аспекти її забезпечення осмислювали такі вчені: В.Ф. Антипенко, С.Г. Гордієнко, В.П. Горбулін, В.С. Картавцев, О.Г. Лаврик, М.Б. Левицька, В.Я. Настюк, Г.В. Новицький В.Г. Пилипчук В.Ф. Погорілко, В.В. Сазонов, В.А. Ященко.

У контексті декларованих в Україні реформ, а також інтеграції України в ЄС, у європейський і світовий безпековий простір з'являються нові теоретичні конструкції й відбувається переосмислення вже тих, що давно конституювалися в законодавстві, а тому вироблення нових підходів і їх належна адаптація до реалій сьогодення, зокрема й теоретико-правових, є актуальними. Отже, метою статті є спроба конструювання забезпечення державної безпеки як складного різнопланового соціального процесу.

Масштабність сучасних перетворень державної сфери суспільства, поступова трансформація суспільних потреб і цінностей є причиною виникнення низки практичних і теоретичних проблем, що особливо актуалізують необхідність уточнення поняття державної безпеки й надання йому більш широкого й системного характеру. Тому з урахуванням динаміки та змін соціального розвитку феномен державної безпеки варто розглядати з урахуванням нових міжгалузевих підходів, а також методологічних підходів, що дасть змогу більш повно й гармонійно розкрити її зміст.

По-перше, глобалізація, взаємодія держав, кризові явища, що виявляються в різних сферах сучасного суспільного життя, усе більше ставлять існування людини й інших соціальних суб'єктів у залежність від нормального функціонування держави, а також громадянського суспільства. Тому забезпечення державної безпеки повинно стати одним із пріоритетних завдань політики не тільки держави, а й громадянського суспільства.

По-друге, окремою проблемою наукових досліджень є встановлення місця державної безпеки в системі загальної суспільної (національної) безпеки, а також усвідомлення співвідношення державної безпеки з різними складовими національної безпеки. В означеному ракурсі державна безпека традиційно розглядається як невід'ємна частина політичної, економічної, оборонної й інших складових національної безпеки [1, с. 175; 2, с. 11; 3, с. 11], як певна невід'ємна підсистема системи більшого порядку й ґатунку. Однак зміна змістового навантаження національної безпеки в умовах глобалізації й інтеграції, а також бурхливий розвиток новітнього інформаційного суспільства зумовлює трансформацію підходів до її державної складової.

По-третє, зростає значення державної безпеки не тільки як державного, а насамперед загальнозначущого суспільного явища, тобто універсальної суспільної цінності, яка не існує сама по собі, а є результатом спільної суспільної діяльності (державної та недержавної), що здійснюється з певною метою, за допомогою відповідних форм і методів, на основі принципів тощо. Такий аспект

зумовлює необхідність осмислення також державної безпеки (як певною мірою статичного явища), її забезпечення (як динамічної складової) у контексті діяльнісного підходу.

По-четверте, у сучасних світових процесах простежується їх залежність від конкретних суб'єктів (цивілізацій, країн, націй, держав, міжнародних глобальних та регіональних організацій тощо), які прямо чи опосередковано впливають на ці процеси, а останні проявляються у формі їх конкретної діяльності, а тому суттєвого значення набуває осмислення забезпечення державної безпеки як залежного від суб'єктів його здійснення, а також, відповідно, у взаємозв'язку з інструментальним розумінням (сприйняттям) права.

Так, на сучасному етапі проглядається тісний взаємозв'язок і взаємозалежність між державним розвитком і розвитком громадянського суспільства у сфері забезпечення національної безпеки [4, с. 48-49]. Тому забезпечення державної безпеки не можна розглядати як напрям діяльності, що притаманна лише державі, водночас вона є функцією (певною мірою обов'язком, а також правом) кожного члена суспільства, відповідно, кожен із них є суб'єктом її забезпечення. Звичайно, держава займає окреме місце в безпековій системі, оскільки, по-перше, реалізуючи свої безпосередні функції (у вузькому значенні обов'язки), володіє відповідним статусом – сукупністю насамперед обов'язків; по-друге, відповідними можливостями (правами), що надають достатньо широкі управлінські й регулятивні можливості в цій сфері. Держава є єдиним та фактично унікальним суб'єктом (суб'єктом із виключними повноваженнями), у потенціалі якого поряд з економічними, політичними, ідеологічними засобами непрямого опосередкованого впливу закладені можливості прямого владного впливу на суспільні відносини за допомогою правових засобів. Тому серед пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень повинні виділятися концептуальне визначення місця сучасної держави та громадянського суспільства в системі забезпечення національної безпеки, балансу інтересів особистості, суспільства, держави в безпековій сфері [4, с. 49].

Треба враховувати, що оскільки феномен «безпека» – це гранично широка за обсягом і надзвичайно глибока за змістом соціально-філософська категорія, що наближається до категорій із максимальним ступенем абстракції, об'єктивним видається те, що визначення безпеки як відсутності загроз, що широко обговорюється в наукових колах, не охоплює всієї широти сучасного осмислення й може виступати лише як певне методологічне підґрунтя, а тому варто враховувати пристосування до сучасних умов існування суспільства з урахуванням тенденцій майбутнього розвитку. Саме тому деякі сучасні вчені підкреслюють необхідність розгляду поняття «національна безпека» та її складових крізь призму теорії соціальних систем, що дозволяє на науковому рівні осмислити фундаментальні аспекти розуміння цього явища.

Що стосується поняття «державна безпека», то нині існує значна кількість підходів і думок щодо його трактування. Виступаючи об'єктом численних галузевих і спеціальних досліджень, у тому числі «закритого» характеру, державна безпека отримала низку визначень як у контексті тематики цих досліджень, так і на загальнонауковому рівні. Ці дослідження різняться між собою ступенем узагальнення, політичною спрямованістю, науковою зваженістю. Крім того, не менше значення мають нормативні визначення цього поняття, оскільки вони формують загальносоціальне уявлення щодо державної безпеки як соціального явища та виступають важливою складовою правового понятійно-термінологічного апарату.

Враховуючи вищезазначені підходи до визначення безпеки держави й філософсько-соціологічне розуміння безпеки як фундаментальної методологічної категорії на загальнонауковому рівні, безпеку держави можна визначити як діяльність сукупності різноманітних за своєю природою суб'єктів у певних умовах, за яких вони здійснюють свої функції та гарантують таким чином безкризове оптимальне функціонування й розвиток інститутів держави як найбільш оптимального суб'єкта організації суспільства. У цьому контексті безпека набуває таких змістовних характеристик, що будуть більшою мірою залежати від суб'єктів, які здійснюють діяльність, і вона набуває не лише суб'єктивного, а й об'єктивного характеру з огляду на як на різні можливості, так і потреби суб'єктів. Об'єктивність забезпечуватимуть ті умови, у яких здійснюють діяльність суб'єкти, а суб'єктивний аспект проявлятиметься в компетенції суб'єктів як виразі сукупності обов'язків і прав та відповідальності за результати діяльності в існуючих реальних умовах функціонування соціуму. Суб'єктивна сторона включатиме як можливості, так і потреби конкретних суб'єктів, що здійснюють діяльність в означених напрямах. Таке визначення, вважаємо, не суперечить нормативно закріпленому в Україні й може бути використано як інструмент у нашому подальшому дослідженні.

Важливим етапом у визначенні термінологічної конструкції забезпечення безпеки держави є з'ясування її сутності як збірного поняття, що характерне для системи та її складових елементів як певної термінологічної одиниці з позиції її осмислення як «забезпечення», тобто із застосуванням

інших методологічних підходів: системного, функціонального, діяльнісного, суб'єктного. Це можна зробити із застосуванням методу класифікації, що допомагає всесторонньо, повно й об'єктивно оцінити та виокремити всі характеристики, що притаманні цьому поняттю, а також виробити напрями реалізації державної й недержавної політики в цій сфері з метою оптимального прогресивного розвитку української держави.

Стаття 17 Конституції України закріпила, що забезпечення державної безпеки поряд із захистом суверенітету й територіальної цілісності визнається однією з найважливіших функцій держави та справою всього українського народу, а також те, що воно покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи. Виходячи із цього конституційного припису, можна зробити висновок про те, що забезпечення державної безпеки як вид діяльності треба розглядати в поєднанні держави й українського народу. Такий підхід, як слушно вважає О.О. Тихомиров, враховує синергетичні тенденції розвитку сучасного суспільства та субсидіарні особливості його взаємодії з державою та повною мірою відповідає положенням теорії держави та права, згідно з якими функції держави розуміються як напрями, сторони або види державної діяльності [4, с. 65]. Певною мірою на розгляді державної безпеки як функції держави акцентує увагу В.В. Сазонов, який зазначає, що державну безпеку варто розглядати як невід'ємну умову життєдіяльності людей, тобто як частину державної політики, як одну з найважливіших функцій держави [5, с. 1]. На доцільності цього підходу акцентує також В.Ф. Погорілко.

З іншого боку, сам по собі термін «забезпечення безпеки України» в науковій літературі розглядається неоднозначно Наприклад, на думку О.В. Українчука, викладеній у дисертації «Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства і демократичної, правової, соціальної держави», під забезпеченням безпеки треба розуміти цілеспрямовану діяльність суспільства та його структур щодо досягнення стану оптимального функціонування й розвитку шляхом правильного вибору перспективних цілей, ефективного реагування на зовнішні загрози, стимулювання та створення позитивних процесів» [6, с. 40].

В.А. Рубанов зазначає, що забезпечення державної безпеки – це необхідність, оскільки без самозбереження й нормальних умов зовнішнього та внутрішнього існування держава не в змозі виконати свою суспільну функцію; міра безпеки держави визначається в її відносинах із тими соціальними утвореннями й інститутами, які зумовлюють у системі суспільних відносин політичні проблеми» [7, с. 49].

Є.Д. Лук'янчиков розглядає термін «забезпечення» у двох аспектах: як констатацію правової діяльності як суб'єкта забезпечення суспільних відносин і як передбачену законом сукупність заходів забезпечення існування чи функціонування будь-чого [8, с. 7].

Дещо практико-прикладне визначення поняттю «забезпечення» дає І.О. Ієрусалімов, який зазначає, що «забезпечення – це <…> система заходів, покликаних зробити можливим, дійсним і безумовним використання науково-технічного потенціалу в судочинстві» [9, с. 8].

В.М. Ковбаса доходить висновку про те, що забезпечення треба розглядати в статиці як сукупність засобів, методів, інструментів, що слугують вирішенню певних завдань, а також умов, які сприяють процесу їх вирішення; у динаміці – як процес створення й подання зазначених вище засобів та умов [10, с. 175].

Аналіз співставлення наведених визначень поняття «забезпечення» вказує на те, що вони змістовно подібні, однак відрізняються між собою текстовою конструкцією й деталізацією в них поняттєутворюючих ознак. Наприклад, В.А. Рубанов суттєвою ознакою «забезпечення державної безпеки» називає «необхідність самозбереження нормальних умов зовнішнього та внутрішнього існування держави» тощо. Є.Д. Лук'янчиков визначає як вид правової діяльності суб'єкта забезпечення суспільних відносин і передбачену законом сукупність заходів із забезпечення існування чи функціонування чогось. Аналогічні поняттєутворюючі розбіжності у викладенні розглядуваного поняття мають місце також в описанні цього словосполучення О.І. Ієрусалімова, В.М. Ковбаси та інших авторів.

Слово «забезпечення» вживається в різних текстових термінологічних конструкціях, що зумовлює зміну його семантичного змісту й забарвлення [11, с. 32-33]. Із цього боку заслуговує на увагу наукова позиція російського вченого А.О. Стрельцова, який стосовно поняття «забезпечення» зазначає, що воно «є сукупністю діяльності із забезпечення, засобів забезпечення й суб'єктів забезпечення. Діяльність із забезпечення полягає в наданні допомоги суб'єктам для досягнення поставлених цілей. Засоби забезпечення утворюють сукупність матеріальних, духовних, фінансових, правових, організаційних і технічних засобів, необхідних для здійснення діяльності із забезпечення.

Суб'єктами забезпечення є індивіди, організації й органи держави, що здійснюють діяльність із забезпечення» [12, с. 44].

Таким чином, розглядаючи забезпечення в межах діяльнісного підходу, що тісно корелює з функціональним, діяльність розглядається як процес взаємодії людини з довкіллям, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок появи потреби. Процес же означає сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату, а також послідовну зміна станів об'єкту в часі. Тому під час розгляду забезпечення як виду діяльності варто розуміти послідовну закономірну діяльність із наповненням як змістовних, так і структурних елементів, що перебувають у постійній взаємодії.

Забезпечення безпеки з позиції її розгляду як системної категорії дозволяє визначити її як складний, комплексний вид діяльності, що висуває певні вимоги до його структурної характеристики у взаємозв'язку з парними категоріями «структура» й «елементи з використанням загальноприйнятих нормативних конструкцій «напрями», «шляхи», а також «механізми»; у контексті протидії окремих елементів нормативно-визначним загрозам, об'єднаним у сфери діяльності. Закони України «Про основи національної безпеки», «Про Стратегію національної безпеки», інші системні законодавчі акти закріплюють такий підхід. Причому загрози розглядаються як певні чинники, що є причиною напрямів діяльності щодо забезпечення. Тому забезпечення безпеки варто розглядати в діалектичному взаємозв'язку із загрозами.

Водночас не менш важливою є характеристика самого забезпечення безпеки держави не лише на підставі предмета діяльності (загрози), а й інших критеріїв, зокрема напрямів діяльності, що дозволить його осмислення за узагальненими властивостями в контексті інших видів державної й недержавної діяльності. В аспекті сприйняття забезпечення державної безпеки як функцій держави та громадянського суспільства логічною є спільність методологічної бази дослідження цих явищ.

Як емпіричну базу класифікації забезпечення державної безпеки саме як функції сучасної держави, тобто офіційно визнаної діяльності (регламентованої на нормативно-правовому рівні), доцільно використати положення актів законодавства України, що згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» (ст. 2) складають правову основу забезпечення безпеки держави, а також актів законодавства інших країн. Серед таких актів варто окремо виділити такі закони України: «Про державну таємницю»; Укази Президента України, «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи», «Про боротьбу з тероризмом» та інші.

Користуючись окресленими вище методологічними особливостями підходу й емпіричною базою, пропонується класифікувати забезпечення безпеки держави таким чином:

- за сферами суспільного (державного) життя: забезпечення безпеки держави в економічній, політичній, воєнній та інших сферах;
- за об'єктами безпеки держави: суверенітету, території, національної грошової одиниці, незалежності державної влади тощо;
- за основними спрямуваннями державної й недержавної діяльності стосовно безпеки держави: діяльність, що є основою безпечного існування держави (позитивний аспект), та діяльність щодо попередження та подолання загроз (небезпек) безпеці держави (негативний аспект);
- за формами забезпечення безпеки держави: безпосереднє створення умов для безпечного існування держави в різних сферах суспільного життя; управління безпосереднім безпечним існуванням держави; регулювання безпосереднього безпечного існування держави та його управління тощо;
- за територіальними межами забезпечення безпеки держави: міжнародна діяльність; загальнонаціональна діяльність; локальна (місцева) діяльність;
- за суб'єктами забезпечення державної безпеки: державна діяльність і недержавна діяльність, які у свою чергу можуть поділятися на діяльність органів держави (загальної, спеціальної та виключної компетенції), діяльність державних підприємств та установ або діяльність різних інститутів громадянського суспільства – діяльність різних інститутів громадянського суспільства: територіальних громад та їх органів, політичних партій, фондів, громадських об'єднань, соціальних мереж, незалежних ЗМІ тощо.

В означеному контексті розгляду узагальненого змісту забезпечення безпеки держави вона може інтерпретуватися як створення системи гарантій безпечного існування держави, безпосередньо безпечне функціонування держави й подолання загроз безпечному існуванню держави.

Аналіз змісту діяльності щодо забезпечення безпеки дозволив дійти висновку, що безпека держави як об'єкт цілеспрямованої суспільної діяльності системи суб'єктів, як державна підсистема, так і недержавна підсистема, охоплює різні аспекти, елементи, компоненти, які пов'язані з розвитком держави та суспільства. Зокрема, забезпечення безпеки спрямоване на вирішення комплексу завдань, що включає в себе як планування, розробку державної політики подальшого розвитку держави та громадянського суспільства в умовах глобалізації та новітнього інформаційного суспільства, створення ефективних реальних механізмів безпосереднього захисту держави, оптимальної ефективної інфраструктури державних органів, підприємств, установ, території, національної грошової одиниці тощо.

Підсумовуючи вищевикладене й спираючись на розглянуті підходи як методологічне підґрунтя, суб'єктів функції забезпечення безпеки держави як певну теоретико-правову модель (конструкцію) можна класифікувати таким чином:

– за характером (природою) діяльності суб'єктів забезпечення безпеки держави: державна діяльність, недержавна діяльність;
– за формами забезпечення безпеки держави суб'єктами: безпосереднє створення умов для безпечного існування держави в різних сферах суспільного життя; управління безпосереднім безпечним існуванням держави, регулювання безпосереднього безпечного існування держави та його управління тощо;
– за формами діяльності правозастосовних (спеціальних) суб'єктів (органів) у контексті протидії загрозам: ті, хто безпосередньо регулюють, ті, хто безпосередньо управляють; ті, хто безпосередньо забезпечують (протидіють);
– залежно від сфери предметної спрямованості правозастосовних (спеціальних) суб'єктів: суб'єкти з функцією «служіння», які безпосередньо виконують завдання щодо протидії загрозам; суб'єкти із функціями обслуговування (потреб, запитів) суб'єктів «служіння»; суб'єкти з функціями сприяння (безпосередньо не протидіють, однак сприяють позитивній роботі суб'єктів «служіння», «обслуговування»).

Така класифікація суб'єктів не є остаточною, однак, вважаємо, може мати як науково-методичне, так і практико-прикладне значення у зв'язку з розробкою й реалізацією державної політики забезпечення безпеки загалом і в контексті декларованих реформ органів державної влади зокрема.

Звичайно, запропонована структуризація діяльності із забезпечення державної безпеки як певна теоретична конструкція не є вичерпною з огляду на міждисциплінарну природу безпеки держави, що охоплює різні аспекти (природні, технічні (технологічні), економічні, політичні, правові, психологічні в умовах трансформації та модернізації загроз) і зумовлює вироблення адекватних сучасних заходів її забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мелихова А.В. Функции Советского и современного российского государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А.В. Мелихова ; Самарск. гос. экон. акад. − Самара, 2006. − 246 с.
2. Панов М.І. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М.І. Панов, В.П. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3. – С. 10-15.
3. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус ; [заг. ред. П.В. Мельник, Н.Р.Нижник]. − Ірпінь : Преса України, 2000. − 304 с.
4. Тихомиров О.О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави : моногр. / О.О. Тихомиров ; заг. ред. Р.А. Калюжний. – К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НА СБ України, 2014. – 196 с.
5. Сазонов В.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення державної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / В.В. Сазонов. – Х., 2014. – 20 с.

6. Украинчук О.В. Обеспечение национальной безопасности в условиях формирования в Украине гражданского общества и демократического, правового, социального государства : дис. … к.ю.н. : 12.00.01 / О.В. Украинчук. – Х., 1994. – 224 с.

7. Рубанов В.А. Демократия и безопасность страны / В.А. Рубанов // Коммунист. – 1989. – №11. – С. 43 -55.

8. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові та тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза» / Є.Д. Лук'янчиков. – К., 2005. – 40 с.

9. Ієрусалімов І.О. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності : навч. посіб. / І.О. Ієрусалімов. – К. : Науковий світ, 2000. – 68 с.

10. Ковбаса В.М. Актуальні проблеми тактичного забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених злочинними угрупуваннями / В.М. Ковбаса // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 верес. 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 173-176.

11. Радовецька Л.В. Концептуальні положення забезпечення державної безпеки, їх унормування у законодавстві України / Л.В. Радовецька // «Национальный юридический журнал : теория и практика» О.О.О. Научно-практическое правовое издание «Jurnalul juridic national : teorie şi practică». – 2014. – № 3 (7). – С. 31-39.

12. Стрельцов А.А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы / А.А. Стрельцов ; [ред. В.А. Садовничий, В.П. Шерстюк]. − М. : МЦМНО, 2002. − 296 с.

REFERENCES

1. Melikhova, A.V. (2006), "Functions of the Soviet and modern Russian state", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Samara state economic academy, Samara, Russia.

2. Panov, M.I. and Tykhyi, V.P. (2000), "Security as a fundamental category in the methodology of law (to the formulation of the problem)", *Visnik Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 3, pp. 10-15.

3. Nyzhnyk, N.R., Sytnyk, G.P. and Bilous, V.T. (2000), *Natsionalna bezpeka Ukrayiny (metodolohichni aspekty, stan i tendentsiyi rozvytku) : navch. posib.* [National Security of Ukraine (methodological aspects, status and development trends) : teaching aid], Presa Ukrayiny, Irpin, Ukraine.

4. Tykhomyrov, O.O. (2014), *Zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky yak funktsiya suchasnoyi derzhavy : monogr.* [Information security as a function of a modern state : monograph], Tsentr navch.-nauk. ta nauk.-prakt. vid. NA SB Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

5. Sazonov, V.V. (2014), "Administrative and legal status of subjects of national security", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv, Ukraine.

6. Ukrainchuk, O.V. (1994), "National security in the conditions of formation of Ukrainian civil society and democratic, legal and social state", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kharkiv, Ukraine.

7. Rubanov, V.A. (1989), "Democracy and national security", *Kommunist*, no. 11, pp. 43 -55.

8. Lukyanchikov, E.D. (2005), "Information support of crime investigation (legal, tactical, and criminological aspects)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Kyiv, Ukraine.

9. Ierusalimov, I.O. (2000), *Zabezpechennya vykorystannya naukovo-tekhnichnikh dosyahnen u slidchiy diyalnosti : navch. posib.* [Ensuring the use of scientific and technical achievements in investigative activities : teaching aid], Naukovyi svit, Kyiv, Ukraine.

10. Kovbasa, V.M. (2013), "Current problems of tactical support of investigation of illegal appropriation of vehicles, committed by criminal groups", Aktualni problemi pravoohoronnoyi diyalnosti ta yuridichnoyi nauki : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Current problems of law enforcement and legal science : proceedings from international scientific and practical conference], Dnipropetrovsk, Dnepropetrovsk state university of internal affairs, September 19-20, 2013, pp. 173-176.

11. Radovetska, L.V. (2014), “Conceptual provisions of national security, standardization of the legislation of Ukraine”, «Jurnalul juridic national : teorie şi practică», no. 3 (7), pp. 31-39.

12. Streltsov, A.A. (2002), *Obespechenie informatsionnoy bezopasnosti Rossii. Teoreticheskie i metodolohicheskie osnovy* [Ensuring information security in Russia. Theoretical and methodological bases], MTsMNO, Moscow, Russia.

УДК 340.1

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ЄВРЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Гартман М.Т., аспірантка

Ужгородський національний університет, вул. Капітульна, 26, м. Ужгород, Україна
hartmanm@mail.ru

У статті проведено дослідження проблеми періодизації розвитку єврейської правової системи. Проаналізовано підходи науковців до періодизації історії єврейського права й державно-правової дійсності, на основі яких запропоновано періодизацію розвитку єврейської правової системи через призму основних історичних епох і періодів. Розкрито особливість формування єврейської правової системи щодо інших правових систем. Така особливість проявилася насамперед у довготривалому й безперервному розвитку правової системи впродовж всієї історії єврейського народу.

Ключові слова: єврейська правова система, єврейське право, історія єврейського народу, періодизація, генезис, Біблійна епоха, еллінізація, епоха Талмуду, Постталмудична епоха, Раввинська епоха, судова автономія.

ГЕНЕЗИС РАЗВИТИЯ ЕВРЕЙСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Гартман Н.Т.

Ужгородский национальный университет, ул. Капитульная, 26, г. Ужгород, Украина
hartmanm@mail.ru.

Статья посвящена проблеме периодизации развития еврейской правовой системы. Проанализированы подходы ученых к периодизации истории еврейского права и государственно-правовой действительности, на основе которых предложена периодизация развития еврейской правовой системы сквозь призму основных исторических эпох и периодов. Раскрыто особенность формирования еврейской правовой системы относительно других правовых систем.

Ключевые слова: еврейская правовая система, еврейское право, история еврейского народа, периодизация, генезис, Библейская эпоха, эллинизация, эпоха Талмуда, Постталмудическая эпоха, раввинская эпоха, судебная автономия.

GENESIS OF JEWISH LEGAL SYSTEM DEVELOPMENT

Hartman M.T.

Uzhhorod national university, str. Kapitulna 26, Uzhgorod, Ukraine
hartmanm@mail.ru.

The Jewish legal system has a long history of more than three thousand years. Mostly, those were the times when Jewish people existed without their own State and they lived in various diasporas during long periods, not having even a single spiritual center. However, despite the loss of national independence and the united spiritual center, the Jewish people could not only preserve their legal system, but develop it during thousands of years.

According to the author, the genesis of the Jewish legal system should be considered in the light of the following historical stages:

I. Biblical era.

1. A period of patriarchs (from the times of Abraham (the XX – XIX cent. BC) till the runaway of Israelites from slavery in Egypt (mid-thirteenth century BC).

2. A period of Sinai legislation (since the runaway of Jewish people from slavery in Egypt and granting the Law to the people (mid – early thirteenth century BC).

3. A period of judges (from the twelfth century BC to the eleventh century BC which ends by the election of the first king of Israel named Saul).

4. A period of the First Temple (since the times of the third king Solomon who built the Temple till its destruction by Babilonians in the VI century BC).

5. Halut and a period of the Second Temple (since the Babylonian captivity in the VI century BC till the conquest of Judea in the first half of the IV century BC by Alexander the Great).

II. Hellenization and zuhot period (since the Greek conquest in 331 BC before the 1 century. Period זוגות (zuhot)).

III. The era of the Talmud.

1. Tanaim. A period covers 1 – 2 centuries, it begins with Hillel's activity and continues until the completion of the Mishnah.

2. Amoraim. A period is named in honor of lawyers and law teachers – amoraim lasted from the beginning of the third century to the end of the fourth.

IV. Post-Talmud era (a period of "gaonim") (continued from the end of a period of savoraim to the middle of the eleventh century). V. Rabbinical era.

The rabbinical era in the history of the Jewish legal system dates back to the mid-eleventh century and lasts until the eighteenth century. It covers two stages:

1. רִאשׁוֹנִים ("Rishonim") – translated from Hebrew it means "first". The so-called period of first rabbis runs from the XI to the middle of the sixteenth century.

2. אַחֲרוֹנִים ("Aharonim"), which is translated as "the last". A period of the last rabbis dates back to the second half of the sixteenth century and continues until the eighteenth century.

VI. A period which covers the time frames since the loss of judicial autonomy to the transformation of the Jewish legal system into the legal system of the State of Israel. It started from the middle of the eighteenth century and lasted until the second half of the twentieth century.

Each from the listed above stages is characterized by specific conditions under which the Jewish legal system was developed. Depending on the political, economic and social conditions under which the Jewish people were, the legal system was marked either by slowness or intensity of development. However, despite a long history of the formation, the Jewish legal system came into the world history and science, as such, that numbers over 3000 years of continuous development.

Key words: Jewish legal system, Jewish law, history of Jewish people, periodization, genesis, biblical era, Hellenization, the era of the Talmud, Posttalmud era, Rabby era, judicial autonomy.

У сучасній правовій науці попри масову зацікавленість до історії єврейства відсутні дослідження періодизації формування єврейської правової системи. Питання поділу історичного процесу розвитку однієї з найдавніших правових систем світу є актуальним, оскільки це унікальне явище правової дійсності, що не має аналогів серед інших правових систем. Попри відсутність більшу частину свого розвитку власної держави єврейська правова система розвивалася в усі епохи й періоди існування єврейського народу.

Питання періодизації історії єврейського народу досліджувалося в багатьох історичних працях науковців. Ця проблема стала предметом дослідження таких відомих істориків: Р. Банк, Г. Грец, С. Дубнов, Ш. Єттінгер, А. Лопухін, С. Рот, Дж. Телушкін. Вагомий внесок у дослідження періодизації розвитку єврейського права був зроблений єврейським ученим М. Елоном. Однак ні в працях зарубіжних, ні у вітчизняних учених питання розвитку єврейської правової системи не розглядається, а відповідно, залишається за межами наукового дослідження. У зв'язку із цим є необхідність вивчення основних періодів та умов, у яких розвивалася не лише нормативна, а й ідеологічна й інституційна складові єврейської правової системи.

Мета дослідження полягає у висвітленні історичного аспекту формування правової системи єврейського народу, а також аналізі основних періодів єврейської історії й історії розвитку єврейського права, на основі яких можна зробити висновки про генезис і періодизацію розвитку єврейської правової системи.

Єврейський народ у світовій історії відіграв особливу роль. Його своєрідність як нації пояснюється не лише багатовіковою історією, культурою й незламною силою духу, а й особливістю правової системи, яка розвивалась у всі часи існування єврейського народу. Безумовно, єврейську правову систему не варто ідеалізувати. Однак не можна заперечити той факт, що, не дивлячись на всі перешкоди, які зустрічалися єврейському народу на шляху до самовизначення, він протягом тисячоліть зумів зберегти норми, традиції й культуру, які надавали праву насамперед духовної складової, що відіграло важливу роль у підвищення авторитету як єврейської правової системи в цілому, так і єврейського права зокрема. Це й зумовило специфічність правової системи древнього народу семітського походження.

Особливість правової системи пояснюється насамперед особливістю єврейського народу, який її формував. Таку його специфічність намагається пояснити у своїй праці «Смисл історії» релігійний і політичний філософ ХХ ст. М. Бердяєв. Висовуючи ідею про те, що «історичне» має релігійну основу, яка виражається в релігійної свідомості, учений підкреслює зв'язок монотеїстичної ідеї, ідеї єдиного Бога з національною долею вибраного народу Божого, що в подальшому створило свою особливість і специфічність єврейського народу [1, с. 107]. Виступаючи більшу частину своєї історії не політичною, а етнічною спільнотою, єврейський народ ввійшов у світову історію як народ, який часто був позбавлений механізму власної політичної організації, однак збагачений особистою, надбаною тисячоліттями правовою системою, в основі якої лежить релігія.

У першій половині ХХ ст. граф Д. Граббе, перекладаючи книгу антиєврейськи налаштованого французького дослідника Ф. Бренье «Евреи и Талмуд», справедливо наголошує, що для того, щоб зрозуміти єврея, треба, хоча б коротко ознайомитися з його історією та його світоглядом» [2, с. 4]. Саме через призму історії єврейського народу відслідковується генезис єврейського права та єврейської правової системи в цілому, правові феномени, які пов'язані з єврейським суспільством на різних історичних етапах розвитку. І тут не можна не погодитися з думкою єврейського правознавця С. Айзенштадта, який зазначає: «Щоб дати справедливу оцінку історичному єврейському праву, необхідно його насамперед науково дослідити на рівні з політико-економічною історією євреїв, поповнити наукову систему. Лише цим шляхом вдасться виявити сутність соціального побуту єврейства протягом всієї його історії й з'ясувати ступінь його універсальної цінності. У цьому полягає сутність проблеми вивчення єврейського права» [3, с. 15-16].

Єврейська правова система нараховує більш як трьохтисячолітню історію. Переважно це був час, коли єврейський народ існував без власної держави та протягом великих періодів був розсіяний по різних діаспорах, не маючи навіть єдиного духовного центру. Як правило, коли право залишене й відокремлене від держави та її суверенітету, воно поступово втрачає зв'язок зі своїм народом, деградує та, як наслідок, відмирає. Саме так сталося з правом багатьох стародавніх, у тому числі й семітських, народів, від яких до нас дійшли лише незначні залишки завдяки успіху археологічних експедицій.

Для прикладу візьмемо римське право, яке зробило вагомий внесок в історію становлення й розвитку багатьох правових систем світу. У класичну епоху воно досягло свого апогею, найвищого ступеня розвитку й досконалості. Проте процес його розвитку як права «живого», тобто такого, що постійно розвивається та діє саме по собі, а не через трансформацію в інші правові системи, завершується падінням Західної Римської імперії в 476 р. [4, с. 16]. Римське право як елемент правової системи Римської держави розпочало процес припинення свого розвитку із занепадом Римської держави, що підтверджує неможливість його існування без держави та залежність у здійсненні, сталості, недоторканності, розвитку, удосконаленні й авторитетності.

Крім того, варто звернути увагу також на правові системи могутніх світових цивілізацій Єгипту, Вавилонської держави, Китаю, які, на думку багатьох істориків, «створили колиску людської цивілізації, письменності й культури» [5, с. 11]. Кожній із них притаманна своя правова система, що відрізняється від інших історичними умовами виникнення й розвитку, характерними особливостями права, механізмом впливу на суспільні відносини та правовою свідомістю в суспільстві на певному етапі його розвитку. Проте із завоюванням у 539 р. до н.е. персидським царем Кіром Ново-Вавилонського царства [6, с. 33], Олександром Македонським у 332 р. до н.е. Єгипту, перетворивши його на провінцію Римської імперії [7, с. 43], та розпадом у 220 р. до н.е. імперії династії Хань на три царства [8, с. 94] розвиток правових системи цих, могутніх колись держав, поступово завершився разом з існуванням їх державно-правових утворень.

Не так розвивалися події в історії розвитку єврейської правової системи. Не дивлячись на втрату державної незалежності та єдиного духовного центру, єврейський народ зумів не лише зберегти свою правову система, а й протягом тисячоліть її розвивати.

Варто відмітити, що історія єврейства завжди привертала до себе увагу багатьох істориків і філософів у всьому світі, у тому числі на території пострадянського простору. Погляди одних відзначаються нетолерантністю, дискримінацією й ворожим ставленням до цього невеликого, проте об'єднаного духом народу, інші ж, навпаки, із захопленням показують культуру, ідеологію єврейського народу та його роль у світовому масштабі. Тому, не дивлячись на мотиви такої масової зацікавленості до питання єврейства, право, культура й історія єврейського народу завжди залишалася в центрі уваги та була предметом для дискусій.

Проте попри велику кількість досліджень у сфері єврейської історії та єврейського права генезис єврейської правової системи залишається поза увагою. Так, доктор права, професор, один із

провідних знавців єврейського права М. Елон трьохтисячолітню історію єврейського права розділяє на два етапи: перший етап бере свій початок із джерел Письмового Вчення та завершується із закінченням складання Талмуду, другий етап охоплює часовий простір від завершення Талмуду й донині. Кожний із двох етапів розділяється на періоди.

Перший етап М. Елон поділяє на такі періоди:

1) Біблійський період – до Ездри й Неемії (приблизно середина V ст. до н.е.);

2) Період від Ездри й Неемії до періоду так званих пар, більшу частину якого прийнято називати періодом книжників (160 р. до н.е.);

3) Період пар, який включає в себе п'ять пар учених, народних керівників і знавців Галахи (від 160 р. до н.е. до початку нової ери);

4) Період танаїм, який дав єврейському праву кодифікацію Мішни (від покоління, що жило в час гибелі Другого Храма й до 200 р. н.е.);

5) Період амораїм, що збагатив єврейський народ двома Талмудами: Єрусалимським і Вавилонським (від 220 р. до кінця V ст.);

6) Період савораїм (інтерпретаторів), який бере свій початок із кінця сьомого покоління вавилонських амораїв і закінчується VII ст. Учені цього періоду займалися переважно закінченням редагування Вавилонського Талмуда.

Другий етап після закінчення Талмуда вчений поділяє на такі періоди:

1) Період гаонім, який триває від кінця періоду савораїм приблизно до 1040 р., тобто до середини XI ст. Представники цього періоду намагалися зробити Вавилонський Талмуд головним джерелом Галахи для всього єврейства та вперше розробили поділ галахічної літератури;

2) Раввинський період, який починається одразу після періоду гаонів. Його М. Елон поділяє на такі етапи:

   - Етап перших раввинів – від XI до XVI ст., тобто до появлення раввина Й. Каро (Іспанія) і його видатної праці «Шулхан арух»;
   - Етап останніх раввинів – від Й. Каро й Ісерлеса до кінця XVIII ст. та руху емансипації;
   - Етап втрати єврейської судової автономії:
     а) з кінця XVIII до початку XX ст., тобто від втрати судової автономії до початку національного відродження;
     б) з початку XX ст. до створення держави Ізраїль;
     в) від утворення держави Ізраїль і до наших днів [9, с. 61-64].

Безумовно, наведену відомим єврейським правознавцем, доктором права, у минулому заступником голови Верховного суду Ізраїлю періодизацію історії єврейського права варто вважати такою, що не підлягає спростуванню. Однак для того, щоб визначити періоди, через призму яких найбільш повно відслідковується генезис розвитку єврейської правової системи, наведемо ще декілька думок науковців щодо періодизацій єврейської історії.

Так, відомий російський історик С. Дубнов, про якого сказано, що він перший у Росії «представив читаючій публіці повний закінчений нарис історичної долі єврейського народу в усі часи й у всіх країнах, де жили й живуть «сини Ізраїлеві» [10, с. 123], у своїй праці «Коротка історія євреїв» усю історію євреїв розглядає в межах чотирьох періодів:

1) Найдавніша (біблійська) історія, яка бере свій початок від родоначальника єврейського народу Авраама та триває до кінця персидського панування над Іудеєю, тобто до 332 р. до н. е.;

2) Стародавня історія й епоха Талмуда, яка охоплює період від грецького панування в Іудеї до кінця епохи гоанів у Вавилоні (332 р. до н. е. – 1040 р.);

3) Історія євреїв в епоху середньовіччя (500 р. – XV ст.);

4) Історія євреїв в епоху нового часу (XV ст. – XIX ст.) [11].

У подібній хронології розглядають єврейську історію єврейські історики у відомій праці «Нариси з історії єврейського народу» під редакцією Ш. Єттінгера. Вони події єврейської історії висвітлюють у

межах таких періодів: Біблійний, Період другого Храму, Талмудистський, Середніх віків, Нового часу, Новітнього часу [12].

Заслуговує на увагу також періодизація британського журналіста Д. Ріда, який у своїй праці «Суперечка про Сіон» історію державно-правової дійсності єврейського народу розділяє на п'ять періодів:

1) Епоха левітів, яка «включає в себе історію ізольованої Іудеї, вавилонського «полону» й «повернення», а також створення «Мойсеєвого Закону», нав'язаного іудеям силою»;

2) Епоха фарисеїв, яка «більш-менш співпадає з римським правлінням завойованої Іудеї, закінчується другим зруйнуванням Єрусалиму й розсіянням останніх юдеїв»;

3) Талмудистська епоха, яка була найдовшою та продовжувалася 17 століть: від 70 р. н.е. до приблизно 1800 р. н.е.;

4) Проміжний період «Емансипація» – XIX ст.;

5) Епоха сіонізму – XX ст. [13, с. 44].

Водночас не можна не погодитися з відомим британським істориком П. Джонсоном, який зазначає, що «дуже важко прив'язати єврейську історію до певної хронології національного чи релігійного розвитку, оскільки вона являє собою явище унікальне» [14, с. 169].

У свою чергу, аналізуючи періодизацію іудейської правової системи, російський професор М. Марченко доходить таких висновків: а) проблема періодизації іудейського суспільно-політичного та правового життя не проста та немаловажна для розуміння сутності й виконуючої єврейським правом ролі в житті єврейського суспільства; б) найбільш розповсюдженими критеріями періодизації процесу становлення й розвитку іудейської правової системи є не стільки власне юридичні критерії, скільки змішані з правовими соціально-політичними [15, с. 426]. Дійсно, під час визначення періодизації розвитку єврейської правової системи до уваги потрібно брати соціально-політичні критерії. З найдавніших періодів і до нового часу єврейський народ під впливом внутрішніх і зовнішньоекономічних факторів формував і розвивав свою правову систему, збагачуючи її нормативну, інституційну та духовну складові.

Досліджуючи еволюцію єврейського суспільства й державності, дозволимо собі виокремити основні етапи розвитку єврейської правової системи, які найбільш повно висвітлюють соціальні, економічні, політичні й ідеологічні умови, під впливом яких вона формувалася. Отже, на нашу думку, генезис єврейської правової системи варто розглядати через призму таких історичних етапів:

I. Біблійна епоха.

1. Період патріархів. Цей історичний період бере свій початок із часів першого родоначальника та патріарха Авраама (XX – XIX ст. до н.е.) та завершується виходом ізраїльського народу з єгипетського рабства (середина XIII ст. до н. е).

2. Період синайського законодавства. Період синайського законодавства пов'язують із моментом виходу єврейського народу з єгипетського рабства й даруванням народу Закону (середина – початок XIII ст. до н.е).

3. Період суддів. Часові межі цього періоду охоплювали близько 200 років. Він бере початок із XII ст. до н. е. та завершується в XI ст. до н. е. обранням першого ізраїльського царя – Саула.

4. Період Першого Храму. Розпочинається період із часів третього царя Ізраїля Соломона, який збудував Храм (בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, *бет ха-микдаш*) у Єрусалимі (середина X ст. до н.е.). Закінчується період Першого Храму руйнуванням вавилонянами Храму в VI ст. до н.е.

5. Галут і період Другого Храму. Його варто розглядати з моменту вавилонського полону в VI ст. до н.е. до завоювання в першій половині IV ст. до н.е. Юдеї Олександром Македонським. Важливим є те, що цей період відзначився законотворчою діяльністю Ездри та Неємії.

II. Еллінізація та період зугот. Це був відносно невеликий перехідний період від Біблійної епохи до епохи Талмуда. Період еллінізації розпочинається із часів грецького завоювання в 331 р. до н.е. та завершується початком 1 ст. Період זוגות (*зугот)*, що в перекладі з івриту означає «пари», завершує остання пара зугот – Гілель і Шамай, яких одночасно прийнято вважати першими танаями.

III. Епоха Талмуда.

1. Танаїм. Період охоплює I – II ст., розпочинаючись із діяльності Гілеля й продовжуючи до завершення Мішни. Назва періоду походить від арамейського слова תַּנָּא – *тана*, що в перекладі

означає «повторяти», «вивчати», «вчити». Такий титул присвоювався законовчителям у Ерец-Ісраель у I – II ст.

2. Амораїм. Період, названий на честь правознавців і законовчителів – амораїм, тривав із початку III до кінця IV ст. Термін амораїм походить від арамейського слова *амора* й означає «говорящий», «вимовляючий».

IV. Постталмудична епоха (період *«гаонім»*). Після остаточного завершення Вавилонської редакції Талмуду в історії єврейської правової системи розпочинається новий період. У єврейській традиції його прийнято називати періодом גְּאוֹנִים (*«гаонім»*). Така назва походить від арамейського גְּאוֹן – *гаон,* що в перекладі означає «велич», «гордість», а в перекладі з івриту – «геній». Він тривав із кінця періоду савораїм до середини XI ст.

V. Раввинська епоха. Раввинська епоха в історії розвитку єврейської правової системи бере свій початок із середини XI ст. та триває до XVIII ст. З точки зору розвитку єврейської правової системи раввинський період прийнято поділяти на два етапи:

1. רִאשׁוֹנִים (*«рішонім»*), що в перекладі з івриту означає «перші». Так званий період перших раввинів триває з XI до середини XVI ст.

2. אַחֲרוֹנִים (*«ахаронім»*), який перекладається як *«останні»*. Період останніх раввинів бере свій початок із другої половини XVI ст. та триває до XVIII ст.

*VI. Період, який охоплює часові рамки з моменту втрати судової автономії до трансформації єврейської правової системи в правову систему держави Ізраїль***.** Він розпочався із середини XVIII ст. та тривав до другої половини XX ст.

Кожний із перерахованих вище етапів характеризується специфічними умовами, під впливом яких розвивалася єврейська правова система. Залежно від політичних, економічних, соціальних умов, у яких знаходився єврейський народ, правова система відзначалась або уповільненістю, або інтенсивністю свого розвитку. Однак попри довготривалу історію формування єврейська правова система ввійшла у світову історію й науку як така, що нараховує понад 3 000 років безперервного розвитку.

Отже, запропонована періодизація розвитку єврейської правової системи дає змогу дослідити процес її формування в контексті всієї історії єврейського народу. Від політичних, соціальних, економічних умов кожного з наведених вище періодів залежав розвиток єврейського права, правосвідомості й інститутів політичної влади. Формування ідеологічної, інституційної й нормативної складових єврейської правової системи варто розглядати в контексті всіх історичних періодів, через які пройшов єврейський народ на шляху до створення власної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Смысл истории (С издания YMCA PRESS, Paris, 1969) / Н.А. Бердяев. – М. : Мысль", 1990. – 173 с.
2. Бренье Ф. Евреи и талмуд / Ф. Бренье ; пер. Дм. Мих. Граббе (репр. воспр. изд. 1928 г.). – М. : Ладомир, 1994. – 109 с.
3. Айзенштадт С.И. Характер и историческая эволюция еврейского права / С.И. Айзенштадт // Еврейский студент. – М., 1923. – II-й год издания, № 1 (5). – С. 11-16.
4. Борисова В.І. Основи римського приватного права / В.І. Борисова, Л.М. Баранова. – Х. : Право, 2008. – 224 с.
5. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн стародавнього світу : навч. посібник / Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
6. Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – 2-е вид. перероб. й доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.
7. Маймескулов Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн / Л.М. Маймескулов. – Х. : Право, 2011. – 520 с.
8. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних країн : курс лекцій / І.Д. Мудрак. – Ірпінь : Державна податкова адміністрація України ; АДПСУ, 2001. – 232 с.
9. Менахем Є. Еврейское право. Часть 1. / Є. Менахем ; пер. с иврита А. Белов, ред. И. Менделевич. – Иер. : Амана, 1989. – 334 с.

10. Генкель Г. Русский историк еврейства. По поводу книги С.М. Дубнова «Всеобщая история евреев от древнейших времен до настоящего». – Второе, переработанное и расширенное издание в трех томах. – Том первый : Древнейшая и древняя история, 1-ый полутом (до вавилонского пленения). – Одесса, 1901 г. / Г. Генкель // Восход. – 1901. – Ноябрь. – С. 123-132.

11. Дубнов С.М. Краткая история евреев / С.М. Дубнов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 576 с.

12. Єттінгер Ш. Очерки по истории еврейского народа / Ш. Єттінгер. – Тель-Авив : Изд-во : «Ам овед», 1972. – 872 с.

13. Рид Д. Спор о Сионе / Д. Рид. – М. : Изд-во «Твердь», 1993. – 336 с.

14. Джонсон П. Популярная история евреев / Пол Джонсон. – М. : Вече, 2000. – 672 с.

15. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира : учебное пособие / М.Н. Марченко. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2008. – 528 с.

REFERENCES

1. Berdyaev, N.A. (1990), Smysl istorii [Meaning of the history], YMCA PRESS, Paris, 1969, Translated, Moscow, Russia.

2. Brene F. (1994), Evrei i talmud [Jews and the Talmud], Translated by Hrabbe D.M., Ladomir, Moscow, Russia.

3. Ayzenshtadt, S.I. (1923), "Nature and historical evolution of Jewish law", *Evreyskiy student*, Moscow, no. 1 (5), pp. 11-16.

4. Borisova, V.I. and Baranova, L.M. (2008), *Osnovi rimskoho privatnoho prava* [Fundamentals of Roman private law], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

5. Tishchik, B.Y. (2001), Istoriya derzhavi i prava krayin starodavnoho svitu : navch. posibnik [History of state and law of the ancient world : teaching aid],Svit, Lviv, Ukraine.

6. Bostan, L.M. and Bostan, S.K. (2008), *Istoriya derzhavi i prava zarubizhnih krayin : navch. posibnik* [History of state and law of the foreign countries : teaching aid], Tsentr uchbovoyi literaturi, Kyiv, Ukraine.

7. Maymeskulov, L.M. (2011), *Istoriya derzhavi i prava zarubizhnih krayin* [History of state and law of the foreign countries], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

8. Mudrak, I.D. (2001), *Istoriya derzhavi i prava zarubizhnih krayin : kurs lektsiy* [History of state and law of the foreign countries : lectures], State tax administration of Ukraine, ADPSU, Irpin, Ukraine.

9. Menahem, E. (1989), Evreyskoe pravo. Chast 1. [Jewish law. Part 1.], Translated by / Belov A., Jerusalem.

10. Genkel, G. (1901), *Russkiy istorik evreystva. Po povodu knigi S.M. Dubnova «Vseobshchaya istoriya evreev ot drevneyshikh vremen do nastoyashcheho». – Vtoroe, pererabotannoe i rasshirennoe izdanie v trekh tomakh. – Tom pervyy : Drevneyshaya i drevnyaya istoriya, 1-yy polutom (do vavilonskoho pleneniya)* [Russian historian Jewry. About the book of S.M. Dubnov "General history of the Jews from ancient times to the present". - The second, revised and enlarged edition in three volumes. – Volume one : The earliest and ancient history, 1st half-volume (before the Babylonian captivity)], Voskhod, Odessa, November, 1901, pp. 123-132.

11. Dubnov, S.M. (2000), *Kratkaya istoriya evreev* [Brief history of the Jews], Feniks, Rostov-na-Donu, Russia.

12. Ettinger, Sh. (1972), *Ocherki po istorii evreyskoho naroda* [Essays on the history of the Jewish people], Am oved, Tel aviv.

13. Rid, D. (1993), *Spor o Sione* [The Controversy of Zion], Izd-vo «Tverd», Moscow, Russia.

14. Johnson, Pol (2000), Populyarnaya istoriya evreev [Popular history of the Jews], Translated, Veche, Moscow, Russia.

15. Marchenko, M.N. (2008), *Pravovye sistemy sovremennogo mira : uchebnoe posobie* [Правовые системы современного мира : учебное пособие], IKD «Zertsalo-M», Moscow, Russia.

УДК 343.137.9 (091)

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Дубовик О.І., здобувач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
80664580067@ukr.net

У статті розглядається проблема розвитку відновного правосуддя в Україні. Зроблено висновок, що інтеграція України у світову та європейську спільноти вимагає від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян, із врахуванням реалій розвитку українського суспільства. Тому надзвичайно важливим є використання світового досвіду розвитку концепції відновного правосуддя з подальшим закріпленням її в національному законодавстві.

Ключові слова: відновне правосуддя, примирення, медіація, система кримінального судочинства, ініціативи громадських організацій.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ В УКРАИНЕ

Дубовик О.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
80664580067@ukr.net

В статье рассматривается проблема развития восстановительного правосудия в Украине. Сделан вывод, что интеграция Украины в мировое и европейское сообщество требует от нашего государства адаптирования национального законодательства к международным стандартам и обязательствам. Особенно это касается криминального процесса, через который осуществляется охрана важных конституционных прав, свобод и интересов граждан, с учетом реалий развития украинского общества. Поэтому чрезвычайно важным является использование мирового опыта развития концепции восстановительного правосудия, с последующим закреплением ее в национальном законодательстве.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, примирение, медиация, система криминального судопроизводства, инициативы общественных организаций.

PROSPECTS OF INTRODUCTION OF RESTORATIVE JUSTICE ARE IN UKRAINE

Dubovik O.I.

Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
80664580067@ukr.net

The article deals with issues of restorative justice. The author comes to the conclusion that Ukraine's integration into the world and European community requires from our country adaption of the national legislation to the international standards and obligations. This is particularly true of the criminal proceedings, through which the important constitutional rights, freedoms and interests of citizens are protected.

The results of the recent theoretical and practical studies show that the introduction of restorative justice programs will help the criminal justice better cope with performance of its tasks in areas related to meeting the needs of victims, increase of offender's accountability for his/her actions, reduction of recidivism and fear of crime in community.

The restorative justice provides for the active involvement of victims, offenders and others affected by the criminal acts of the public in the process of justice. Finally, the recovery process is not aimed at punishment, but at settlement of relationships, restoration of good order in the community and reintegration of offenders into society for the prevention of offenses in the future.

Article deals with the general concept of restorative justice and provides a general characteristics of the concept.

The author characterizes the principles of restorative justice, provides the examples of restorative justice practices, and describes the introduction of the concept of justice in different countries. The author explores whether the restorative justice can completely replace the current system of justice, or the restorative justice should rather be considered in addition to the existing court system. At the end the author concludes that the basis of restorative justice is the realization that crime is a harm to the victims and the understanding that the offender shall bear responsibility for his or her deeds.

Therefore, it is vital to use the global experience of developing the concept of restorative justice, and then implement the same in the national legislation.

Key words: restorative justice, reconciliation, mediation, criminal justice system, initiative of public organizations.

Розробка нового – відновного – способу реагування на злочин стала реакцією на переважно каральну спрямованість існуючого правосуддя. Насамперед існуюче правосуддя відрізняє неувага до потреб

жертв злочинів. Багато жертв потребують відновлення почуття безпеки, довіри до людей, компенсації матеріального збитку. Хворобливі переживання – страх, горе, беззахисність, недовіра до людей, самозвинувачення – можуть багато років мучити жертву. Для деяких жертв злочинів дуже важлива можливість поділитися особистою історією й отримати відповіді на запитання безпосередньо від правопорушників.

Важливість відновного правосуддя підтверджується й тим, що цю проблему досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених. Серед вітчизняних дослідників можна назвати таких: І.А. Войтюк, А.О. Горова, Т.А. Денисова, В.В. Землянська, І.І. Ємельянова, В.Д. Каневська, О.В. Коваленко, Р.Г. Коваль, І.М. Козьяков, М.В. Костицький. Серед закордонних науковців відновне правосуддя досліджували І. Айртсен, Д. Ван Несс, Дж. Брейтуейт, Я. Валюк, Б. Вос, Л. Головко, М. Гроенхейзен, Г. Зер, Р. Коатс, Л. Корнозова, Н. Крісті, Д. Маєрс, Дж. Максвел, Р. Максудов, Т. Маршал.

Не дивлячись на те, що останнім часом питанням врегулювання й вирішення конфліктів стало приділятися значно більше уваги, проте тема альтернативного вирішення правових суперечок і конфліктів, як в комплексі, так і за окремими процедурами, належить до малодосліджених у вітчизняній юридичній науці.

Інтеграція України у світову та європейську спільноту вимагає від нашої держави адаптування національного законодавства до міжнародних стандартів і зобов'язань. Особливо це стосується кримінального процесу, через який здійснюється охорона важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян, із врахуванням реалій розвитку українського суспільства.

Для інституалізації відновного правосуддя в Україні варто зосередити увагу на дослідженні таких проблем: 1) зміст програм відновного правосуддя; 2) можливі форми їх реалізації; 3) необхідна нормативно-правова база.

Важливо зазначити, що всі заходи відновного правосуддя, які відбуваються в Україні, зазвичай ініціюються й утілюються в життя мережею громадських організацій і фактично не мають підтримки на державному рівні з точки зору як законодавчого врегулювання, так і будь-якої технічної допомоги. Таким чином, медіація між потерпілим і правопорушником в Україні – це переважно автономний процес, що відбувається поза межами кримінального судочинства завдяки унікальним механізмам співпраці, розробленим через відсутність хоча б якоїсь нормативно-правової бази для медіації в кримінальних справах і введеним у дію угодами про співпрацю, які укладали зацікавлені сторони на місцевому рівні. Такі відновні програми є результатом пілотних ініціатив, що підтримуються насамперед іноземними донорами та місцевою владою (у деяких випадках).

У цілому розвиток інституту примирення, що спирається на механізми звичайного права (договір жертви та правопорушника, посередництво громадськості, адресне відшкодування збитку), повинен забезпечити такі переваги й вигоди:

1) прокурори та слідчі не лише знайдуть ясність щодо порядку вживання статей Кримінально-процесуального кодексу України, що забезпечують можливість примирення, а й отримають новий спосіб впливу на правопорушників (у вигляді покладання персональної відповідальності згідно з мирним договором). Цей спосіб особливо цінний у тих випадках, коли покарання у вигляді позбавлення свободи не є доцільним, а безкарність шкідлива;

2) систематичне вживання процедур примирення дозволить скоротити бюджетні витрати на кримінальне переслідування з малозначних справ (якщо справа закінчиться примиренням, то обвинувачений не міститиметься в СІЗО в очікуванні суду. Крім того, припинення справи дозволить не проводити самого судового розгляду). Засоби, що звільнилися, знадобляться для організованої державної протидії наркобізнесу, професійній злочинності, корупції тощо;

3) щодо частини кримінальних справ буде введений у дію додатковий механізм адресного відшкодування шкоди потерпілому;

4) буде досягнуте розвантаження суду від ведення частини малозначних справ і часткове розвантаження слідчих;

5) буде повернена активна роль у вирішенні конфлікту потерпілому та правопорушникові. Для потерпілого цей інститут дозволить відшкодувати збиток, і якщо не пробачити, то досягти свідомості справедливості. Для правопорушника зустріч із потерпілим повинна дати покаяння, бажання спокутувати свою провину, повернення в нормальні суспільні відносини;

6) процедурні можливості примирення дозволять (якщо необхідно) надати правопорушникам соціальну та психологічну реабілітацію через направлення їх у різні соціальні та психологічні служби й нагляд за ними в цей період із боку громадськості. Особливо важливою є своєчасна реабілітація неповнолітніх;

7) громадяни, що беруть участь у примиренні, освоять дуже актуальну сьогодні цивілізовану форму виходу з конфліктів.

Проте нині юридичне значення процедури примирення не дуже велике; крім того, в основу відповідного інституту не закладені ні організаційні механізми, ні чіткі процедури.

Процедура примирення є центральною ланкою в організації роботи із злочином і злочинцем. Ця процедура у відновному правосудді реалізується через посередництво, або медіацію. У широкому сенсі терміном «медіація» позначається спосіб вирішення конфлікту за допомогою неупередженої третьої сторони, коли рішення приймається самими сторонами.

У сучасній теорії та практиці виділяють таку типологію медіацій щодо кримінального процесу: медіація як альтернатива кримінальному процесу, як його частина та як доповнення [1, ст.18]. У першому випадку справа виводиться з кримінального процесу на досить ранніх стадіях або до порушення кримінальної справи; у другому випадку медіація включена в судочинство як його складова. Це не означає, що посередництво неодмінно регулюється карно-процесуальними нормами, проте воно стає певним технологічним елементом процесу. Тут медіація не є альтернативою, просто подальша стадія судочинства враховує результати відновної програми, зокрема, коли можливе відстрочення вироку та суд виносить остаточну ухвалу з врахуванням результатів медіації. Якщо угоди досягти не вдається (або одна зі сторін взагалі відмовляється від примирення), справа повертається в офіційну систему. І нарешті, про медіацію як доповнення до кримінального процесу: у деяких країнах практикується медіація у в'язницях, що проводиться після винесення судової ухвали. Її сенс не стільки в юридичних наслідках, скільки в досягненні гуманітарних ефектів, хоча й у цьому випадку можливі юридичні наслідки [2, с. 24].

Аналізуючи європейську практику медіації, Л.В. Головко виділяє два типи: «медіація в рамках власних повноважень» і «суспільна», або «делегована», медіація, здійснювана під судовим контролем. У першому випадку офіційні особи самостійно застосовують заходи з примирення сторін, не вдаючись до допомоги третіх осіб. У межах власних повноважень проводять медіацію, наприклад, поліцейські в Новій Зеландії. У другому випадку повноваження з організації зустрічей жертви та правопорушника передаються компетентним організаціям або особам. Найчастіше це громадські організації або спеціальні служби, а офіційний орган приймає рішення про передачу випадку для проведення подібної роботи. Другий варіант є більш популярним, оскільки посередником повинна виступати незалежна особа. Досить поширеною практикою є використання волонтерів для проведення програм. Такий хід забезпечує участь співтовариств у вирішенні кримінальних конфліктів [3, с. 103-104].

Моделі медіацій можна об'єднати в декілька груп:

1) моделі, що різняться варіантами внутрішнього устрою програм і колом учасників;

2) моделі, що різняться способами, якими програми пов'язані з кримінальним процесом;

3) варіанти програм за параметром суб'єкта, який проводить медіацію.

Не дивлячись на високу міру поширеності й розробленості програм відновного правосуддя в європейських країнах, перенесення технологічної складової цих програм в українську практику є складною проблемою. Насамперед це пов'язано з відсутністю законодавчої бази, що підтримує ту або іншу модель відновної програми. Це ускладнює процес використання технологій примирення, вносячи елемент неоднозначності оцінки, що відбувається з точки зору закону та правоохоронних органів.

Другим моментом, що ускладнює використання процедури примирення в українській практиці, є відсутність підготовлених фахівців, здатних організувати й реалізувати програму, обмежену кількістю методичних рекомендацій для практичних фахівців, передового досвіду і можливістю отримувати освітні й консультаційні послуги для фахівців. Відсутність системи професійної підготовки медіаторів є одночасно слідством і причиною несформованості інституту примирення в Україні.

Третім моментом технологічного вакууму є неможливість повного перенесення теорії та практики відновного правосуддя європейських країн в українську практику. Ця неможливість багато в чому обумовлена першими двома негативними моментами, а також тим, що в українському суспільстві та співтоваристві фахівців нині відсутнє соціальне замовлення на існування таких процедур. Відновне правосуддя передбачає включення суспільства як самостійного суб'єкта, зацікавленого в реалізації програм примирення.

Не дивлячись на наявність об'єктивних перешкод для реалізації програм відновного правосуддя, існує також сучасний український досвід використання моделей відновного правосуддя. У процесі практичного використання виділяються нові форми існування інституту примирення, зокрема такі: місцеві служби примирення, шкільні служби примирення, родинні конференції на базі шкіл або комісій у справах неповнолітніх. Ці форми використовують класичні підходи до організації процесу примирення, враховують особливості української системи правосуддя, залучають вже існуючі структури до процесу примирення. Розробляються й використовуються технології, що забезпечують реалізацію принципів відновного правосуддя та зважають на національну специфіку. Виходячи з перерахованого, можна говорити про формування української моделі відновної юстиції.

Програми медіації в Україні не є новиною. Такий проект почав впроваджуватися ще в 1994 р. спільними зусиллями двох організацій: «Search for Common Ground» («Пошук спільних підходів», США) і Донецьким науково-практичним психологічним центром [4, с. 44]. За їх ініціативою в Україні виникла мережа громадських організацій, які почали займатися альтернативним способом вирішення конфліктів і були об'єднані під загальною назвою «Українська група медіації». Своїм завданням вони вбачали пропаганду й розповсюдження в Україні досвіду альтернативних способів вирішення конфліктів, що мали низку переваг, порівняно з традиційними формами їх вирішення, і були широко розповсюджені в багатьох країнах світу.

Досвід застосування альтернативних способів вирішення конфліктів (особливо медіації) в Україні показав високу їх ефективність у більшості типів спорів, особливо коли дуже важливим є збереження взаємовідносин після вирішення спорів або коли є необхідність у швидкому прийнятті рішення, у конфіденційності, у максимальному зменшенні психологічної травми, пов'язаної з процесом вирішення конфлікту, або просто потрібно дійти до мирової угоди з мінімальною затратою сил, енергії й часу.

Для запровадження відновлювального правосуддя в кримінальне судочинство України необхідно відпрацювати механізм застосування процедур примирення жертви й правопорушника на практиці та їх законодавче відображення в Кримінальному процесуальному кодексі України (за взірець можна використати норми Кримінального процесуального кодексу Польщі й запропонувати аналогічно врегулювати ці процедури в Україні) [5]. Здійснення процедури примирення можливе лише за умови добровільної участі сторін. Добровільна участь передбачає добровільну згоду, яка у свою чергу означає й інформовану згоду. Отже, до початку застосування медіації необхідно переконатися, що сторони володіють повною інформацією про свої права, характер і процедуру процесу, можливі наслідки своїх рішень. Також повинні вживатися допоміжні заходи для усвідомлення сторонами свого права на правову підтримку, тлумачення й роз'яснення. Процедура медіації не може застосовуватися у випадку неусвідомлення будь-якою стороною значення цього процесу. Крім того, ні жертву, ні правопорушника не можна схиляти до медіації нечесними способами. Концепція вільної згоди й добровільної участі має життєво необхідне значення у зв'язку з вимогами ст.6 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод: ця стаття передбачає вільний доступ до судових органів, коли висунуті звинувачення про вчинення злочину («справедливе й відкрите слухання <...> незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»). Медіація правопорушника й потерпілого може бути прийнята тільки в тому випадку, якщо це право не порушується. Підґрунтям проведення медіації має виступати коло обставин, що визнаються обома сторонами. Участь правопорушника в процесі медіації можлива лише за умови визнання ним своєї вини у вчиненні правопорушення, що автоматично призводить до втрати сенсу застосування щодо нього презумпції невинуватості. З іншого боку, така участь не повинна трактуватися як показник вини правопорушника.

Відновлювальне правосуддя покликане не ліквідувати офіційне правосуддя, а надати йому завдяки використанню визначеного способу розв'язання кримінальних ситуацій відновлювальний характер [6, с. 37]. Для проведення медіації між правопорушником і потерпілим необхідне залучення третьої сторони, яка б сприяла досягненню поставлених цілей. Медіатор (посередник) повинен бути наділений відповідною компетенцією й у процесі здійснення медіації зберігати неупередженість і

нейтральність. Безсторонність медіатора є запорукою створення належних умов для співпраці потерпілого та правопорушника, зрештою, відштовхуючись від гарантій про його безпристрасність, сторони погоджуються брати участь у процесі [7, с. 25]. Медіатори не виконують функцій ні суддів, ні арбітрів. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи можливий варіант її розв'язання. Медіатори повинні залучатися з усіх прошарків суспільства та мають добре розуміти реалії й особливості місцевих культурних та етнічних спільнот.

Історія відновного правосуддя в Україні бере свій початок із 2003 р., якщо не брати до уваги традиційні форми розв'язання конфліктів у дорадянський період часу. Саме в 2003 р. вперше в Україні почала розвиватися практика реалізації програм відновного правосуддя: спочатку Українським Центром Порозуміння на базі Дарницького районного суду, а потім й іншими організаціями, які приєдналися до руху за відновне правосуддя, як у Києві, так і в регіонах України. Це такі організації, як Дитячий християнський фонд «Віра в майбутнє» (м. Івано-Франківськ), Агентство регіонального розвитку «Гармонія» (Червоногвардійський район, АР Крим), Луганська обласна група медіації, «Молодь за демократію» (м. Харків), Львівська міська асоціація посередників у справах родини, Одеська обласна група медіації.

На початковому етапі подібні програми в Україні ставили перед собою завдання формування довіри з боку системи правосуддя, встановлення партнерських відносин, розробки механізмів взаємодії та, нарешті, знайдення відповіді на питання щодо того, чи є програми відновного правосуддя в Україні реальними. Звичайно, ще дуже рано судити про те, якими можуть і повинні бути ті моделі програм відновного правосуддя, які будуть рекомендовані для подальшого розвитку й впровадження в практику в Україні. Відповідь на це питання дасть детальна оцінка експериментальних моделей. Однак уже сьогодні можна стверджувати, що програми відновного правосуддя в Україні реальні, вони задовольняють потреби потерпілих і правопорушників та вимагають подальшого розвитку й впровадження. Якщо ми приймаємо цю точку зору, то наступним етапом має бути пошук відповідей на питання, що дозволять представити остаточний вигляд української моделі відновного правосуддя. Як би не хотілося деяким громадським організаціям назавжди залишитися в експериментальному полі, що допускає розмаїття форм, механізмів і процедур, робота в правовому полі вимагає конкретного й чіткого їх закріплення в законодавстві. Без цього подальший розвиток відновного правосуддя буде суттєво обмежено експериментальними площадками, він буде залежати переважно від особистої мужності суддів і прокурорів, ініціативи громадських організацій і донорських грошей.

У цілому можемо сказати, що, не дивлячись на існування об'єктивних перешкод розвитку відновного правосуддя (відсутність спеціальної законодавчої бази, обмежена кількість методичних і технологічних розробок у цій області, відсутність системи підготовки фахівців), інститут примирення в Україні розвивається й удосконалюється, набуває національних рис, властивих тільки цій моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горова А. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід. Соціологічний аспект [Електронний ресурс] / Альона Горова. – Режим доступу : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Gorova_sociology.pdf
2. Прокопенко Н. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід. Конфліктологічний аспект [Електронний ресурс] / Надія Прокопенко. – Режим доступу : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Prokopenko_CrimeAsConflict.pdf
3. Головко Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
4. Коваль Р. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні / Роман Коваль, Наталія Пилипів // Щоквартальний бюлетень «Відновне правосуддя в Україні». – 2012. – № 1-4 (18). – С. 44-57.
5. Замніус В. Передумови впровадження процедури медіації в Україні [Електронний ресурс] / Віталій Замніус, Денис Ковриженко, Віра Землянська. – Режим доступу : http ://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=572&iar_id=602&as=2
6. Райт М. Парадигма восстановительного правосудия [Электронный ресурс] / Мартин Райт. – Режим доступа : http ://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/03-Aktualna_tema/010302.pdf

7. Боброва О. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації : європейський досвід (психологічний аспект) [Електронний ресурс] / Олександра Боброва. – Режим доступу : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Bobrova_psych.pdf

REFERENCES

1. Horova, A. “Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience. Sociological aspect”, available at : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Gorova_sociology.pdf

2. Prokopenko, N. “Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience. Conflictological aspect”, available at : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Prokopenko_CrimeAsConflict.pdf

3. Holovko, L.V. (2002), Alternativy uholovnomu presledovaniyu v sovremennom prave [Alternatives to prosecution in modern law], Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.

4. Koval, R. and Pylypiv N. (2012), “Status of implementation of restorative justice in Ukraine”, *Shchokvartalniy byuleten «Vidnovne pravosuddya v Ukrayini»*, no. 1-4 (18), pp. 44-57.

5. Zamnius, V., Kovrizhenko, D. and Zemlyanska, V. “Prerequisites of introduction of mediation procedure in Ukraine”, available at : http ://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=572&iar_id=602&as=2

6. Rayt, M. “Paradigm of restorative justice”, available at : http ://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01-02/03-Aktualna_tema/010302.pdf

7. Bobrova, O. “Restorative justice. Features of introduction of mediation procedures : European experience (psychological aspect)”, available at : http ://www.commonground.org.ua/dld/doc/Bobrova_psych.pdf

УДК 342.1: 172.1: 323.1

ҐЕНЕЗА ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ФОРМИ УНІВЕРСАЛЬНО-ЗАГАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСТВА

Сметюх В.С., аспірантка

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна
egoist17@bigmir.net

Досліджено основні тенденції й особливості наукових підходів щодо розуміння концепції національної держави. Проаналізовано співвідношення понять «правова держава» й «національна держава». Визначено сутність, пріоритети, основні засади й напрями реалізації державної етнонаціональної політики. Зроблено висновок, що у світовій практиці державотворення національна держава затвердилася як одна з форм реалізації рівноправності й самовизначення народів, суверенітету та демократичних принципів здійснення національної політики.

Ключові слова: право націй на самовизначення, державотворчий процес, концепція національної держави, етнонаціональна політика, поліетнічна держава.

ГЕНЕЗИС ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА КАК ФОРМЫ ОБЩЕУНИВЕРСАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Сметюх В.С.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина
egoist17@bigmir.net

Исследованы основные тенденции и особенности научных подходов к пониманию концепции национального государства. Проанализировано соотношение понятий «правовое государство» и «национальное государство». Определены суть, приоритеты, основные принципы и направления реализации государственной этнонациональной политики. Сделан вывод о том, что в мировой практике государствообразования национальное государство утвердилось как одна из форм реализации равноправности и самоопределения народов, суверенитета и демократических принципов осуществления национальной политики.

Ключевые слова: право наций на самоопределение, процесс государствообразования, концепция национального государства, этнонациональная политика, полиэтническое государство.

GENESIS OF THE IDEA OF NATION STATE AS A FROM OF GENERAL UNIVERSAL ORGANIZATION OF MANKIND

Smetyukh V.S.

Odessa I.I. Mechnikov national university, str. Dvoryanska, 2, Odessa, Ukraine
egoist17@bigmir.net

The author investigated basic tendencies and peculiarities of scientific approaches to understanding of the concept of the nation state. It was also analyzed correlation between the concepts of "legal state" and "nation-state". There were determined essence, priorities, basic principles and directions of implementation of national ethnic policy. It was concluded that in international practice of state building the nation state established itself as one the forms of implementation of people's equality and self-determination, sovereignty and democratic principles of national policy realization.

In the given article it is described the role of national ethnic policy in formation of the modern Ukrainian state. The author investigates theoretical and legal aspects of ethnical state development, ways of improvement of the mechanism of inter-ethnic communication, coordination of interests of the Ukrainian nation and national minorities during civil society formation. Special attention is paid to the amendments to some regulatory legal acts of legislation and to detailed analysis of the concept of state formation in Ukraine.

Scientific novelty of the research standards lies in conceptual approaches to the problem of ethno-political science in Ukraine. In particular, this applies to clarification of the essence of such concepts as "national idea" and "national self-determination", the problem of formation of political nation.

On the background of the crisis of values national interests appear as the most rationalized and optimal system of priorities which is acceptable for the prevailing majority of citizens.

As a result, the author puts forward proposals on strengthening of national and cultural processes and detailed legal regulation of national policy.

Analysis of current and future trends in the development of nation states also largely concerns the young Ukrainian state while choosing its state building path.

Key words: nations' right to self-determination, state building process, concept of the nation state, national ethnic policy, poly-ethnic state.

У процесі розвитку людської цивілізації існували різні форми організації суспільної влади, серед яких особливе значення мала національна держава. Однак, перш ніж досягти сучасного рівня, національна держава пройшла складні історичні періоди становлення й функціонування.

Завдяки консолідації в національні держави народи стали швидше й ефективніше розвиватися в культурному й економічному плані. Основними тенденціями утворення національних держав були такі: зміна виробничих відносин, забезпечення вільного й широкого товарообороту, діяльність національних рухів, необхідність вирішення соціально-економічних проблем завдяки державним політичним інститутам. Тенденція до створення національних держав передбачала їх самостійність, прагнення до вирішення власних завдань у межах незалежних суспільних утворень.

Разом із тим, як зауважує Ю. Римаренко, самостійність все більше віддаляла народи, сприяла абсолютизації національної самосвідомості державно-національних спільностей [1, с. 38].

Ю. Таран, досліджуючи передумови утворення національних держав, виділяє три основні етапи їх становлення. Перший характеризується обмеженням церковної влади, що стало початком розбудови світських держав. Тут важливе значення відіграли такі чинники, як остаточне визначення територій і зміна інституту підданства на громадянство. Для другого періоду характерною є поява суверенітету, який законно закріпив владу нових демократичних урядів європейських держав кінця XIII – початку XX століття. У цей період завдяки демократії утвердився політико-правовий статус громадянства, що стало основою розуміння концепції національної держави. Третій (сучасний) етап характеризується встановленням і закріпленням національними урядами монополії на здійснення зовнішньої політики та захисту національної безпеки [2].

Таким чином, історично виділяють три основні періоди становлення національних держав, головними ознаками яких є поступова еволюція державних утворень, чітке закріплення територіальних кордонів окремих держав, закріплення демократичних засад діяльності національних урядів та статусу громадянства, а також визначення основних напрямів здійснення зовнішньої політики та безпеки як основних засад у концепції національної держави.

У науці теорії держави та права концепцію національної держави досліджували Є. Білозьоров, Ю. Бисага, К. Волинка, А. Завальний, Р. Калюжний, М. Кельман, А. Козловський, М. Козюбра, В. Колісник, М. Костицький, С. Легша, М. Мацькевич, В. Медведчук, О. Мурашин, В. Нікітюк, Н. Пархоменко, І. Попова, Л. Рябошапко, О. Скакун, В. Сухонос, С. Тимченко, М. Товт, О. Тодика, Ю. Шемшученко та ін.

Останнім часом у різних часописах почали з'являтись окремі публікації щодо наукового аналізу національної держави. Тут потрібно виокремити праці Р. Коршука, Л. Токара, П. Стецюка та інших. У дослідження автори проаналізували основні підходи до визначення національної держави, її мети та призначення, а також конституційно-правової характеристики України як національної держави.

Інститут національної держави у світових процесах глобалізації є предметом наукового аналізу дисертаційних досліджень, які виконали О. Блінов, І. Малай та І. Алєксєєнко. Необхідно зауважити, що історичні процеси зародження та становлення національних держав нерозривно пов'язані з діяльністю відомих мислителів і громадських діячів, зокрема Демокріта, Перікла, Сократа, Арістотеля, Геракліта, Платона, а пізніше І. Канта, Й. Гердера, М. Драгоманова, М. Грушевського, Н. Макіавеллі, Г. Гегеля, Т. Морра, В. Липинського та інших. Згідно з їхніми поглядами та вченнями основою розвитку концепції національної держави має бути поліетнічність, тобто держави з мішаним складом населення повинні бути об'єднані спільним інститутом громадянства, соціально-економічними інтересами, політичними, правовими й ідеологічними цінностями. Як свідчать світові історичні процеси національного державотворення, тільки завдяки цим характерним принципам національна держава пережила такі державні утворення й міждержавні об'єднання, як етнічна держава, імперія, конфедерація тощо [3, с. 3-4].

Отже, у світовій практиці державотворення національна держава затвердилася як одна з форм реалізації рівноправності й самовизначення народів, суверенітету та демократичних принципів здійснення національної політики.

Проте, як зазначає сучасний дослідник О. Картунов, ідея національної держави в колі відомих на той час учених мала багато як прихильників, так і противників. Так, М. Бердяєв, М. Вебер, А. Градовський, П. Манчині, К. Каутський, вважали, що з теоретичної точки зору концепція національної держави є позитивною тенденцію вирішення національних проблем у мононаціональній державі. На думку І. Канта, О. Бауера, К. Реннера, М. Драгоманова, М. Грушевського, ця концепція державності обов'язково повинна враховувати поліетнічність більшості сучасних держав, інакше практичний механізм її реалізації може стати причиною постійних міжнаціональних конфліктів. Адже на сьогодні у світі проживає більше двох тисяч народів, у той час як держав налічується близько трьохсот. Тому майже 90% людства живе в поліетнічних країнах [4, с. 364–366].

На нашу думку, сучасна концепція національної держави повинна враховувати поліетнічність складу населення суспільства та реальний механізм забезпечення національної рівноправності.

Залежно від етнонаціонального складу населення та характеру територіальних етнополітичних відносин М. Дністрянський пропонує таку класифікацію типології держав світу:

1) національні держави з одним етнополітичним центром (Австрія, Єгипет, Ірландія, Ісландія, Греція, Корея, Німеччина, Туніс, Угорщина, Японія та інші);

2) національні держави з етнонаціонально-територіальними автономіями (Великобританія, Італія, Іспанія, Україна, Фінляндія, Франція та інші);

3) федеративні держави, які організовані переважно за етнонаціональним чи етнонаціонально-територіальним принципами (Бельгія, Боснія і Герцеговина, Індія, Пакистан, Канада, Росія, Швейцарія);

4) держави колонізаційного типу з європейським культурним ядром, що сформувалися як політичні нації (Аргентина, США, Австралія, Нова Зеландія);

5) держави колонізаційного типу із значною часткою аборигенного населення чи населення африканського походження, що формуються як політичні нації (Болівія, Еквадор, Венесуела, Колумбія, Перу та більшість держав Центральної Америки);

6) держави Африки й Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно складним, проте етноспорідненим складом населення, що формуються як політичні нації

(Бенін, Мозамбік, Того, Індонезія);

7) держави Африки й Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь із різнорідним етнонаціональним складом населення та несформованою етнополітичною системою (Судан, Тонго, Танзанія, Нігерія, Філіпіни) [5, с. 48].

З вищенаведеної класифікації можна зробити висновки, що етнонаціональний чинник є одним із важливих критеріїв класифікації держав світу, які в цілому поділяються на моноетнічні національні держави, що утворені однорідним етносом, та національні поліетнічні держави з багатонаціональним складом населення.

Національні поліетнічні держави в чисельному відношенні переважають серед сучасних розвинених держав Європи та світу. Вони у свою чергу поділяються на два різновиди: ті, що формуються на поліетнічній основі з моменту створення, і ті, у яких суб'єктом державотворення виступає один етнос, із перспективою консолідації всіх етнонаціональних спільнот у політичну націю за принципом громадянства. У багатонаціональних державах нації прив'язані до власних етнічних територій, в окремих державах наділені державністю з обмеженим суверенітетом, творять одне суспільство, мають єдині зовнішні кордони, а на міжнародному рівні представляються центральним урядом. А. Колодій серед багатонаціональних держав виділяє імперії, створені однією нацією із застосуванням сили, та федерації як об'єднання народів під державною опікою зі збереженням деяких атрибутів власного суверенітету [6, с. 52-53].

Метою дослідження є теоретико-правовий аналіз сутності й розвитку концепції національної держави, спрямований на обґрунтування загальної моделі національної держави як важливої тематичної частини подальших досліджень у сфері теорії держави та права.

Для досягнення поставленої мети в роботі потрібно вирішити такі основні завдання:

– здійснити аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел за темою наукового дослідження;

– узагальнити наявні теоретичні концепції національної держави та визначити нові тенденції її розвитку в сучасних євроінтеграційних і глобалізаційних процесах;

– визначити основні теоретичні засади функціонування й розвитку національної держави як форми організації суспільної влади;

– розкрити особливості нації як системоутворювальної ознаки національної держави.

Національна держава є сучасної формою держави, що має чітко визначені кордони, у яких співіснують держава й суспільство, тобто територіальне розташування держави зазвичай відповідає її культурним, лінгвістичним та етнічним особливостям [7, с. 73-74].

Тому національна держава в сучасний період є явищем модерним, вона в загальному й найпростішому визначенні є державою, кордони якої збігаються з кордонами нації.

Сутність національної належності складають, як правило, мова й територія, а також певні історично зумовлені її офіційні символи: прапор, герб, гімн [8, с. 43].

Відомий швейцарський державознавець В. Брючлі склав формулу концепції національної держави: «Кожна нація є покликана й має право утворити свою державу. Як людство складається з певного числа народів, так і світ має бути поділений на стільки ж держав. Що нація – то держава; що держава – то нація!» [9, с. 267–268].

Однак поняття національної держави не можна плутати з поняттям «націо-» або «етнократії», тобто держави, у якій є етнонаціональна нерівноправність, зосередженість влади в руках тільки однієї (як правило, корінної) нації, усунення етнонаціональних груп від державного управління, обмеження їх доступу до влади у зв'язку з певними вимогами їх політичної позиції [10, с. 329].

Такі форми організації державної влади є неприпустимими в сучасних умовах національного державотворення, оскільки суперечать демократичними вимогам і міжнародним стандартам прав людини.

До характерних принципів сучасної національної держави П. Стецюк відносить такі: створення й забезпечення необхідних умов для максимального збереження та розвитку кращих надбань нації в економічній, політичній, соціальній і духовній сферах її буття, її політичної консолідації навколо

національної ідеї; забезпечення розвитку духовності, мови, культури, традицій своєї нації; реалізація національної ідеї в державотворчому процесі; турбота про культурний розвиток своїх співвітчизників, які проживають в інших державах (національної діаспори), а за потреби – створення належних умов для їхнього повернення на історичну Батьківщину; усебічний розвиток національних меншин, що проживають на території держави [11].

Новітня концепція національної держави повинна враховувати минуле, сучасне та майбутнє. Захищаючи територіальну єдність, економічну, політичну, культурну цілісність нації та народу, гарантуючи розвиток національного ринку, збереження культури, духовності, національна держава повинна бути одночасно і правовою, і демократичною. На думку Л. Токара, щоб національній державі стати представником нації й захисником національних інтересів, у її структурі й діяльності повинна бути відображена природо-соціальна сутність людини, нації, народу як цілісності [12, с. 40].

Отже, концепція національної держави знаходиться в нерозривному взаємозв'язку з поняттям правової держави.

Російський дослідник О. Блінов провів, на нашу думку, досить вдалий порівняльний аналіз цих теоретичних концепцій, суть якого простежується в такому:

1. Реальність як правової, так і національної держави, які утверджуються в епоху індустріального суспільства. Цей факт визнається більшістю дослідників і підтверджуються прикладами буржуазних перетворень у Європі, результатом яких є поява не тільки концепції правової держави, а й націй.
2. Основною передумовою правової й національної держави є наявність громадянського суспільства.
3. Правовий спосіб організації та легітимації державної влади.
4. Захист інтересів більшості суспільства (у тому числі й національних), обсяг яких визначається за принципом демократичної більшості.
5. Пріоритет демократичних процедур у процесі визначення та реалізації державної політики.

Отже, згідно з висновками дослідника правова держава є передумовою для утворення й функціонування національної держави. Обидві концепції з огляду на їх цивілізаційну та прогресивну роль у розвитку суспільної свідомості мають велике історичне значення. Причому зв'язок правової й національної держави є специфічною інституційною гарантією, яка відокремлює їх від перевтілення в різні форми тоталітаризму.

Оскільки національна держава знаходиться в системі основних сфер життєдіяльності людини, О. Блінов простежив також основні аспекти їх співвідношення, зокрема такі:

1. Економічною основою національної держави є відкрита національна економіка, яка побудована на принципах індивідуальної свободи, рівності різних форм власності й функціонує за законами ринкового механізму.
2. Соціальну основу становлять високорозвинуті структури громадянського суспільства з ефективною системою державних органів, які беруть активну участь у державному управлінні.
3. Моральною (духовною) основою виступають цінності рівноправності й персональної відповідальності, визнання високої ролі індивідуальної волі та способів особистісного самовизначення, загальнолюдські стандарти гуманізму та релігійної свободи.
4. У ролі базових правових орієнтирів виступають принципи конституційності й законності; обмеження втручання публічної влади в приватну сферу, і навпаки, висока якість законотворчої діяльності.
5. Політичною основою національної держави є демократичні інститути, відкритість і прозорість демократичних процедур; культура консенсусу та практика рішення суперечок у законному порядку.
6. Ідеологічними орієнтирами служать ідеї консолідації нації, громадянського патріотизму й солідарності, які є умовою для національної ідентифікації [13, с. 71-73].

Згідно з визначенням Р. Коршука сучасна національна держава є прогресивним явищем, оскільки втілює в життя право націй на самовизначення, не заперечуючи при цьому рівності прав громадян

держави незалежно від етнічної належності, забезпечуючи демократичні форми їх участі в громадянському суспільстві [14, с. 170].

Що стосується процесу національного державотворення в Україні, то необхідно зауважити, що він відбувається за складних умов економічного й геополітичного характеру. Незважаючи на це, процес відродження національної держави супроводжується формуванням сучасної національної свідомості й утвердженням почуття національної гідності всіх етносів України.

Розбудова України як національної держави значною мірою залежить від основних засад етнонаціональної політики.

Сучасна етнонаціональна політика української держави є політико-правовою основою державного курсу у сфері міжнаціональних відносин, які визначені Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України, Актом проголошення незалежності України, Декларацією прав національностей України та Законом України «Про національні меншини в Україні». Сучасне українське суспільство є поліетнічним, про що свідчать дані перепису населення в 2001 р., згідно з якими на території України проживає більше 130 національностей і народностей, із яких найбільше українців (77,8%). Тому, виходячи із зазначених нормативно-правових документів та визнаючи органічну єдність прав людини й прав національностей, Україна гарантує всім громадянам держави незалежно від їх національного походження рівні політичні, економічні, соціальні й культурні права, підтримку національної самосвідомості та самовизначення у формах, які не створюють загрози територіальній цілісності й соборності України. У зв'язку із цим українська держава має послідовно дотримуватися цивілізованих методів регулювання міжетнічних відносин і діяти в напрямі конституційного закріплення державної політики у сфері етнонаціональних відносин; сприяти розвитку законодавства, яке б створювало ефективні процедури та гарантії захисту прав та інтересів корінних народів, національних меншин, створення ефективних контрольних інститутів і механізмів (як державних, включаючи парламентські, так і незалежних громадських) за дотриманням цих законів; сприяти приєднанню України до всіх міжнародних договорів і угод, які регламентують права людини; здійснювати допуск на свою територію міжнародних експертів для оцінки ситуації в галузі прав людини.

Варто зазначити, що сутність, пріоритети, засади, основні напрями, а також механізми реалізації етнонаціональної політики, згідно з Конституцією України та чинними міжнародними договорами, закладені в проекті Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», який знаходиться на розгляді у Верховній Раді України [15].

Цей документ розглядає державну етнонаціональну політику України як систему заходів держави, спрямованих на задоволення потреб української нації, представників інших етносів, корінних народів і національних меншин, які є складовими частинами українського суспільства.

Важливою умовою становлення сучасної національної держави в Україні є дотримання принципів етнічної толерантності й міжетнічної інтеграції.

Ефективна реалізація толерантної державної політики в Україні неможлива без правової регламентації прав людини, корінних народів і національних меншин. Пріорітетним є те, щоб кожна людина, громада, нація усвідомлювали й поважали багатокультурний характер людського співтовариства, адже толерантність є передумовою миру й демократії.

Міжетнічна інтеграція є тим процесом, який має забезпечити утворення в Україні сучасної нації як поліетнічної спільноти, об'єднаної спільною історичною долею, державною мовою й інститутом громадянства.

До основних сприятливих чинників успішної міжетнічної інтеграції в сучасній Україні В. Трощинський відносить такі: активна участь України в міжнародному співробітництві, зокрема врахування основних правових аспектів і практичного досвіду щодо вирішення етнічних проблем; позитивний історичний досвід вирішення міжетнічних проблем (період УНР, доби УРСР та сучасний етап національного державотворення після проголошення в 1991 р. незалежності); невідокремленість безпеки й добробуту як етнічної більшості, так і всіх етнічних меншин в Україні; відсутність в українському суспільстві міжетнічних суперечностей, які не можна було б вирішити мирним шляхом.

З відродженням держави Україна почався новий період в історії нашого народу, адже, здобувши незалежність, Україна отримала можливість безпосереднього спілкування з іншими державами, стала суб'єктом міжнародного життя, включилася в глобальні процеси.

Тому в сучасних умовах під час здійснення державної етнонаціональної політики треба приділити значну увага формуванню атмосфери толерантності, взаєморозуміння та взаємодії представників різних етнічних груп; рішучій протидії будь-яким проявам ксенофобії, агресивного націоналізму, антисемітизму, нетерпимості й дискримінації на національному ґрунті.

Для ефективної реалізації такої концепції етнонаціональної політики потрібна цілеспрямована діяльність національно-культурних товариств, відповідних державних відомств, утвердження в журналістському середовищі стандартів політичної коректності під час висвітлення проблематики міжнаціональних відносин. Разом із тим потрібно посилити юридичну відповідальність осіб, які розпалюють міжнаціональну ворожнечу [15].

Проведений аналіз є підставою для висновку про те, що національна держава є універсально-загальною організацією суспільної влади. Це зумовлюється тим, що основними засадами сучасної теоретичної концепції національної держави є такі: виважена й толерантна політика у сфері етнонаціональних відносин, завдяки якій забезпечується рівність як етнічної більшості, так і всіх етнонаціональних спільнот у поліетнічному суспільстві; основною метою діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування є міжетнічна інтеграція всіх національних спільнот, які проживають на території країни, їх консолідація в єдину політичну націю за принципом громадянства; дієвий демократичний державно-правовий механізм захисту національної безпеки, національної самобутності й демократичних стандартів прав людини, народу, нації та національних меншин; активна участь держави в міжнародному співробітництві в контексті збереження й захисту національно-державних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна держава : національний і наднаціональний виміри / Ю. Римаренко, В. Ігнатов, С. Римаренко, Л. Шкляр та ін. ; за ред. Ю. Римаренка. – К. ; Донецьк : Ін-т держави і права НАН України, 1998. – 255 с.
2. Таран Ю. Національні держави в сучасному світі [Електронний ресурс] / Юрий Таран. – 14 мая 2004 года. – Режим доступу : http ://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=1055
3. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. (У персоналіях) : [монографічне дослідження] / [авт. кол. : Ю. Римаренко – керівник, А. Філонов – відп. секретар]. – К. ; Донецьк : Донецький ін-т внутрішніх справ, 1997. – 320 с.
4. Картунов О. Національна держава / О. Картунов // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / відп. редактори Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К., 1993. – С. 364-366.
5. Дністрянський М.С. Типологія держав світу за етнонаціональним складом населення та характером територіальних етнополітичних відносин / М.С. Дністрянський // Український географічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 46-49.
6. Колодій А.Ф. Національний вимір суспільного життя / А.Ф. Колодій. – Львів : Асторлябія. – 2008. – 368 с.
7. Політологія : терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : навчальний посібник [для студентів] / [укл. : В.М. Піча, Н.М. Хома] ; наукова редакція В.М. Пічі. – К. : «Каравела», Львів : «Новий світ – 2000», 2001. – 320 с.
8. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
9. Бочковський О.І. Вступ до націології / О.І. Бочковський. – Мюнхен, 1991-1992. – 338 с.
10. Політологія. Кн. Перша : Політика і суспільство. Кн. друга : Держава і суспільство / [А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Космина]. – Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.
11. Стецюк П. Україна як національна держава : конституційно-правова характеристика [Електронний ресурс] / Петро Стецюк. – Режим доступу : http ://www.lawyer.org.ua/?d=318&i=&w=r

12. Токар Л. Національна держава – і мета, і покликання / Леонід Токар // Віче. – 2006. – № 3-4. – С. 40-42.

13. Блинов А.С. Национальное государство в условиях глобализации : контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А.С. Блинов. – М. : МАКС Пресс, 2003. – 149 с.

14. Коршук Р.М. Національна держава : основні підходи до трактування / Р.М. Коршук // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2010. – № 17. – С. 166-172.

15. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України : Проект Закону України від 06.06.2005 р. № 7615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=34110

REFERENCES

1. Rymarenko, Yu., Ignatov, V., Rymarenko, S., Shklyar, L. et al. (1998), *Natsionalna derzhava : natsionalniy i nadnatsionalniy vymiry* [Nation state, national and supranational dimension], Institute of the state and right for the NAS Ukraine, Kyiv ; Donetsk, Ukraine.

2. Taran, Yu. (2004), «Nationstates in the modern world», available at : http ://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=1055

3. Rymarenko, Yu. (leader of author collective) (1997), *Svitova ta vitchyznyana etnoderzhavnytska dumka. (U personaliyakh) : monohrafichne doslidzhennya* [National and international ethno-statist opinion. (in personalities) : monographic study], Donechchyna, Kyiv ; Donetsk, Ukraine.

4. Kartunov, O. (1993), «Nation state», *Etnonatsionalnyi rozvytok Ukrayiny. Terminy, vyznachennya, personaliyi* [Ethnic and national development of Ukraine. Terms, definitions, personalities], Kyiv, pp. 364-366.

5. Dnistryanskiy, M.S. (2002), «Typology of countries of the world according to ethno-national composition of the population and the nature of local ethno-political relations», *Ukrayinskyi heohrafichnyi zhurnal*, no. 4, pp. 46-49.

6. Kolodiy, A.F. (2008), *Natsionalnyi vymir suspilnoho zhyttya* [National dimension of social life], Astorlyabiya, Lviv, Ukraine.

7. Picha, V.M. and Khoma, N.M. (2001), *Politolohiya : terminy, ponyattya, personaliyi, skhemy, tablytsi : navchalnyi posibnik dlya studentiv* [Political science : terms, concepts, personalities, charts, tables : teaching aid for students], Karavela ; «Novyi svit – 2000», Kyiv ; Lviv, Ukraine.

8. Kelman, M.S. and Murashyn, O.G. (2006), *Zahalna teoriya derzhavh i prava : pidruchnhk* [General theory of state and law : textbook], Kondor, Kyiv, Ukraine.

9. Bochkovskyi, O.I. (1991-1992), *Vstup do natsiolohiyi* [Introduction to Natiology], Munich, Germany.

10. Kolodiy, A., Harchenko, V., Klimanska, L. and Kosmina, Ya. (2000), *Politolohiya. Kn. Persha : Polityka i suspilstvo. Kn. druha : Derzhava i suspilstvo* [Political science. Book one : politics and society. Book two : state and society], Elga-N, Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

11. Stetsyuk, P. «Ukraine as a nation state, constitutional and legal description», available at : http ://www.lawyer.org.ua/?d=318&i=&w=r

12. Tokar, L. (2006), «Nation state – the purpose and the mission», *Viche*, no. 3-4, pp. 40-42.

13. Blinov, A.S. (2003), *Natsionalnoe hosudarstvo v usloviyakh hlobalizatsii : kontury postroeniya politiko-pravovoy modeli formiruyushchehosya hlobalnoho poryadka* [Nation state in the context of globalization : the contours of building political and legal model of the emerging global order], MAKS Press, Moscow, Russia.

14. Korshuk, R.M. (2010), «Nation state : the main approaches to interpretation», *Almanakh. Filosofski problemy humanitarnikh nauk*, no. 17, pp. 166-172.

15. «On the Concept of State Ethno-National Policy of Ukraine» : Draft Law of Ukraine of 06.06.2005 № 7615, available at : http ://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=34110

РОЗДІЛ ІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.78

АВТОРСЬКІ ПРАВА ЖУРНАЛІСТА

Зайцева-Калаур І.В., к.ю.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет,
вул. Микулинецька, 46 а, м. Тернопіль, Україна
ivan@tneu.edu.ua

У статті досліджено зміст суб'єктивних авторських прав журналістів. Проаналізовано положення національного інформаційного законодавства, що регулює діяльність журналістів, щодо дотримання їх авторських прав. Доведено необхідність внесення змін до окремих положень інформаційного законодавства в цьому аспекті. Розмежовано поняття «журналіст» та «автор». Обгрунтовано, що найоптимальнішим варіантом регулювання відносин організацій ЗМІ зі штатними творчими працівниками є укладення договору, що взяв би за основу трудовий договір з окремими обов'язковими умовами цивільно-правового договору.

Ключові слова: автор, авторське право, журналіст, творчий працівник, особисті немайнові права, майнові права.

АВТОРСКИЕ ПРАВА ЖУРНАЛИСТА

Зайцева-Калаур И.В.

Тернопольский национальный экономический университет,
ул. Микулинецька 46 а, г. Тернополь, Украина
ivan@tneu.edu.ua

В статье исследовано содержание субъективных авторских прав журналистов. Проанализированы положения национального информационного законодательства, регулирующего деятельность журналистов, относительно соблюдения их авторских прав. Доказана необходимость внесения изменений в отдельные положения информационного законодательства в данном аспекте. Разграничены понятия «журналист» и «автор». Обосновано, что самым оптимальным вариантом регулирования отношений организаций СМИ со штатными творческими работниками является заключение договора, который взял бы за основу трудовой договор с отдельными обязательными условиями гражданско-правового договора.

Ключевые слова: автор, авторское право, журналист, творческий работник, личные неимущественные права, имущественные права.

JOURNALISTS' AUTHORS' RIGHTS

Zaitseva-Kalaur I.V.

Ternopil national economic university, str. *Mykulynetska, 46, Ternopil, Ukraine*
ivan@tneu.edu.ua

The scientific article explores the subjective content of journalists' authors' rights. The author analyzed the provisions of the national information legislation regulating the activities of journalists on their compliance with copyright. The author also proves the necessity of amending the Law of Ukraine "On Printed Mass Media (Press) in Ukraine" and the Law of Ukraine "On Information", which provides for the right of media journalist to refuse authorship (signature) on material if its contents after editorial revision is contrary to his belief, with the following statement: "a journalist has the right to withdraw his signature to the work, the content and form of which, according to journalist, has been distorted in the process of editorial preparation and prohibit dissemination of this work".

The concepts "journalist" and "author" have been differentiated. It is determined that the author may be any person who as a result of his creative work is able to interest the editorial board and the reader. This person, in accordance with the rules of intellectual property legislation, is the author – the carrier of property and moral rights to the created object. However, not always such an author has the legal status of the journalist. The term "journalist" shall apply to persons who have documents proving their legal status. Such persons are journalists – creative workers, throughout the period of their professional activity, regardless of whether the material is prepared by them today, or they are still in creative search. Journalists will be called authors only after creation of a certain work. Only then, the results of their work will be covered by the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights".

It is proved that the best option for regulating relations of media organizations with own creative workers is a contract that would contain the basis of individual employment contract with binding terms of a civil contract. Thus, it will be

a mixed type of contract. This contract will combine conditions of employment, conditions of civil law nature regarding exclusive property rights and promote the effective implementation of the regulation and protection of exclusive economic rights.

Key words: author, copyright, journalist, creative worker, moral rights, property rights.

Унаслідок стрімкого розвитку інформаційних технологій в останні десятиріччя відбулися структурні зміни в журналістиці, що позначилися на позиції журналіста. Як зазначає професор О.Л. Вартанова, «традиційна монополія на новини ними втрачена» [1]. За допомогою соціальних мереж звичайні користувачі все частіше створюють новини, розповідають та описують ті події, очевидцями яких вони стають, таким чином, не набуваючи правового статусу журналіста, виконують його прямі функції.

Досліджуючи останні міжнародні документи, де здійснено тлумачення терміна «журналіст», чітко прослідковується послідовний перехід до функціонального підходу щодо його розуміння. У документах ООН і Ради Європи визначають журналіста через його професійну діяльність, а не через формальну приналежність до тієї чи іншої редакції ЗМІ.

З набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» № 1170-VII внесено зміни до ст.25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Виклавши цю правову норму в новій редакції, законодавець встановив, що тепер статус журналіста можна підтверджувати документом, виданим професійним об'єднанням журналістів. Так, у п.3. ст.25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» визначено: «На особу, якій видано редакційне посвідчення чи інший документ, що підтверджує повноваження, надані їй редакцією друкованого засобу масової інформації, або її професійну належність, поширюються права й обов'язки журналіста». Таким чином, законодавець, запровадивши таку норму, розширив коло осіб, які можуть набувати статусу журналіста [2].

Розширене тлумачення поняття «журналіст» запропоновано в проекті Закону України «Про захист професійної діяльності журналістів» [3]. Так, згідно із зазначеним у проекті визначенням журналіст вчиняє всі дії не для ЗМІ, а з метою поширення їх на невизначене коло осіб за допомогою й через ЗМІ. Крім того, серед перерахованих ЗМІ йдеться також про мережу Інтернет, що є сьогодні прогресивним рішенням та ще раз доводить необхідність закріплення на законодавчому рівні такого виду ЗМІ, як Інтернет-ЗМІ (законопроект відхилено через низку недоопрацювань інших статей закону – *І.З.*).

Таким чином, розвиток технологій і виникнення нових учасників медіаситеми видозмінили форму, зовнішній вигляд засобів масової інформації, професію журналіста, спосіб комунікацій тощо, проте не змінним залишається його внутрішній зміст: мета й завдання медіа, суть професії, творчий характер журналістської діяльності.

Саме творча складова є найважливішою й найскладнішою частиною професійної діяльності працівника ЗМІ – вміння правдиво, оперативно, яскраво й переконливо писати, говорити, показувати. Творчість у журналістиці – це нові оригінальні думки, нові погляди на явища, нові образи, втілені у відповідну досконалу форму.

Про творчий характер журналістської діяльності говорить і законодавець. Так, у п. 1. ст.25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» визначено: «Журналістом редакції друкованого засобу масової інформації відповідно до цього Закону є творчий працівник…» [2]; у п.6 ст.1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» вказано: «Журналіст – творчий працівник, який…» [4], ст.21 п.1. Закону України «Про інформаційні агентства» передбачає: «Журналіст інформаційного агентства – це творчий працівник…» [5]. Будучи творчими особами, журналісти в процесі своєї діяльності можуть набувати статусу суб'єкта авторського права, у якого виникатиме певний, визначений законодавством, обсяг майнових та особистих немайнових прав на створений ними об'єкт. Звісно, це вимагає чіткої правової регламентації стосунків між різними суб'єктами, які залучені до створення ЗМІ, що насамперед є можливим у випадку законодавчого врегулювання й закріплення умов виникнення авторських прав журналістів і визначення обсягу таких прав.

Науково-теоретичною основою дослідження стали наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних правознавців: К.О. Афанасьєва, С.Ю. Бурлаков, А.В. Войцеховська, О.Г. Германова, В.А. Дозорцев, В.Й. Здоровега, С.М. Клейменова, В.В. Коваленко, В.В. Луць, М.І. Нікітіна, М.О. Невська,

І.О. Панкєєв, М.В. Петров, О.П. Сергєєв, Р.О. Стефанчук, А.А. Тимофєєв, А.Р. Єрмакова, Р.Б. Шишка, О.О. Штефан та ін.

На основі аналізу положень нормативно-правових актів і теоретичних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців поставлено за мету з'ясувати зміст суб'єктивних авторських прав журналістів та обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення національного законодавства щодо врегулювання авторсько-правових відносин у сфері діяльності організацій ЗМІ.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про авторське права і суміжні права» автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір [6]. Особливістю правового статусу «автора» як суб'єкта права є те, що тільки йому належить весь спектр майнових та особистих немайнових прав і лише окремі його майнові права можуть переходити до інших осіб на підставі закону, договору або іншого правочину.

У сфері діяльності організацій ЗМІ задіяні автори репортажу кореспонденції, інтерв'ю, статті, рецензії, перекладу, рекламного матеріалу, малюнка, фотографії, а також інші творчі особи, які створюють об'єкти авторського права. Суб'єкти творчої діяльності в Законі України «Про телебачення і радіомовлення» визначені як творчий колектив телерадіоорганізації, що складається з телерадіожурналістів.

Журналіст – це творчий працівник, який збирає, одержує, створює й готує відповідну інформацію. Результатом інтелектуальної творчої діяльності журналіста є твір, призначений для розповсюдження з метою задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб, держави [7, с. 11].

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та Закон України «Про інформаційні агентства» серед суб'єктів інформаційних відносин виділяють окремо журналіста й автора. Це законодавче розмежування полягає в такому. По-перше, досить часто в періодичних виданнях у спеціально відведених колонках друкують естетичну інформацію у вигляді прозових і поетичних творів. Їх автором може бути будь-яка людина, яка результатом своєї творчої праці зуміє зацікавити редакцію й читача. Така особа, згідно з нормами законодавства про інтелектуальну власність, є автором, носієм майнових та особистих немайнових прав на створений нею об'єкт, Проте не завжди такий автор наділений правовим статусом журналіста. По-друге, термін «журналіст» застосовується до осіб, які отримали відповідні документи, що підтверджують їх правовий статус (див. ст.25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»). Такі особи є журналістами, тобто творчими працівниками, протягом усього періоду їх професійної діяльності, незважаючи на те, чи підготовлений ними матеріал уже сьогодні, чи на цей час вони перебувають у творчому пошуку. Авторами журналісти іменуватимуться лише з моменту створення твору. Тільки тоді на результати їх праці поширюватиметься чинність норм Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Журналісти (автори) ЗМІ є первинним суб'єктами авторського права, без результатів творчої діяльності яких не можна говорити про авторські права організацій ЗМІ й інших суб'єктів їх діяльності.

Згідно із законодавством про засоби масової інформації авторами ЗМІ є журналісти, що працюють у штаті засобу масової інформації (штатні журналісти), та позаштатні журналісти.

До журналістів за умовами й нормами прирівнюються кіно- та телеоператори, режисери й інші працівники засобів масової інформації, якщо вони за необхідності входять до складу відряджених творчих груп (ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»).

Авторських прав, спеціальних для журналістів, не існує, оскільки законодавчо визначено однакові права для всіх осіб, які своєю творчою працею створюють об'єкти авторського права.

Згідно із Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та Законом України «Про авторське право і суміжні права» автору належать особисті немайнові права:

1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі та його примірниках за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

3) вибирати псевдонім, зазначати й вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі та його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

4) вимагати збереження цілісності твору та протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі й репутації автора (право на недоторканність твору) [6; 8].

Ці права є невіддільними (невідчужуваними) від автора твору й такими, що не передаються, не заповідаються, не даруються. У разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами (ст.439 ЦК України).

Особи, які використовують твори, зобов'язані зазначати ім'я автора під час використання твору, навіть у випадках вільного використання твору.

Автори наділяються правом бути анонімом (забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом) (ст.26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»).

Журналіст має право на збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці обнародуються на вимогу суду; задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства [7, с. 9].

Таємниця авторства охороняється на рівні прав журналіста та права автора твору. Журналіст має право не зазначати своє авторство на інформацію за аналогією з правом автора на анонімне представлення твору та його право на псевдонім. Підстави, умови та порядок розголошення відомостей про автора можуть бути такими ж, як і у випадках із правами журналіста – автора твору.

Обмеження права на таємницю авторства може здійснюватися лише за рішенням суду. Редакція зобов'язана розкрити авторство матеріалу, якщо таке зобов'язання на неї покладено рішенням суду, у зв'язку з необхідністю відвернути загрозу заподіяння шкоди національній безпеці, громадському порядку; здоров'ю й моральності людини; правам і свободам інших осіб або ж задля запобігання злочинів.

Автор (журналіст) має право вибирати псевдонім, зазначати чи вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені на творі та його примірниках під час будь-якого публічного використання твору.

Якщо твір опубліковано анонімно чи під псевдонімом (за винятком випадку, коли псевдонім однозначно ідентифікує автора), видавець твору (його ім'я чи назва мають бути зазначені на творі) вважається представником автора й має право захищати права останнього. Це положення діє до того часу, поки автор твору не розкриє свого імені й не заявить про своє авторство [7, с. 10].

Творчий працівник телерадіоорганізації має право користуватися псевдонімом, застерігати від розголошення таємниці псевдоніму. У ст.59 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» зазначено: «Обов'язком телерадіоорганізації є зберігання в таємниці на підставі документального підтвердження відомостей про особу, яка передала інформацію або інші матеріали за умови нерозголошення її імені» [9].

Право на недоторканність твору означає, що ніхто не має права переробляти твір без дозволу автора, якщо така переробка може призвести до перекручення, спотворення або іншої зміни твору, чи на будь-яке інше посягання на твір, що може зашкодити честі й репутації автора, а також супроводження твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо.

Суперечливими в цьому випадку є положення Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» й Закону України «Про інформацію», що передбачають право журналіста засобу масової інформації відмовитися від авторства (підпису) на матеріал, якщо його зміст після редакційної правки (редагування) суперечить його переконанням [2; 10]. З позиції дотримання авторського права ніхто не може бути позбавлений особистих немайнових прав. Особисті немайнові права є невіддільними від творця. Право авторства є непорушним. Крім того, автор має право заборонити використання переробленого твору. Такі положення авторського

законодавства враховані авторами вже згадуваного законопроекту «Про захист професійної діяльності журналістів», де передбачено право журналіста відкликати свій підпис під твором, зміст і форму якого, на думку журналіста, було спотворено в процесі редакційної підготовки, *або забороняти чи обмежувати розповсюдження зазначених творів. Однак* якщо слідувати висновку А.А. Тимофєєва про те, що всі журналістські твори в друкованих ЗМІ необхідно вважати результатом творчої праці й об'єктами авторського права до тих пір, поки не доведено протилежне [11], який ми цілком підтримуємо, то слово «або» в законопроекті необхідно замінити словом «та». Також треба внести відповідні зміни до п.10 ст.26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та п.6 ст.25 Закону України «Про інформацію», виклавши їх у такій редакції: «…право журналіста відкликати свій підпис під твором, зміст та форму якого, на думку журналіста, було спотворено в процесі редакційної підготовки, та забороняти розповсюдження зазначених творів».

Зміни у твір можуть вноситись лише за наявності згоди автора, без якої ніхто не має права вносити будь-які зміни у твір. У випадку, коли автор передав одне зі своїх майнових прав інтелектуальної власності на твір, наприклад право на переробку, іншій особі, за автором залишається особисте немайнове право контролювати процес переробки з метою запобігання спотворенню й перекрученню змісту його твору. О.С. Штефан зазначає: «Передача майнового права інтелектуальної власності на переробку твору не означає надання повної свободи переробнику цього твору, оскільки право на недоторканість твору дозволяє автору вимагати, щоб під час переробки твору не відбулося перекручення або спотворення змісту або основних думок автора. При цьому автор сам вирішує, чи шкодить його честі й репутації зроблена іншими особами переробка його твору, чи ні» [12, с. 6].

Особисті немайнові права автора тісно пов'язані з майновими правами. Так, Р.Б. Шишка висловлює думку, що особисті немайнові права в поєднанні з діловою професійною репутацією й майновими правами творця сприяють комерційному успіху, дають новий комерційний результат [13, с. 7].

Майнові права є економічно важливою ланкою відносин між авторами-журналістами й організацією ЗМІ, оскільки використання твору останніми дає можливість авторові отримати прибуток.

Законодавець передбачає такі майнові права автора: право на використання твору та право дозволяти чи забороняти іншим особам відтворення твору; публічне виконання й публічне сповіщення; публічну демонстрацію й публічний показ; будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією, ніж та, що здійснила перше оприлюднення; переклади творів; переробки, адаптації, аранжування й інші подібні зміни творів; включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо; розповсюдження через перший продаж, відчуження іншим способом або здаванням у майновий найм чи прокат; подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів із будь-якого місця й у будь-який час за власним вибором; здавання в майновий найм; імпорт примірників творів [6; 8]. Цей перелік не є вичерпним, надаючи авторові значно ширші можливості.

Співпраця журналістів ЗМІ й роботодавця зазвичай засновується на договорі, згідно з яким журналіст передає організації ЗМІ права на використання його творів, а натомість отримує винагороду за таке використання. Той обсяг майнових прав, який журналіст передає організації ЗМІ, залежить від виду укладеного договору й передбачуваних умов договору.

У відносинах організації ЗМІ зі штатними авторами передбачено укладення трудового, цивільно-правового та змішаного договору. Результатами творчої діяльності штатних авторів є твори, що підлягають охороні як об'єкти авторського права та створені автором під час виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання або трудового договору (контракту) між ним і працедавцем. Такі твори іменуються службовими творами.

У ЦК України й Законі України «Про авторське право і суміжні права» питання розподілу майнових авторських прав на службові твори вирішується по-різному.

У п.2. ст.16 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено: «Виключне майнове право на службовий твір належить виключно роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем».

У ЦК України питання належності виключних майнових прав (п.2 ст.429) законодавцем вирішується таким чином: «Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній

особі, де або в якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором».

Під час застосування цієї норми законодавства необхідно брати до уваги таке. По-перше, ЦК України прийнятий пізніше Закону України «Про авторське право і суміжні права», а отже, у кодифікованому акті більше враховані вимоги сучасності. Ще більшу пріоритетність посідають права автора як первинного суб'єкта авторського права. По-друге, ЦК України за ієрархічною структурою дії нормативно-правових актів посідає вищу ланку, ніж Закон України «Про авторське право і суміжні права». Тому коли в договорі не передбачено належність майнових прав на службовий твір, під час вирішення застосування тієї чи іншої норми законодавства використовуватимуться положення ЦК України.

Таким чином, факт існування трудових відносин і створення об'єкта, що охороняється в межах авторського права в процесі виконання трудових обов'язків або за завданням роботодавця, не є достатньою умовою виникнення виняткових авторських прав у роботодавця. Для виникнення виключних майнових прав на створені твори лише в роботодавця в тексті договору необхідно вказувати, що виключні авторські права на всі створювані співробітником твори на весь період дії договору належать роботодавцю. У разі передання (відчуження) працівником роботодавцю всіх майнових прав на твір, створений ним у порядку виконання трудового договору, працівник втрачає ці права, залишаючись носієм особистих немайнових прав. У іншому випадку майнові права на такі об'єкти авторського права будуть належати спільно організації ЗМІ та штатним авторам.

З метою попередження можливих у майбутньому суперечок між співробітником і організацією ЗМІ – роботодавцем під час складання трудових договорів, необхідно чітко описати схему розподілу прав на результати інтелектуальної діяльності. Зокрема, договором необхідно передбачити порядок розподілу майнових авторських прав на створені журналістами твори, належність авторських прав на неоплачений роботодавцем службовий твір за дострокового розірвання трудового договору тощо [14, с. 18-22; 15, с. 49-55].

Тому, на нашу думку, найоптимальнішим варіантом регулювання відносин організацій ЗМІ зі штатними творчими працівниками є укладення договору, що містив би за основу трудовий договір з окремими обов'язковими умовами цивільно-правового договору. Таким чином, це буде змішаний тип договору. Така договірна конструкція поєднуватиме умови здійснення трудової діяльності, умови цивільно-правового характеру про виключні майнові права та сприятиме ефективній регламентації здійснення та захисту виключних майнових прав.

Як видно з вищевикладеного, у чинних законах, що регулюють діяльність журналістів, знайшли відображення положення, що стосуються охорони авторських прав таких творчих працівників. Однак із позиції дотримання авторського права є необхідність у коригуванні деяких наведених у цих законах положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вартанова Е.Л. Колонка редактора [Електронний ресурс] / Е.Л. Вартанова // МедиаТренды. – 2013. – № 1 (38). – Режим доступу : http ://www.journ.msu.ru/files/specialprojects/MediaTrends/MediaTrends_38.pdf
2. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
3. Про захист професійної діяльності журналістів : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/document/.../Zakov_Journ_zahist.doc
4. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302.
5. Про інформаційні агентства : Закон України № 74/95 від 28 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
6. Про авторське право і суміжні права : Закон України в редакції Закону від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.
7. Рекомендації щодо охорони та захисту авторського права у сфері діяльності засобів масової інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.comin.kmu.gov.ua/control/.../article?art..

8. Цивільний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України від 16 січня 2003 р. № 435-4 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.

9. Про телебачення і радіомовлення : Закон України в редакції Закону від 12.01.2006 р. № 3317 – (33-15) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 18. – Ст. 155.

10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. в редакції Закону від 13.01.2011 р. № 2938-VI (2938-17) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.

11. Тимофеев А.А. Интеллектуальная собственность журналиста периодической печати : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филолог. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика. Политические науки» / А.А. Тимофеев. – М., 2013. – 21 с.

12. Штефан О. Зміст права на недоторканість і цілісність твору / О. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 1. – С. 3-7.

13. Шишка Р.Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України : атореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Р.Б. Шишка ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 37 с.

14. Огородов Д.В. Служебные объекты интеллектуальной собственности и смешанные договоры, заключаемые с работниками (соотношение гражданского и трудового права) / Д.В. Огородов // Коллегия. – 2006. – №11. – С. 18-22.

15. Огородов Д.В. Смешанный договор и вопросы теории правового регулирования / Д.В. Огородов, М.Ю. Челышев // Законодательство и экономика. – 2007. – № 3. – С. 49-55.

REFERENCES

1. Vartanova, E.L. (2013), "Editor's note", *MediaTrendy*, no. 1 (38), available at : http ://www.journ.msu.ru/files/specialprojects/MediaTrends/MediaTrends_38.pdf)

2. "On Printed Mass Media (Press) in Ukraine" : Law of Ukraine of November 16, 1992, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1993, no. 1, art. 1.

3. "On Protection of Journalists' Professional Activity" : Draft Law of Ukraine, available at : www.kmu.gov.ua/document/.../Zakov_Journ_zahist.doc

4. "On State Support of Mass Media and Social Protection of Journalists" : Law of Ukraine of September 23, 1997, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 1997, no. 50, art. 302.

5. "On Information Agencies" : Law of Ukraine № 74/95 of February 28, 1995, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1995, № 13, art. 83.

6. "On Copyright and Related Rights" : Law of Ukraine revised July 11, 2001, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2001, no. 43, art. 214.

7. "Recommendation on protection and defence of copyright in the field of mass media activities", available at : http ://www.*comin.kmu.gov.ua/control/.../article?art.*.

8. Civil Code of Ukraine. Adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on January 16, 2003 № 435-4, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 2003, no. 40 – 44, art. 356.

9. "On Television and Radio Broadcasting" : Law of Ukraine revised 12.01.2006 № 3317 – (33-15), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2006, no. 18, art. 155.

10. "On Information" : *Law of Ukraine of* 02.10.1992 revised 13.01.2011 № 2938-VI (2938-17), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2011, no. 32, art. 313.

11. Timofeev, A.A. (2013), "Intellectual property of a journalist of periodicals", Thesis abstract for Cand. Sc. (Journalism), 10.01.10, Moscow, Russia.

12. Shtefan, O. (2008), "The content of the right to inviolability and integrity of the work", *Teoriya i praktika intelektualnoyi vlasnosti*, no. 1, pp. 3-7.

13. Shishka, R.B. (2004), “Protection of rights of subjects of intellectual property in civil law of Ukraine”, 12.00.03, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), Odesa national legal academy, Odesa, Ukraine.

14. Ohorodov, D.V. (2006), “Employment-related objects of intellectual property and mixed agreements with employees (the ratio of civil and labour rights)”, *Kollegiya*, no. 11, pp. 18-22.

15. Ohorodov, D.V. and Chelyshev, M.Yu. (2007), “Mixed agreement and questions of theory of legal regulation”, *Zakonodatelstvo i ekonomika*, no. 3, pp. 49-55.

УДК 347.121.1

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ АРТИСТІВ-ВИКОНАВЦІВ І ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА

Москаленко К.В., к.ю.н., асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська 60, м. Київ, Україна
kateryna-moskalenko@ukr.net

У статті досліджуються зміст права на приватність, можливість визнання артистів-виконавців публічними особами, а також критерії з’ясування балансу права на приватність артистів-виконавців та права на свободу слова.

Ключові слова: право на приватність, право на свободу слова, публічні особи, артисти-виконавці, Європейський суд із прав людини.

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПРАВА НА ПРИВАТНОСТЬ АРТИСТОВ-ИСПОЛНИТЕЛЕЙ И ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА

Москаленко Е.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская 60, г. Киев, Украина
kateryna-moskalenko@ukr.net

В статье исследуются содержание права на приватность, возможность признания артистов-исполнителей публичными лицами, а также критерии выяснения баланса права на приватность артистов-исполнителей и права на свободу слова.

Ключевые слова: право на приватность, право на свободу слова, публичные лица, артисты-исполнители, Европейский суд по правам человека.

TO THE QUESTION ON CORRELATION BETWEEN PRIVACY RIGHT OF PERFORMERS AND FREEDOM OF SPEECH

Moskalenko K.V.

Kyiv national Taras Schevchenko university, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
kateryna-moskalenko@ukr.net

In course of development of new technologies the privacy right of performers can be subject to unauthorized intrusion, therefore the question on correlation between their privacy right and the freedom of speech is of great current interest. Some aspects of collision between the privacy right and the freedom of speech have been analyzed in Ukrainian, American and Russian doctrine, however an optimal conclusion has not been found yet. In order to find a suitable solution, the author of the article has analyzed national and international legislation, court practice of Ukrainian and American courts as well as the case law of European Court on Human Rights.

The contents of the privacy right shall be identified by the court in any separate case, taking into account the circumstances of the case and the evidence, contained in the materials of the court case. Moreover, the contents of this right will become even broader in future. This conclusion is supported by the opinions of Ukrainian and Russian scientists, the practice of Constitutional Court of Ukraine and the case law of European Court of Human Rights.

Performing artists are recognized as public persons both in various jurisdictions and on international level, making them more vulnerable to intrusion into their private life. Moreover, performers can face bigger intrusion into their private life than all the persons that are not recognized as public ones.

In opinion of the author, when solving the collision between the privacy right and freedom of speech it is necessary to bear in mind the following criteria. First of all – the places, where the information about the artist is gathered along with the method in which such information has been obtained. Secondly, it is necessary to establish whether the information gathered constitutes the public interest and therefore the intrusion into public affairs of the performer can be justified.

Key words: privacy right, freedom of speech, public persons, performing artists, European Court of Human Rights.

Особисте життя артистів-виконавців завжди було об'єктом уваги широкого загалу. Публікації щодо подробиць життя таких осіб є бажаними для засобів масової інформації, оскільки це дозволяє зробити їх діяльність більш прибутковою. Часто в гонитві за пікантною інформацією журналісти втручаються в приватне життя артистів-виконавців, а останні змушені звертатися до суду за захистом порушених прав. З огляду на прогнозоване зростання кількості відповідних судових спорів актуальності набуває дослідження співвідношення між правом на приватність і правом на свободу слова.

Певні аспекти стосовно колізії між правом на приватність і правом на свободу слова вивчалися вченими П.Ю. Познікіним, Д.З. Полівановою, А. Клімчиком та іншими дослідниками, проте комплексного аналізу цього питання досі не запропоновано. З метою вирішення цієї проблеми доцільно проаналізувати приписи національних і міжнародних нормативних актів, а також судову практику України й інших держав.

Право на приватність врегульовано низкою міжнародних нормативно-правових актів. Згідно із ч.1 ст.8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції [1]. Згідно зі ст.12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [2].

Правове регулювання права на приватність здійснюється також національним законодавством України. Так, ст.32 Конституції України [3] передбачає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Згідно з приписами ст.301 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4] фізична особа має право на особисте життя. Вона сама визначає своє особисте життя й можливість ознайомлення з ним інших осіб. Фізична особа має право на збереження в таємниці обставин свого особистого життя. Обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою.

Названими приписами не охоплюється правове регулювання права на приватність в Україні. Як зазначає Р.О. Стефанчук, у ЦК України міститься «розгалужений перелік особистих немайнових прав, які сприяють особі в охороні її приватної сфери». Ідеться про право на особисте життя та його таємницю (ст.301 ЦК України), на особисті папери (ст.303 ЦК України) і розпоряджання особистими паперами (ст.304 ЦК України), на таємницю кореспонденції (ст.306 ЦК України), на недоторканність житла (ст.311 ЦК України), захист інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст.307 ЦК України), охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах (ст. 308 ЦК України), та ін. [5, с. 70].

Право на приватність закріплене й більшістю національних законодавств країн світу. Цікавим є підхід до розуміння права на приватність (privacy right) у США, яке стало окремим правом у цій країні порівняно недавно. Як зазначають дослідники, поштовхом до розвитку доктрини приватності в США стала публікація в 1890 р. статті С. Ді Воррена та Л. Ді Брандейс, у якій автори наголосили на посиленому втручанні засобів масової інформації в особисте життя приватних осіб [6, с. 306]. Пізніше це право було трансформоване в «право бути залишеним у спокої». Класичним підходом до розуміння змісту права на приватність у США є доктрина В. Проссера, на думку якого, до права на приватність варто включати такі складові: захист проти втручання в особисті справи особи; уникнення розкриття обставин життя фізичної особи, які б вона хотіла залишити в таємниці; захист проти обмови особи в очах громадськості; право на отримання компенсації за використання імені чи індивідуальності особи (зазвичай задля комерційної вигоди) [7, с. 186]. Наразі право на приватність законодавчо закріплене майже в усіх штатах США. Дослідження праць українських правників

свідчить про запозичення надбань американської доктрини, зокрема й самого терміну «прайвесі». Іноді термін «прайвесі» ототожнюється з правом на недоторканність приватного життя [8], проте вчені переважно розмежовують ці поняття. Наприклад, В.С. Бобрик вважає, що приватність вказує «не на межі особистого життя, а на межі дозволеного втручання в цю сферу», які і є предметом правового регулювання. Тому автором обґрунтовується ідея про трансформацію поняття «особисте життя» в поняття «приватність» [9, с. 58].

Становить інтерес зміст права на приватність. Аналіз ст.8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод свідчить про наявність таких чотирьох елементів права на повагу до приватного й сімейного життя: право на повагу до приватного життя; право на повагу до сімейного життя; право на повагу до свого житла; право на повагу до кореспонденції [1]. Українські правники зазвичай досліджують зміст права на приватність через призму практики Європейського суду з прав людини. Так, С.Т. Мішуровська включає до поняття «приватне життя» походження, стать, прізвище, ім'я, громадянство, здоров'я, дієздатність, збереження власної цілісності, репродуктивні права, довкілля, житло, шлюб, право використання комп'ютерного електронного простору та спілкування через Інтернет [10]. Виділяються також такі складові, як право на культурну самоідентифікацію, захист здоров'я від впливу радіації, доступ до нерухомості, рівень шуму в допустимих межах та ін. [11, с. 33-34]. Інші вчені відносять до змісту цього права соціальну активність, професійні взаємовідносини та спілкування з іншими особами за допомогою електронних засобів [12, с. 122]. Оригінальні підходи до змісту права на приватність пропонуються В. Серьогіним [8, с. 95-96] та Р.О. Стефанчуком [5, с. 72].

На нашу думку, таке розмаїття законодавчих і доктринальних підходів до розуміння змісту права на приватність свідчить лише про те, що вичерпний перелік складових цього права надати навряд чи можливо. Ця позиція знайшла своє відображення в Рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч.ч.1, 2 ст.32, ч.ч.2, 3 ст.34 Конституції України [13]. Конституційний Суд України виходив із того, що неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті й сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними й реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового й немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне й сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб.

Що стосується права на приватність артистів-виконавців, то воно має певні особливості, оскільки внаслідок своєї діяльності вони можуть зазнавати посиленого втручання у своє приватне життя. Як зауважується в п.6 Резолюції № 1165(1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканність особистого життя (далі – Резолюція) [14], для певної частини ЗМІ подробиці особистого життя стали надзвичайно вигідним предметом купівлі-продажу. Їх жертвами переважно стають публічні особи, оскільки такі подробиці слугують гарним стимулом для продажу.

У доктрині цивільного права досить давно простежується ідея віднесення артистів-виконавців до публічних осіб. Наприклад, Д.З. Поліванова виділяє три категорії публічних осіб, а саме: відомі публічні особи, які не здійснюють офіційних функцій, проте є об'єктом уваги загалу; політики, кожна дія яких може мати наслідки для суспільства, і із цієї причини вони знаходяться під постійним критичним контролем ЗМІ та спільноти; державні службовці або інші люди, що виконують окремі публічні функції [15, с. 131-132]. Міжнародні акти також визнають артистів-виконавців публічними особами. Так, згідно з п.7 Резолюції публічними фігурами є особи, які обіймають державну посаду та (чи) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті, у політиці, економіці, мистецтві, соціальній сфері, спорті або в будь-якій іншій сфері. Артисти-виконавці як особи, що відіграють певну роль у сфері мистецтва, підпадають під наведене визначення, а отже, є публічними фігурами в розумінні Резолюції. Відоме поняття публічної особи й американській судовій практиці. При цьому згідно з рішенням Верховного Суду США в справі «Gertz v. Robert Welch, Inc.» (1974 р.) виділяються два види публічних осіб: ті, які є публічними для будь-якої мети та у всіх контекстах, а також ті, які стають публічними внаслідок певного збігу обставин чи іншого факту [16, с. 202-203]. Видається, що артистів-виконавців варто віднести саме до першого виду. Національне антикорупційне законодавство України містить визначення публічних діячів (п.30 ч.1 ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [17]), причому артисти-виконавці такими не визнаються.

Якщо оцінювати можливий рівень втручання в приватне життя політиків і державних діячів, то порівняно з останніми артисти-виконавці зазнають значно меншого втручання. Це пов'язано, зокрема, з наслідками, які має для суспільства розкриття окремих подробиць приватного життя посадових осіб: ці особи мають владні повноваження й можуть приймати загальнообов'язкові до виконання рішення. Однак артисти-виконавці зазнають більшого втручання у свої приватне життя, ніж фізичні особи, які не є відомими в суспільстві, що обумовлюється підвищеним інтересом до особистого життя артистів-виконавців.

Право на свободу слова є одним із фундаментальних прав особи, без гарантування якого неможливе демократичне суспільство. Невипадково це право, так само як і право на приватність, регулюється низкою міжнародних актів (наприклад, Європейською конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, Загальною декларацією прав людини тощо). Про право на свободу слова йдеться також у національному законодавстві України. Відповідно до ст.34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [3].

Існує також проблема віднайдення балансу між реалізацією права на свободу слова та права на недоторканність приватного життя публічних осіб. Яка ж інформація про приватне життя артиста-виконавця може бути поширена ЗМІ, а яка повинна бути захищеною й залишатися в таємниці? Це питання ускладнюється ще й тим, що іноді артистам-виконавцям вигідне втручання преси в їх приватне життя, і вони навмисно привертають до себе увагу журналістів і провокують їх. Як зазначає А.С. Клімчик, іноді дуже важко розібратися, у яких випадках відбулося добровільне інформування артистами-виконавцями про своє життя, а в яких отримання даних відбувалося всупереч бажанню об'єкта уваги з боку ЗМІ [12, с. 110].

Вивчаючи питання про правомірність втручання ЗМІ в приватне життя особи, П.Ю. Познікін пропонує враховувати такі критерії: статус особи, чиє право на приватне життя порушене; суспільний інтерес (необхідність) у розкритті відповідних даних; обставини, за яких було здійснене втручання в приватне життя [18, с. 41–43]. У рішенні Європейського суду з прав людини в справі «Von Hannover v. Germany (№ 2)» пропонується враховувати такі критерії для балансу між правом на приватність і правом на свободу слова: внесок статті для дебатів щодо публічного інтересу; наскільки особа, інформацію про яку розкрито, є відомою, яким є характер розкритої інформації; попередня поведінка особи, інформацію про яку розкрито; зміст, форма й наслідки публікації; обставини, за яких було отримано фотографії особи [19]. В іншому рішенні «Axel Springer AG. v. Germany» судом пропонується враховувати також метод отримання інформації та його законність і суворість застосованих санкцій [20].

На нашу думку, у з'ясуванні балансу між правом на недоторканність приватного життя артистів-виконавців та правом на свободу слова варто враховувати такі основні моменти: місце, де збирається інформація, спосіб, у який вона була отримана, а також наявність публічного інтересу у відповідному втручанні в приватне життя.

Характеризуючи *місце, де отримується інформація про артиста-виконавця, та спосіб, у який вона отримана, варто зазначити таке.*

По-перше, неприйнятним видається фотографування особи в місцях, де вона має обґрунтоване сподівання на приватність. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини в справі «Von Hannover v. Germany», таке сподівання є обґрунтованим як у приватних, так і в деяких публічних місцях. Цей критерій згадується й у національному законодавстві інших держав. Наприклад, згідно з приписами Кодексу діяльності видавців, який було прийнято у Великобританії (Editors' Code of Practice) [21], неприйнятним є фотографування приватних осіб без їхньої згоди в приватних місцях, якими варто вважати приватну чи публічну власність, де особи мають обґрунтоване очікування на приватність.

У Каліфорнії діє положення про папараці (paparazzi statute), закріплене в §1708.8 Цивільного кодексу Каліфорнії [22]. Згідно з наведеним положенням забороняється проникнення в приватну власність іншої особи без дозволу для фотографування, звукозапису чи отримання іншої інформації про особу, яка займається особистими чи сімейними справами, якщо таке втручання відбувається в спосіб, який є образливим для середньостатистичної людини.

По-друге, забороненим є отримання інформації про приватне життя публічних осіб за допомогою засобів прослуховування, прихованих камер тощо (див. рішення Європейського суду з прав людини в справі «Flinkkila and Others v. Finland» [23]). Згідно з приписами ст. 10 згаданого Кодексу діяльності видавців преса не може публікувати матеріал, отриманий за допомогою прихованих камер, пристроїв прослуховування тощо. Така діяльність може бути виправдана лише тоді, якщо отримана інформація становить публічний інтерес і тільки якщо матеріал не може бути отримано іншим шляхом [21].

Відповідні положення частково закріплені й у чинному законодавстві України. Наприклад, згідно з приписами ст.307 ЦК України фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку не припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, у тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом. Спеціальні норми, якими встановлюються правила здійснення таємної фото-, кіно- і відео зйомки, містяться в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [24].

З'ясовуючи, *чи становить інформація, отримана внаслідок втручання в приватне життя, публічний інтерес,* варто враховувати такі фактори. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини в згаданих справах публічний інтерес не зводиться лише до інформації про політику, злочини, а включає також інформацію про спорт і про артистів-виконавців. Проте якщо відповідна інформація не є корисною широкому загалу, а спрямована лише на задоволення цікавості громадськості про приватне життя публічної особи, то вона не становить публічного інтересу [19]. Згідно з Кодексом діяльності видавців Великобританії публічний інтерес включає, проте не зводиться до розкриття або запобігання злочину; захисту суспільного здоров'я й безпеки; захисту спільноти від введення в оману дією або заявою фізичної чи юридичної особи [21].

Американській судовій практиці відомий термін «newswortiness», який можна перекласти як «інформація, що є новинами». До такої інформації відноситься не лише інформація про політичні й соціальні події, а й інформація, яка є цікавою для споживачів, наприклад події у світі моди [7, с. 197], а також будь-яка інформація, яка є предметом публічного інтересу [25, с. 411]. Американськими судами враховується також, наскільки доцільним і виправданим для цілей ЗМІ є розкриття відповідної інформації про особу в тому чи іншому випадку. Треба зауважити, що загальноприйнятого способу визначення, чи є та чи інша інформація новинами, у США немає, проте відповідний тест був вироблений судами Каліфорнії. Він включає такі критерії: соціальна цінність опублікованих фактів; рівень втручання у завідомо приватні справи; чи вважає себе позивач у справі публічною особою [25, с. 419].

У чинному законодавстві України використовується термін «суспільно необхідна інформація». Згідно з приписами ст.29 Закону України «Про інформацію» [26] інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод та обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні й інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо. Оскільки перелік інформації, яка вважається предметом суспільного інтересу, не є вичерпним, вважаємо, що в можливих судових спорах судами України може враховуватися також судова практика інших країн і рішення Європейського суду з прав людини.

Викладене дозволяє дійти таких висновків:

1. Зміст права на приватність суду варто визначати з урахуванням усіх обставин конкретної справи та зібраних у ній доказів.
2. Артисти-виконавці є публічними особами й можуть зазнавати більшого втручання в їх приватне життя, ніж особи, що не належать до кола публічних осіб.
3. У з'ясуванні балансу між правом на недоторканність приватного життя артистів-виконавців і правом на свободу слова варто враховувати, по-перше, місця, де збирається інформація, та спосіб, у який вона отримана, а по-друге, чи існує публічний інтерес у відповідному втручанні в приватне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 8.9
3. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
5. Стефанчук Р. До питання забезпечення цивільно-правової охорони приватного життя фізичної особи : досвід України та Німеччини / Р. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 68-72.
6. Krasilovsky M. William. This Business of Music : the Definitive Guide to Music Industry / Krasilovsky M. William, Shemel Sidney. – New York : Billboard Books, 2007. – 510 p.
7. Law and Business of the Entertainment Industries : Fifth Edition // D. Biederman, E. Pierson, M. Silfen, J. Glasser, C. Biderman, K. Abdo, S. Sanders. – London : Praeger, 2011. – 1024 p.
8. Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі) / В. Серьогін // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 4. – С. 88-97.
9. Бобрик В. Про доцільність трансформації поняття «особисте життя» в поняття «приватність» у цивільному праві України / В. Бобрик // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 54-59.
10. Мішуровська С.Т. Розширення складників приватного життя згідно з Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини / С.Т. Мішуровська // Проблеми законності. – 2007. – № 91. – С. 52-58.
11. Хужокова И. Право на неприкосновенность частной жизни в системе прав человека / И. Хужокова // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. – № 2 (59). – С. 32-36.
12. Климчик А. Свобода информации и право на частную жизнь в международном праве : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10 / Климчик Анджей ; Дипломатическая Академия МИД России. – М., 2003. – 184 с.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року // Вісник Конституційного суду України. – 2012. – № 2. – Ст. 14.
14. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканність особистого життя № 1165 від 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta98/eres1165.htm
15. Поливанова Д.З. Международно-правовые проблемы права человека на неприкосновенность частной жизни : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10 / Поливанова Диана Заурбековна ; Институт государства и права РАН. – М., 2010. – 190 с.
16. Weiler P. Entertainment, Media and the Law : Text, Cases and Problems / P. Weiler, G. Myers. – West, 2011. – 1072 p.
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України № 249-IV від 28 листопада 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
18. Поздникин П.Ю. Право на частную жизнь и свобода слова : разумный баланс / П.Ю. Поздникин // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2010. – № 3 (15). – С. 38-44.

19. Decision of ECHR in the case of Von Hannover v. Germany (No. 2) [Electronic resource]. – Access mode : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109029#{%22itemid%22 :%5B%22001-109029%22%5D}

20. Decision of ECHR in the case of Axel Springer AG v. Germany [Electronic resource]. – Access mode : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109034#{%22itemid%22 :%5B%22001-109034%22%5D}

21. Editor's Code of Practice [Electronic resource]. – Access mode : https ://www.ipso.co.uk/IPSO/cop.html

22. California Civil Code [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/displaycode?section=civ&group=01001-02000&file=1708-1725

23. Decision of ECHR in the case of Flinkkilä and others v. Finland [Electronic resource]. – Access mode : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22 :%5B%22865969%22 %5D,%22itemid%22 :%5B%22001-98064%22%5D}

24. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України № 2135-XII від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

25. Entertainment Law / Melvin Simensky, Thomas D. Selz, Robert C. Lind, Barbara Burnett, Charles A. Palmer, F. Jay Dougherty – 3rd edition. – Lexis Nexis, 2003. – 1591 p.

26. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

REFERENCES

1. "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950", *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 1998, no. 13, art. 270.

2. "Universal Declaration of Human Rights of December 4, 1948", *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2008, no. 93, art. 89.

3. "Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254к/96-ВР", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. – 1996. – № 30. – Ст. 141

4. "Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, no. 40-44, art. 356.

5. Stefanchuk, R. (2005), " To the issue of civil protection of individual privacy : Ukrainian and German experience ", *Universytetski naukovi zapysky*, no. 4 (16), pp. 68-72.

6. Krasilovsky, M. William and Shemel, Sidney (2007), This Business of Music : the Definitive Guide to Music Industry, New York : Billboard Books, 510 p.

7. Biederman, D., Pierson, E., Silfen, M., Glasser, J., Biderman, C., Abdo, K. and Sanders, S. (2011), Law and Business of the Entertainment Industries : Fifth Edition, London : Praeger.

8. Serogin, V. (2010), "The content and scope of the right to personal privacy", *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 4, pp. 88-97.

9. Bobrik, V. (2008), "On the feasibility of transformation of the concept 'private life' in the concept of 'privacy' in the civil law of Ukraine", *Yurydychna Ukrayina*, no. 4, pp. 54-59.

10. Mishurovska, S.T. (2007), "Expansion of components of privacy under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", *Problemy zakonnostii*, no. 91, pp. 52-58.

11. Khuzhokova, I. (2007), "The right to privacy in the human rights system", *Sravnitelnoe konstitutsionnoe obozrenie*, no. 2 (59), pp. 32-36.

12. Klimchik, A. (2003), "Freedom of information and the right to privacy in international law", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.10, Diplomatic Academy of foreign of Russia Ministry, Moscow, Russia.

13. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional provision of Zhashkiv District Council of Cherkasy Oblast on the official interpretation of the provisions of the part one and two of Article 32, part two, three of Article 34 of the Constitution of Ukraine № 2- рп / 2012 of January 20, 2012", *Visnyk Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny*, 2012, no. 2, art. 14.

14. "Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the Right to Privacy no. 1165 1998", available at : http ://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta98/eres1165.htm

15. Polivanova, D.Z. (2010), "International legal problems of the human right to privacy", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.10, Institute of the state and right for the Russian academy of sciences, Moscow, Russia.

16. Weiler, P. and Myers, G. (2011), Entertainment, Media and the Law : Text, Cases and Problems, West.

17. "On Prevention and Counteraction of the Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime" : Law of Ukraine № 249-IV of November 28, 2002, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, no. 1, art. 2.

18. Pozdnikin, P.Yu. (2010), "The right to privacy and freedom of expression : advisable balance", *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Obshchestvennye nauki*, no. 3 (15), pp. 38-44

19. Decision of ECHR in the case of Von Hannover v. Germany (No. 2), available at : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109029#{%22itemid%22 :%5B%22001-109029%22%5D}

20. Decision of ECHR in the case of Axel Springer AG v. Germany, available at : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109034#{%22itemid%22 :%5B%22001-109034%22%5D}

21. Editor's Code of Practice, available at : https ://www.ipso.co.uk/IPSO/cop.html

22. California Civil Code, available at : http ://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/displaycode?section=civ&group=01001-02000&file=1708-1725

23. Decision of ECHR in the case of Flinkkilä and others v. Finland, available at : http ://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{%22dmdocnumber%22 :%5B%22865969%22 %5D,%22itemid%22 :%5B%22001-98064%22%5D}

24. "On Operative Investigation Activity" : Law of Ukraine № 2135-XII of February 18, 1992, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1992, no. 22, art. 303.

25. Melvin Simensky, Thomas D. Selz, Robert C. Lind, Barbara Burnett, Charles A. Palmer and F. Jay Dougherty (2003), Entertainment Law, Lexis Nexis.

26. "On Information" : Law of Ukraine № 2657-XII of October 2, 1992, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1992, no. 48, art. 650.

УДК 347.91/.95

СТАДІЇ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кімчинська С.В., асистент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна
sabina-kim88@mail.ru

У статті досліджуються основні науково-теоретичні підходи до визначення поняття та змісту стадій механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносини. Доведено, що пізнання сутності

таких процесуально-правових явищ, як стадії механізму правового регулювання, насправді відбувається за допомогою структурно-функціональних методів правового пізнання, тому послідовна трансформація окремих стадій механізму цивільного процесуального регулювання відбувається непомітно й нібито природно. Обґрунтовано, що в дослідженні цих структурних особливостей внутрішньої будови та взаємодії відокремлених стадій механізму цивільного процесуального регулювання закладені величезні потенційні можливості, що дозволяють розкрити багатофакторну залежність цивільного процесуального регулювання не тільки від нормативного аспекту правотворення, а й від культурного середовища, у межах якого виникають, змінюються та припиняються цивільні процесуальні правовідносини.

Ключові слова: механізм правового регулювання, стадії (етапи) механізму правового регулювання, механізм цивільного процесуального регулювання, стадії механізму цивільного процесуального регулювання, етапи механізму цивільного процесуального регулювання.

СТАДИИ МЕХАНИЗМА ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Кимчинская С.В.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
ул. Коцюбинского, 2, г. Черновцы, Украина
sabina-kim88@mail.ru

В статье исследуются основные научно-теоретические подходы к определению понятия и содержания стадий механизма правового регулирования гражданских процессуальных отношений. Доказано, что познание сущности таких процессуально-правовых явлений, как стадии механизма правового регулирования происходят при помощи структурно-функциональных методов правового познания, потому последовательная трансформация отдельных стадий механизма гражданского процессуального регулирования происходит незаметно и естественно. Обосновано, что при исследовании этих структурных особенностей внутреннего строения и взаимодействия стадий механизма гражданского процессуального регулирования заложены гигантские потенциальные возможности, которые позволяют раскрыть многофакторную зависимость гражданского процессуального регулирования не только от нормативного аспекта правотворчества, но и от социокультурного окружения, в рамках какого возникают, изменяются и прекращаются гражданские процессуальные правоотношения.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, стадии (этапы) механизма правового регулирования, механизм гражданского процессуального регулирования, стадии механизма гражданского процессуального регулирования, этапы механизма гражданского процессуального регулирования.

THE STAGES OF THE MECHANISM OF CIVIL PROCEDURAL REGULATION

Kimchynska S.V.

Chernivtsy national university named after J. Fedkovych, str. Cotsiubynsky, 2, Chernivtsy, Ukraine
sabina-kim88@mail.ru

This article explores the main scientific and theoretical approaches to determination of the concept, content and varieties of stages of the mechanism of legal regulation of relations in civil proceedings. It is proved that knowledge of the essence of procedural and legal phenomena, like stages of civil procedure regulation mechanism, actually occurs through common structural and functional methods of legal knowledge. This is the reason why the consistent transformation of individual stages of civil procedure regulation mechanism seems to be seamless and natural. Singling out individual stages of the mechanism of regulation of civil procedure, the author suggests remembering that they have a relative nature, because complex “plexus” of their interdependencies is manifested primarily in the fact that the variation of actual legal regulation of specific life circumstance may result in overlap of some of these stages in time and start of their action at the same time. Thus, as an interim conclusion of this study, S.V. Kimchynska states that in the formulation of author’s vision of stages of the mechanism of regulation of civil procedure, she took into account two factors: 1) multilevel nature of complex relationships between all constituents of civil procedure regulation mechanism that in turn, leads to complications of stage structure of the investigated mechanism, 2) the effect and interdependence of stages of the mechanism of civil procedural regulation with elements of the internal structure on the mechanism, which, as proven above, relate to each other as a precondition for legal regulation (element) and form of its implementation (stage). It is grounded that the study of the structural features of the internal structure and the separated phases of civil procedure regulation mechanism has enormous potential that can reveal a multifaceted dependence of civil procedural regulation not only on the regulative aspect of law-making, but also on the cultural environment within which occurs formation, alteration and suspension of civil procedural relationships. Due to the above, the author suggests her own classification of stages of the mechanism of civil procedure regulation as follows: 1) development of civil procedural policy, which results in the adoption of the civil procedure act, 2) onset of legal fact in civil procedure, 3) emergence of civil procedure legal relations, their alteration or suspension, 4) adoption of judicial act (in the form of making decision, its resolution, issuance of court order, etc.) and its enforcement.

Key words: mechanism of legal regulation, stages (periods) of mechanism of legal regulation, mechanism of civil procedural legal regulation, stages of mechanism of civil procedural legal regulation, periods of mechanism of civil procedural legal regulation.

Питання стадійної будови механізму правового регулювання – одна зі складних і найбільш актуальних, теоретично та практично значимих для юриспруденції проблем, що здавна привертала до себе увагу вчених-правників, адже застосування й реалізація права є тією серцевиною, на яку спирається правове життя суспільства. Як справедливо, на нашу думку, наголошував

Ю.В. Кривицький, стадії правового регулювання є діяльнісними правовими феноменами [5, с. 77]. Це питання отримало різнобічну розробку в працях як фахівців із загальної теорії держави й права, так і галузевих юридичних дисциплін. Як пояснював В.Л. Яроцкий, у наш час сама категорія механізму правового регулювання набула міжгалузевого значення, однак досі мало дослідженою залишається проблема змістовно-елементної характеристики його основних стадій [12, с. 18]. Дійсно, за окремими винятками, переважна частина робіт із цієї проблематики опублікована десятиліття тому, а їх квінтесенція здебільшого складається з виключно теоретичного розмежування окремих стадій механізму правового регулювання.

До висвітлення окремих проблемних питань стадійної будови загальнотеоретичного механізму правового регулювання в різні роки зверталися такі теоретики права, як А.А. Абрамова, С.С. Алєксєєв, А.В. Барков, Є.В. Вавілін, Л.М. Завадська, Ю.В. Кривицький, В.О. Лєнчик, О.Г. Лук'янова, М.Ю. Осипов, В.В. Янч та інші. Представники інших галузевих наук (А.С. Бахта, Р.Л. Гальчук, О.В. Дев'ятова, С.А. Кареліна, І.В. Кутюхін, С.П. Нарикова та ін.) здебільшого досліджували лише окремі аспекти механізму правового регулювання у вузькоспеціалізованих дисциплінах. Що ж стосується механізму цивільного процесуального регулювання, то в спеціалізованій літературі із цивільного процесуального права це питання розглядалося або у зв'язку з іншим предметом окремого дослідження, або як ілюстративно-демонстративний матеріал для аналізу загальних питань певних стадій правового регулювання. На сьогодні немає жодної монографії із цивільного процесу, що була б присвячена дослідженню стадій механізму цивільного процесуального регулювання.

Проте за останні роки соціально-економічні перетворення в Україні зумовили накопичення об'ємного емпіричного матеріалу й поставили на повістку дня величезну кількість нових проблемних і суперечливих питань, відповіді на які покликане надати цивільне процесуальне право. Як констатує О.В. Дев'ятова, останні зміни в механізмі кримінально-процесуального регулювання під впливом норм міжнародного права пов'язані з його трансформацією й модифікацією, що в поєднанні з безперервним виникненням у суспільстві нових ціннісних установок призводить до постійних змін у сутності загального механізму правового регулювання, у результаті чого досягається певний стан упорядкованості різних стадій механізму кримінально-процесуального регулювання [4, с. 134]. Проте, незважаючи на часткову розробку окремих складових досліджуваної проблеми, деякі її аспекти продовжують залишатися полемічними й дискусійними, адже досі існують незаповнені прогалини й невирішені аспекти цієї великої та складної проблеми. Однією з них є виокремлення стадій саме механізму цивільного процесуального регулювання, їх співвідношення з елементами внутрішньої структурної будови всіх підсистем механізму цивільного процесуального регулювання та їх вплив на функціонування такого механізму в цілому.

Мата нашого дослідження – вивчення змісту й окремих стадій механізму цивільного процесуального регулювання. Ця мета досягається шляхом постановки й послідовного виконання таких науково-теоретичних завдань: 1) окреслення сучасного стану теоретичних уявлень про стадії механізму правового регулювання, 2) формулювання власного визначення поняття «стадії механізму цивільного процесуального регулювання», 3) виокремлення стадій механізму цивільного процесуального регулювання.

Гносеологічні передумови розробки поняття та класифікації стадій механізму цивільного процесуального регулювання перебувають наразі в площині уточнення проблеми праворозуміння й конкретизації низки її похідних, що обумовлюється широким діапазоном запропонованих ученими-процесуалістами підходів до визначення цього функціонально-практичного аспекту дії механізму цивільного процесуального регулювання. На нашу думку, проведені дослідження у сфері практичної дії механізму цивільного процесуального регулювання мають в ідеалі спиратися на єдиний категоріально-понятійний апарат та однакові методологічні підходи в правопізнанні. Однак станом на сьогодні досліджуваний правовий феномен продовжує зазнавати неоднозначного правотлумачення внаслідок використання нееквівалентних відповідників стадіям механізму цивільного процесуального регулювання. Так, досить часто замість поняття «стадії правового регулювання» вчені використовують поняття «етапи» (наприклад, В.А. Шабалін [10, с. 120-125], А.С. Бахта [1, с. 7] та інші). На нашу думку, така видозміна не є вдалою, адже, за визначенням тлумачного словника С.І. Ожегова, саме стадії – це поняття, що відображає послідовність вчинення певних дій [6, с. 761], натомість етап означає проміжок у часі, ділянку чи відрізок шляху (наприклад, етап авторалі) [6, с. 1302]. Як бачимо, більшість авторів, які вивчають структуру механізму

цивільного процесуального регулювання (у тому числі й ті, чиї думки ми навели вище), оперують поняттями «стадії механізму правового регулювання» та «етапи механізму правового регулювання» без врахування особливостей їх семантичного походження, що є неприпустимим для об'єктивного правопізнання. При цьому, безумовно, стадії та етапи в досліджуваному контексті виступають парною юридичною категорією, що може бути застосована до юридичних механізмів будь-якого різновиду та галузевої приналежності. Їх використання в літературі пов'язано, на нашу думку, зі ступенем деталізації досліджуваних об'єктів, оскільки обидва поняття здатні визначати лише внутрішню структуру процедури механізму цивільного процесуального регулювання. Проте на відміну від стадій механізму цивільного процесуального регулювання (як цілком автономних процесів, кожен із яких має власну мету та здатен вплинути на перебіг цивільних процесуальних правовідносин) етапи, навпаки, самостійного правового значення не матимуть і поодинці не спроможні привести до юридично значимого результату. Тому більш влучним і доречним, з нашої точки зору, для позначення структурних складових послідовного функціонування механізму цивільного процесуального регулювання є поняття «стадія», під якою ми розуміємо послідовне втілення в практичну площину ефективного впливу складових елементів внутрішньої будови механізму цивільного процесуального регулювання на перебіг цивільних процесуальних правовідносин у ході здійснення цивільного судочинства.

Досліджуючи стадії механізму правового регулювання, науковці переважно прирівнюють або в інший спосіб пов'язують кількість і види стадій відповідного механізму з його елементами. Зокрема, О.О. Отраднова відзначає, що стадії процесу регулювання відповідають трьом основним елементам механізму правового регулювання: нормам права, правовідносинам, актам реалізації [7, с. 12-13]. Такої ж точки зору дотримується І.В. Рукавішнікова, яка також обмежує стадії механізму правового регулювання його складовими елементами [8, с. 217]. Вищезгаданий підхід видається нам методологічно помилковим, адже призводить до того, що під час висвітлення змісту механізму цивільного процесуального регулювання як однопланові розміщуються в одному синонімічному ряді різнопорядкові явища й категорії, незалежно від тієї ролі, яку вони виконують для ефективного функціонування механізму цивільного процесуального регулювання. Як влучно відзначає А.С. Бахта, подібне співвідношення неможливо застосувати щодо механізму правового регулювання, адже його складові частини не можуть одночасно бути стадіями роботи цього механізму. Відповідно, продовжує вчений, і називатися вони мають по-різному, залежно від того, чи йдеться про влаштування цього механізму (його складових елементах) або про його послідовну дію (стадійну роботу) [1, с. 39].

Інтерес до проблеми стадійності механізму правового регулювання є значним і в загальній теорії права, і в галузевих науках, що обумовлено прагненням якомога повніше пізнати це правове явище та з'ясувати його справжній зміст і призначення у впливі на суспільні відносини. Наприклад, за словами О.Ф. Скакун, механізм правового регулювання – це складний процес, який складається з таких стадій: 1) перша стадія визначає загальну дію юридичних норм, які регламентують умови виникнення прав та обов'язків, повноважень і відповідальності суб'єктів; 2) друга стадія пов'язана з виникненням конкретних прав та обов'язків, тобто з виникненням правовідносин; 3) третя стадія виникає у випадку неправомірної поведінки суб'єкта [9, с. 546]. Поділяє цю точку зору також В.М. Вітрук, яка вважає, що в механізмі правового регулювання змінюються такі стадії: 1) регламентація суспільних відносин, які потребують правового опосередкування; 2) дія юридичних норм, у результаті чого виникають, змінюються та припиняються суспільні відносини; 3) реалізація прав та обов'язків, за якої правове регулювання досягає своєї мети – втілюється в поведінку конкретних суб'єктів права [3, с. 16]. Такі ж позиції відстоює й О.О. Отраднова, яка виділяє три основні стадії механізму правового регулювання: 1) це власне регламентування суспільних відносин; 2) дія правових норм, у результаті чого виникають або змінюються правовідносини, змістом яких є права й обов'язки конкретних осіб; 3) реалізація прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, коли правове регулювання досягає своєї мети [7, с. 13].

Натомість до прибічників того, що механізм правового регулювання складається з 4 стадій, належить, зокрема, В.Л. Яроцький, який стверджує, що механізм правового регулювання в динамічному аспекті варто розглядати в межах чотирьох послідовно змінюючих одна одну основних стадій: 1) юридичної регламентації суспільних відносин; 2) виникнення суб'єктивних прав та обов'язків; 3) реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права [12, с. 18].

Спектр різноманітних підходів до визначення кількості та змісту стадій механізму правового регулювання пояснюється, з нашої точки зору, тим, що стадійний характер притаманний багатьом

явищам правової дійсності та виражається через спільні закономірності їх побудови й функціонування. Проте перспективність і водночас складність загальнотеоретичного узагальнення стадій механізму правового регулювання для екстраполювання прогресивних положень у площину цивільного процесуального регулювання полягає в тому, що самостійні різновиди стадій мають розрізнену за ступенем розвитку процесуальну форму, різні часові межі застосування та відмінні особливості змісту. При цьому структурно-діяльнісний методологічний підхід до розуміння змісту механізму цивільного процесуального регулювання, який ми вважаємо найбільш оптимальним для повноцінного розкриття його сутності, не означає ігнорування тієї обставини, що функціонування досліджуваного механізму хоча і є важливою й самостійною, проте все ж таки складовою частиною загальнотеоретичного механізму правового регулювання, що у свою чергу входить до складу правової системи, яка є юридичним проявом соціального життя суспільства, різноманітні сфери якого знаходяться в системній взаємодії й постійному взаємозв'язку. У цьому розумінні, здавалось би, що найпростішим шляхом для конструювання моделі стадійної будови механізму цивільного процесуального регулювання як підвиду загального механізму правового регулювання було б автоматичне запозичення у сферу цивільного судочинства виділених теоретиками права трьох основних стадій, доповнивши кожну з них притаманними цивільному процесу складовими, а саме: 1) видання норми цивільного процесуального права; 2) виникнення, зміна чи припинення цивільного процесуального правовідношення; 3) прийняття судового акта правореалізації.

Проте оскільки функціонування механізму цивільного процесуального регулювання здійснюється під впливом зовнішніх у відношенні до нього факторів, як процесуального, так і непроцесуального характеру, то виокремлення цього сегмента правового регулювання за послідовними стадіями – завдання вкрай складне й неординарне. Також у силу того, що механізм цивільного процесуального регулювання є надзвичайно складним і багатофункціональним правовим явищем, то й стадії, які він проходить у послідовності від свого розвитку до припинення, також є комплексно організованими й у свою чергу також поділяються на підстадії. У будь-якому випадку стадії механізму цивільного процесуального права завжди є більш-менш розтягнутим у часі, триваючим процесом, який починається з логічної побудови й закріплення правила обов'язкової поведінки (спочатку у вигляді цивільної процесуальної політики, після цього – у нормі цивільного процесуального законодавства, і постійно – у цивільній процесуальній правосвідомості та правовій культурі всіх учасників цивільного судочинства) і закінчується, за загальним правилом, з припиненням відповідних цивільних процесуальних правовідносин.

Таким чином, вважаємо за необхідне резюмувати, що під час формулювання авторського бачення стадій механізму цивільного процесуального регулювання нами були враховані дві обставини: 1) багаторівневий характер комплексних взаємозв'язків між усіма складовими компонентами механізму цивільного процесуального регулювання, який у свою чергу призводить до ускладнення стадійної будови досліджуваного механізму; 2) вплив і взаємообумовленість стадій механізму цивільного процесуального регулювання з елементами внутрішньої структури цього механізму, які, як було доведено вище, співвідносяться між собою як передумова правового регулювання (елемент) і форма його реалізації (стадія). Як відзначав М.Г. Шарце, правове регулювання являє собою складний і тривалий процес, який розпадається на стадії, на кожній із яких «працюють» особливі правові засоби, з яких потім складаються основні елементи механізму правового регулювання [11, с. 11].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо логічним продовженням розглянутого питання пропозицію власної класифікації авторських стадій механізму цивільного процесуального регулювання:

1) вироблення цивільної процесуальної політики, результатом якої є прийняття цивільного процесуального закону;

2) настання цивільного процесуального юридичного факту;

3) виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміна або припинення;

4) прийняття судового акта (що відбувається у формі ухвалення рішення, постановлення ухвали, видання судового наказу тощо) та його виконання.

Виділяючи окремі стадії механізму цивільного процесуального регулювання, варто, на нашу думку, пам'ятати, що вони мають порівняно відносний характер, адже комплексні «сплетіння» їх внутрішніх взаємозв'язків проявляється насамперед у тому, що варіативність фактичного правового регулювання конкретної життєвої обставини може призвести до того, що окремі з перерахованих стадій збігатимуться в часі й розпочинатимуть свою дію одночасно. Як зауважував А.І. Бобильов, основні

стадії процесу правового регулювання виділяються у зв'язку з тим, що сама система розтягнута в часі чи, інакше кажучи, має відправний початок і завершення, а тому її «розчленування» на стадії й елементи є певною мірою умовним, проте їх розмежування є необхідним для вивчення й усвідомлення сутності процесу правової регламентації суспільних відносин у діях права на різних рівнях його реалізації [2, с. 107-108].

У цілому пізнання сутності таких процесуально-правових явищ, які в юридичній науці позиціонуються як «стадії», насправді відбувається за допомогою структурно-функціональних методів правового пізнання, які призводять до того, що послідовна трансформація окремих стадій механізму цивільного процесуального регулювання відбувається непомітно й нібито природно. За такого локального підходу згадані вище особливості конкретних стадій належного функціонування механізму цивільного процесуального регулювання не тільки не виявляються, а й дещо нівелюються, хоча в дослідженні цих структурних особливостей внутрішньої будови та взаємодії відокремлених стадій механізму цивільного процесуального регулювання закладені величезні потенційні можливості, що дозволяють розкрити багатофакторну залежність цивільного процесуального регулювання не тільки від нормативного аспекту правотворення, а й від культурного середовища, у межах якого виникають, змінюються та припиняються цивільні процесуальні правовідносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахта А.С. Механизм уголовно-процессуального регулирования : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09 / А.С. Бахта ; Дальневосточный юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации. – М., 2011. – 518 с.
2. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения / А.И. Бобылев // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 104-110.
3. Витрук В.Н. Общая теория правового положения личности / В.Н. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 210 с.
4. Девятова О.В. Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования : дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Девятова ; Удмуртский государственный университет. – Ижевск, 2007. – 287 с.
5. Кривицький Ю.В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю.В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74-79.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Зерцало, 2012. – 1376 с.
7. Отраднова О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О.О. Отраднова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
8. Рукавишникова Н.В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений / Н.В. Рукавишникова // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 217-223.
9. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 752 с.
10. Шабалин В.А. Системный анализ механизма правового регулирования / В.А. Шабалин // Сов. гос-во и право. – 1969. – № 10. – С. 123-127.
11. Шарце М.Г. Механизм правового регулирования / М.Г. Шарце. – М. : Изд-во университета дружбы народов, 1988. – 48 с.
12. Яроцкий В.Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання / В.Л. Яроцкий // Право України. – 2010. – № 12. – С. 18-24.

REFERENCES

1. Bakhta, A.S. (2011), "Mechanism of criminal procedural regulation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Far-Eastern legal institute of Ministry of internal affairs of Russian Federation, Moscow, Russia.
2. Bobylev, A.I. (1999), "Mechanism of legal influence on public relations", *Hosudarstvo i pravo*, no. 5, pp. 104-110.

3. Vitruk, V.N. (2008), *Obshchaya teoriya pravovogo polozheniya lichnosti* [General theory of the legal status of the individual], Norma, Moscow, Russia.

4. Devyatova, O.V. (2007), "Decisions of the European Court of Human Rights in the mechanism of criminal procedural regulation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence),12.00.09, Udmurtiya state university, Izhevsk, Russia.

5. Krivitskiy, Yu.V. (2009), "Mechanism of legal regulation in the modern theory of law", *Chasopis Kiyivskoho universitetu prava*, no. 4, pp. 74-79.

6. Ozhehov, S.I. (2012), *Tolkovyy slovar russkoho yazyka* [Dictionary of the Russian language], Zertsalo, Moscow, Russia.

7. Otradnova, O.O. (2014), *Problemi vdoskonalennya mekhanizmu tsivilno-pravovoho regulyuvannya deliktnikh zobov'yazan : monohrafiya* [Problems of improvement of the mechanism of civil and legal regulation of tort liability : monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

8. Rukavishnikova, N.V. (2003), "Method in the system of legal regulation of social relations", *Pravovedenie*, no. 1, pp. 217-223.

9. Skakun, O.F. (2000), *Teoriya gosudarstva i prava : uchebnik* [Theory of state and law : textbook], Konsum, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.

10. Shabalin, V.A. (1969), "System analysis of the mechanism of legal regulation", *Sovetskoe hosudarstvo i pravo*, no. 10, pp. 123-127.

11. Shartse, M.G. (1988), *Mehanizm pravovoho regulirovaniya* [Mechanism of legal regulation], Izd-vo universiteta druzhby narodov, Moscow, Russia.

12. Yarotskiy, V.L. (2010), "Characteristics of the main stages of the mechanism of civil legal regulation", *Pravo Ukrayiny*, no. 12, pp. 18-24.

УДК 347.451.031

ОСНОВНІ ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ружицька Є.О., аспірант

Інститут держави і права імені В.М. Корецького,
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна
EvgeniaO.R@mail.ru

Статтю присвячено дослідженню поняття прав споживачів, а також характеристиці їх прав, передбачених відповідним нормативно-правовим актом. У статті детально досліджено права, якими наділяються споживачі в цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: споживач, права споживачів, інформація, право на інформацію, товар, якість, безпека продукції, моральна та матеріальна шкода, об'єднання споживачів.

ОСНОВНЫЕ ПРАВА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ЗА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ УКРАИНЫ: ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА

Ружицкая Е.О.

Институт государства и права имени В. М. Корецкого, ул. Трехсвятительская, 4, г. Киев, Украина
EvgeniaO.R@mail.ru

Статья посвящена исследованию понятия прав потребителей, а также характеристике их прав, которые предусматриваются соответствующим нормативно-правовым актом. В статье подробно исследуются права, которыми владеют потребители в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: потребитель, права потребителей, информация, право на информацию, товар, качество, безопасность продукции, моральный и материальный вред, объединение потребителей.

BASIC CONSUMER RIGHTS FOR LAW OF UKRAINE: DEFINITION AND CHARACTERISTICS

Ruzhytska Y.O.

V.M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine,
str. Trohsviatytelska, 4, Kyiv, Ukraine
EvgeniaO.R@mail.ru

This article focuses on investigation of the concept of consumer rights, the characteristics of the relevant rights which provided by regulation. The article examines in detail the rights that are owned by consumers in civil relations. The term "consumer rights" in the legislation does not provide. But many scientists expressed their position on the matter. Summing it, should be noted that the concept of consumer rights should be considered in the subjective and objective sense. In the subjective sense consumer rights is a measure of permissible behavior of consumers as provided by the law, for personal needs in civil relations. If we consider the rights of consumers in the objective sense, it is a system of mandatory guaranteed by the State and provided by regulations legal rules that aim to satisfaction the personal needs of customers at the conclusion of civil contracts. The legislation of Ukraine provides for rights which are given consumers, namely the right to protect their rights by the state; right to good quality products and services; Law on product safety; right of self accessible, accurate and timely product information, its quantity, quality, variety, and its products (artist, vendor); right to compensation for material and moral damage caused as a result of deficiencies product (defect in the product), according to law; the right to apply to the courts and other competent public authorities to protect the violated rights; the right to unite in public organizations of consumers. In Ukraine there are about a hundred consumer associations. Their work is extremely important, as is education and enlightenment of consumers, assist in filing a claim with the court, advise customers in violation of their rights and more. In science, scientists have classified these rights by various criteria. In these article also presents our classification, which divides consumers in two categories. Rights arising from the acquisition of consumers, or if want to buy a product (right to good quality products; the right to security products; the right to receive information about products; unite in public organizations of consumers) and consumer rights arising from violation of their rights (protection of their rights by the state; compensation of material and moral damages; apply to the courts and other competent public authorities).

Key words: consumer, consumer rights, information, right to information, goods, quality, product safety, moral and material harm, association of consumer.

Права споживачів посідають провідне місце в системі прав людини й громадянина. Однак це питання залишається дослідженим не повною мірою. Права споживачів та їх захист досліджували у своїх працях Л.М. Іваненко, О.М. Язвінська, Т.О. Кагал, О.В. Звєрєва, Б.Л. Хаскельберг, О.Н. Зімєнкова, Є.Г. Корнілов, Т.Л. Левшина та інші вчені**.**

Перш ніж характеризувати права, якими наділено споживачів, необхідно дослідити безпосередньо поняття прав споживачів. Поняття «право» визначається в юридичній літературі таким чином: система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання й виконання яких забезпечується державою [1].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко зазначають, що право – це значуща цінність для сучасного суспільства, для кожної людини; досить глибоким і складним є його вплив на життя держави, суспільства в цілому, кожного громадянина, тому воно не може мати просте, однобічне пояснення [2].

О.Ф. Скакун вважає, що термін «право» вживають у різних значеннях, проте в усіх випадках він походить від кореня «прав», що означає «правда, справедливість». Однак не в усіх наведених прикладах термін «право» має юридичне значення.

Тому в юридичній літературі останніх років можна зустріти поділ права на загальносоціальне, або безпосередньо-соціальне (постає безпосередньо із соціального життя та не залежить від держави), і спеціально-соціальне, юридичне (є наслідком державної діяльності, втіленням волевиявлення держави).

Юридичне право, у свою чергу, має два значення:

1) об'єктивне юридичне право – система діючих у державі правових норм і принципів. Їх встановлено (або визнано) державою як регулятор суспільних відносин, забезпечено нею. Термін «об'єктивне» означає, що вони отримали об'єктивацію в офіційних державних актах, тому не залежать від індивідуального інтересу (волі) та свідомості суб'єкта права (крім «автора» цих норм). Суб'єкт, вступаючи в громадське життя, уже стикається з «готовими» юридичними нормами, які виникли до нього й незалежно від нього;

2) суб'єктивне юридичне право – правові норми та принципи як певні юридично визнані можливості (свободи) суб'єкта права задовольняти власний інтерес (наприклад, можливість задовольнити інтерес особи, яка має пільги щодо податків, полягає в отриманні цих пільг). Термін «суб'єктивне» означає, що наданими можливостями (правами й свободами) суб'єкт на свій розсуд може скористатися або не скористатися, усе залежить від його волі (інтересу) та

свідомості. Суб'єктивне юридичне право є похідним від об'єктивного, виникає на його ґрунті та в його межах [3].

У підручнику В.В. Копєйчикова та А.М. Колодія зазначено, що оскільки юридичне право виникає лише з виникненням держави, то закономірності виникнення держави стосуються також виникнення права. Під юридичним правом розуміються задекларовані державою правила поведінки суб'єктів, щоб відображати правду, справедливість, добро тощо [4].

Що стосується поняття «споживач», то воно чітко передбачається в Законі України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII (у редакції Закону України від 02.12.2012 р. № 5463-17), у якому зазначено, що споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [5].

З вищевказаного можна зробити висновок, що поняття прав споживачів слід розглядати в суб'єктивному та об'єктивному розумінні.

Отже, у суб'єктивному розумінні права споживачів – це міра дозволеної поведінки споживачів, передбачена нормами права, для задоволення особистих потреб у цивільно-правових відносинах.

Що стосується об'єктивного розуміння прав споживачів, то воно є системою загальнообов'язкових, гарантованих державою та передбачених нормативно-правовими актами юридичних норм, які спрямовуються на задоволення особистих потреб споживачів під час укладення цивільно-правових договорів.

Права споживачів чітко передбачаються Законом України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII та іншими нормативно-правовими актами.

До загальних прав споживачів слід віднести всі ті права, які передбачено статтею 4 Закону України «Про захист прав споживачів». Розглянемо їх детальніше.

Право на захист своїх прав державою. У статті 42 Конституції України зазначено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Державний захист прав споживачів здійснюють органи виконавчої та судової влади [6].

Право на належну якість продукції та обслуговування. Поняття належної якості товару, роботи або послуги чітко формулюється в статті 1 Закону України «Про захист прав споживачів», у якій зазначено, що це властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції в нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору зі споживачем. Із цього слідує, що основними ознаками якості вважаються, по-перше, сукупність корисних властивостей продукції, по-друге, здатність продукції задовольняти особисті й виробничі потреби. Найважливішим критерієм якості продукції є її корисність, виражена в ступені придатності, а здатність продукції задовольнити відповідні потреби людей обумовлюється її властивостями, зокрема надійністю, довговічністю, ефективністю, які відповідають нормативним вимогам, плановим приписам і договорам. Третім критерієм якості є відповідність обов'язковим вимогам стандарту до якості товару, якщо стандартом такі вимоги передбачаються. Отже, цей критерій якості застосовується, якщо стандартом передбачено обов'язкові вимоги до якості товару. Під обов'язковими вимогами розуміють насамперед безпеку товару [7, с. 79-80].

Отже, слід зазначити, що покупець має право вимагати від продавця відповідні документи, які підтверджують належну якість товару. Наприклад, якість і безпека живої риби підтверджується ветеринарним свідоцтвом, яке видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, один раз на рік на всю партію вирощених живої риби або інших водних живих ресурсів [8].

Право на безпеку продукції. Згідно зі статтею 14 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII споживач має право на те, щоб продукція за звичайних умов її використання, зберігання й транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну [5]. Безпечною продукція визнається тоді, коли вона не становить ризику для безпеки життя й здоров'я споживача.

Це питання досліджувала О.П. Письменна, яка зазначала, що одним із засобів забезпечення безпеки товарів є обов'язок виробника в необхідних випадках зазначити в супровідній документації на товар, на етикетці маркування або іншим способом спеціальні правила використання товару, його збереження, транспортування й утилізації, а товаровиробник (продавець) зобов'язаний доводити ці правила до відома споживачів. Право споживача на безпеку продукції забезпечується також системою заходів, спрямованих на запобігання надходженню на ринок товарів, щодо яких встановлено, що вони, незважаючи на дотримання споживачем установлених правил використання, збереження чи транспортування, заподіюють або можуть заподіяти шкоду життю, здоров'ю, майну споживача й навколишньому середовищу. У такому разі контрагент споживача зобов'язаний негайно призупинити виробництво чи реалізацію таких товарів до усунення причин шкоди, а за необхідності вжити заходів із вилучення їх із торгівельної мережі. Якщо причини шкоди усунути неможливо, продавець особисто зобов'язаний вилучити товари з виробництва, інакше зняття їх із виробництва, вилучення з торгівельної мережі буде здійснюватися за розпорядженням відповідного органу виконавчої влади, що здійснює контроль за якістю й безпекою товарів на споживчому ринку [9, с. 74].

М.М. Кузьміна стверджувала, що для забезпечення безпечності харчових продуктів, вироблених в Україні, забороняються такі дії: використання харчових добавок, ароматизаторів і допоміжних матеріалів для переробки, дієтичних добавок, які не зареєстровані для використання в Україні; використання допоміжних засобів та матеріалів для виробництва й обігу, які не дозволені для прямого контакту з харчовими продуктами; використання допоміжних засобів і матеріалів для виробництва й обігу, які за своєю природою та складом можуть передавати забруднюючі речовини харчовим продуктам; використання харчових продуктів як інгредієнтів для виробництва, у тому числі сільськогосподарської продукції, якщо вони містять небезпечні фактори на рівнях, що перевищують обов'язкові параметри безпечності [10, с. 161].

Право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця). Під необхідною інформацією розуміється те, що споживачу повинна надаватися інформація в такому обсязі, щоб він зміг чітко зрозуміти властивості продукції, її кількість, правила користування тощо. Інформація має бути доступною для будь-якої категорії споживачів. Інформація про товар повинна викладатися в такій формі, щоб покупець зміг дізнатися все необхідне для подальшого використання товару. Достовірність інформації передбачає властивість інформації бути правильно сприйнятою, а також правдивість даних про інформацію. Під своєчасною інформацією розуміється, що відомості про товар повинні надаватися споживачам одразу ж за їх вимогою.

Законодавством України передбачається, що інформація про продукцію має містити такі дані:

- назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, за якими вони реалізуються;
- найменування нормативних документів, вимогам яких повинна відповідати вітчизняна продукція;
- дані про основні властивості продукції, а щодо продуктів харчування – про склад (зокрема, перелік використаної в процесі їх виготовлення сировини, у тому числі харчових добавок), номінальну кількість (масу, об'єм тощо), харчову й енергетичну цінність, умови використання та застереження щодо вживання їх окремими категоріями споживачів, а також іншу інформацію, що поширюється на конкретний продукт;
- відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин, які встановлено нормативно-правовими актами, та застереження щодо застосування окремої продукції, якщо такі застереження встановлено нормативно-правовими актами;
- позначку про наявність або відсутність у складі продуктів харчування генетично модифікованих компонентів;
- дані про ціну, умови й правила придбання продукції;
- дату виготовлення;
- відомості про умови зберігання;
- гарантійні зобов'язання виробника;

- правила й умови ефективного та безпечного використання продукції;
- строк придатності товару, відомості про необхідні дії споживача після його закінчення, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій;
- найменування й місцезнаходження виробника (виконавця, продавця) та підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензій від споживача, а також проводить ремонт і технічне обслуговування [5].

Право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону. У законодавстві України під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями чи бездіяльністю осіб. Під майновою шкодою слід розуміти знищення або пошкодження майна особи.

У статті 1209 Цивільного кодексу України зазначено, що продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них [11]. Однак існують випадки, коли виробник або продавець звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкоду завдано з вини самого споживача внаслідок порушення ним встановлених правил використання, зберігання чи транспортування продукції або дефект у продукції виник унаслідок дії непереборної сили.

Право на звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав. У статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII зазначено, що захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом. Варто зауважити, що споживачі в разі подання позовної заяви до суду звільняються від сплати державного мита.

Право на об'єднання в громадські організації споживачів. Згідно зі статтею 24 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII (у редакції Закону України від 02.12.2012 р. № 5463-17) з метою захисту своїх законних прав та інтересів споживачі мають право об'єднуватися в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів). Об'єднання споживачів є громадськими організаціями, що проводять свою діяльність відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI [5].

Це право підтверджується статтею 42 Конституції України, де зазначено, що держава сприяє діяльності громадських організацій споживачів [6].

В Україні діє близько ста громадських об'єднань споживачів. Їхня діяльність є надзвичайно важливою, оскільки полягає в навчанні та просвітленні споживачів, наданні допомоги в поданні позову до суду, консультуванні споживачів у разі порушення їхніх прав тощо.

Таким чином, ми можемо класифікувати права споживачів. Наприклад, О.Ю. Черняк поділяє права споживачів на такі види:

а) загальні права споживача:
   - право на інформацію про продукцію;
   - право на належну якість продукції;
   - право на безпеку продукції;
   - право на гарантійне й післягарантійне обслуговування продукції;
   - право на захист;

б) спеціальні права:
   - права споживача під час купівлі товарів;
   - права споживача під час виконання робіт, надання послуг [13].

Із цього приводу висловлює свою позицію І.О. Дудла, поділяючи права споживачів на такі групи:

1. Права, що реалізуються у взаємовідносинах із державними органами:
   - державний захист прав споживачів;

- об’єднання споживачів у громадські організації;
- звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав.

2. Права, що реалізуються у відносинах із підприємствами торгівлі:
   - право на належну якість продукції;
   - право на безпеку продукції;
   - право на інформацію про продукцію;
   - право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції [14, с. 23].

У науковій літературі існує ще один вид класифікації:

а) за джерелом закріплення:
   - права, закріплені в Цивільному кодексі України;
   - права, закріплені в Законі України «Про захист прав споживачів»;

б) права споживача, що зобов’язують до вчинення певних дій продавцем:
   - право на демонстрацію зразку товару;
   - право на надання повної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про товар;

в) права, що гарантуються споживачеві з приводу товару:
   - право на якість;
   - право на асортимент;
   - право на належну тару/упаковку;
   - право на кількість;
   - право на об’єктивно визначену ціну;

г) права, що постають із гарантії придатності:
   - право на гарантійне обслуговування;
   - право на строк придатності;
   - право на післягарантійне обслуговування;
   - право на абонентське обслуговування;
   - право на ознайомлення з певними документами (підтвердження дозволу на зайняття певним видом діяльності);
   - право на визначення джерела отримання товару, що підтверджує якість товару [15, с. 338-353].

На нашу думку, права споживачів слід класифікувати таким чином:

1. Права, що виникають у споживачів під час придбання або виявлення бажання придбати певний товар:
   - право на належну якість продукції;
   - право на безпеку продукції;
   - право на отримання інформації про продукцію;
   - право на об’єднання в громадські організації споживачів.
2. Права споживачів, що виникають у зв’язку з порушенням їх прав:
   - право на захист свої прав державою;
   - право на відшкодування майнової та моральної шкоди;
   - право на звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади.

Таким чином, права споживачів посідають провідне місце в системі державного регулювання прав людини й громадянина. Тому окремої уваги потребує визначення цього поняття. Поняття «права споживачів» у законодавстві не закріплюється, тому з огляду на основи теорії держави й права варто розглядати його в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Отже, у суб'єктивному розумінні права споживачів – це міра дозволеної поведінки споживачів, передбачена нормами права, для задоволення особистих потреб у цивільно-правових відносинах. Під об'єктивним розумінням прав споживачів мають на увазі систему загальнообов'язкових, гарантованих державою та передбачених нормативно-правовими актами юридичних норм, які спрямовуються на задоволення особистих потреб споживачів під час укладення цивільно-правових договорів. Крім того, основні права споживачів слід класифікувати з огляду на різні критерії. Зокрема, виділяють права, що реалізуються у взаємовідносинах із державними органами, та права, що реалізуються у відносинах із підприємствами торгівлі, а також загальні й спеціальні права споживачів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія : словник-довідник в 6-ти томах / [гол. редактор Ю.С. Шемшученко]. – 5 том. – К. : «Укр. енциклопедія», 2003. – 736 с.
2. Зайчук О.В. Теорія держави і права [Електронний ресурс] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – Режим доступу : http ://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
4. Правознавство : підручник / за ред. В.В. Копєйчикова, А.М. Колодія. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 752 с.
5. Про захист прав споживачів : Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.
6. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
7. Іваненко Л.М. Правове регулювання захисту прав споживачів : навч. посібник / Л.М. Іваненко. – К. : Київський національний торгівельно-економічний університет, 2008. – 258 с.
8. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України № 486-IV від 06.02.2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/486-15
9. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : монографія / О.П. Письменна. – В. : Вінницька газета, 2009. – 160 с.
10. Кузьміна М.М. Право споживачів на безпеку товарів в інтернет-торгівлі / М.М. Кузьміна // Правова інформатика. – 2014. – № 2. – С. 161-162.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
12. Про громадські об'єднання : Закон України №4572-VI від 22.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17
13. Черняк О.Ю. Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського союзу [Електронний ресурс] / О.Ю. Черняк. – Режим доступу : http ://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ FP/2008-2/08coytes.pdf
14. Дудла І.О. Захист прав споживачів : навчальний посібник / І.О. Дудла. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
15. Хавронюк Н.И. Законодательство Украины о торговле / Н.И. Хавронюк, Н.И. Мельник. – К. : Блиц-Информ, 1997. – Ч. 2. – 512 с.

REFERENCES

1. Shemshuchenko, Yu.S. (editor) (2003), *Yurydychna entsyklopediya : slovnyk-dovidnyk v 6-ti tomakh* [Legal encyclopedia : glossry in 6 volumes], «Ukrayinska entsiklopediya», 5 volum, Kyiv, Ukraine.

2. Zaychuk, O.V. and Onishchenko, N.M. “Theory of state and law”, available at : http ://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm

3. Skakun, O.F. (2006), *Teoriya derzhavy i prava (Entsyklopedichnyi kurs) : pidruch.* [Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч.], Espada, Kharkiv, Ukraine.

4. Kopeychikov, V.V. and Kolodiy, A.M. (2004), *Pravoznavstvo : pidruchnyk* [Law science : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

5. “On Consumer Rights Protection” : Law of Ukraine № 1023-XII of 12.05.1991, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12.

6. “Constitution of Ukraine № 254к/96-ВР of 28.06.1996”, available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

7. Ivanenko, L.M. (2008), *Pravove rehulyuvannya zakhystu prav spozhyvachiv : navch. posibnik* [Legal regulation of consumer rights protection : teaching aid], Kievan national point-of-sale-economic university, Kyiv, Ukraine.

8. “On Fish, Other Living Water Resources and Food Products Thereof” : Закон України № 486-IV від 06.02.2003 року, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/486-15

9. Pysmenna, O.P. (2009), *Pravovidnosyny, shcho vynykayut u zv’yazku z porushennyam prav spozhivachiv vnaslidok nedolikiv tovariv, robit (poslug) : monohrafiya* [Legal relations arising due to violation of consumer rights as a result of defects in the goods, works (services) : monograph], Vinnytska hazeta, Vinnytsya, Ukraine.

10. Kuzmina, M.M. (2014), “The right of consumer for product safety in e-commerce *Pravova informatyka*, no. 2, pp. 161-162.

11. “Civil Code of Ukraine of 16.01.2003”, available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

12. “On Civil Associations” : Law of Ukraine №4572-VI of 22.03.2012, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17

13. Cherniak, O.Yu. “Classification of consumer rights under the laws of Ukraine and the European Union”, available at : http ://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ FP/2008-2/08coytes.pdf

14. Dudla, I.O. (2007), *Zakhyst prav spozhyvachiv : navchalnyi posibnik* [Consumer rights protection : teaching aid], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.

15. Khavronyuk, N.I. and Melnik, N.I. (1997), *Zakonodatelstvo Ukrainy o torhovle* [Legislation of Ukraine on trade], Blits-Inform, part 2, Kyiv, Ukraine.

УДК 347.22.02

НОТАРІУС ЯК СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИЙ СУБ’ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Семьоркіна К.О., студентка
Самілик Л.О., к.ю.н., доцент

Національний університет державної податкової служби України,
вул. Карла Маркса 31, м. Ірпінь, Україна
Semyorkina@meta.ua

У статті розглянуто особливості державної реєстрації нерухомості в Україні в контексті суб’єктів, уповноважених законом виконувати обов’язки державних реєстраторів. Аналізується порядок державної реєстрації речових прав і їх обтяжень нотаріусом, звертається увага на переваги надання нотаріусам повноважень державних реєстраторів і дискусійні положення чинного законодавства.

Ключові слова: нотаріус, державний реєстратор, державна реєстрація речових прав і їх обтяжень, нерухоме майно, речові права та їх обтяження.

НОТАРИУС КАК СПЕЦИАЛЬНО УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СУБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО

Семёркина К.О., Самилык Л.О.

Национальный университет государственной налоговой службы Украины,
ул. Карла Маркса, 31, Ирпень, Украина
Semyorkina@meta.ua

В статье рассмотрены особенности государственной регистрации недвижимости в Украине в контексте субъектов, уполномоченных законом выполнять обязанности государственных регистраторов. Анализируется порядок государственной регистрации прав и их обременений нотариусом, обращается внимание на преимущества предоставления нотариусам полномочий государственных регистраторов и дискуссионные положения действующего законодательства.

Ключевые слова: нотариус, государственный регистратор, государственная регистрация прав и их отягощений, недвижимое имущество, вещные права и их обременения.

NOTARY AS A SPECIFICALLY AUTHORIZED SUBJECT OF STATE REGISTRATION OF RIGHTS TO REAL ESTATE

Semiorkina K.O., Samilyk L.O.

National university of the state tax service of Ukraine, str. Karl Marx, 31, Irpin, Ukraine
Semyorkina@meta.ua

Since January 1, 2013 notaries have been entitled with functions of registrar of real rights to immovable property and encumbrances.

The purpose of the changes is to simplify the procedure of state registration of rights acquired by transactions and issued by notaries certificates of inheritance, to prevent violations of the rights of individuals and entities in the state registration of rights to immovable property and their encumbrances, to ensure proper and timely implementation of these rights, improving the functioning of the State Register of Corporeal Rights to Real Estate and Their Encumbrances.

The notary by virtue of his authority validates the paperwork for the transaction at the stage of licensing or certification of legal act, prevents violations of the rights and interests of individuals and entities, provides the probability of making entries in the State Register of Corporeal Rights to Real Estate and without error, because, licensing legal act or issuing transaction certificate, he carefully examines all information and documents at the same time making the appropriate entries to the unified and state registers and so on.

The positive fact is that the notarization and registration of property rights are made on the same day, which enables to ensure a proper level of protection of proprietary rights of individuals and entities on real estate guaranteed by the Constitution of Ukraine. Thus, the number of instances, information on which is necessary for notarial acts minimizes. This is determined by the fact that a notary himself works on the State Register of Corporeal Rights to Real Estate obtaining the necessary information from registers for notarial acts regarding property and simultaneously implements procedure of state registration of rights arising from certification of legal acts or issuance of the certificate of inheritance regarding real estate.

Given the elimination of the State Registration Service, topical is empowerment of notaries in the state registration of rights to immovable property, in particular the possibility of notaries to issue a certificate of ownership.

Currently the concept of decentralization of the government is implemented and the preconditions for transfer of powers to local governments are formed. This is why it is considered appropriate to entitle notaries with powers of public registrars in full.

Entitling a notary with the right for state registration of notarized transactions and issued certificates of inheritance, the subjects of which is the real estate, the legislator has taken care of transparency and legal guarantee of this service.

In the European Union the registration of real estate rights is held according to the unified standards and rules. Registrars there have the status of public officials or judges. Data of cadastres has dominating value over the other documents. The information contained in the cadastre database is open and accessible, and information of constitutive legal documents – only to right holders. This issue is not settled by the legislation of Ukraine. Although, according to the innovations, the data contained in the public register of rights are open for the public, the law does not provide that the case file is confidential and available only to owners and motivated by court order, as it is defined by the Law of Ukraine “On State Registration of Legal Entities and Individual Entrepreneurs”.

Some researchers and practitioners believe that the power of the state registrar is not a direct function of notaries as provided by the Law of Ukraine “On Notariat” and takes a long time to work on the registry. The author believes that empowerment of notary as public registrar and their legal consolidation is a significant step towards simplification of the procedure for registration of rights and their encumbrances, and toward the guarantee of the relevance and completeness of review and prevention of misappropriation of another person’s property.

Key words: notary, state registrar, state registration of rights and their encumbrances, property, property rights and their encumbrances.

Наразі одним із питань, що потребує нагального вирішення, є запровадження єдиної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, що забезпечило б належний захист прав фізичних і юридичних осіб на нерухоме майно із цих правовідносин.

Метою статті є встановлення узгодженості діяльності нотаріусів та інших державних органів, що пов'язані з переходом і припиненням права власності на нерухоме майно та підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, а також розкриття ролі нотаріуса як спеціально уповноваженої державою особи й обґрунтування необхідності розширення повноважень нотаріуса під час реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють це питання, є Цивільний кодекс України, Земельний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Закон України «Про іпотеку», Закон України «Про оренду землі» й інші нормативні акти.

Проблемами державної реєстрації правочинів (договорів) і речових прав на нерухоме майно у своїх дослідженнях займалися вчені різних країн. На сьогодні ці питання не втратили своєї актуальності.

Наразі цією проблематикою займаються такі провідні вчені, як Н.В. Василина, М.М. Дякович, В.М. Орзіх, Ю.Г. Орзіх, І.В. Спасибо-Фатєєва, М.О. Самойлов та ін.

Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, варто констатувати багатовекторність реєстрації, її різне призначення та правові наслідки. Українське законодавство передбачає різні види реєстрації, зокрема суб'єктів, об'єктів, фактів, договорів і прав. У зв'язку зі стрімким розвитком ринку нерухомості, необхідністю урегулювання виникнення, переходу права власності сьогодні великий інтерес як у теоретиків, так і в практиків викликає реєстрація речових прав і їх обтяжень. І.В. Спасибо-Фатєєва вказує на такі переваги державної реєстрації права власності на нерухоме майно:

а) відомості державного реєстру відповідатимуть правам дійсних власників нерухомості;

б) норма про момент виникнення права власності стає імперативною, що не дозволяє змінити його в договорі;

в) є всі передумови для створення єдиного органу, що здійснюватиме державну реєстрацію прав на нерухомість і надаватиме нотаріусам доступ до державного реєстру для внесення до нього відомостей про посвідчений договір;

г) з урахуванням попереднього пункту будуть можливі договори зі складними речами, зокрема садибою [1, с. 163].

Варто зазначити, що в 2013 р. було прийнято зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон). Цим Законом нотаріусів було наділено повноваженнями спеціального суб'єкта державного реєстратора прав на нерухоме майно, які виникають у результаті вчинення нотаріальних дій, а саме:

1) проведення державної реєстрації права власності перед вчиненням певної нотаріальної дії, якщо реєстрацію такого права власності було проведено відповідно до законодавства, що діяло на момент його виникнення, тобто до 1 січня 2013 р.;

2) проведення державної реєстрації прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва;

3) отримання витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно особам, які мають речові права на чуже нерухоме майно, а також інформації про наявність іпотеки й обтяжень речових прав на нерухоме майно;

4) звільнення фізичних і юридичних осіб від сплати державного мита під час проведення державної реєстрації прав, які виникли й зареєстровані до проведення державної реєстрації прав [2].

Разом із цим нотаріус як спеціальний суб'єкт не здійснює функцій щодо ведення реєстраційних справ про об'єктів нерухомого майна та не видає свідоцтв про право власності на нерухоме майно.

Проте водночас треба виділити низку проблемних моментів, вирішення яких можливе за чіткого нормативного закріплення. Потребують врегулювання такі питання:

1) збільшення строку передачі документів для формування реєстраційних справ до реєстраційних органів нотаріусами;

2) державна реєстрація відступлення прав за договорами факторингу й договорами застави нерухомого майна (іпотеки), право власності на яке не зареєстроване в Державному реєстрі прав;

3) проведення певних реєстраційних дій перед вчиненням нотаріальної дії, зокрема здійснення державної реєстрації за дублікатами.

В Україні діють понад 8 000 державних і приватних нотаріусів, що виконують функції державних реєстраторів прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Констатуємо, що з 1 січня 2013 р. встановлено максимально спрощений порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно, який сприяє реалізації на практиці для учасників цивільних відносин їх законних прав та інтересів за принципом «єдиного вікна». Нині існує саме така модель, змінення якої негативно вплине на інститут права власності в цілому, створить сприятливі умови для корупції та збільшить кількість судових спорів щодо цього.

Нотаріуси України цілком підтримують прагнення законодавця вдосконалити закріплений Цивільним кодексом України інститут державної реєстрації речових прав шляхом приведення у відповідність до чинного законодавства. Одним із реальних шляхів вирішення цього питання є розширення повноважень нотаріуса як спеціального суб'єкта, на якого покладено функції державного реєстратора прав на нерухоме майно.

На нашу думку, для спрощення надання особам отримання права власності на нерухоме майно необхідно розширити повноваження нотаріуса як державного реєстратора й надати нотаріусу право здійснення функцій державного реєстратора не тільки під час вчинення нотаріальних дій, а саме під час надання нотаріусу права видачі свідоцтв про право власності на нерухоме майно, що підтверджує виникнення права власності під час здійснення державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Під час здійснення розширених функцій державного реєстратора нотаріус також формуватиме облікову справу й надсилатиме її до органу державної реєстрації прав для формування реєстраційної справи, яка підлягає подальшому довічному зберіганню в архіві органу державної реєстрації прав.

Можна погодитися з думкою Н.В. Василиної стосовно того, що розширення повноважень нотаріуса як спеціального суб'єкта, на якого покладено функції державного реєстратора прав на нерухоме майно та їх обтяжень, зумовить значну економію бюджетних коштів, які спрямовуються на фінансування й утримання органів державної реєстрації прав і державних реєстраторів, а також удосконалення правової допомоги населенню й викоренення корупції у сфері державної реєстрації прав [3].

У зв'язку з викладеним пропонується ініціювати прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» і Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», у якому будуть розширені повноваження нотаріуса як спеціального суб'єкта державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а саме надання нотаріусу права видачі свідоцтв про право власності на нерухоме майно, що підтверджує виникнення права власності під час здійснення державної реєстрації прав на нерухоме майно не тільки під час вчинення нотаріальних дій.

Для підтвердження позитивних наслідків розширення повноважень нотаріуса у сфері реєстрації речових прав на нерухоме необхідно звернутися до досвіду деяких розвинутих країн.

Як зазначає М.О. Самойлов, «реєстраційні системи нерухомості в країнах Європейського Союзу є державними (органи місцевого самоврядування), а реєстрація проводиться за єдиними правилами та стандартами. Реєстратори в більшості країн мають статус державних службовців або суддів. Дані кадастрів, як правило, мають первісне юридичне значення над іншими документами. Відомості, які внесені в реєстри (кадастри), носять публічний характер і доступні всім громадянам та організаціям, а відомості про зміст правовстановлюючих документів видаються тільки самим правоволоділцям та обмеженому колу державних і правоохоронних органів» [4, с. 64]. Це питання не урегульоване

законодавством України. Однак згідно з нововведеннями законом не передбачено, що матеріали справ є конфіденційною інформацією та надаються лише власникам і за вмотивованою ухвалою суду, як це у свою чергу зазначено в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Надання повноважень нотаріусам дає можливість зменшити навантаження на органи державної реєстрації з боку населення, збільшити рівень доступності до державних послуг.

Наразі є всі економічні та правові передумови для розширення повноважень нотаріуса як державного реєстратора прав і надання нотаріусу права здійснювати функції державного реєстратора як під час вчинення нотаріальних дій із нерухомим майном (існуючі повноваження), так і під час видачі свідоцтв про право власності на нерухоме майно, що реєструється вперше (нове повноваження). Як і під час здійснення існуючих повноважень державного реєстратора, так і під час здійснення нових повноважень нотаріус буде формувати облікову справу й надсилати її до органу державної реєстрації прав для формування реєстраційної справи.

Погоджуючись із думкою В.М. Орзіх, важливо враховувати, що розширення повноважень нотаріуса як спеціального суб'єкта, на якого покладено функції державного реєстратора прав на нерухоме майно та їх обтяжень, приведе до значної економії бюджетних коштів, які спрямовуються на фінансування й утримання органів державної реєстрації прав і державних реєстраторів [5].

Також одним із питань, що потребують врегулювання, є передача реєстраційних справ нотаріусом у строк, що не перевищує п'яти робочих днів із моменту прийняття такого рішення, органу державної реєстрації прав за місцем розташування нерухомого майна [6]. Так, під час отримання органом державної реєстрації прав від нотаріуса державний реєстратор не має права не прийняти ці справи, навіть якщо справу було передано не вчасно та якщо було виявлено, що подані документи не відповідають законодавству або не передано всіх необхідних документів. Часто буває, що нотаріуси приймають рішення відповідно до Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно № 703, який втратив чинність у зв'язку з прийняттям 13 жовтня 2013 р. Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно № 868.

Тому, на нашу думку, необхідно врегульовувати це питання законодавством України, зокрема Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядком надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно № 868.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спасибо-Фатєєва І.В. Значення державної реєстрації для цивільних правовідносин / І.В. Спасибо-Фатєєва // Проблеми цивільного права. Вісник. – 2012. – № 4 (71). – С. 159-171.
2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно: Закон від 01.07.2004 № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 51. – Ст. 553.
3. Василина Н.В. Звернення нотаріальної спільноти [Електронний ресурс] / Н.В. Василина. – Режим доступу : http://notariatzp.at.ua/news/zvernennja_notarialnoji_ spilnoti_ ukrajini/2014-09-10-353
4. Самойлов М.О. Характерні риси реєстрації речових прав на нерухоме майно в державах європейського союзу / Самойлов М.О. // Право і суспільство. – 2014. – №1-2. – С. 62-66.
5. Орзіх В. Деякі зміни в організації і діяльності нотаріату україни в умовах його реформування / В. Орзіх, Ю. Орзіх, В. Шевченко // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 161-167.
6. Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядок надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 868 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/868-2013-%D0%BF

REFERENCES

1. Spasibo-Fateeva, I.V. (2012), "The value of state registration of civil legal relations", *Problemy tsyvilnoho prava. Visnyk*, no. 4 (71), pp. 159 – 171.

2. “On State Registration of Corporeal Rights to Real Estate and Their Encumbrances”: Law of Ukraine of 01.07.2004 № 1952-IV, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2004, no. 51, art. 553.

3. Vasilina, N.V. “Appeal of the notary community”, available at: http://notariatzp.at.ua/news/zvernennja_notarialnoji_ spilnoti_ ukrajini/2014-09-10-353

4. Samoylov, M.O. (2014), “Characteristics of registration of rights to immovable property in the states of the European Union”, *Pravo i suspilstvo*, no. 1-2, pp. 62-66.

5. Orzikh, V., Orzikh, Yu. and Shevchenko, V. (2014), “Some changes in the organization and operation of notaries in Ukraine in terms of reformation”, *Yurydychnyi visnyk*, no. 2, pp. 161-167.

6. “The procedure for state registration of rights to immovable property and their encumbrances and the procedure for provision of extracts from the State Register of Rights to Immovable Property”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.10.2013 № 868, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/868-2013-%D0%BF

РОЗДІЛ ІІІ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 341.36: 004.056.5: 323.266

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Нікітенко О.І., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України

elena.mail1972@gmail.com

Питання забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки для України перебувають сьогодні на одному рівні із захистом суверенітету й територіальної цілісності, забезпеченням її економічної безпеки. Роботи над концепцією інформаційної безпеки України спрямовуються на систематизацію питань, які поєднані в проблему забезпечення інформаційної безпеки країни, на визначення методів і засобів захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері, на створення засад для формування державної політики інформаційної безпеки, розвитку інформаційного простору країни.

Ключові слова: інформаційна безпека, державна політика, внутрішня безпека, національна безпека, державна таємниця, інформаційна захищеність.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Никитенко А.И.

elena.mail1972@gmail.com

Вопросы обеспечения внутренней информационной безопасности для Украины находятся сегодня на одном уровне с защитой суверенитета и территориальной целостности, обеспечения ее экономической безопасности. Работы над концепцией информационной безопасности Украины направлены на систематизацию вопросов, которые объединены в проблему обеспечения информационной безопасности страны, на определение методов и средств защиты жизненно важных интересов личности, общества, государства в информационной сфере, на создание основ для формирования государственной политики информационной безопасности, развития информационного пространства страны.

Ключевые слова: информационная безопасность, государственная политика, внутренняя безопасность, национальная безопасность, государственная тайна, информационная защищенность.

INFORMATION SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Nikitenko A.I.

elena.mail1972@gmail.com

The issues of internal information security for Ukraine today are on par with the protection of the sovereignty and territorial integrity, ensuring its economic security. Researches of the concept of information security of Ukraine are aimed at systematization of the issues related to the problem of information security, to determination of the methods and means of protecting the vital interests of the individual, society and state in the information sphere, creation of the basis for public policy on information security, development of information space.

The author believes that the concept of internal information security can be viewed in several ways. Firstly, this is a condition of security of social information environment, which provides its formation, use and development in the interests of citizens, organizations and state. Information environment is understood as a scope of activities of subjects related to the creation, processing and consumption of information.

Secondly, information security is a condition of security of information needs of an individual, society and the state, which ensured their existence and progressive development regardless of the presence of internal and external threats to information. Condition of awareness determines the level of adequacy of the subject's perception of reality and as a result – the validity of decisions made and actions taken.

Thus, public policy in internal information security defines the main directions of law enforcement in this area. These directions are caused by the focus of national interests, society and individuals. We believe that in fact it is true, as the task of information security measures is to mitigate the damage caused by incomplete, untimely or inaccurate information or negative information influence caused by consequences of the operation of information technology, as well as unauthorized dissemination of information. Therefore, internal information security requires availability of certain public institutions and living conditions of its subjects established by international and domestic law.

Key words: information security, public policy, internal security, national security, state secret, information security.

Інформаційна внутрішня безпека в системі забезпечення національної безпеки є важливою рисою світового суспільного прогресу. Розвиток інформаційних технологій і впровадження їх практично в усі сфери діяльності суттєво змінюють структуру суспільства. Україна вступає в нову еру

інформаційного суспільства. Реалізація національних інтересів щодо забезпечення національної безпеки – один із найважливіших напрямів цієї трансформації. На цьому шляху відкриваються широкі можливості розвитку країни, водночас виникають нові загрози й виклики. Існує цілий комплекс інформаційних загроз, серед яких однією з ключових є відсутність яскравої ідентифікації України в глобальному інформаційному просторі та чіткої стратегії входження у світове інформаційне суспільство. Особливістю останнього є те, що стратегічним ресурсом стає інформація, яка здатна взаємодіяти не лише з матеріальним, а й із духовним світом людини.

Сучасний стан забезпечення національної та інформаційної безпеки України потребує розробки науково обґрунтованої державної політики й стратегії в цій галузі, визначення системи національних цінностей, життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави, визначення зовнішніх і внутрішніх загроз цим інтересам, пошуку ефективних заходів для забезпечення безпеки в усіх її сферах [1]. Суб'єктів інформаційної сфери та окремі елементи її інфраструктури можна об'єднати поняттям «інформаційна система», якою забезпечується отримання й обробка даних, видача результату або зміна власного зовнішнього стану. Інформаційне суспільство, як і будь-яка система, складається зі структурних одиниць. До її складу входять суб'єкти інформаційних процесів, інформація, призначена для використання суб'єктами інформаційного суспільства, інформаційна інфраструктура, суспільні відносини, які складаються у зв'язку зі створенням, зберіганням, передачею й розповсюдженням інформації [2]. Метою існування інформаційних систем, інтегрованих до інформаційного суспільства, є зміна у власних інтересах поведінки інших інформаційних систем або ж підтримання їх поведінки незмінною [3].

Забезпечення правоохоронними органами інформаційної внутрішньої безпеки є своєрідною характеристикою та необхідною умовою життєдіяльності людей, суспільства чи держави в цілому, а її забезпечення має розглядатися як невід'ємна частина державної політики, тобто як одна з найбільш важливих функцій держави.

Інформаційна безпека відіграє суттєву роль у забезпеченні життєво важливих інтересів будь-якої країни. Метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні є створення розгалуженого й захищеного інформаційного простору, захист національних інтересів України в умовах формування світових інформаційних мереж, захист економічного потенціалу держави від незаконного використання інформаційних ресурсів, реалізація прав громадян, установ і держави на отримання, поширення й використання інформації [4].

Базовим є Закон України «Про інформацію», у якому сформульовано основні поняття та політику держави в інформаційній сфері. Закон надає право громадянам на комунікацію, обумовлює режим доступу до інформації, широкі можливості розвитку підприємництва, регулює міжнародне співробітництво. Нормативно-правові акти, що регулюють процес інформатизації (зокрема, Закон України «Про національну програму інформатизації»), визначають загальні принципи державної політики у сфері інформатизації: розвиток інфраструктури, концентрацію комунікації у сфері державного підприємництва, безпеку фінансового інформаційного середовища, розвиток інформаційної економіки. Пріоритетними напрямами впровадження інформаційних технологій визнано створення нормативно-правової бази (комп'ютерного права), побудову нових сучасних каналів зв'язку (наприклад, оптично-волоконних, супутникових, телекомунікаційних), формування комп'ютерної мережі освіти як компонента «Internet», створення інформаційних продуктів, систем захисту інформації тощо. Концептуальні засади інформаційної політики потребують активної реалізації та впровадження в політичну, економічну й соціальну сфери України, щоб забезпечити участь держави в європейському інформаційному просторі, осучаснити економіку й виробництво, розвинути власний інформаційний простір на рівні держав, які прямують до інформаційного суспільства.

Проблемі інформаційної безпеки присвячено розділ 11 Концепції національної інформаційної політики України. Основи державної політики в галузі внутрішньої безпеки визначено в перших двох статтях цього розділу (статті 38 та 39). Стаття 39 практично формулює суть національних інтересів України в інформаційній сфері. Виділено чотири складові цих інтересів:

1) дотримання конституційних прав і свобод людини й громадянина у сфері отримання інформації та користування нею, забезпечення духовного відновлення України, збереження й зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій і гуманізму, культурного й наукового потенціалу держави;

2) інформаційне забезпечення державної політики України;

3) розвиток сучасних інформаційних технологій, вітчизняної інформаційної індустрії засобів інформатизації, телекомунікації та зв'язку, забезпечення потреб внутрішнього ринку продукцією, вихід цієї продукції на світовий ринок, забезпечення накопичення, охорони й ефективного використання вітчизняних ресурсів;

4) захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу, забезпечення безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем на території України.

Стаття 38 підсилює важливість проблеми забезпечення конституційних прав людини й громадянина на свободу інформаційної діяльності, державних гарантій на обмеження цієї діяльності з метою захисту прав і свобод інших осіб, а також інтересів держави. Основними складовими Концепції (основ державної політики) національної безпеки України є такі: національна безпека, національні інтереси, національні цілі, пріоритети й принципи задоволення та захисту національних інтересів, загрози національній безпеці, система національної безпеки. Таким чином, правові засади інформаційної політики України показують, що наш інформаційний простір буде без достатнього захисту до тих пір, доки не набуде постійного зростання конкурентоздатний вітчизняний інформаційний продукт, який своєю якістю зменшував би або взагалі витіснив попит на закордонні джерела інформації та збагачував інтереси народу до власних джерел. Проблема інформаційної безпеки набула особливого значення в умовах, коли в державних структурах і в суспільстві в цілому зрозуміли, що інформаційні ресурси є об'єктом власності та мають товарну цінність [5].

Система національної безпеки – це сукупність державних структур і недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав і свобод людини, базисних цінностей від зовнішніх і внутрішніх погроз, а також відповідна підсистема законодавчих актів держави й нормативних документів недержавних організацій. Національна безпека – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів, базових цінностей, прав і свобод особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [6].

Набуває актуальності питання створення концепції інформаційної безпеки держави, яка повинна стати основою для розробки програм, стратегій, політик та інших нормативних документів забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки: Концепції нормативно-правового забезпечення системи внутрішньої інформаційної безпеки України, яка повинна закласти основи довгострокової системної, цілеспрямованої та планомірної роботи з реформування й удосконалення національного законодавства у сфері інформаційної безпеки, розробки та впровадження механізмів реалізації правових норм, що регулюють відношення в інформаційній сфері, удосконалення системи ліцензування діяльності у сфері захисту інформації; Програми розвитку наукової та науково-технічної діяльності у сфері інформаційної внутрішньої безпеки, яка має спрямовуватися на підтримку пріоритетних фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері інформаційної безпеки, збереження й збільшення наукового потенціалу держави в цій галузі, підготовку висококваліфікованих кадрів. Ігнорування проблем забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки може призвести до труднощів у прийнятті найважливіших політичних, економічних, соціальних рішень тощо [8].

На сучасному етапі в Україні немає реальних гарантів інформаційної внутрішньої безпеки держави, відсутній комплекс нормативно-правових актів щодо захисту інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури. Процес інформатизації має стихійний, некерований характер із переважним ухилом у бік використання засобів інформатизації іноземного виробництва.

Ситуація, що склалася сьогодні навколо України та в Україні, коли вітчизняне суспільство постійно відчуває інформаційно-психологічний тиск ззовні на всіх рівнях, вимагає створення в Україні системи інформаційно-психологічної оборони за участю засобів масової інформації. Держава має бути спроможною захищати певні інформаційні сфери від впливу ззовні. Породження оптимізму чи песимізму в населення має бути державною проблемою. На Україну здійснюється масова інформаційно-ідеологічна агресія, якій ми нічим не можемо запобігти. Існування системи законодавчих актів ще не гарантує реального захисту інтересів суспільства щодо отримання вільної й неупередженої інформації.

На нашу думку, поняття інформаційної внутрішньої безпеки можна розглядати в декількох ракурсах. По-перше, це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання й розвиток в інтересах громадян, організацій, держави. Під

інформаційним середовищем розуміють сферу діяльності суб'єктів, пов'язану зі створенням, обробленням і споживанням інформації.

По-друге, інформаційна безпека – це стан захищеності потреб особи, суспільства й держави в інформації, за якого забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Стан інформованості визначає ступінь адекватності сприйняття суб'єктами навколишньої дійсності та, як наслідок, обґрунтованість рішень і дій, що приймаються.

Таким чином, державна політика забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки країни визначає основні напрями діяльності правоохоронних органів у цій галузі. Ці напрями обумовлюються змістом національних інтересів держави, суспільства й особистості. На нашу думку, це є слушним, оскільки завданням заходів з інформаційної безпеки є мінімізація шкоди через неповноту, несвоєчасність чи недостовірність інформації або негативного інформаційного впливу через наслідки функціонування інформаційних технологій, а також несанкціоноване поширення інформації [9]. Саме тому внутрішня інформаційна безпека передбачає наявність певних державних інститутів та умов існування її суб'єктів, що встановлюються міжнародним і вітчизняним законодавством [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельцов А. Направлення удосконалення правового забезпечення інформаційної безпеки / А. Стрельцов // Інформаційне суспільство. – 1999 – № 6. – С. 15-21.
2. Шерстюк В. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки / В. Шерстюк // Інформаційне суспільство. – 1999. – № 5. – С. 3-5.
3. Бєляков К. Управління та право в період інформатизації / К. Бєляков. – К. : Вид. «КВІЦ», 2001 – 308 с.
4. Литвиненко О. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : монографія / О. Литвиненко. – К. : ВКФ «Сатсанга», – 2000. – 222 с.
5. Морозов А. Організаційні та правові засади створення національного інформаційного простору / А. Морозов // Наука та наукознавство. – 2000. – №3. – С. 30-34.
6. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова ВР України від 16 січня 1997 року, №3/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80
7. Гончаренко О. Стратегія національної безпеки України та військова реформа / О. Гончаренко, Є. Лісицин // Наука і оборона. – 2000. – № 1.– С. 35-38.
8. Бучило І. Інформаційне право : основи практичної інформації / І. Бучило. – М. : Наука, 2001. – 253 с.
9. Циганов В. Політична безпека і безпечна політика : Складові, ознаки, стан, тенденції / В. Циганов. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 108 с.

REFERENCES

1. Streltsov, A. (1999), "Direction of improvement of legal information security", *Informatsiyne suspilstvo*, no. 6, pp. 15-21.
2. Sherstyuk, V. (1999), "Information security in the national security system", *Informatsiyne suspilstvo*, no. 5, pp. 3-5.
3. Belyakov, K. (2001), *Upravlinnya ta pravo v period informatizatsiyi* [Management and law during informatization], Vid-vo «KVITs», Kyiv, Ukraine.
4. Litvinenko, O. (2000), *Spetsialni informatsiyni operatsiyi ta propahandistski kampaniyi : monohrafiya* [Special information operations and propaganda campaigns : monograph], VKF «Satsanga», Kyiv, Ukraine.
5. Morozov, A. (2000), "Organizational and legal principles for creation of a national information space", *Nauka ta naukoznavstvo*, no. 3, pp. 30-34.

6. "Concept (Principles of Public Policy) of the National Security of Ukraine" Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of January 16, 1997 №3/97-BP, available at : http ://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80

7. Honcharenko, O. and Lisitsin, E. (2000), "Strategy of the national security of Ukraine and military reform", *Nauka i oborona*, no.1, pp. 35-38.

8. Buchilo, I. (2001), *Informatsiyne pravo : osnovy praktichnoyi informatsiyi* [Information law : Fundamentals of practical information], Nauka, Moscow, Russia.

9. Tsiganov, V. (2006), *Politychna bezpeka i bezpechna polityka : Skladovi, oznaky, stan, tendentsiyi* [Political security and safe policy : Composition, characteristics, status, and trends], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

УДК 342.5: 504

ПОВНОВАЖЕННЯ Й КОМПЕТЕНЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Василенко Л.П., к.ю.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет,
Старий бульвар, 7, м. Житомир, Україна
lesyavasilenko@ukr.net

У статті аналізується нормативно-правовий матеріал, яким регламентуються повноваження та компетенція посадових і службових осіб центральних органів виконавчої влади у сфері захисту об'єктів довкілля.

Ключові слова: центральні органи виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, захист об'єктів довкілля, обов'язок, відповідальність посадових осіб.

ПОЛНОМОЧИЯ И КОМПЕТЕНЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ ПО ВОПРОСАМ ЭКОЛОГИИ И ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ

Василенко Л.П.

Житомирский национальный агроэкологический университет, Старый бульвар, 7, г. Житомир, Украина
lesyavasilenko@ukr.net

В статье анализируется нормативно-правовой материал, которым регламентируются полномочия и компетенция должностных и служебных лиц центральных органов исполнительной власти в сфере защиты объектов окружающей среды.

Ключевые слова: центральные органы исполнительной власти по вопросам экологии и природных ресурсов, защита объектов окружающей среды, обязанность, ответственность должностных лиц.

POWERS AND COMPETENCES OF THE CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITY ON ECOLOGY AND NATURAL RESOURCES

Vasylenko L.P.

Zhytomyr national agroecological university, Stary bulvar, 7, Zhytomyr, Ukraine
lesyavasilenko@ukr.net

The article analyzes the legal material regulating the powers and jurisdiction of officers and employees of central authorities in the protection of environmental objects.

The author investigated the following powers of the central executive authority on environment and natural resources: state control over the use and protection of the environmental objects, issuance of permits for disposal of waste, emissions of harmful substances into the environment, providing information on the environment.

It is proved that an integral part of the rule of law is determination of duties of officers and employees and their responsibility for improper performance or failure to perform duties by constitutional regulations. In the absence of such, the rules proclaiming constitutional guarantees are declarative in nature, and can not promote the development of democracy and the rule of law, implementation of the declared constitutional guarantees.

It is proposed to adopt a new law "On Environmental Protection", which would specify the organization and activities of the central authorities in the field of environmental protection; the main goal should be to prevent damage to the environmental objects; clearly specify the duties and responsibilities of officers and employees of central authorities and State Departments of Environment and the State Environmental Inspectorate.

Duties can be considered in two main ways: in terms of the principle of legality, i.e. interrelation of law management apparatus and in respect to the principle of responsibility, according to which the administration in case of causing damage, especially because of guilt or omissions in service obligation, repair the damage. These two principles can be supplemented by the third – the principle of jurisdictional control, which, despite being derivative, essentially complements the first two. This is determined by the fact that the effectiveness of moral demands is better ensured if inappropriate quality of the duties entails penalties. Both principles of legitimacy and accountability belong to the sphere of duties. We could restrict a simple declaration that the administration is obliged to comply with the law and perform their duties, but such a system would be ineffective if the observance of these principles is not guarded by judicial intervention, based on different types of jurisdictional control. Legality consists of a set of obligations, permissions and prohibitions. As a mandatory element of this design in case of damage (moral and material) – it should be recovered by guilty person.

Key words: central government authorities on issues of environment and natural resources, protection of environmental objects, duty, responsibility of officers.

В умовах здійснення в Україні реформування системи органів державної влади особливої гостроти набувають питання, пов'язані з їх організацією та функціонуванням. Підвищення ефективності їх діяльності обумовлюється створенням не лише оптимальної системи органів виконавчої влади, а й найбільш повного, доцільного за сутністю та чіткого за формою визначення компетенції посадових і службових осіб цих органів.

Визначення напрямів діяльності всієї системи органів виконавчої влади та компетенції й повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері екології має важливе науково-практичне значення, оскільки відсутність чіткої регламентації правових можливостей цих органів може бути передумовою погіршення стану законності в їх діяльності, що позначиться на стані навколишнього природного середовища.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів, якими регламентуються повноваження й компетенція посадових і службових осіб центральних органів виконавчої влади у сфері захисту об'єктів довкілля.

Стаття 35 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – ЗУ) встановлює, що державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів здійснює центральний орган виконавчої влади (далі – ЦОВВ), що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад здійснюють державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища [1].

Проаналізувавши положення норм ЗУ, стверджуємо, що, по-перше, ЦОВВ не є єдиною організацією в означеній сфері; по-друге, як і за часів пострадянського режиму, головною функцією є «охорона»; по-третє, як і раніше, домінує природоресурсний напрям (державному контролю підлягають використання земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу тощо); по-четверте, сучасний ЗУ зберігає, на жаль, багатоступеневу систему контролюючих органів, передбачену ще ст.4 Закону УРСР «Про охорону природи Української РСР» від 30 червня 1960 р.

Що означає термін «державний контроль»? Так, «Велика радянська енциклопедія» під державним контролем суто в дусі радянських часів розуміє контрольну діяльність Верховної Ради СРСР, її Президіуму та постійних комісій, верховних рад союзних та автономних республік, їх президіумів і постійних комісій, Ради Міністрів СРСР, а також союзних та автономних республік. Слід відзначити, що чисельність органів обумовлювалася необхідністю проведення контролю за обліком і зберіганням державного майна, перевірки фінансових кошторисів, планів матеріального забезпечення, договорів та інших грошових документів, розробки пропозицій про скорочення й здешевлення державного апарату тощо.

Завдання контролю в галузі охорони середовища згідно із ЗУ полягають у забезпеченні дотримання вимог законодавства про охорону середовища (ст.34). Однак вітчизняний закон, на відміну від природоохоронного законодавства, наприклад, США, не містить першочергового завдання, яким має

регулюватися виконання головної мети – запобігання спричиненню шкоди об'єктам довкілля, відшкодування спричиненої об'єктам довкілля шкоди.

Що означає термін «вимога»? Це норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати виконанню. Термін «вимагати» означає «зобов'язувати до чого-небудь, змушувати робити саме так». На жаль, чинний закон не містить конкретних правил або приписів щодо захисту довкілля, як і деталізованого визначення змісту порушень, якими спричиняється шкода об'єктам довкілля. Конституція України в ст.14 містить відомості лише про особливу охорону землі. Особлива ж охорона атмосферного повітря та води (водних ресурсів) Конституцією України не передбачається, а обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги (ст.16) не лише не узгоджується з приписами ст.50, у якій містяться приписи щодо безпечного для життя та здоров'я довкілля, а й нівелює ці положення. З наведеного логічно постає необхідність виключення ст.16 Конституції України та доповнення ст.50 Конституції України ч. 3 такого змісту: «Обов'язок із реалізації положень цієї норми та ст.3 Конституції України, у тому числі відповідальність за невиконання їх приписів, покладається на посадових і службових осіб гілок влади».

Усупереч логіці, вимогам ст.ст.1, 3, 8, 19, 50 Конституції України положення ЗУ щодо обов'язків поширюються лише на громадян України [1, ст.12]. На жаль, такий порядок у чинному законодавстві, зокрема, у сфері захисту довкілля, ґрунтується на приписах самої Конституції України, яка виконання обов'язків поширює лише на громадян, звільняючи від них посадових і службових осіб гілок влади, що не може сприяти виконанню ними конституційних приписів. Такий же принцип поширюється на керівників підприємств, установ, організацій. Відсутність відповідальності за невиконання або неналежне виконання заходів із захисту об'єктів довкілля від негативних чинників не може сприяти реалізації вимог ст.50 Конституції України та законності в цій сфері в цілому.

З огляду на положення Конституції України, яка встановлює, що виключно законами України визначаються організація та діяльність органів виконавчої влади (п.12 ст.92), вважаємо, що нова редакція ЗУ має деталізувати організацію й діяльність ЦОВВ у сфері захисту довкілля. Головною метою такої діяльності має бути запобігання спричиненню шкоди об'єктам довкілля. Необхідно чітко обумовити обов'язки й відповідальність посадових і службових осіб ЦОВВ, а також Державних департаментів екології та природних ресурсів і Державної екологічної інспекції України, щодо яких у самому ЗУ відсутні будь-які відомості.

Стаття 20 ЗУ, оминаючи питання обов'язків і відповідальності, наділяє ЦОВВ у галузі охорони навколишнього природного середовища й використання природних ресурсів компетенцією або гарною обізнаністю у сферах управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, координації діяльності міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій (п.«а»), інших спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища й використання природних ресурсів (п.«ї»).

Ст.20^2 ЗУ говорить, зокрема, про абстрактний державний контроль за використанням та охороною об'єктів довкілля, проте не містить жодних положень про те, яким чином здійснюється попередження або захист від негативних чинників, що спричиняються джерелами скидів і викидів, інтенсивним застосуванням отрутохімікатів. Як і в разі з ігноруванням вимог Міжнародної конвенції про захист рослин, замість безпосереднього виконання обов'язків (моніторинг довкілля) закон наділяє ЦОВВ повноваженнями щодо «організації моніторингу», що не є тотожним.

На нашу думку, недоречними й суспільно небезпечними є повноваження щодо встановлення екологічних нормативів, тоді як мають діяти єдині державні санітарні норми та правила (п.«г» ст.20 ЗУ) [2].

Не узгоджуються зі ст.50 Конституції України та принципом захисту об'єктів довкілля від негативних чинників надання права органу, який має здійснювати попереджувальні заходи із захисту довкілля, на видачу дозволів на викиди й скиди отруйних речовин у довкілля (п.«г» ст.20^1 ЗУ). Так само несумісним вбачається одночасне наділення ЦОВВ охоронними й дозвільними функціями.

З метою виокремлення несумісностей у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» ми об'єднуємо в одну групу «компетенцію» щодо таких видів діяльності: подання позовів про відшкодування збитків і втрат; складання протоколів і розгляду справ про адміністративні правопорушення; обмеження чи зупинення діяльності підприємств та об'єктів

(незрозумілим вбачається застосування поряд із визначенням підприємств певних об'єктів). Якщо компетенція – це «право», а вона не може бути визнана обов'язком, то діяльність щодо подання позовів, здійснення адміністративного провадження тощо залежить від ініціативи (бажання) органу здійснювати таку діяльність.

Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України (далі – Мінохоронприроди України) [3, п.5] обумовлює «право застосовувати» економічні санкції до підприємств, установ та організацій за порушення вимог законодавства, подавати позови про відшкодування збитків і втрат, завданих унаслідок такого порушення, складати протоколи та розглядати справи про адміністративні правопорушення. До речі, як у ЗУ, так і в згаданому положенні відсутні будь-які посилання на статус легалізованого озброєного угруповання. Вкотре звертаємо увагу на те, що «право застосовувати» не є «обов'язком застосовувати», що підтверджується низьким рівнем діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України в цій сфері.

Слід відзначити, що приписи ст.50 Конституції України щодо права вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту та положення ст. 20 ЗУ, які надають ЦОВВ право встановлювати порядок надання інформації про стан навколишнього природного середовища, не узгоджуються з вимогами ст. 8 Конституції України, ст. 25 ЗУ (інформація про стан навколишнього природного середовища) та не охоплюють питання, визначені Орхуською конвенцією [4], зокрема, щодо стану здоров'я та безпеки людей, умов їхнього життя.

Ратифікація Україною Орхуської конвенції стала великою подією, що мала зробити прорив у відповідному національному законодавстві. Однак нормативно-правові акти, прийняті останнім часом на забезпечення належної реалізації екологічних прав громадян, на жаль, не відповідають духу й букві Орхуської конвенції. М.В. Краснова справедливо зауважує: «У цій частині законодавство сформульоване декларативно, проголошує певні можливості, однак не передбачає механізмів їх забезпечення, що створює ускладнення під час їх реалізації» [5, с. 25-28].

Інші положення ст.20 ЗУ щодо «компетенції» ЦОВВ не аналізуються внаслідок їх загальності й абстрактності.

Згідно з Положенням про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі Державна екологічна інспекція України підзвітна й підконтрольна Державній екологічній інспекції України (тобто самій собі) [6, п.1], що є нонсенсом. Як і управління, Державна екологічна інспекція України забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, охорони природних ресурсів, раціонального використання тощо (п.3). Інакше кажучи, основними завданнями інспекції є, зокрема, «участь у забезпеченні реалізації державної політики» у сфері охорони середовища, охорони природних ресурсів, раціонального використання тощо шляхом «здійснення державного контролю» за дотриманням вимог законодавства про охорону середовища, охорону природних ресурсів, їх раціональне використання, екологічну безпеку, поводження з небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами тощо (п.4).

Державна екологічна інспекція України здійснює державний контроль за дотриманням правил, нормативів, стандартів у сфері охорони середовища (як ЗУ, так і Положення про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі не містять відомості про означені правила тощо), умов виданих дозволів на викиди й скиди отруйних речовин у навколишнє природне середовище, транскордонне переміщення об'єктів рослинного та тваринного світу (п.4). Проте будь-які відомості щодо здійснення контролю за транскордонним переміщенням отруйних речовин з інших держав на територію України в Положенні про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі відсутні.

Так само відсутні положення щодо запобігання впливу негативних чинників на об'єкти довкілля. Державна екологічна інспекція України здійснює контроль за станом довкілля шляхом інструментально-лабораторних вимірювань показників складу та властивостей, у тому числі забруднюючих речовин, із застереженням «у межах галузі атестації на право виконання цих вимірювань» (п.6.8). Слід також відзначити, що жодний із 53 підрозділів інструментально-лабораторного контролю Міністерства екології та природних ресурсів України не атестовано на право проведення аналізів небезпечних відходів, незважаючи на бюджетне фінансування, у тому числі й на озброєння спеціальних підрозділів.

З огляду на викладене виникає декілька питань. Чому Положення про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі не містить посилань на обов'язки й відповідальність посадових і службових осіб? Чому в ньому присутні застереження щодо атестації? Чому закон не конкретизує, що Державна екологічна інспекція України має обов'язок постійно (систематично) здійснювати аналіз отруйних скидів і викидів, які здійснюються стаціонарними й пересувними джерелами, у тому числі аналіз ґрунтів та вод на територіях, де здійснюється сільськогосподарське виробництво тощо? Чому не наводяться положення щодо освіти посадових осіб тощо? Відповіді на ці питання криються, мабуть, у тому, що за виконання передбачених Конституцією України обов'язків хтось повинен заплатити додатково.

Присутність на кордоні озброєних працівників спеціальних підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів України, як і неозброєних представників Держкарантину, є нічим іншим, як дублюванням функцій (що реально постає з п.1 Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць), нехтуванням інтересів платників податків і державного бюджету, ігноруванням принципів адміністративної реформи тощо.

Аналіз Закону України «Про державний кордон України» та Митного кодексу України свідчить, що в пунктах пропуску через Державний кордон України, у тому числі на внутрішніх митницях, склалася небезпечна санітарно-епідеміологічна ситуація, яка є наслідком «затягування» процесу оформлення пропуску осіб, товарів, транспортних засобів і вантажів через державний кордон, невиправданого утворення черг під час очікування проходження численних видів контролю. Зокрема, однією з причин такої ситуації є присутність на кордоні підрозділів органів виконавчої влади, які дублюють діяльність одне одного. Зазначене потребує певною мірою виключення дублювання функцій і повноважень державних органів, формування й нормативного закріплення механізму координації та взаємодії діяльності цих органів.

З огляду на зазначене кардинальна зміна сучасного стану на кордоні України та на внутрішніх митницях шляхом усунення з кордону підрозділів органів виконавчої влади, які не мають жодного відношення до «охорони території країни на кордоні», цілком відповідатиме Конституції України, вимогам конвенцій, ст.ст.2, 12 Закону України «Про державний кордон України», принципам митного регулювання, сприятиме забезпеченню реалізації адміністративної реформи в Україні, заощадженню бюджетних коштів тощо.

Повертаючись до інших положень, що визначають зміст функцій інспекцій, звертаємо увагу на те, що Положення про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі жодним чином не узгоджується як зі змістом самого ЗУ, так і зі ст.ст.20, 35 ЗУ. Замість запобігання спричиненню шкоди об'єктам довкілля, виявлення джерел отруйних скидів і викидів, у тому числі територій сільгоспугідь, отруєних унаслідок застосування хімічних речовин, Положення про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі надає право обстежувати не джерела, а підприємства, установи й організації, військові та оборонні об'єкти, об'єкти органів внутрішніх справ, Державного департаменту з питань виконання покарань, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України тощо з метою перевірки дотримання ними вимог законодавства.

Водночас Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» не містить ні чіткої правової форми перевірки, ні чіткої правової форми викладення цих вимог, що спричиняє на практиці численні порушення принципів законності.

Підпункт 8 п.6 Положення про Державну екологічну інспекцію в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі проголошує, що інспекція замість обов'язку має право «виконувати <…> відбір проб, інструментально-лабораторні вимірювання показників складу та властивостей, у тому числі забруднюючих речовин» на об'єктах, які обстежуються [6] (адже обов'язок цього може виникнути в разі додаткової сплати). Отже, залишається незрозумілим, що слід розуміти під інструментально-лабораторними вимірюваннями показників складу та властивостей, які не підпадають під ознаку забруднюючих речовин.

Інспекції, не маючи законодавчо встановленого права на обмеження або зупинення діяльності (за умов відсутності в ЗУ будь-яких пояснень щодо їх статусу), наділяються правом опломбовувати приміщення, устаткування й апаратуру підприємств, установ, організацій та об'єктів, щодо яких було прийнято в установленому порядку (не зрозуміло, ким саме встановленому) рішення про обмеження

чи зупинення (тимчасово) їх діяльності (п.4). Загалом не визначено, у яких випадках діяльність підприємств підлягає обмеженню, а в яких – зупиненню. Така неврегульованість як законом, так і нормативно-правовими актами є фактичним створенням підстав для зловживань із боку контролюючих органів тощо.

Розширення «повноважень із контролю» надалі здійснюється на підставі Наказу Мінохоронприроди України, яким затверджено Перелік основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду [7], з посиланням на ст.5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. [8], що встановлює засади «планових заходів зі здійснення державного нагляду (контролю)» та визначає перелік основних питань для здійснення планових заходів.

Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який регулює повноваження органу державного нагляду, передбачає право контролюючого органу вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог законодавства (ми вже зазначали про абстрактність такого визначення), відбирати зразки продукції (закон не пояснює нічого з приводу зразків), призначати експертизу (не зрозуміло, яку саме та щодо чого), отримувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час державного нагляду, накладати штрафні санкції та вживати заходи, передбачені законом (ст.8).

Наказ, яким затверджено Перелік основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду [7], містить 8 розділів – напрямів проведення державного контролю. Насамперед доцільно визначити, що головною логічною метою діяльності органів Державної екологічної інспекції України має бути попередження отруєння об'єктів довкілля від негативних чинників, яке базуватиметься на результатах систематичних лабораторних аналізів об'єктів довкілля, якими є земля, вода, атмосферне повітря; перевірках нерухомих і рухомих джерел отруйних скидів та викидів; на прийнятті відповідних заходів за результатами проведених перевірок, у тому числі й здійсненні адміністративних процедур, пов'язаних із підготовкою матеріалів для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та стягнення шкоди, спричиненої об'єктам довкілля, підготовці розрахунків щодо розміру спричиненої шкоди тощо.

Таким чином, на сьогодні ми маємо такі проблеми: 1) суперечливий, безсистемний і неякісний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»; 2) наявність численних контролюючих органів та відсутність єдиного офіційного національного органу, який мав би здійснювати заходи з охорони довкілля й контролювати діяльність усіх інших органів, зокрема, у сфері «розбазарювання національних багатств»; 3) ЦОВВ, який не має обов'язків, зокрема, щодо захисту об'єктів довкілля від негативних чинників, проте наділяється правом давати дозвіл на їх використання; 4) результати діяльності ЦООВ, які характеризуються, за словами голови Рахункової палати України В.К. Симоненко [9] певними особливостями. Зокрема, цими особливостями є такі: а) сумарні викиди в атмосферу за останні роки істотно зросли та становили в 2007 р. більше 7 млн. т; б) постійно знижується якість води (у 2007 р. майже 30% вод у природних об'єктах не відповідали санітарно-гігієнічним нормам); в) водною й вітровою ерозією уражені майже 15 млн. га, що становить 35% сільгоспугідь; г) за останні 15 років вміст гумусу знизився в середньому на 20%, що негативно позначається на продуктивності сільгоспугідь; ґ) лише в 2007 р. небезпечних відходів I–III класів небезпеки утворилося більше 2,5 млн. т, що в перерахунку на 1 кв. км території становить 4,3 т тощо. В.К. Симоненко констатує, що Мінохоронприроди України не володіє інформацією щодо стану об'єктів довкілля, про що свідчить остання національна доповідь, підготовлена відомством за 2004 р.: «Якщо говорити відверто, немає даних навіть для її складання. При цьому за останні три роки виконання природоохоронного законодавства, хоч як не сумно це визнавати, значно погіршилося». Міркування автора підтверджуються матеріалами дослідження.

У чому ж загальні причини такої ситуації? Методи управління й тотального контролю за умов неймовірного зростання структур влади та їх чисельності, численна невиправдана їх ліквідація й реорганізація залишаються незмінними від радянської доби та продовжують прогресувати. Як і раніше, посадові особи гілок влади на підставі Конституції України та чинного законодавства звільняються як від обов'язків, так і від відповідальності. Наявність корупції, існування якої з року в рік визнається навіть самою законодавчою владою, яка водночас сприяє їй шляхом упровадження в чинне законодавство незаконних норм, реалізація яких призводить до величезних соціально-економічних втрат, реально гальмує розвиток держави, має вкрай негативні політичні наслідки довготривалої дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. №1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 35. – Ст. 546.
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. №4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
3. Про затвердження Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : Постанова КМУ від 2.11. 2006 р. №1524 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 44. – Ст. 2949.
4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : прийнято Організацією Об'єднаних Націй 25 червня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33. – Ст. 1191.
5. Краснова М.В. Проблеми імплементації в Україні положень Орхуської конвенції / М.В. Краснова // Наукові записки НаУКМА : (правничі науки). – К. : Національний університет "Києво-Могилянська академія", 2000. – Т. 18. – С. 25-28.
6. Положення про Державну екологічну інспекцію в АРК, областях, містах Києві та Севастополі : Наказ Мін-ва екології та прир ресурсів України від 04.11.11 р. №429 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3359.
7. Про затвердження Переліку основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) : Наказ Мін-ва охорони навколиш. природного середовища України від 4 березня 2008 р. № 108 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 23. – Ст. 259.
8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. №877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
9. Симоненко В.К. Програми життя – це державні програми збереження навколишнього природного середовища в Україні / В.К. Симоненко // Голос України. – 2008. – 5 серпня.

REFERENCES

1. "On Environmental Protection" : Law of Ukraine of June 25, 1991 №1264-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 1991, no. 35, art. 546.
2. "On Ensuring Sanitary and Epidemiological Welfare of Population" : Law of Ukraine of February 24, 1994 №4004-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 1994, no. 27, art. 218.
3. "On approval of the Provision on the Ministry of Environmental Protection of Ukraine" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 2.11.2006 №1524, *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 2006, no. 44, art. 2949.
4. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), adopted by the United Nations on June 25, 1998, *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 2010, no. 33, art. 1191.
5. Krasnova, M.B. (2000), "Problems of implementation of Aarhus Convention in Ukraine" *Naukovi zapiski NaUKMA : (pravnichi nauki)* [Scientific notes of National University of Kyiv-Mohyla Academy : (Legal Sciences)], National university "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv, Vol. 18, pp. 25-28.
6. "Regulation of the State Ecological Inspectorate in the Crimea, regions, cities of Kyiv and Sevastopol", Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine of 11.04.11 №429, *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 2011, no. 92, art. 3359.
7. "On approvement of the List of the main issues for the implementation of planned measures of state supervision (control)" : Order of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine on March 4, 2008 №108, *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 2008, no. 23, art. 259.
8. "On the Main Principles of State Supervision (Oversight) in the Area of Commercial Activity" : Law of Ukraine of April 5, 2007 №877-V, *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukrayini*, 2007, no. 29, art. 389.

9. Simonenko, V.K. (2008), “Programs of life are national programs for preserving the environment in Ukraine”, *Holos Ukrayini*, August, 5, Kyiv.

УДК 342.951: 620.9

ЗМІСТ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Піцикевич В.В., к.ю.н., адвокат

volod.pitsykevych@gmail.com

У статті розкрито зміст поняття паливно-енергетичного комплексу України, надано його авторську дефініцію. Крім того, з’ясовано й проаналізовано структуру паливно-енергетичного комплексу України, здійснено його поділ на окремі галузі та виокремлено найбільш пріоритетні з них.

Ключові слова: паливо, енергія, комплекс, нафта, газ, ядерне паливо, відновлювана енергетика.

СОДЕРЖАНИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

Пицикевич В.В., к.ю.н., адвокат

volod.pitsykevych@gmail.com

В статье раскрыто содержание понятие топливно-энергетического комплекса Украины, предоставлена его авторская дефиниция. Кроме того, установлена и проанализирована структура топливно-энергетического комплекса Украины, осуществлено его разделение на отдельные отрасли и выделены наиболее приоритетные из них.

Ключевые слова: топливо, энергия, комплекс, нефть, газ, ядерное топливо, возобновляемая энергетика.

CONTENT AND GENERAL CHARACTERISTIC OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX IN UKRAINE

Pitsykevych V.V.

volod.pitsykevych@gmail.com

The author’s definition of “fuel and energy complex in Ukraine” was provided, based on the analysis of scientific works, explanatory dictionaries and regulatory acts of Ukraine. Substantiated, that the term “energy carriers”, unlike the term “fuel and energy resources” does not have unified understanding. Therefore, its using does not contribute allocation the most significant signs outlined the term (fuel and energy complex in Ukraine). Thus, explanation the content of specified term a expedient to carry out using the term “fuel and energy complex in Ukraine”.

Emphasized, that Ukraine can get energy independence only under the condition effective and productive work in the fuel and energy complex in Ukraine. The structure of the fuel and energy complex in Ukraine was disclosed and analyzed, pointing out, that the main components of the fuel and energy complex in Ukraine are electroenergetic, nuclear, heat supply, coal, oil and gas industry and renewable power engineering.

United Energy System of Ukraine is a cornerstone of the country is the basis of the country, which provides centralized electric power supply internal customers, interacts with the power systems of neighboring countries, provides export, import and transit of electricity.

About half of the produced electricity in our country is carried out by nuclear power plants, that work on nuclear fuel, introducing nuclear industry. Four nuclear power plants: South-Ukrainian, Khmelnitska, Zaporizka, Rivnenska operate in Ukraine. However, only the Zaporizka atomic power plant has own storage for spent nuclear fuel. Ensuring needs of economy and consumers heat energy is carried by heat supply industry, which carries out production, transportation and supply of heat energy.

The coal industry – sector of the fuel industry. Its enterprises carry out mining, enriching and briquetting of coal and brown coal. Oil and gas industry – branch of economy Ukraine, which together with other industries provides prospecting, exploration and the development of oil and gas, transportation, processing, storage and sale oil, gas and their processed products. At the same time proved, that topical at the time become the development of renewable energy. Its content is to obtain and using energy from renewable energy sources. Solar engineering, wind power engineering, hydropower engineering, geothermal power engineering, biofuels are among the main kinds renewable power. After analyzing individual sectors of fuel and energy complex in Ukraine established, that its most priority directions of development are oil and gas industry, nuclear industry, renewable power engineering.

Key words: fuel, energy, complex, oil, gas, nuclear fuel, renewable power engineering.

Енергетична залежність України створює загрозу її енергетичній та економічній безпеці. На сьогодні це чітко проявляється з боку Російської Федерації. Тому здобуття енергетичної незалежності є одним із першочергових завдань нашої держави. Однак виконати його неможливо без чіткого розуміння змісту й основних складових паливно-енергетичного комплексу України.

Дослідженням паливно-енергетичного комплексу України займалися О. Амоша, І. Карп, Л. Клименко, О. Кострубіцька, П. Лахно, Є. Мних, В. Семчик, А. Шевцов, А. Шидловський та інші вчені. Однак і досі відсутня єдина точка зору щодо розуміння сутності паливно-енергетичного комплексу України та його складових частин.

Метою статті є вдосконалення дефініції поняття «паливно-енергетичний комплекс України», встановлення основних складових частин паливно-енергетичного комплексу України та виокремлення найбільш пріоритетних із них.

Е. Мних наголошує, що паливно-енергетичний комплекс (далі – ПЕК) є однією з найбільших народногосподарських систем, яка охоплює всю сукупність процесів виготовлення, переробки, перетворення, транспортування й розподілу паливно-енергетичних ресурсів; ПЕК є єдиною системою енергопостачання, головна мета якого – надійне й ефективне забезпечення всіх споживачів паливом та енергією [1, с. 4].

У загальноукраїнському проекті «Паливно-енергетичний комплекс України», автором-упорядником якого є В. Болгов, зазначено: «ПЕК – це технічно складна, територіально розгалужена система з видобування, виробництва та транспортування паливно-енергетичних ресурсів, що поєднує потужну електроенергетичну систему, систему теплопостачання, вугільну, ядерну, газову й нафтопереробну промисловості» [2, с. 8].

Дещо іншу позицію щодо змісту ПЕК відстоює О. Кострубіцька, яка констатує, що ПЕК України – це комплексна галузь економіки, яка регулюється нормами права, складається з таких структурних взаємозалежних частин, як електроенергетична, вугільна й нафтогазова, що задовольняють (видобувають, виробляють і постачають) публічні потреби паливно-енергетичними ресурсами [3, с. 14].

Із зазначеного з'ясовується відсутність одностайності щодо розуміння сутності ПЕК України. Більше того, розкриття змісту ПЕК України здійснюють шляхом використання інших понять, відмінних від енергетичних ресурсів, енергоресурсів, паливно-енергетичних ресурсів. Так, в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року зазначається, що ПЕК України – це сукупність секторів економіки, до якої входять суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з розвідкою, видобутком, переробкою, виробництвом, зберіганням, транспортуванням, передачею, розподілом, торгівлею, збутом або продажем і використанням енергетичних продуктів (енергоносіїв) [4]. Як бачимо, Кабінет Міністрів України розкриває зміст ПЕК України через поняття «енергетичні продукти (енергоносії)».

Згідно зі ст.1 Закону України «Про теплопостачання» енергоносії – органічне паливо, електроенергія, нетрадиційні та поновлювані види енергії, вторинні енергетичні ресурси [5]. Натомість згідно з п.1 Інструкції про розслідування і облік технологічних порушень на об'єктах електроенергетики і в об'єднаній енергетичній системі України енергоносій – речовина або явище, яка (яке) може бути використана(не) для виконання механічної роботи, нагрівання чи для керування хімічними або фізичними процесами [6]. Згідно з п.1.5 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» енергоносіями є кам'яне й буре вугілля, торф, інші види первинного твердого палива, кам'яновугільні брикети, інші види вторинного твердого палива, буровугільні й торф'яні брикети, газ нафтопереробки, нафтопродукти, природний газ, природні енергетичні ресурси (ядерна, гідравлічна та геотермальна енергія, інші природні ресурси), електрична й теплова енергія [7].

Із зазначеного постає, що поняття «енергоносії», на відміну від поняття «паливно-енергетичні ресурси», не має єдиного розуміння, а тому його використання не сприяє виокремленню найістотніших ознак окресленого поняття (ПЕК України). Стабільність і визначеність змісту поняття «паливно-енергетичні ресурси» підтверджується тим, що в багатьох нормативно-правових актах України містяться близькі за своїм змістом його визначення. Отже, роз'яснення змісту поняття «ПЕК України» доцільніше проводити, використовуючи поняття «паливно-енергетичні ресурси».

«Тлумачний словник сучасної української мови» трактує ПЕК як сукупність галузей промисловості, що забезпечують країну паливом та електроенергією [8, с. 877]. Оскільки комплекс (від лат.

complexus – поєднання, зв'язок) – це сукупність взаємопов'язаних галузей народного господарства або підприємств різних напрямів [9, с. 454], паливо – горюча речовина, що дає тепло та є джерелом отримання енергії [9, с. 720], а енергетика – галузь господарства, що охоплює вироблення, перетворення, передачу, розподіл і використання різних видів енергії [9, с. 274], то на основі дослівного тлумачення ПЕК постає, що це сукупність підприємств різних напрямів або взаємопов'язаних галузей народного господарства, які охоплюють діяльність, пов'язану з горючими речовинами, що дають тепло та є джерелом отримання енергії, та діяльність, пов'язану з виробленням, перетворенням, передачею, розподілом і використанням різних видів енергії. Однак таке визначення є не зовсім повним і потребує доопрацювання. Тому, на нашу думку, під ПЕК України слід розуміти сукупність галузей промисловості, що забезпечують розвідування, видобуток, переробку, виробництво, зберігання, транспортування, постачання, передачу, розподіл, торгівлю, збут чи продаж паливно-енергетичних ресурсів.

Основними складовими ПЕК України є електроенергетична, теплопостачальна, ядерна, вугільна, нафтогазова галузь та відновлювана енергетика. На їх детальному аналізі ми закцентуємо увагу з метою проведення більш повної характеристики ПЕК України.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про нафту і газ» нафтогазова галузь – це галузь економіки України, яка разом з іншими галузями забезпечує пошук, розвідку та розробку родовищ нафти й газу, транспортування, переробку, зберігання й реалізацію нафти, газу та продуктів їх переробки [10]. Нафтова галузь в Україні представлена нафтогазовим комплексом – сукупністю підприємств ПЕК України, які здійснюють діяльність щодо пошуку, розвідки та розробки родовищ нафти й газу, транспортування, переробки, зберігання й реалізації нафти, газу та продуктів їх переробки. Важливим завданням функціонування нафтогазового комплексу є розробка запасів нафти й газу, збереження за Україною функцій транзитної держави між країнами-постачальниками та країнами-споживачами енергоносіїв, створення розвинених систем магістральних газо- та нафтопроводів [11, с. 33].

Нафта й газ мають провідну роль у ПЕК держави. Вони забезпечують майже дві третини всієї енергії, що нині споживається, зокрема, газ забезпечує близько 45%, нафта – 18%. Це значно більше, ніж в інших країнах світу з розвиненою економікою. Проблема нафтогазової енергетики України ускладнилася недостатньою ресурсною базою вуглеводнів і низькими рівнями власного видобутку газу й нафти [12, с. 17].

Україна є однією з найстаріших нафтодобувних держав світу. На території України діють три нафтогазові регіони: Карпатський (Західний), Дніпровсько-Донецький (Східний) і Причорноморсько-Кримський (Південний).

Україна має розвинену нафтопровідну систему, що складається з 18 магістральних нафтопроводів загальною довжиною 4,6 тис. км. Україна також володіє потужною газотранспортною системою [2, с. 11]. Основного приросту видобутку природного газу в Україні в перспективі може бути досягнуто за рахунок нетрадиційних видів газу, до яких в Україні належать газ щільних порід, сланцевий газ і метан вугільних родовищ. Розвідка цих видів газу в Україні перебуває на початковому етапі. Згідно з даними Управління енергетичної інформації США ресурси сланцевого газу в Україні оцінюються в 5,6 трлн $м^3$, з яких технічно видобувними є 1,2 трлн $м^3$ [13, с. 2-3].

Вугільна галузь ПЕК України представлена вугільною промисловістю. Вугільна промисловість – галузь паливної промисловості, підприємства якої здійснюють видобування, збагачення й брикетування кам'яного та бурого вугілля. Вугільна промисловість держави є галуззю важкої індустрії, складовою ПЕК України.

Вугледобування України зосереджується в трьох басейнах: Донецькому, Львівсько-Волинському кам'яновугільних басейнах та Дніпровському буровугільному басейні [14, с. 70].

Вугільна промисловість України складається з недержавного (приватного) і державного секторів. Вугільна промисловість України характеризується надзвичайно складними умовами розробки родовищ. Понад 80% запасів вугілля в надрах України зосереджено в пластах потужністю до 1,2 м, дуже газоносних, часто небезпечних за раптовими викидами вугілля й газу, вибуховістю пилу, схильних до самозагорання, що залягають здебільшого на великих глибинах. У критичному стані знаходиться шахтний фонд України – один із найстаріших у світі, який десятиліттями не оновлювався [15, с. 10-14].

Характеризуючи вектор розвитку вугільної галузі через передання її «в руки» бізнесу, ми вважаємо, що це правильний шлях. Це сприятиме модернізації устаткування вугледобувних підприємств, залученню нових технологій, збільшенню кількісних показників видобутого вугілля та відновленню рентабельності приватизованих шахт. Більше того, приватизація державних вугледобувних підприємств дасть змогу скоротити значні витрати державного бюджету у вигляді дотацій вугільній галузі.

Забезпечення потреб економіки й споживачів тепловою енергією покладається на теплопостачальну галузь, яка здійснює виробництво, транспортування та постачання теплової енергії.

До системи теплозабезпечення належать такі об'єкти: а) об'єкти генерації теплової енергії (ТЕЦ, ТЕС, АЕС, когенераційні установки, централізовані опалювальні котельні, промислово-опалювальні котельні окремих підприємств, квартирні генератори тепла, вторинні енергоресурси, нетрадиційні й відновлювані джерела енергії); б) об'єкти передачі та розподілу теплової енергії споживачам (магістральні теплові мережі, теплові пункти, місцеві розподільчі мережі, зокрема, розподільчі мережі житлових будинків); в) система управління й регулювання постачання теплової енергії [16, с. 4].

А. Шевцов зазначає, що електроенергетична галузь як одна з базових галузей економіки України тривалий час успішно виконує свої функції, незважаючи на відсутність достатніх фінансових ресурсів, невідповідність цін і тарифів реальним витратам на виробництво й постачання електроенергії споживачам [17, с. 7].

Основою електроенергетики країни є об'єднана енергетична система України, яка здійснює централізоване електрозабезпечення внутрішніх споживачів, взаємодіє з енергосистемами суміжних країн, забезпечує експорт, імпорт і транзит електроенергії. Вона об'єднує енергогенеруючі потужності, розподільні мережі регіонів України, пов'язані між собою системоутворюючими лініями електропередачі напругою 220–750 кВ [2, с. 8].

До складу об'єднаної енергетичної системи України входять такі об'єкти: 4 АЕС, 14 ТЕС, 7 ГЕС, 3 ГАЕС, 97 ТЕЦ, малі ГЕС, вітряні електростанції та інші загальною встановленою потужністю 52,4 тис. МВт; 23 тис. км магістральних і міждержавних електричних мереж напругою 220-750 кВ, 134 підстанції та 996 тис. км розподільчих мереж напругою 0,4–150 кВ.

Основними видами палива для вироблення електроенергії є вугілля, природний газ, мазут, ядерне паливо; також використовуються енергія рік, вітрова, сонячна та інші види відновлюваної енергії. Власні паливні ресурси для виробітку електроенергії становлять близько 60% їх загального обсягу, інша частина імпортується (здебільшого з Росії) [17, с. 5].

Близько половини виробленої електроенергії на території нашої держави здійснюється на АЕС. На території України діють чотири АЕС: Південноукраїнська, Хмельницька, Запорізька, Рівненська. Водночас додатково планується будівництво ще двох енергоблоків, що передбачено Законом України «Про розміщення, проектування та будівництво енергоблоків № 3 і 4 Хмельницької атомної електричної станції».

Важливою проблемою українських АЕС є питання, що робити з відпрацьованим ядерним паливом і радіоактивними відходами. Лише Запорізька АЕС має власне сховище відпрацьованого ядерного палива, проектна місткість якого має забезпечити зберігання всього відпрацьованого ядерного палива, накопиченого протягом терміну експлуатації. На інших АЕС цю проблему ще не вирішено. Відпрацьоване ядерне паливо решти АЕС відправляють для зберігання й подальшої переробки на підприємства Російської Федерації [2, с. 8-9]. Це є суттєвим недоліком розвитку ядерної енергетики. З огляду на це Верховна Рада України 9 лютого 2012 року прийняла Закон України «Про поводження з відпрацьованим ядерним паливом щодо розміщення, проектування та будівництва централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР вітчизняних атомних електростанцій» за № 4384-VI, згідно з яким передбачається будівництво централізованого сховища для зберігання відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР вітчизняних атомних електростанцій. Побудова й експлуатація централізованого сховища для зберігання відпрацьованого ядерного палива сприятиме розвитку ядерної галузі. При цьому експерти МАГАТЕ та Європейського Союзу встановили, що всі енергоблоки українських АЕС відповідають вимогам МАГАТЕ з ядерної безпеки [18, с. 9].

Запаси уранових руд в Україні дають змогу забезпечити потреби ядерної енергетики власним

природним ураном на довгострокову перспективу. За кількістю розвіданих запасів Україна посідає одне з провідних місць у світі та має всі необхідні передумови для радикального покращення стану уранового виробництва й збільшення обсягів видобування урану найближчим часом [2, с. 10]. Водночас слід зазначити, що за умови правильної експлуатації АЕС використання ядерного палива має значно менший негативний вплив на навколишнє природне середовище, ніж спалювання вугілля чи газу.

Таким чином, ядерна галузь – це рушійно-дієва сила ПЕК України, для вдосконалення якої необхідно модернізувати АЕС, підвищити пропускну спроможність ліній електропередач для видачі потужностей АЕС, завершити будівництво централізованого сховища для зберігання відпрацьованого ядерного палива, третього й четвертого енергоблоків Хмельницької АЕС та налагодити замкнений ядерний цикл (від видобутку урану до захоронення відпрацьованого ядерного палива).

ТЕС перетворюють хімічну енергію палива (вугілля, нафти, газу тощо) послідовно в теплову, механічну й електричну енергію. За енергетичним устаткуванням ТЕС поділяють на паротурбінні, газотурбінні та дизельні електростанції [14, с. 123].

ТЕС знаходилися не в кращому стані, оскільки понад 92% їх енергоблоків відпрацювали свій розрахунковий ресурс (100 тис. годин), з яких майже 64% перетнули визнану у світовій енергетичній практиці межу граничного ресурсу й межу фізичного зносу та потребують модернізації або заміни. Зазначені чинники призводили до перевитрат палива під час виробництва електроенергії [2, с. 8]. Зайвих коштів держава не мала, тому відбулася масова приватизація ТЕС. На перший погляд це є виправданим, оскільки мала б з'явитися конкуренція, що сприяла б модернізації ТЕС і зменшенню цін на електроенергію. Однак склалося так, що 75% теплогенеруючих потужностей опинилися в одних руках, тобто зосереджуються в одній компанії – ДТЕК [19, с. 9].

Актуальним став розвиток відновлюваної енергетики, зміст якої полягає в отриманні й використанні енергії з відновлюваних джерел енергії. Використання відновлюваних джерел енергії також є важливим резервом для вироблення енергії [20, с. 135]. До основних видів відновлюваної енергетики належать сонячна енергетика, вітроенергетика, гідроенергетика, геотермальна енергетика, біопаливо.

Сонце – невичерпне джерело, яке випромінює на Землю енергію в кількості, що набагато перевищує потребу в ній як зараз, так і в найвіддаленішому майбутньому. Енергії вітру слід приділити особливу увагу, проте вона не постійна в часі, що ускладнює її використання. Енергія морських припливів є значною, тому будівництво припливних станцій є перспективним, хоча й складним, дорогим і не позбавленим непередбачуваних екологічних наслідків. Енергія річок є відносно помірною, її вже використовують значною мірою. Можливість користатися внутрішньою теплотою Землі має локальне значення: утилізують лише теплоту гарячих підземних вод [21, с. 144-146].

Біомаса – біологічно відновлювальна речовина органічного походження, що зазнає біологічного розкладу (відходи сільського господарства (рослинництва й тваринництва), лісового господарства та технологічно пов'язаних із ним галузей промисловості), а також органічна частина промислових і побутових відходів [22].

15 грудня 2010 року Верховною Радою України ратифіковано Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, підписаний 24 вересня 2010 року. У Сьомому спільному звіті ЄС – Україна від 25 лютого 2013 року зазначається, що відбувається стрімке зростання в секторі відновлюваної енергетики: розширення сонячних електростанцій, наприклад, у Криму, і вітрових електростанцій у Запорізькій області [23, с. 9].

Усе сказане дає змогу зробити висновок, що ПЕК України – це сукупність галузей промисловості, які забезпечують розвідування, видобуток, переробку, виробництво, зберігання, транспортування, постачання, передачу, розподіл, торгівлю, збут чи продаж паливно-енергетичних ресурсів. Його основними складовими є електроенергетична, теплопостачальна, ядерна, вугільна, нафтогазова галузь і відновлювана енергетика.

Водночас найбільш пріоритетними напрямами розвитку ПЕК України вважаємо такі: а) нафтогазову галузь з огляду на можливість видобутку сланцевого газу та вигідне географічне розташування України, що становить інтерес західноєвропейських держав щодо модернізації української газотранспортної системи; б) ядерну галузь з огляду на розміщення на території нашої держави чотирьох діючих атомних електростанцій і значних покладів урану; в) відновлювану енергетику з

огляду на поступове зменшення й вичерпність невідновлюваних паливно-енергетичних ресурсів, прагнення українського суспільства вступити до Європейського Союзу та об'єктивну потребу зменшення шкідливого впливу діяльності ПЕК України на навколишнє природне середовище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мных Е.В. Анализ эффективности использования топливно-энергетических ресурсов / Е.В. Мных. – Львов : Свит, 1991. – 176 с.
2. Паливно-енергетичний комплекс України : загальноукраїнський проект. – Вип. 1 / автор-упорядник В.В. Болгов. – К. : Новий світ, 2006. – 143 с.
3. Кострубіцька О.Є. Адміністративна відповідальність за правопорушення в паливно-енергетичному комплексі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О.Є. Кострубіцька. – К., 2009. – 19 с.
4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 17.
5. Про теплопостачання : Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 28. – Ст. 373.
6. Про затвердження Інструкції про розслідування і облік технологічних порушень на об'єктах електроенергетики і в об'єднаній енергетичній системі України : Наказ Міністерства палива та енергетики України від 9 червня 2005 р. № 255 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – Ст. 2630.
7. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2711-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 33. – Ст. 430.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. редактор В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак та ін. – К. : Видавництво «Дніпро», 2009. – 1332 с.
10. Про нафту і газ : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2665-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1524.
11. Карп І.М. Нафтогазовий комплекс України / І.М. Карп // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – № 2. – С. 32-41.
12. Кондрат Р.М. Проблемні питання нафтогазової енергетики при розробці родовищ природних газів та деякі шляхи для їх вирішення / Р.М. Кондрат, О.Р. Кондрат // Нафтогазова енергетика. – 2006. – № 1. – С. 17-21.
13. Підсумки круглого столу за темою : «Видобуток природного газу в Україні : проблеми та перспективи», проведеного Експертною Радою з питань розвитку газової промисловості та ринку природного газу разом з Громадською Радою при Міністерстві енергетики та вугільної промисловості України 23 квітня 2013 року. – К., 2013. – 6 с.
14. Клименко Л.П. Системи технологій : навчальний посібник / Л.П. Клименко, С.М. Соловйов, Г.Л. Норд. – Миколаїв : МГДУ ім. Петра Могили, 2007. – 600 с.
15. Амоша О.І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України : наук. доп. / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2013. – 44 с.
16. Стан та перспективи реформування системи теплозабезпечення в Україні : аналіт. доп. / А.І. Шевцов, В.О. Бараннік, М.Г. Земляний, Т.В. Ряузова. – Дніпропетровськ : Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську, 2010. – 66 с.

17. Основні питання політики розвитку електроенергетичної галузі України : аналіт. доп. / А.І. Шевцов, В.О. Бараннік, М.Г. Земляний, Т.В. Ряузова. – Дніпропетровськ : Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську, 2011. – 89 с.

18. Дергачова О. Ядерна енергетика України : жертва на заклання / О. Дергачова // Дзеркало тижня. – 2013. – № 10. – С. 1-9.

19. Кошарна О. Вовки і вівці : теплова енергетика vs атомна енергетика / О. Кошарна // Дзеркало тижня. – 2013. – № 16. – С. 9.

20. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / В.Б. Авер'янов та ін. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. – Т. 2. – 600 с.

21. Маляренко В.А. Енергетика і навколишнє середовище / В.А. Маляренко. – Х. : Видавництво САГА, 2008. – 364 с.

22. Про альтернативні види палива : Закон України від 14 січня 2000 р. № 1391-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 94.

23. Сьомий спільний звіт ЄС-Україна. Виконання Меморандуму між Європейським союзом та Україною про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі протягом 2012 року. – Брюссель, 2013. – 11 с.

REFERENCES

1. Mnykh, E.V. (1991), *Analiz effektivnosti ispolzovaniya toplivno-enerheticheskikh resursov* [Analysis of the efficiency of the use of fuel and energy resources], Svit, Lviv, Ukraine.

2. Bolgov, V.V. (2006), *Palyvno-enerhetychnyi kompleks Ukrayiny : zahalnoukrayinskyi proekt* [Fuel and energy complex of Ukraine : all-Ukrainian project], Novyi svit, iss. 1, Kyiv, Ukraine.

3. Kostrubitska, O.E. (2009), "Administrative responsibility for offenses in the fuel and energy complex of Ukraine" Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kyiv, Ukraine.

4. "On approval of the Energy Strategy of Ukraine until 2030" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 24, 2013 № 1071-p, *Uryadovyi kur'er*, 2014, no. 17.

5. "On Heat Supply" : Law of Ukraine of June 2, 2005 № 2633-IV, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2005, no. 28, art. 373.

6. "On approval of Instruction on investigation and accounting of technical breakdowns at the power plants in the united energy system of Ukraine", Order of the Ministry of Fuel and Energy of Ukraine of June 9, 2005 № 255, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2005, no. 41, art. 2630.

7. "On Measures Aimed at Ensuring Sustainable Operation of Enterprises of Fuel and Energy Complex" : Law of Ukraine of June 23, 2005 № 2711-IV, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2005, no. 33, art. 430.

8. Busel, V.T. (editor) (2007), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great Dictionary of Modern Ukrainian], Perun, Kyiv ; Irpin, Ukraine.

9. Movchan, P.M., Nimchuk, V.V., Klichak, V.Y. et al. (2009), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great Dictionary of Modern Ukrainian], Vydavnytstvo «Dnipro», Kyiv, Ukraine.

10. "On Oil and Gas" : Law of Ukraine of July12, 2001 № 2665-III, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2001, no. 33, art. 1524.

11. Karp, I.M. (2006), "Oil and gas complex of Ukraine", *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny*, no. 2, pp. 32-41.

12. Kondrat, R.M. and Kondrat, O.R. (2006), "Problematic issues of f oil and gas energy in the development of deposits of natural gas and some ways to solve them", *Naftogazova energetika*, no. 1, pp. 17-21.

13. *Pidsumky kruhlogo stolu za temoyu : «Vydobutok pryrodnoho gazu v Ukrayiny : problemyi ta perspektyvy», provedenoho Ekspertnoyu Radoyu z pytan rozvytku gazovoyi promyslovosti ta rynku pryrodnoho gazu razom z Gromadskoyu Radoyu pry Ministerstvi energetyky ta vuhilnoyi*

promyslovosti Ukrayiny 23 kvitnya 2013 roku [Results of panel discussion : "Natural Gas Extraction in Ukraine : Problems and Prospects" held by the Expert Council on the Development of the Gas Industry and the Natural Gas Market, together with the Public Council under the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine on April 23, 2013], April 23, 2013, Kyiv, Ukraine.

14. Klimenko, L.P., Solovyov, S.M. and Nord, G.L. (2007), *Systemy tehnolohiy : navchalniy posibnyk* [Technology systems : teaching aid], MGDU im. Petra Mohyly, Mykolaiv, Ukraine.
15. Amosha, O.I., Starichenko, L.L. and Cherevatskiy, D.Yu. (2013), *Stan, osnovni problemy i perspektyvy vugilnoyi promyslovosti Ukrayiny : nauk. dop.* [Status, main problems and prospects of coal industry of Ukraine : scientific report], NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky promyslovosti, Donetsk, Ukraine.
16. Shevtsov, A.I., Barannik, V.O., Zemlyaniy, M.G. and Ryauzova, T.V. (2010), *Stan ta perspektyvy reformuvannya systemi teplozabezpechennya v Ukrayini : analit. dop.* [Status and prospects of reforming the heating system in Ukraine : analytical report] Rehionalnyi filial Natsionalnoho instytutu strategichnikh doslidzhen u m. Dnipropetrovsku, Dnipropetrovsk, Ukraine.
17. Shevtsov, A.I., Barannik, V.O., Zemlyaniy, M.G. and Ryauzova, T.V. (2011), *Osnovni pytannya polityky rozvytku elektroenerhetichnoyi galuzi Ukrayiny : analit. dop.* [Major issues of the policy of the electricity sector in Ukraine : analytical report], Rehionalnyi filial Natsionalnoho instytutu strategichnikh doslidzhen u m. Dnipropetrovsku, Dnipropetrovsk, Ukraine.
18. Derhachova, O. (2013), "Nuclear power in Ukraine : offering for slaughter", *Dzerkalo tyzhnya*, no. 10, pp. 1-9.
19. Kosharna, O. (2013), "Wolves and sheep : Thermal power vs nuclear power", *Dzerkalo tyzhnya*, no. 16, p. 9.
20. Averyanov, V.B. et al. (2009), *Administratyvne pravo Ukrayiny. Akademichnyi kurs : pidruchnyk : u 2 t.* [Administrative law of Ukraine. Academic course : textbook : in 2 vol.], TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka», vol. 2, Kyiv, Ukraine.
21. Malyarenko, V.A. (2008), *Enerhetyka i navkolyshne seredovyshche* [Energy and Environment], Vydavnytstvo SAGA, Kharkiv, Ukraine.
22. "On Alternative Fuels" : Law of Ukraine of January 14, 2000 № 1391-XIV, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2000, no. 12, art. 94.
23. *Somyi spilnyi zvit ES-Ukrayina. Vykonannya Memorandumu mizh Evropeyskym soyuzom ta Ukrayinoyu pro porozuminnya shchodo spivrobitnytstva v enerhetychnyi galuzi protyahom 2012 roku* [The seventh joint report of the EU-Ukraine. Execution of Memorandum between the European Union and Ukraine on Understanding of Cooperation in the Energy Sector during 2012], Brussels, 2013.

УДК 347.73: 336.221

ЗАГАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНИЙ ПОДАТКОВИЙ РЕЖИМ: ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ

Сарана С.В., к.ю.н., доцент

Національний університет державної податкової служби України,
вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Україна
saranaserg@mail.ru

Статтю присвячено аналізу наукових праць і норм податкового права, які стосуються питань принципів загального процесуально-процедурного податкового режиму. Розглянуто принципи юридичного процесу (у непроцесуальних галузях) та принципи податкового законодавства, закріплені Податковим кодексом

України, а також наукові праці з приводу принципів фінансового процесу загалом і податкового процесу зокрема. На основі цього запропоновано сформувати систему принципів загального процесуально-процедурного податкового режиму як основи для інших процесуально-процедурних податкових режимів.

Ключові слова: юридичний процес, податковий режим, процесуально-процедурний податковий режим, загальний процесуально-процедурний податковий режим, принципи загального процесуально-процедурного податкового режиму.

ОБЩИЙ ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНЫЙ НАЛОГОВЫЙ РЕЖИМ: К ВОПРОСУ ПРИНЦИПОВ ФОРМИРОВАНИЯ

Сарана С.В.

Национальный университет государственной налоговой службы Украины, ул. Карла Маркса, 31, г. Ірпень, Украина
saranaserg@mail.ru

Статья посвящена анализу научных трудов и норм налогового права, которые касаются вопросов принципов общего процессуально-процедурного налогового режима. Рассмотрены принципы юридического процесса (в непроцессуальных отраслях) и принципы налогового законодательства, закрепленные Налоговым кодексом Украины, а также научные труды, которые касаются принципов финансового процесса в целом и налогового процесса в частности. На основе этого предложено сформулировать систему принципов общего процессуально-процедурного налогового режима как основы для других процессуально-процедурных налоговых режимов.

Ключевые слова: юридический процесс, налоговый режим, процессуально-процедурный налоговый режим, общий процессуально-процедурный налоговый режим, принципы общего процессуально-процедурного налогового режима.

GENERAL PROCEDURAL TAX REGIME: THE QUESTION OF PRINCIPLES OF FORMATION

Sarana S.V.

National university of the state tax service of Ukraine, str. Karl Marx, 31, Irpin, Ukraine
saranaserg@mail.ru

The article is devoted to the analysis of scientific papers and tax law rules relating to issues of general principles of procedural tax regime. The author reviews the principles of the legal process (in non-procedural areas), and the tax laws enshrined in the Tax Code of Ukraine, as well as scientific works on the principles of financial process in general and tax process in particular. On the basis of analysis, it is concluded on lack of previous study of the principles of procedural tax regime in general and the principles of general procedural tax regime, in particular, which necessitates further research in this area.

During the study, it was found that there should be a combination of substantive and procedural law, which, in terms of taxation, must appear in the relevant principles of substantive tax law and its procedural component. The principles define essential filling of the process and establish the criteria of its conduct, which is characteristic of every process in general. At the same time, each process has its own characteristics due to the specifics of the relations that it regulates.

The principles of general procedural tax regime have to fit their nature and serve as the basis for its operation. At the same time, the principles, which represent more general level of the legal system can be used as general guidelines, but not as direct principles of procedural regime. At the same time, it is necessary to take into account the availability of tax laws' principles enshrined in the Tax Code of Ukraine, which are directly related with and mutually influenced by the principles of procedural regime.

As a result, it is proposed to form a set of principles of general procedural tax regime as the basis for other procedural tax regimes. They include: 1) the principle of universality; 2) the principle of equality of all participants of tax legal proceedings before the law, and the elimination of discrimination; 3) the principle of disproportionality between the scope of the rights and obligations of participants of tax legal proceedings; 4) The principle of hierarchical structure of tax; 5) the principle of separation of tax authorities; 6) the principle of rationality and efficiency; 7) the principle of unity; 8) the principle of partial use; 9) the principle of sustainability; 10) the principle of balance; 11) the principle of guaranteeing secrecy of tax data and tax information; 12) the principle of neutrality; 13) the principle of consistency; 14) the principle of assuredness.

Key words: legal process, tax regime, procedural tax regime, general procedural tax regime, general principles of procedural tax regime.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин важливим залишається їх належне правове регулювання, яке має відповідати ступеню їх розвитку та водночас задовольняти інтереси суспільства й держави. У зв'язку із цим постає питання про правове регулювання таких важливих складових, як процесуальні та процедурні елементи, на які саме й покладається реалізація відповідних правових приписів.

Податкові правовідносини також не є винятком, під час застосування податкових норм використовуються відповідні процедури, які в цілому можуть об'єднуватися в окремий податковий процес, що носить неюрисдикційний характер і спрямовується на забезпечення процедур виконання

податкових обов'язків. Водночас податкове право вміщує низку податкових режимів, серед яких можна виділити також процесуально-процедурний податковий режим, що у свою чергу може поділятися на загальний, особливий і спеціальний режими. Загальний процесуально-процедурний режим, виступаючи базовим для інших, має принципи, гарантії та способи й методи процесуально-процедурного регулювання податкових правовідносин.

Загалом питання процесуального податкового режиму є малодослідженим, особливо в частині таких невід'ємних складових, як принципи, на яких він має базуватися.

Питанням податкового режиму, у тому числі в його процесуально-процедурному аспекті, присвячувалися праці таких вітчизняних науковців, а саме: Ю.В. Боднарука, Л.М. Касьяненко, І.Є. Криницького, М.П. Кучерявенко, О.М. Мінаєвої та інших. Проте, незважаючи на певний науковий доробок, принципи процесуального податкового режиму (як загалом, так і в контексті загального процесуально-процедурного податкового режиму) не піддавалися науковому аналізу, окрім праць Л.М. Касьяненко та І.Є. Криницького. Отже, це питання потребує проведення подальших наукових досліджень для формування принципів вищевказаного податкового режиму.

Метою статті є формування на основі теоретичних обґрунтувань і практичних підходів принципів загального процесуально-процедурного податкового режиму.

Для правового режиму характерними є ознаки, що дозволяють індивідуалізувати правове регулювання кожного виду суспільних відносин. По-перше, поняття «правовий режим» включає в себе цілісну систему елементів правового регулювання: принципи, інструментарій і способи його використання щодо конкретної сфери суспільних відносин. По-друге, термін «правовий режим» може стосуватися не лише певного кола суспільних відносин, а й окремих типів соціальної діяльності, змісту окремих дій, а також окремих суб'єктів чи об'єктів. По-третє, специфіка суспільних відносин (видів діяльності) визначає особливості їх правового регулювання, що у свою чергу визначає характер правового режиму. По-четверте, основу правового режиму складає цілісна система юридичних норм, виокремлених у сукупності вказаних вище ознак. По-п'яте, правовий режим має виражену цільову спрямованість [1, с. 55].

Усе вищеозначене притаманне безперечно й загальному процесуально-процедурному податковому режиму. При цьому слід враховувати як податкову специфіку, так і його орієнтування саме на процесуально-процедурний характер податкових відносин. У такому контексті цілком слушною є думка Ю.І. Мельникова, який фіксує об'єктивно існуючий зв'язок матеріального, процесуального права та процесу як органічно пов'язаних між собою явищ, визначає його як три форми: 1) матеріальне право – форма суспільних відносин; 2) процесуальне – форма матеріального права; 3) процес – форма життя матеріального й процесуального права [2, с. 3]. Таким чином, повинне бути певне поєднання матеріального й процесуального права, що в податковому вимірі має проявлятися у відповідних принципах матеріального податкового права та його процесуально-процедурної складової.

Згідно зі статтею 4 Податкового кодексу України (далі – ПК України) податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах: 1) загальності оподаткування; 2) рівності всіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; 3) невідворотності настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства; 4) презумпції правомірності рішень платника податку; 5) фіскальної достатності; 6) соціальної справедливості; 7) економічності оподаткування; 8) нейтральності оподаткування; 9) стабільності (зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила й ставки, а податки та збори, їх ставки, податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року); 10) рівномірності та зручності сплати; 11) єдиного підходу до встановлення податків і зборів (визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку) [3].

Водночас юридичний процес (у непроцесуальних галузях) є заснованим на загальних керівних принципах, до яких належать такі: 1) принцип синхронності; 2) принцип рівності; 3) принцип збалансованості; 4) принцип розподілу сфер регулювання; 5) принцип демократичності; 6) принцип неодноманітності; 7) принцип антибюрократизму; 8) принцип законності юридичного процесу; 9) принцип надійності юридичного процесу; 10) принцип доступності; 11) принцип раціональності; 12) принцип послідовності; 13) принцип гарантованості [4, с. 17; 5, с. 94-96].

Принципи юридичного процесу – це основоположні ідеї, що виступають у юридичному процесі як загальнообов'язкові, безперечні вимоги [5, с. 96]. При цьому вони визначають сутнісне наповнення процесу та встановлюють критерії, за якими він повинен здійснюватися, що притаманне всім процесам загалом. Водночас кожен процес має свої особливості, зумовлені специфікою тих відносин, які він регулює.

Так, якщо розглядати фінансовий процес, до якого належить також податковий процес через структуру фінансово-правових відносин, то використання процесуальної форми у фінансовій діяльності держави повинне гарантувати правильне застосування правових норм. Адже за змістом фінансово-правовий процес виступає мережею взаємопов'язаних процесуальних дій і, відповідно, процесуальних рішень, закріплених у формі юридичних документів. Матеріально-правова природа фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування зумовлює специфічні, властиві лише їм процесуальні правила, що відповідають характеру норм фінансового матеріального права, дотримання яких має неабияке значення для всього суспільства. Особливо привертає увагу те, що фінансова діяльність держави й органів місцевого самоврядування підпорядковується загалом процесуальному порядку та потребує правового регулювання не менше, ніж судова діяльність [6, с. 57-58].

Спираючись на вказане, Л.М. Касьяненко висловлює власну позицію з приводу принципів фінансового процесу, пропонуючи такий їх перелік: 1) принцип верховенства права; 2) принцип законності; 3) принцип гласності; 4) принцип доступності; 5) принцип послідовності; 6) принцип планомірності; 7) принцип повноти й об'єктивності процесуальної діяльності; 8) принцип ефективності; 9) принцип захисту інтересів держави й особи; 10) принцип рівності всіх учасників перед законом; 11) принцип юридичної відповідальності уповноважених суб'єктів; 12) принцип наукової обґрунтованості; 13) принцип оперативності; 14) принцип публічності; 15) принцип дотримання прав та обов'язків кожного учасника фінансово-правового процесу [5, с. 97].

При цьому учений відмічає, що визначальну характеристику процесу дають принципи, на яких його побудовано. Загальним для всієї фінансово-процесуальної діяльності є принцип верховенства права. Певним чином засади цього принципу трансформуються через фінансове законодавство. Закладений уже на законодавчому рівні принцип верховенства права проявляється в усій процесуальній діяльності уповноважених органів під час здійснення фінансової діяльності. Основним принципом фінансово-правового процесу є принцип законності. Законність – це складне політико-юридичне явище, яке не лише займає важливе місце в системі загальнотеоретичних понять і категорій, а й безпосередньо пов'язується з практикою. Тому інтереси суспільства вимагають, щоб усі чинні закони втілювалися в життя; ці вимоги втілюються саме в ідеї законності.

Також Л.М. Касьяненко акцентує увагу на тому, що на сьогодні проблема визначення принципів набуває особливого значення у зв'язку з процесом інтеграції України у світове співтовариство, що зумовлює необхідність узгодження національного законодавства з міжнародним правом. Проголошення України правовою державою також накладає обов'язки щодо вдосконалення чинного законодавства. При цьому вдосконаленню значною мірою підлягає саме процесуальне право, оскільки задекларовані права, свободи й обов'язки суб'єктів правовідносин загалом відповідають рівню культурного та цивілізаційного розвитку нашої країни, а механізм їх реалізації, втілення в реальне життя перебуває ще на стадії формування. Важливо також, щоб принципи правової держави було закріплено в усіх сферах діяльності держави й суспільства. При цьому великого значення набуває запровадження основних принципів, притаманних правовій державі, у сфері фінансових правовідносин.

Отже, щоб принципи дотримання прав та обов'язків кожного учасника фінансово-правового процесу були реальними, необхідно на законодавчому рівні визнати весь комплекс прав, свобод, обов'язків і законних інтересів усіх суб'єктів фінансово-правого процесу; створити єдину концепцію правового забезпечення фінансово-правового процесу в державі та забезпечити послідовність, системність і комплексність вирішення цього завдання; передбачити шляхи підвищення правової культури учасників фінансово-правового процесу, конкретні заходи відповідальності за недотримання законодавства всіма учасниками фінансово-правового процесу [5, с. 98].

Загалом погоджуючись із зазначеним, важливо відмітити, що Л.М. Касьяненко розглядає принципи фінансового процесу ніби в цілому, не виділяючи серед них принципи, які є загальноправовими, міжгалузевими, належать до галузі фінансового права загалом тощо. Адже неточно визначений режим змушує функціонувати всю систему юридичних засобів нижче оптимального рівня, викликає

падіння кількісних і якісних показників діяльності [7, с. 126]. Режим загалом ґрунтується на загальних принципах, методах, формах державної управлінської діяльності [8, с. 103]. Водночас кожен із режимів має свої особливості, що відображаються також у його принципах. Як цілком слушно відмічає І.Є. Криницький, можна позначити такі складові елементи податково-процесуального режиму: а) принципи, що діють у податковому процесі; б) гарантії забезпечення процесуальної діяльності; в) основні способи й засоби здійснення процесуальних дій (реалізації принципів, що діють у податковому процесі) [9, с. 97]. При цьому він акцентує увагу саме на принципах податкового процесу, відокремлюючи їх від інших принципів. Звернемося до їх короткого аналізу.

Так, І.Є. Криницький, досліджуючи питання сучасного стану й перспектив розвитку принципів податково-процесуального права, виділяє два ракурси цієї проблеми: принципи права у «вузькому» й «широкому» розумінні. На думку науковця, у «широкому» розумінні система принципів податково-процесуального права складається із чотирьох рівнів. Її можна уявити таким чином: а) загальноправові принципи; б) загальнопроцесуальні (міжгалузеві) принципи; в) фінансові (галузеві) принципи, серед яких слід виділити насамперед податкові (внутрішньогалузеві) принципи; г) спеціальні принципи. Саме спеціальні принципи (тобто принципи в їх «вузькому» розумінні), на його переконання, являють собою безпосередньо податково-процесуальні принципи – загальнообов'язкові вихідні нормативно-юридичні положення (що характеризуються певною універсальністю й абстрактністю), на яких базується порядок процедурної (як правило, неюрисдикційної) діяльності компетентних органів публічної влади в галузі оподаткування, інших учасників податкового процесу [9, с. 97].

Дійсно, принципи процесуального режиму – це фактори спонукального імпульсивного характеру; вони є свого роду запропонованими вимогами діяти в певному напрямі й певним чином, оскільки про принцип говорять як про керівний початок [10, с. 89]. Відповідно, принципи загального процесуально-процедурного податкового режиму повинні відповідати його сутності та виступати основою для його функціонування. Водночас принципи, що являють собою більш загальні ланки правової системи, можуть використовуватися як загальні керівні начала, проте не як безпосередньо принципи процесуально-процедурного режиму. При цьому слід враховувати наявність принципів податкового законодавства, закріплених у ПК України, з якими принципи процесуального режиму мають безпосередній зв'язок та які взаємно впливають одні на одних.

Необхідно зауважити, що на сьогодні у вітчизняній правовій науці фактично відсутні дослідження, присвячені принципам податкового режиму, окрім окремих складових праць І.Є. Криницького. З огляду на це доцільно, базуючись на його дослідженнях та з урахуванням вищевикладеного, сформувати сучасне бачення принципів загального процесуально-процедурного податкового режиму, який виступає базовим для інших процесуальних податкових режимів.

І.Є. Криницький пропонує до принципів процесуального податкового режиму віднести такі:

1) принцип незалежності (самостійності) податкових органів у своїх правомірних діях. При цьому така незалежність не є абсолютною, має досить умовний характер; саме законом податковим органам делеговано компетенцію в чітко окресленому секторі – у галузі оподаткування. У цьому разі можна вести мову про незалежність «за горизонталлю». Так, податкові органи під час здійснення покладених на них завдань у сфері оподаткування не залежать, наприклад, від органів Пенсійного фонду України чи органів Державного казначейства України;

2) принцип чітко визначеної ієрархії й субординації (підпорядкування). У цьому разі маємо справу з обмеженням компетенції «за вертикаллю». Такий принцип характерний майже для всіх органів, які здійснюють мобілізацію коштів до централізованих фондів держави. Насамперед він «працює» щодо безпосередньо податкових органів;

3) принцип диспропорції (незбалансованості) між правами й обов'язками платника податкових платежів. І.Є. Криницький зауважує, що в Конституції України наведено лише обов'язки платників. Щодо ж законів України має місце певне викривлення на користь обов'язків, права мають досить декларативний і загальний характер;

4) принцип рівномірності сплати, що має два аспекти: а) рівномірність сплати затверджується за суб'єктами, коли однакові вимоги про виконання податкового обов'язку застосовуються до всіх однотипних платників; б) рівномірність сплати затверджується за об'єктами, коли вимоги сплати не залежать від індивідуальних особливостей об'єкта оподаткування;

5) принцип дотримання податкової таємниці. І.Є. Криницький акцентує особливу увагу на тому, що реалізація зазначеного принципу набуває особливої ваги й актуальності. Це зумовлюється тим, що, по перше, такий принцип є конкретизацією конституційного принципу забезпечення збереження конфіденціальної інформації (стаття 32 Конституції України [11]) безпосередньо у сфері оподаткування, по-друге, він відіграє досить суттєву роль у забезпеченні інформаційної безпеки як платників податкових платежів і держави, так і інших учасників податкового процесу;

6) принцип нейтральності учасників податкового процесу, який відбиває інституційну деталізацію загального принципу рівності. Він стосується переважно «владних» і «нейтральних» учасників податкового процесу, забезпечуючи їх об'єктивність та неупередженість, професійне виконання покладених на них обов'язків [12, с. 98-99].

Вказані принципи було сформовано з урахуванням існуючих реалій на час розробки. Проте нині варто також враховувати принципи, закріплені в ПК України, і брати до уваги загальні принципи юридичного процесу з метою розгляду можливості застосування їх до податково-процесуальних правовідносин.

З огляду на зазначене можна сформулювати такі принципи загального процесуально-процедурного податкового режиму:

1) принцип загальності, що охоплює всі податкові правовідносини, реалізація яких забезпечується нормами податкового процесуального режиму;

2) принцип рівності всіх учасників процесуальних податкових правовідносин перед законом, усунення проявів дискримінації;

3) принцип диспропорційності між обсягами прав та обов'язків учасників процесуальних податкових правовідносин, що проявляється в різному обсязі прав та обов'язків щодо податкових органів і платників;

4) принцип ієрархічної побудови системи податкових органів, що передбачає взаємне підпорядкування вищим органам нижчих за ієрархію під час реалізації режиму податкового процесу;

5) принцип відокремленості податкових органів: податкові органи є відокремленими від інших органів, які забезпечують справляння інших неподаткових зборів і платежів, у ході податкового процесу;

6) принцип раціональності й економічності, що передбачає раціональне та економічно вигідне застосування процесуальних податкових норм на етапі як їх розробки, так і практичного використання;

7) принцип єдності: усі норми мають знаходитися в узгодженому стані та складати єдиний комплекс режиму процесуальних відносин;

8) принцип часткового застосування: для регулювання процесуальних відносин інколи потрібно застосовувати не весь комплекс процесуальних норм, а лише норми, що стосуються окремих процедур у межах загального процесуально-процедурного податкового режиму;

9) принцип стабільності: процесуальне податкове законодавство має бути стабільним, що забезпечить послідовність і стабільність реалізації процесуального податкового режиму;

10) принцип збалансованості: норми податкового права та норми, що регулюють податкові процесуально-процедурні відносини, мають бути взаємно узгодженими, забезпечувати взаємодію;

11) принцип гарантування таємниці податкових даних і податкової інформації, що гарантує нерозповсюдження даних податкових органів, відомостей про платників, які подаються цим органам чи стають відомі під час їх діяльності;

12) принцип нейтральності: учасники податкових процесуальних відносин мають бути нейтральними щодо інших учасників та виконання ними їх податкових обов'язків у відносинах між платниками й податковими органами;

13) принцип послідовності: розвиток і застосування правового регулювання податкових процесуальних відносин має відбуватися послідовно з урахуванням рівня розвитку суспільних відносин, потреб суспільства, стадій та етапів податкового процесу;

14) принцип гарантованості: учасникам процесуальних податкових відносин забезпечуються належні гарантії дотримання їх прав, виконання щодо них закріплених законодавством обов'язків та забезпечення їх законних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мінка Т.П. Органи внутрішніх справ як суб'єкти забезпечення адміністративно-правових режимів : монографія / Т.П. Мінка. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 366.
2. Мельников Ю.И. Природа и содержание норм процесуального права : учебное пособие / Ю.И. Мельников ; научный ред. В.М. Горшенев. – Ярославль : Изд-во Ярославльского университета, 1976. – 145 с.
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
4. Галаган И.А. Процессуальные нормы и отношення в советском праве (в «непроцессуальных отраслях») / И.А. Галаган, А.П. Глебов, В.С. Основин и др. ; под общей ред. И.А. Галагана. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1985. – 208 с.
5. Касьяненко Л.М. Фінансово-правовий процес : монография / Л.М. Касьяненко. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2010. – 505 с.
6. Касьяненко Л.М. Юридичний процес і правова процедура у фінансовому праві / Л.М. Касьяненко // Публічне право. – 2014. – № 1 (13). – С. 54-59.
7. Исаков В.Б. Механизм правового регулирования и правовые режимы / В.Б. Исаков // Проблемы теории государства и права. – М. : Юридическая литература, 1987. – 418 с.
8. Бєлєвцева В.В. До питання класифікації адміністративно-правових режимів / В.В. Бєлєвцева // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2. – С. 103-111.
9. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : монографія / І.Є. Криницький. – Х. : Право, 2009. – 320 с.
10. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М. : Юридическая литература, 1987. – 176 с.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
12. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07 / І.Є. Криницький ; Національний університет ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2010. – 433 с.

REFERENCES

1. Minka, T.P. (2010), *Orhany vnutrishnikh sprav yak sub'ekti zabezpechennya administrativno-pravovykh rezhymiv : monohrafiya* [Law enforcement agencies as subjects providing administrative and legal regimes : monograph], Dnipropetrovsk State University of internal Affairs, Dnipropetrovsk, Ukraine.
2. Melnikov, Yu.I. (1976), *Priroda i soderzhanie norm protsesualnoho prava : uchebnoe posobie* [Nature and content of the rules of procedural law : teaching aid], Izd-vo of Yaroslavl'skogo of university, Yaroslavl, Russia.
3. "Tax Code of Ukraine of December 2, 2010 № 2755-VI", available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
4. Halahan, I.A., Hlebov, A.P., Osnovin, V.S. et al. (1985), *Protsessualnye normy i otnoshennya v sovetskom prave (v «neprotsessualnykh otraslyakh»)* [Procedural rules and relations in Soviet law (in "non-procedural industries")], Izd-vo of the Voronezh state university, Voronezh, Russia.

5. Kasyanenko, L.M. (2010), *Finansovo-pravovyi protses : monohrafiya* [Financial and legal process : monograph], National university of Government tax service of Ukraine, Irpin, Ukraine.

6. Kasyanenko, L.M. (2014), "Legal process and procedure in the finance law", *Publichne pravo*, no. 1(13), pp. 54-59.

7. Isakov, V.B. (1987), "Mechanism of legal regulation and legal regimes", *Problemy teorii hosudarstva i prava* [Problems of the theory of state and law], Yuridicheskaya literatura, Moscow, Russia.

8. Belevtseva, V.V. (2009), "To the issue of classification of administrative and legal regimes", *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 2, pp. 103-111.

9. Krinytskyi, I.E. (2009), *Teoretichni problemy podatkovoho protsesu : monohrafiya* [Theoretical problems of the taxation : monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

10. Horshenev, V.M. and Shahov, I.B. (1987), *Kontrol kak pravovaya forma deyatelnosti* [Control as a legal form of activity], Yuridicheskaya literatura, Moscow, Russia.

11. "Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254к/96-ВР", available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

12. Krynytskyi, I.E. (2010), "Theoretical problems of taxation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, T.H. Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.

УДК 351.713: 339.543.4: 656.13.073 (477)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПРАВЛЯННЯ ЄДИНОГО ЗБОРУ В ПУНКТАХ ПРОПУСКУ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Федотов О.П., к.ю.н., доцент

Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Піонерська 2, м. Одеса, Україна,
fedotov_ap@ukr.net

Герман О.О., аспірант, прокурор

Котовська міжрайонна прокуратура,
пр-т Котовського, 10, м. Котовськ, Одеська обл., Україна

Статтю присвячено дослідженню правомірності справляння посадовими особами митниць Державної фіскальної служби України єдиного збору в пункті пропуску через державний кордон України за проїзд автомобільними дорогами України транспортних засобів, зареєстрованих у Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб, вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортного засобу «вантажний».

Ключові слова: автомобіль вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, Державна фіскальна служба України, єдиний збір, пункт пропуску, перевізник.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЗИМАНИЯ ЕДИНОГО СБОРА В ПУНКТАХ ПРОПУСКА ЧЕРЕЗ ГОСУДАРСТВЕННУЮ ГРАНИЦУ УКРАИНЫ

Федотов А.П., Герман А.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия», ул. Пионерская 2, г. Одесса, Украина
Котовская межрайонная прокуратура, пр-т Котовского, 10, г. Котовск, Одесская обл., Украина
fedotov_ap@ukr.net

Статья посвящена исследованию правомерности взимания должностными лицами таможен Государственной фискальной службы Украины единого сбора в пункте пропуска через государственную границу Украины за проезд автомобильными дорогами Украины транспортных средств, зарегистрированных в Республике Молдова на физических и юридических лиц, грузоподъёмностью до 3,5 тонн и общей массой до 6 тонн, в

свидетельстве о регистрации которых указанно вид транспортного средства «грузовой».
Ключевые слова: автомобиль грузоподъёмностью до 3,5 тонн и общей массой до 6 тонн, Государственная фискальная служба Украины, единый сбор, пункт пропуска, перевозчик.

SOME QUESTIONS OF CHARGING THE SINGLE FEE AT CROSSING POINTS ON THE STATE BORDER OF UKRAINE

Fedotov A.P., German A.A.

National university «Odessa law academy», str. Pioneer, 2, Odessa, Ukraine
Kotovsk inter-district office of public prosecutor, boulev. Kotovskogo, 10, Kotovsk, Odessa area, Ukraine
fedotov_ap@ukr.net

On the basis of analysis the current legislation system of Ukraine was reported the meaning and essence of charging a single fee which is collected by officials of the State Customs Service of Ukraine at crossing points on the State Border of Ukraine from the carriers non-resident. The possibility of collection of single fees from legal entities and natural persons by customs officials of State Fiscal Service of Ukraine at crossing checkpoint across the Ukraine boundary for passage on highways of Ukraine (for each kilometer of passage) by vehicle registered in the Republic of Moldova to natural persons and legal entities (to a nonresidents-transporters), with tonnage up to 3,5 tons and total weight up to 6 tons, in registry certificate of which the type of vehicle – cargo, is researched in the article. On a reasonable basis this fact that officials of the State Customs Service of Ukraine need understand more detailed the procedure of charging a single fee at crossing points on the State Border of Ukraine, the basis for calculation which acts Law of Ukraine "About the single fee charged at checkpoints across the state border of Ukraine".

In addition, this article provides a comparative analysis of the law on the concepts of "carrier", "consignments", "transportation of goods across the customs border of Ukraine in consignments".

Taking into account the results of better impact of international standards to facilitate the implementation of traffic connections between the two countries, the author noted a positive experience in the charging of the single fee in the part of traffic road travelling (for each kilometer of travel) of carriers non-resident, whose activity is based on the international treaties of Ukraine. The author concludes that State Customs lacked the clear regulation of issues related to the possibility of collection the customs officials of the State Service of Ukraine from individuals and entities of a single fee at crossing points on the State Border of Ukraine.
Key words: vehicle with tonnage up to 3,5 tons and total weight up to 6 tons, State Fiscal Service of Ukraine, single fee, the checkpoint, transporter.

Єдиний збір, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України з перевізників-нерезидентів, складається з двох складових: 1) за проведення контролю (митного й інших видів державного контролю, передбаченого на державному кордоні України для товарів і транспортних засобів); 2) за проїзд автомобільними дорогами (за кожен кілометр проїзду) транспортних засобів, зокрема таких: автобуси, вантажні автомобілі з/або без причепів та тягачі з/або без напівпричепів, великоваговий автотранспортний засіб, великогабаритний автотранспортний засіб. Отже, це бюджетне надходження справляється як за проведення митного контролю (незалежно від того, що автомобільні транспортні засоби й контейнери, які перетинають державний кордон України, можуть бути як із вантажами, так і без вантажів), так і за проїзд (користування) автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду).

Справляння цього бюджетного платежу в частині проїзду автомобільними дорогами з перевізників-нерезидентів, діяльність яких здійснюється на підставі міжнародних договорів України, здійснюється відповідно до цих договорів. Так, згідно з Угодою між Урядом Республіки Молдова про міжнародне автомобільне сполучення від 20.03.1993 р. (далі – Угода), яку Україна ратифікувала Законом України від 22.02.2000 р. № 1486-III, справляння єдиного збору в пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду) здійснюється на підставі окремих дозволів (особливих дозволів) на проїзд по території України вантажного транспортного засобу перевізника-нерезидента. Серед них можна назвати такі: дозвіл на нерегулярні або, навпаки, регулярні перевезення пасажирів автобусами (за певними виключеннями); дозвіл на перевезення вантажів автотранспортними засобами, за якого пункт відправлення знаходиться на території однієї договірної сторони, а пункт призначення – на території іншої договірної сторони; дозвіл на перевезення вантажів автотранспортними засобами транзитом у треті країни. Перевізнику-нерезиденту такі дозволи надаються компетентними органами сторін угоди (щодо українських перевізників – Державною службою України з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України) [1, ст.2, п.п.1-2 ст.3, ст.5, п.п.1-2 ст.7, ст.10]. Мета зазначеної угоди – це прагнення до полегшення здійснення автомобільного сполучення між обома країнами, а також транзиту по їх територіях у треті країни за рахунок запровадження категорій автотранспортних засобів-перевізників (сторін угоди), на вантажні або пасажирські перевезення яких надаються вказані дозволи, що *взаємозвільняють* їх власників від податків і зборів на території другої договірної сторони (у тому числі й від сплати за проїзд

автомобільними дорогами (за кожен кілометр проїзду) [1, ст.14]. При цьому в додатку 1 до листа Державної митної служби України «Про надання роз'яснень» від 09.01.2013 р. № 12/2-12.1/123-ЕП (далі – Лист ДМСУ від 09.01.2013 р.) з посиланням на Протокол переговорів між Урядом України й Урядом Республіки Молдова від 07-08.06.1995 р. вказано, що автомобілям вантажопідйомністю *до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн* дозвіл для Молдови на проїзд по території договірної сторони (України) вантажного транспортного засобу *не потрібен* під час виконання перевезень у міжнародному автомобільному сполученні (у розрізі країн) [2]. Отже, вказана категорія транспортних засобів, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортного засобу «вантажний», зареєстрованих у Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб (перевізників-нерезидентів), підпадає під справляння єдиного збору в пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду). Однак виникає парадоксальна ситуація, коли такий збір одними структурними підрозділами митниць Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) не справляється, а іншими справляється. У цьому полягає актуальність досліджуваного питання.

Окремим аспектам справляння платежів за переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України приділяли увагу такі вчені-правознавці та практики митної галузі: І.О. Білоус, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, Б.А. Кормич, А.В. Макаренко, В.П. Науменко й ін. Однак питання щодо справляння з фізичних і юридичних осіб єдиного збору в пункті пропуску через державний кордон України за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду) транспортних засобів залишилися поза увагою науковців-правників.

Метою статті є дослідження правомірності справляння посадовими особами митниць ДФС України з фізичних і юридичних осіб єдиного збору в пункті пропуску через державний кордон України за проїзд автомобільними дорогами України транспортних засобів, зареєстрованих у Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб (перевізників-нерезидентів), вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортного засобу «вантажний».

Розташована на перехресті найважливіших міжнародних шляхів із Центральної Європи на Близький Схід Україна помережена міжнародними транспортними артеріями, у тому числі й автотранспортними. Через територію Одеської області проходить п'ять міжнародних транспортних коридорів: сьомий і дев'ятий Критські, які були визначені Другою Пан-європейською (Критською) конференцію міністрів транспорту, транспортний коридор TRACECA – «Європа – Кавказ – Азія», коридори «Балтійське море – Чорне море», а також Чорноморське транспортне кільце – транспортний коридор навколо Чорного моря Організації чорноморського економічного співробітництва, що є потужним сегментом зони відповідальності Одеської митниці ДФС України. Враховуючи географічне розташування Одещини, своєрідність державного кордону з Республікою Молдова та Придністровською Молдавською Республікою, а також кількість вантажних автотранспортних засобів (різних вагових характеристик), що перетинають цей відрізок державного кордону та прямують по Україні її автомобільними дорогами, постає цілком зрозуміле питання щодо того, чи повинні сплачувати єдиний збір у пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду) транспортні засоби вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортного засобу «вантажний», які зареєстровані в Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб (перевізників-нерезидентів).

Так, залежно від типів і призначення транспортні засоби поділяються на пасажирські, вантажопасажирські, вантажні та транспортні засоби спеціального призначення [3]. Вантажні автомобілі – це автомобілі, які за своєю конструкцією й обладнанням призначені для перевезення вантажів: звичайні вантажні автомобілі й автофургони; автомобілі для доставляння товарів та автофургони всіх видів; вантажні автомобілі з автоматичними розвантажувальними пристроями (з перекидним кузовом і т. д.); автомобілі-цистерни; авторефрижератори або автомобілі з ізотермічними кузовами; багатоярусні вантажні автомобілі для перевезення кислоти в суліях, балонів із бутаном тощо; важкі вантажні автомобілі з низько розташованими рамами й навантажувальними похилими трапами для перевезення танків, підіймачів або екскаваторів, електричних трансформаторів тощо; вантажні автомобілі, спеціально призначені для перевезення свіжого бетону (крім бетономішалок); машини для вивезення сміття тощо [4]. Необхідно враховувати, що до вантажних автомобілів (за вагових характеристик до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн) також можна віднести деякі автомобілі з кузовом типу «пікап» із здвоєною кабіною або з кузовом типу «фургон» (багатоцільові

транспортні засоби, які за своєю конструкцією й обладнанням призначені для перевезення як вантажів, так і пасажирів).

Транспортні засоби типу «фургон» і деякі автомобілі з кузовом типу «пікап» мають певні ознаки, які свідчать про те, що ці транспортні засоби сконструйовано для перевезення вантажів, а не для перевезення пасажирів. Такі ознаки наявні, якщо моторний транспортний засіб має повну масу не більше 5 тонн і має єдиний замкнутий внутрішній простір, який включає одну зону для водія й пасажирів, а другу – для перевезення вантажів. Тобто транспортні засоби вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортного засобу «вантажний», які зареєстровано в Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб (перевізників-нерезедентів), цілком підпадають під тип автотранспортних засобів «фургон» («автофургон»), а деякі автомобілі з кузовом – під тип автотранспортних засобів «пікап». А отже, перевізники-нерезиденти, на яких у Республіці Молдова зареєстровано ці типи автотранспортних засобів (за вагових характеристик до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн), повинні сплачувати єдиний збір у пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду).

Тепер про самий єдиний збір у пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України. Згідно з п.22.1 ст.22 Постанови Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» від 10.10.2001 р. № 1306 маса вантажу, що перевозиться, і розподіл навантаження на осі не повинні перевищувати величин, визначених технічною характеристикою цього транспортного засобу [5]. Згідно з п.21 Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування» від 27.06.2007 р. № 879 (далі – Постанова № 879) у разі виявлення факту перевищення хоча б одного вагового та/або габаритного нормативного параметра більш як на 2% подальший рух транспортного засобу забороняється до внесення плати за його проїзд автомобільними дорогами загального користування [6].

Згідно з п.3 Постанови № 879 габаритно-ваговий контроль транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування здійснюється Укртрансінспекцією (сьогодні це Державна служба України з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України), її територіальними органами й відповідними підрозділами МВС України, що забезпечують безпеку дорожнього руху. Мова йде про здійснення такого контролю на автомобільних дорогах України. Згідно з п.27 Постанови № 879 плата за проїзд автомобільними дорогами загального користування справляється з транспортних засобів вітчизняних та іноземних власників, у тому числі з тих, що визначені ст.5 Закону України «Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» від 04.11.19999 р. № 1212-XIV (далі – Закон № 1212), у разі виявлення факту перевищення їх фактичних параметрів над параметрами, які враховувалися під час встановлення розміру єдиного збору в пунктах пропуску через державний кордон, де відсутні вагові комплекси, та з транспортних засобів, які виїжджають за межі України і на які в установленому порядку не отримано дозвіл на рух або не внесено плату за проїзд [6].

При цьому ст.5 Закону № 1212 встановлено, що ставки єдиного збору за здійснення в пунктах пропуску через державний кордон України контролю вантажів і транспортних засобів, плата за проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України й додаткова плата за кожен кілометр проїзду автомобільних транспортних засобів із перевищенням встановлених розмірів, загальної маси, осьових навантажень і (або) габаритних параметрів встановлюється в розмірах відповідно до вказаних розрахунків. Також у ст.4 Закону № 1212 зазначено, що координація діяльності державних контролюючих органів зі справляння єдиного збору безпосередньо в пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється відповідними органами доходів і зборів [7].

У п.4 спільного наказу Міністерства інфраструктури України та Міністерства доходів і зборів України від 14.08.2013 р. № 606/351 (далі – Наказ № 606/351) передбачено, що габаритно-ваговий контроль транспортних засобів, що перетинають державний кордон України через пункти пропуску, здійснюється відповідними територіальними органами Міністерства доходів і зборів України згідно з вимогами законодавства [8]. Згідно з п.5 Наказу № 606/351 інформація щодо перевищення встановлених законодавством розмірів, загальної маси, осьових навантажень та (або) габаритних параметрів транспортних засобів у розрізі автомобільних перевізників, транспортних засобів і виду вантажу надається за запитами Державної інспекції України з безпеки на наземному транспорті відповідними територіальними органами Міністерства доходів і зборів України, адміністраціями морських портів, а також із застосуванням інформаційної системи портового співтовариства,

передбаченої Типовою технологічною схемою пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних і повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 451 [7].

У п.6 Наказу № 606/351 наголошено, що зазначена в п.5 інформація використовується під час здійснення посадовими органами Державної інспекції України з безпеки на наземному транспорті державного контролю в порядку, визначеному постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю на автомобільному транспорті» від 08.11.2006 р. № 1567, «Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування» від 27.06.2007 р. № 879 та «Про деякі питання автомобільних перевезень пасажирів та вантажів» від 20.05.2013 р. № 422 [8].

Статтею 5 Закону № 1212 визначено ставку єдиного збору за проїзд транспортних засобів автомобільними дорогами України з вантажних автомобілів до 20 тонн включно на рівні 0,02 євро [6]. При цьому ч.1 п.4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку справляння єдиного збору у пунктах пропуску через державний кордон» від 24.10.2002 р. № 1569 (далі – Постанова № 1569) визначено, що єдиний збір не справляється в разі перетинання державного кордону легковими автомобілями [9]. Водночас ст.8 Закону № 1212 визначено, що з перевізників-резидентів, які сплатили збір за першу реєстрацію транспортного засобу згідно з Податковим кодексом України, плата за проїзд автомобільними дорогами України справляється лише в разі перевищення встановлених розмірів загальної маси, осьових навантажень та (або) габаритних параметрів. У ст.7 Закону № 1212 зазначено, що з перевізників-нерезидентів, діяльність яких здійснюється на підставі міжнародних договорів України, єдиний збір справляється відповідно до цих договорів [6].

У зазначених законодавчих актах визначено вид транспортного засобу (автобуси, вантажні автомобілі з/або без причепів та тягачі з/або без напівпричепів, великоваговий автотранспортний засіб, великогабаритний автотранспортний засіб), на які розповсюджується справляння єдиного збору в пунктах пропуску через державний кордон України. Крім того, визначено статус осіб як «перевізники-резиденти» та «перевізники-нерезиденти».

Згідно з п.8 Постанови № 1569 вантаж і транспортний засіб може переміщувати через митний кордон України перевізник або уповноважена ним особа (суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності), а також фізична особа (власник чи уповноважена ним особа), які не є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності [9]. Митним кодексом України (далі – МК України) встановлено, що вантажне відправлення – це товари, що надходять в Україну на адресу осіб або відправляються ними за межі України, або переміщуються транзитом через митну територію України, крім товарів, що належать громадянам і переміщуються ними в ручній поклажі, супроводжуваному й несупроводжуваному багажі [10, п.3 ст.4]; перевізник – особа, яка здійснює перевезення товарів через митний кордон України та/або між органами доходів і зборів на території України або є відповідальною за такі перевезення [10, п.37 ст.4]. Також у МК України зазначено, що поняття «особа» включає юридичних і фізичних осіб [10, п.35 ст.4].

Окремо звернемо увагу на той факт, що до положень ст.7 Закону № 1212 та п.8 Постанови № 1569 із моменту набрання ними чинності зміни не вносилися, на відміну від положень Митного кодексу України. Так, у Митному кодексі України від 11.07.2002 р. № 92-IV (втратив чинність 01.06.2012 р.) було по-іншому визначено основні терміни й поняття: перевізник – особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, яка в установленому законом порядку, з використанням належних їй або найманих нею транспортних засобів переміщує товари через митний кордон України або здійснює перевезення товарів, що перебувають під митним контролем, між митними органами на території України [11, п.22 ст.1]; переміщення товарів через митний кордон України у вантажних відправленнях – переміщення товарів через митний кордон України під час здійснення експортно-імпортних операцій, а також інших операцій, пов'язаних із ввезенням товарів на митну територію України, вивезенням товарів за межі митної території України або переміщенням їх митною територією України транзитом. Під час переміщення товарів через митний кордон України у вантажних відправленнях оформляється вантажна митна декларація [11, п.23 ст.1].

Статтею 2 Закону України від 29.06.2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України» визначено, що міжнародний договір України з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права укладається в письмовій формі, незалежно від того, міститься договір в одному

чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [12].

Статтею 14 Угоди передбачено, що перевезення пасажирів автобусами й вантажів автомобільним транспортом, які здійснюються на основі цієї Угоди, а також транспортні засоби, що їх здійснюють, взаємно звільнюються від податків і зборів на території другої договірної сторони [1]. У додатку 1 до Листа ДМСУ від 09.01.2013 р. вказано, що транспортним засобам із реєстрацією в Республіці Молдова, які виконують перевезення вантажів по території України в розрізі країн, плата за проїзд автомобільними дорогами України не нараховується [2].

У ст.19 Угоди зазначено, що перевезення, передбачені Угодою, мають здійснюватися за шляховими документами міжнародного зразка [1]. Статтею 7 Угоди визначено, що перевезення вантажів, за якого пункт відправлення знаходиться на території однієї договірної сторони, а пункт призначення розташований на території іншої договірної сторони, а також перевезення вантажів транзитом у треті країни будуть здійснюватися на основі дозволів, які видаються компетентними органами договірних сторін [1].

У додатку 3 до Листа ДМСУ від 09.01.2013 р. визначено, що автомобілям вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн дозвіл для Молдови на проїзд по території договірної сторони вантажного транспортного засобу не потрібен під час виконання перевезень у міжнародному автомобільному сполученні (у розрізі країн) [2].

Усвідомлюючи необхідність виконання в повному обсязі всіх вимог законодавчих актів України, ДФС України необхідно буде надати офіційне роз'яснення (оскільки згідно зі ст.3 МК України посадові особи митниць ДФС України у своїй діяльності застосовують винятково норми законів України й інших нормативно-правових актів із питань державної митної справи) на таке питання (поки не виник суспільний запит за цією інформацією): чи можуть справляти посадові особи митниць ДФС України з юридичних і фізичних осіб (перевізників-нерезидентів) єдиний збір у пункті пропуску за проїзд автомобільними дорогами України (за кожен кілометр проїзду) транспортних засобів, зареєстрованих у Республіці Молдова на фізичних або юридичних осіб, вантажопідйомністю до 3,5 тонн і загальною масою до 6 тонн, у свідоцтві про реєстрацію яких зазначено вид транспортних засобів «вантажний»?

Варто зазначити, що нещодавно українським парламентом було прийнято Закон України «Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до статті XII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року». Статтею 1 цього законодавчого акта було тимчасово запроваджено новий вид бюджетного надходження (платежу), що контролюється фіскальними органами (в особі митниць ДФС України), а саме додатковий імпортний збір, який перераховується на рахунки головних управлінь Державної казначейської служби України за певним кодом бюджетної класифікації й нараховується на товари, що ввозяться на територію України суб'єктами господарювання, а також на товари, що ввозяться (пересилаються) на територію України фізичними особами [13]. Звичайно, тимчасове запровадження додаткового імпортного збору за кодом виду платежу «022» та «122» – позитивне зрушення в бік виправлення ситуації, яка склалася в питаннях адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Проте, на нашу думку, насамперед необхідно більш детально розібратися з порядком справляння вже існуючих видів бюджетних надходжень, зокрема єдиного збору, який справляється в пунктах пропуску через державний кордон України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про міжнародне автомобільне сполучення : Закон України від 22.02.2000 р. № 1486-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 9. – Ст. 335.
2. Про надання роз'яснень щодо документального контролю за дотриманням автомобільними перевізниками законодавства України при міжнародних перевезеннях : лист Державної митної служби України від 09.01.2013 р. № 12/2-12.1/123-ЕП // Митний брокер. – 2013. – № 1. – с. 45-63.
3. Щодо класифікації згідно з УКТЗЕД моторних транспортних засобів : лист Державної митної служби України від 12.06.2007 р. № 11/1-29/5820-ЕП // Митний брокер. – 2007. – № 6. – С. 24-29.

4. Про затвердження Пояснень до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності : Наказ Міністерства доходів і зборів України від 14.01.2014 р. № 15 // Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/62995.html

5. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 41. – Ст. 1852.

6. Про заходи щодо збереження автомобільних доріг загального користування : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2007 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст. 1978.

7. Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України : Закон України від 04.11.1999 р. № 1212-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 48.

8. Про затвердження Порядку організації процедури габаритно-вагового контролю транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у пунктах пропуску морського та річкового сполучення в частині обміну інформацією : Наказ Міністерства інфраструктури України / Міністерства доходів і зборів України від 14.08.2013 р. № 606/351 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 72. – Ст. 2654.

9. Про затвердження Порядку справляння єдиного збору у пунктах пропуску через державний кордон : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2002 р. № 1569 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 44. – Ст. 2004.

10. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 86.

11. Митний кодекс України : Закон України від 11.07.2002 р. № 92- IV // Офіційний вісник України. – № 31. – Ст. 1444 (втратив чинність).

12. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV// Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – Ст. 2317.

13. Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до статті XII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року : Закон України від 28.12.2014 р. № 73-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – №3. – Ст. 184.

REFERENCES

1. "Ratification of the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Moldova on International Automobile Communication" : Law of Ukraine of 22.02.2000 № 1486-III, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2000, no. 9, art. 335.

2. "On clarification of the documentary control over compliance of the activity of road hauliers with legislation of Ukraine in international transportation" : Letter of the State Customs Service of Ukraine of 09.01.2013 № 12/2-12.1/123-ЕП, *Mitnyi broker*, 2013, no. 1, pp. 45-63.

3. "On the classification of motor vehicles according to the Ukrainian Classification of Commodities of Foreign Economic Activity" : Letter of the State Customs Service of Ukraine of 12.06.2007 № 11/1-29/5820-ЕП, *Mitnyi broker*, 2007, no. 6, pp. 24-29.

4. "On approval of Explanations to the Ukrainian Classification of Commodities of Foreign Economic Activity" : Order of the Ministry of Revenues and Duties of Ukraine 14.01.2014 p. № 15, State Fiscal Service of Ukraine, available at : http ://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitne-zakonodavstvo/nakazi/62995.html

5. "On Traffic Regulations" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.10.2001 № 1306, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2001, no. 41, art. 1852.

6. "On Public Roads Preservation Measures" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 27.07.2007 № 879, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2007, no. 48, art. 1978.

7. "On the Unified Fee Collected at Entry Points of Ukrainian State Border" : Law of Ukraine of 04.11.1999 № 1212-XIV, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 1999, no. 48.

8. “On approval of the Procedure of dimensional and weight control of vehicles and other self-propelled machinery at entry points of sea and river connections in terms of the exchange of information” : Decree of the Ministry of Infrastructure of Ukraine / Ministry of Revenues and duties of Ukraine of 14.08.2013 № 606/351, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2013, № 72, art. 2654.

9. “On approval of the Procedure of collection of the unified fee at entry points of Ukrainian state border” : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24.10.2002 № 1569, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2002, no. 44, art. 2004.

10. “The Customs Code of Ukraine” : Law of Ukraine of 13.03.2012 № 4495-VI, *Uryadovyi kur’er*, 2012, no. 86.

11. “The Customs Code of Ukraine” : Law of Ukraine of 11.07.2002 № 92-IV, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, no. 31, art. 1444 (втратив чинність).

12. “On International Agreements of Ukraine” : Law of Ukraine of 29.06.2004 № 1906-IV, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2004, no. 35, art. 2317.

13. “On Measures to Stabilize the Balance of Payments of Ukraine in Accordance with Article XII of the General Agreement on Tariffs and Trade of 1994” : Law of Ukraine of 28.12.2014 № 73-VIII, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2015, no.3, art. 184.

УДК 347.73: 336.14: 657.6 (477+4)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЕДЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦЬОГО ПИТАННЯ

Єфіменко Л.Л., аспірант

Національний університет ДПС України, вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Україна
lyudaefimenko@mail.ru

Досліджено сучасний стан та основні тенденції розвитку бюджетної звітності в Україні, а також встановлено основні негативні фактори, що впливають на ефективність її функціонування. У результаті здійснених досліджень запропоновано нову методику щодо покращення застарілих процесів ведення бюджетної звітності. Проаналізовано ведення бюджетної звітності в зарубіжних країнах та можливість використання міжнародного досвіду для України.

Ключові слова: бюджетна звітність, міжнародні стандарти бюджетної звітності.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЕДЕНИЯ БЮДЖЕТНОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УКРАИНЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПО УРЕГУЛИРОВАНИЮ ДАННОГО ВОПРОСА

Ефименко Л.Л.

Национальный университет ГНС Украины, ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Украина
lyudaefimenko@mail.ru

Исследовано современное состояние и развитие бюджетной отчетности в Украине, а также установлены основные негативные факторы, влияющие на эффективность ее функционирования. В результате осуществленных исследований предложена новая методика по улучшению устаревших процессов ведения бюджетной отчетности. Проанализированы ведение бюджетной отчетности в зарубежных странах и возможность использования международного опыта для Украины.

Ключевые слова: бюджетная отчетность, международные стандарты бюджетной отчетности.

OF THEORETICAL FOUNDATIONS OF BUDGET REPORT IN UKRAINE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE SETTLEMENT OF THIS ISSUE

Efimenko L.L.

National university of STS of Ukraine, str. Karl Marx, 31, Irpin, Ukraine
lyudaefimenko@mail.ru

The current state and the main trends in budget reporting in Ukraine, and provided the main factors that influence the effectiveness of its operation. As a result of conducted researches proposed a new method for improving outdated

processes driving fiscal accountability. Conducting analyzes of budget reporting in foreign countries and the use of international experience for Ukraine.

On the basis of studies have found that despite ongoing research and development budget in respect of the reporting in Ukraine, it is still a lot of problems in this area should be improved. Especially important to the development and improvement of the existing budget legislation due to the fact that his current condition is rather low, and its provisions should be brought in line with international standards. Nowadays needs improving existing budget legislation and in treasury, budgets, as is some changes have been recorded. Despite the use of the cash method of accounting in our country, providing comprehensive information on all financial and non-financial assets are imperfect. Therefore, the study and improvement of budget reporting in Ukraine now has a very important and requires immediate settlement in accordance with international standards.

Studying international experience to resolve budget issues, it was found that the main emphasis in the international practice of budget reporting on research carried out is the effective functioning of the budget. Also, the importance given to balancing revenues and expenditures. In most developed countries implemented the so-called "pre-budget report", which is essential to the preparation and approval of a balanced budget. It was established that the use of this technique is quite positive.

Therefore, the study and improvement of budget reporting in Ukraine now has a very important and requires immediate settlement rules of the budget law in line with international standards.

Key words: budget reporting, international standards of budget accountability.

У зв'язку з тим, що бюджетна звітність є певною сукупністю показників, особливістю яких є надання інформації щодо сучасного стану державного бюджету, дослідження нинішнього стану функціонування цієї системи є вкрай важливим питанням. Сьогодні існує чимало проблем щодо ведення бюджетної звітності, зокрема, встановлення правильної оцінки сучасного стану виконання бюджету як із якісної, так і з кількісної сторони. Важливим питанням залишається дослідження й удосконалення чинного законодавства в бюджетній сфері, оскільки на сьогодні його ефективність перебуває на досить низькому рівні. Таким чином, ця проблема потребує подальшого дослідження й удосконалення. Звісно, вагоме значення для її вирішення має запозичення міжнародного досвіду.

Дослідженням питання розвитку бюджетної звітності в Україні та висвітленням проблем організації виконання бюджетів займалися такі вчені, як Л.М. Кіндрацька, Л.К. Воронова, А.А. Нечай, Н.І. Хімічева, О.О. Чечуліна та ін. Однак, незважаючи на дослідження й розробку як теоретичних, так і практичних положень, багато проблем щодо цього питання залишаються невирішеними та потребують подальших досліджень.

Метою статті є виявлення актуальних проблем у процесі ведення бюджетної звітності України та розробка рекомендацій щодо вдосконалення неефективних методів її функціонування, а також дослідження зарубіжного досвіду щодо врегулювання цього питання та вироблення можливих напрямів удосконалення чинної системи бюджетної звітності України на основі міжнародного досвіду.

Для ефективного функціонування всієї бюджетної політики країни, а також здійснення правильного аналізу щодо процесу виконання бюджету важливе значення має саме бюджетна звітність. Особливість правильного функціонування бюджетної звітності полягає в тому, що вона відіграє ключову роль у соціальному й економічному розвитку суспільства, оскільки має реалізовуватися відповідно до таких основних вимог:

1) забезпечувати об'єктивну, повну та якісну інформацію щодо чинного стану виконання бюджету;

2) уся інформація має бути обґрунтованою, а її підтвердження повинне фіксуватися у відповідних облікових даних;

3) показники звітної інформації повинні бути належно оформленими та здійснюватися за різними періодами [1, с. 198].

Розглядаючи саме розуміння терміна «бюджетна звітність», найбільш повне трактування цього поняття, на наше переконання, здійснює А.А. Шустіков: «Звітність головних розпорядників коштів і розпорядників коштів II та III ступенів і відповідних фінансових органів із нагляду за витрачанням коштів, які були одержані з бюджету, а також коштів, які надійшли до бюджету». До розпорядників коштів належать керівники міністерств, відомств, підприємств, організацій, які отримують кошти з бюджету та несуть відповідальність за їх цільове використання. До головних розпорядників учений відносить центральний апарат Міністерства фінансів України, до розпорядників коштів II ступеня – фінансові управління в областях, містах Києві та Севастополі, а також Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим, до розпорядників коштів III ступеня – міські й районні фінансові відділи. Тобто під бюджетною звітністю слід розуміти елемент методу бюджетного обліку та заключний етап бухгалтерського узагальнення інформації [2, с. 44].

Досліджуючи сучасний стан ведення бюджетної звітності в Україні, можна сказати, що нині існують як позитивні, так і негативні чинники її функціонування. Загалом проблеми у сфері бюджетної звітності нині є досить актуальними, потребують негайного дослідження й удосконалення. Важливість дослідження цього питання полягає в тому, що статистична інформація щодо процесу виконання бюджету здійснює характеристику всієї економіки держави, тому під час здійснення аналізу її застосовують органи як законодавчої, так і виконавчої влади. Також було встановлено, що на сьогодні основними правовими підставами щодо процесу складення бюджетної звітності є регулювання цього питання певними інструкціями, положеннями й листами (зокрема, Державної казначейської служби України), які діють протягом певного періоду, тобто є тимчасовими. Усе це негативно впливає на процес виконання бюджету, оскільки спостерігаються порушення процедури здійснення бюджетного процесу та відбуваються зміни в строках його виконання.

На сьогодні важливим питанням залишається врегулювання нормами Бюджетного кодексу України питання щодо казначейського обслуговування бюджетів. Зокрема, зараз такі нововведення не зафіксовані. Це, звичайно, ускладнює весь процес ведення виконання бюджету, зокрема, відбувається порушення стадії бюджетної звітності.

Чинна система бюджетної звітності у зв'язку із застосуванням у нашій країні касового методу обліку може надавати повну інформацію лише про ведення касових операцій із бюджетними й позабюджетними коштами. Проте в цьому разі спостерігається відсутність повної інформації про всі фінансові та нефінансові активи, у тому числі зобов'язання щодо державного сектора. Таким чином, усе це негативно позначається на бюджетній звітності щодо формування зведеного балансу державних активів і зобов'язань.

Що стосується позитивних змін, то зафіксовано певні зміни в Бюджетному кодексі України [3], які стосуються строків надання бюджетної звітності. Так, встановлено, що місячна звітність виконання державного бюджету подається 15 числа місяця, що наступає після звітного, і повинна здійснюватися без запізнення. Під час аналізу процесу звітування у сфері бюджетної заборгованості було зафіксовано, що вона здійснюється 15 числа другого місяця. Тобто спостерігається дотримання всіх строків учасниками бюджетного процесу, оскільки за їх несвоєчасність або неналежне виконання встановлюється відповідальність, і ці діяння вважаються бюджетними правопорушеннями.

Для покращення сучасного стану розвитку бюджетної звітності необхідно здійснити певні нововведення в цій сфері, а саме:

- створити національні стандарти бюджетної звітності, які відповідали б вимогам міжнародних стандартів регулювання цього питання;
- чинні методи ведення бюджетної звітності потрібно реалізовувати згідно із сучасними інформаційними технологіями;
- посилити контроль органів Державного казначейства України щодо правил ведення та складання бюджетної звітності.

Одним з основних нагальних питань для України є узгодження чинної системи бюджетної звітності та взагалі всього бюджетного процесу країни з міжнародними стандартами. Саме завдяки здійсненню таких змін можна покращити якість і достовірність чинної системи бюджетного обліку в нашій державі, встановити належні умови для контролю за динамікою бюджетної заборгованості, проаналізувати якість ведення бюджетних послуг тощо. Таким чином, важливість дослідження й переходу на міжнародний рівень ведення процесу виконання бюджету нині є доволі складним і важливим питанням для України.

Здійснюючи аналіз зарубіжного досвіду щодо регулювання бюджетних питань, ми встановили, що в врозвинених країнах законодавство з бюджетних питань дещо відрізняється від нашого, зокрема, у самому розумінні терміна «бюджет». Так, Е. Геккель, П. Леруа-Больє, К. Есберг розглядають бюджет як здійснення операції в рахунковому порядку – розпис державних доходів і витрат. Л. Штейн і Р. Штурм розкривають зміст категорії «бюджет» як закон, що надає можливість уряду проводити збір доходів та їх витрачання. У цьому разі законодавство щодо бюджетних питань у більшості зарубіжних країн важливого значення надає саме збалансуванню дохідної й видаткової частин. Так, доволі часто у зв'язку з непередбачуваними обставинами можуть виникнути численні додаткові кредити, проте все це може проявитися після затвердження збалансованого бюджету. Звичайно, це може мати негативні наслідки та призвести до появи й зростання в майбутньому бюджетного дефіциту. Вирішити таку проблему (наприклад, у французькому законодавстві) намагаються шляхом прийняття виправленого бюджету, який за необхідності може змінити кошториси й дозволи, що знаходяться в щорічному фінансовому законі [4].

Дослідивши досвід таких країн, як Нідерланди, Данія, Німеччина та Швеція, ми встановили, що процедура щодо підготовки державного бюджету в них, як і в Україні, здійснюється міністерством фінансів відповідної країни. Що стосується Франції, то в ній владними повноваженнями щодо підготовки процесу виконання бюджету, а також обліку та звітності наділяється Міністерство з економіки, фінансів та промисловості Франції, яке не лише здійснює процедуру складення проекту бюджету, а й наділяється повноваженнями щодо ведення передбюджетного звіту. Зміст цього документа полягає в оцінці стану економіки й бюджету та встановлює загальні орієнтири в економічній бюджетній політиці [5].

В Україні важливим елементом на стадії виконання бюджету та складення бюджетної звітності на основі цього має процес касового виконання бюджету, в основу якого покладено процес організації щодо збору коштів бюджету на території країни, збереження й видачі зазначених коштів, а також ведення обліку та звітності. У практичному веденні казначейської системи звітності зараз зафіксовано чимало проблемних питань щодо процедури ведення документообігу, застосування різного програмного забезпечення, наявності двох планів рахунків. Тому все це потребує негайного реформування та узгодження процесу казначейської системи звітності з міжнародними стандартами. Так, досліджуючи досвід зарубіжних країн щодо процесу ведення казначейської звітності, можемо стверджувати, що вона характеризується ефективністю щодо казначейського управління у сфері державних коштів та спрямовується на забезпечення доцільного використання коштів бюджету. Створення ефективної та такої, що правильно функціонуватиме, системи Державного казначейства України щодо виконання державного бюджету, покращення процедури відповідальності й проведення належного контролю у сфері бюджетної звітності надасть можливість Кабінету Міністрів України здійснити вдосконалення щодо ефективності та продуктивності управлінської діяльності, а також реалізувати завдання, передбачені макроекономічними показниками політики держави. Лише завдяки спільним зусиллям Міністерства фінансів України й Державного казначейства України можна вдосконалити процес виконання державного бюджету та подолати наявні проблеми, які з'явилися в чинній системі управління бюджетними ресурсами.

Так, дослідивши досвід Великобританії, можемо сказати, що казначейство цієї країни наділяється широкими повноваженнями. Особливо важливим обов'язком і найголовнішою метою Державного казначейства Великобританії є ефективне функціонування державного бюджету країни та правильне ведення й складання бюджетної звітності на основі цього. Основною метою зазначеного державного органу є складення економічного прогнозу впродовж усього року. Що стосується звітування, то його проводять навесні, улітку та восени у вигляді трьох повних прогнозних звітів. Також велике значення мають функціональні повноваження, які покладаються на Державне казначейство Великобританії. Вони є досить широкими та включають у себе такі правила: розробку, складення й виконання державного бюджету; розробку й реалізацію фіскальної політики держави; управління податковою системою; контроль за керівництвом діяльності Департаменту внутрішніх податків Великобританії та Департаменту мита й акцизів Великобританії; розробку податкового законодавства, спрощення та комп'ютеризацію податкового законодавства; фінансово-економічне прогнозування; планування й контроль за громадськими витратами, підтримку балансу бюджету, вчасну й ефективну координацію бюджету, складення проекту фінансового та бюджетного звіту, подання його на розгляд парламенту тощо [6, с. 359].

Отже, здійснивши аналіз чинної системи ведення бюджетної звітності в Україні щодо процесу виконання бюджету та провівши дослідження міжнародного досвіду щодо врегулювання цього питання, можемо стверджувати, що сучасний стан законодавчого врегулювання аналізованої проблеми є не досить задовільним для України. Нині налічується чимало неврегульованих питань, які порушують і дещо ускладнюють сам процес правильного ведення бюджетної звітності в Україні, що в подальшому може негативно вплинути на всю бюджетну політику держави. У цьому разі актуальним для нашої держави є вирішення наявних проблем у бюджетній сфері та вдосконалення чинного законодавства. У результаті дослідження досвіду зарубіжних країн щодо ведення бюджетного процесу можна зауважити, що він характеризується певними особливостями, обумовленими державним устроєм, формою правління, традиціями. Однак, незважаючи на всі ці відмінності, у більшості країн стадії ведення бюджетного процесу щодо складення проекту бюджету, його розгляду й затвердження, виконання та затвердження звіту про виконання бюджету співпадають. Таким чином, для вдосконалення бюджетного процесу України, у тому числі й ведення бюджетної звітності, вагоме значення має міжнародний досвід урегулювання цих питань. Тому на сучасному етапі доцільно вивчати міжнародну практику та узгоджувати чинні національні законодавчі акти з міжнародними стандартами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артус М.М. Бюджетна система України : навч. посіб. / М.М. Артус, Н.М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.

2. Шустіков А.А. Фінансова статистика : навч. посібник / А.А. Шустіков. – К. : КНЕУ, 2002. – 290 с.

3. Бюджетний Кодекс України від 01.02.2015 р. №2456-17 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

4. Горбунова О.Н. Фінансове право / О.Н. Горбунова. – М. : МАУП, 1996. – 400 с.

5. Карлін М.І. Фінанси країн Європейського Союзу / М.І. Карлін. – К. : Знання, 2011. – 639 с.

6. Юрій С.І. Казначейська система : підручник / С.І. Юрій, В.І. Стоян, М.Й. Мац. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 394 с.

REFERENCES

1. Artus, M.M. and Khyzha, N.M. (2005), *Byudzhetna sistema Ukrayini : navch. posib.* [Budgetary system of Ukraine : teaching aid], Vid-vo European university, Kyiv, Ukraine.

2. Shustikov, A.A. (2002), *Finansova statistika : navch. posibnik* [Financial statistics : teaching aid], KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. "Budget Code of Ukraine of 01.02.2015 №2456-17 (with amendments and supplements)", available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

4. Horbunova, O.N. (1996), *Finansove pravo* [Finance law], MAUP, Moscow, Russia.

5. Karlin, M.I. (2011), *Finansi krayin Evropeyskoho Soyuzu* [Finance of European Union countries], Znannya, Kyiv, Ukraine.

6. Yuriy, S.I., Stoyan, V.I. and Mats, M.Y. (2002), *Kaznacheyska sistema : pidruchnik* [Treasury system : textbook], Kart-blansh, Ternopil, Ukraine.

УДК 347.998.85: 351.74

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Ільницький В.О., аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
Vladimir-ilnitskey92@rambler.ru

Життя кожної держави сьогодні неможливо уявити без ефективного забезпечення прав і свобод людини й громадянина, які є найважливішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав. Саме функціонування всіх гілок влади для забезпечення прав і свобод людини, створення умов для їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави та суспільства в цілому. Актуальності набуває забезпечення безпеки, гарантування безпеки й добробуту громадян, забезпечення їх прав і свобод. Дуже доречно буде для життя України визначити поняття правоохоронних органів та поняття адміністративно-процесуальної діяльності.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, адміністративно-процесуальна діяльність.

ПОНЯТИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Ильницкий В.А.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
Vladimir-ilnitskey92@rambler.ru

Жизнь каждого государства сегодня невозможно представить без эффективного обеспечения прав и свобод человека и гражданина, которые являются важнейшей задачей внутренней и внешней политики всех государств. Само функционирование всех ветвей власти для обеспечения прав и свобод человека, создание условий для их практической реализации является тем критерием, по которому оценивается уровень демократического развития любого государства и общества в целом. Актуальность приобретает обеспечение безопасности, гарантирование безопасности и благосостояния граждан, обеспечение их прав и свобод. Очень

уместно будет для жизни Украины определить понятие правоохранительных органов и понятие административно-процессуальной деятельности.
Ключевые слова: правоохранительные органы, административно-процессуальная деятельность.

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Ilnytskyy V.O.

Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkin, 77, Kharkiv, Ukraine
Vladimir-ilnitskey92@rambler.ru

The life of every state today can not be imagined without effective the rights and freedoms of man and citizen, which is the most important task of the domestic and foreign policies of states. It functioning of all branches of government to ensure human rights and freedoms, and opportunities for their implementation is the criterion for assessing the level of democratic development of any country and society. A significant and urgency is the aim of ensuring safety, security and well-being of citizens, their rights and freedoms. Society's needs and interests of the state to protect public order and to combat crime, the rights and freedoms intersect as ensuring law and order is one of the main functions of the state and is the key to social stability. At a time when both the state and society are interested in ensuring effective public safety, protection of rights and freedoms in the internal ordering of public relations in law enforcement. It should be emphasized that an important guarantee of legality and the rule of law is state law enforcement, which among other things made the police. The Police – one of the law enforcement agencies, whose activities are quite versatile and designed to protect the rights and freedoms of citizens, public interest, the fight against crime, public order and public safety. This activity is carried out on behalf of the state.
Key words: law enforcement, administrative and procedural activities.

Життя кожної держави сьогодні неможливо уявити без ефективного забезпечення прав і свобод людини й громадянина, які є найважливішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав. Саме функціонування всіх гілок влади для забезпечення прав і свобод людини, створення умов для їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави та суспільства в цілому. Актуальності набуває забезпечення безпеки, гарантування безпеки й добробуту громадян, забезпечення їх прав і свобод. Потреби суспільства та інтереси держави щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод громадян перетинаються, оскільки забезпечення законності й правопорядку становить одну з головних цілей держави та є запорукою стабільності суспільства. Держава й суспільство зацікавлені в ефективному гарантуванні безпеки громадян, належному забезпеченні їх прав і свобод, упорядкованості внутрішніх державних відносин у правоохоронній сфері. Слід підкреслити, що важливою гарантією правопорядку й законності є правоохоронна діяльність держави, яка здійснюється також через систему органів внутрішніх справ. Правоохоронні органи – це органи держави, діяльність яких є досить різнобічною та спрямовується на захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства, боротьбу зі злочинністю, охорону громадського порядку й забезпечення громадської безпеки. Ця діяльність здійснюється від імені держави. Держава, як і суспільство, є зацікавленою в громадському спокої, впорядкованості внутрішніх державних відносин, забезпеченні особистої безпеки громадян, захисті їх прав, свобод і законних інтересів. У механізмі забезпечення особистої безпеки громадян важлива роль належить державі та її органам. І саме в цьому важливу роль відіграють правоохоронні органи. Боротьба зі злочинністю розглядається як актуальне загальнодержавне завдання великої політичної ваги, найважливіша складова частина багатопланової діяльності органів державної влади, насамперед органів внутрішніх справ.

Правова демократична держава має пріоритетні завдання щодо постійної турботи про зміцнення правопорядку й законності, захисту суспільства та кожної особи від злочинних посягань, організації й координації боротьби зі злочинністю на загальнодержавному рівні та в окремих регіонах.

Нормативні документи, які регламентують діяльність і структуру органів внутрішніх справ, виконують важливу організаційну роль, оскільки враховують результати попередньої аналітичної роботи з метою поліпшення діяльності кожного суб'єкта та об'єкта управління, визначають завдання й цілі управлінської діяльності, встановлюють компетенцію кожної структури та її відповідність змісту управлінського процесу [1, с. 56]. Сьогодення ознаменувалося для України низкою кардинальних змін у зовнішній і внутрішній політиці держави, під час яких пріоритетного значення набуло прагнення України отримати статус повноправного члена Європейського Союзу. Європейський вибір України обумовлюється необхідністю загальноєвропейської інтеграції як важливого чинника державної незалежності, безпеки, політичної стабільності, економічного розвитку країни та соціальної злагоди в суспільстві.

Правоохоронні органи є одним з елементів системи правоохоронних органів України. Їхня діяльність

спрямовується на забезпечення громадського порядку на всій території держави. Однак єдиного підходу до визначення поняття органів внутрішніх справ України немає, оскільки в чинному законодавстві не міститься термін «правоохоронні органи», а в науковій літературі він не висвітлюється досить широко та не має конкретної думки.

Пропонуємо розглянути декілька позицій щодо цього питання.

Наприклад, С.В. Бєлан пропонує таке визначення: «Органи внутрішніх справ – це правозахисні органи державної виконавчої влади, які беруть участь у здійсненні внутрішніх і зовнішніх функцій держави, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку, захист від протиправних посягань на життя, здоров'я, права й свободи громадян, захист власності, природного середовища, інтересів суспільства та держави» [2, с. 45].

В.В. Молдован розкриває це поняття як органи системи виконавчої влади, які безпосередньо підпорядковуються міністерству внутрішніх справ та здійснюють функцію зміцнення законності й правопорядку, боротьби зі злочинністю, захисту прав і законних інтересів громадян нашої держави [3, с. 45]. З визначення органу внутрішніх справ, наданого В.В. Молдованом, доречно було б з'ясувати, що є міністерством внутрішніх справ, якому підпорядковуються органи внутрішніх справ. Міністерство внутрішніх справ як головний (провідний) орган у системі центральних органів виконавчої влади та його органи на місцях спрямовують свою діяльність на реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань; вони ведуть боротьбу зі злочинністю, охороняють громадський порядок, забезпечують громадську безпеку, безпеку дорожнього руху й пожежну безпеку, здійснюють охорону та оборону особливо важливих державних об'єктів.

У своєму дисертаційному досліджені Ю.В. Фомін наводить таке визначення поняття органів внутрішніх справ: орган публічної адміністрації, на який покладається обов'язок щодо охорони громадського порядку, забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод людини й громадянина [4, с. 104].

Також можна зазначити, що на сьогодні існує проект Закону України «Про органи внутрішніх справ України», внесений у 2008 році народним депутатом України Г.Г. Москалем. Однак нестабільна політична ситуація в країні вплинула на те, що робота над зазначеним законопроектом не отримала свого логічного завершення, а отже, документ не було прийнято. Законопроект у статті 1 містить перелік визначених термінів, де є також поняття органів внутрішніх справ. Так, під органами внутрішніх справ України пропонується розуміти єдину систему органів державної влади, що підпорядковуються міністру внутрішніх справ України, на яких Конституцією й законами України покладено функції забезпечення правопорядку, громадської безпеки, цивільного захисту населення, охорони державного кордону та контролю за окремими сферами соціальної організації суспільства [5].

Отже, можна погодитися з думкою кожного автора. Однак, на наше переконання, це поняття слід розкрити більш повно, детальніше визначити коло завдань, у якому правоохоронні органи будуть тлумачитись як система органів виконавчої влади, що підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України та виконує покладені на них функції згідно з Конституцією й законами України щодо забезпечення правопорядку, громадської безпеки, цивільного захисту населення, охорони державного кордону, контролю за окремими сферами соціальної організації суспільства, боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод людини й громадянина, забезпечення безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки, здійснення охорони й оборони особливо важливих державних об'єктів.

Теоретичні питання, пов'язані з поняттям адміністративно-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ, є без перебільшення одними з найбільш дискусійних у сучасний період. Дослідження цих питань, а також тісно пов'язаних із ними проблем визначення й структури адміністративно-процесуальної діяльності викликає труднощі, пов'язані насамперед з існуванням численності різноманітних і суперечливих, а іноді навіть взаємовиключних авторських позицій.

Першою сходинкою для розуміння поняття адміністративно-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ буде такий термін, як «адміністративний процес України». Упродовж тривалого часу визначення адміністративного процесу обговорювалося в юридичній літературі, пропонувалися різні його варіанти й аргументація. Формулювання поняття адміністративного процесу залежить насамперед від загального підходу кожного автора до цієї проблеми.

Детальний аналіз юридичної літератури із цієї проблеми раніше давав можливість виділити два

основні підходи до визначення адміністративного процесу: широкий і вузький. Таким чином, адміністративний процес характеризувався в широкому й вузькому сенсах.

У широкому розумінні адміністративний процес – це встановлений законом порядок розгляду й вирішення індивідуально-конкретних справ, що виникають у сфері державного управління, судами (загальної юрисдикції чи спеціально створеними) або спеціально уповноваженими на те органами (посадовими особами). У вузькому розумінні адміністративний процес розглядають як провадження в справах про адміністративні правопорушення та застосування до правопорушників адміністративних стягнень. Іноді поняття адміністративного процесу у вузькому розумінні тлумачать (наприклад, Ю.П. Битяк) не лише як розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування адміністративних стягнень до винних, а й як розгляд справ із застосуванням заходів адміністративного примусу.

Представники концепції широкого розуміння адміністративного процесу (Д.М. Бахрах, Є.В. Додін, В.А. Лорія, О.Є. Луньов, Г.І. Петров, Ю.М. Козлов, В.Д. Сорокін та інші), як правило, ототожнюють процес і процедуру та доводять процес до меж будь-якого правозастосування. Широке розуміння адміністративного процесу характеризується тим, що в поняття адміністративного процесу включається вся діяльність органів державного управління щодо застосування матеріальних норм, переважно адміністративного права, для розгляду й розв'язання будь-яких індивідуальних адміністративних справ. За такого підходу до адміністративного процесу однаково належать вирішення адміністративних справ «позитивного» характеру, тобто тих, що не мають у своїй основі спору (видача ліцензії або дозволу, реєстрація юридичної особи), а також розв'язання індивідуальних справ, що мають спірний характер, тобто справ «негативного» плану (розгляд скарг, розгляд справ про адміністративні правопорушення). Слід зазначити, що автори, які дотримуються широкого розуміння адміністративного процесу, визнають наявність у ньому також юрисдикційних проваджень і проваджень щодо розгляду індивідуальних управлінських справ, які не мають спірного характеру, проте межі й структура адміністративного процесу визначаються ними по-різному. Так, деякі автори під час формування концепції широкого розуміння адміністративного процесу включають до нього також порядок здійснення правотворчої діяльності органами державного управління. Вони вважають, що правотворчість як правова форма управлінської діяльності значною мірою регулюється адміністративно-правовими матеріальними нормами, що встановлюють компетенцію органів управління у сфері видання актів, ієрархію правових актів управління. Проте порядок підготовки, ухвалення, публікації правових актів управління має характер юридичної процедури та повинен урегульовуватися адміністративно-процесуальними нормами. Інші ж учені не включають процес адміністративної правотворчості в адміністративний процес, аргументуючи це тим, що правотворчий процес не пов'язується з вирішенням індивідуальних адміністративних справ, має суто специфічний характер.

Під час обґрунтування вузького підходу до визначення адміністративного процесу останній трактується як порядок здійснення юрисдикційної діяльності органів державного управління. За основу при цьому береться здійснення правоохоронної функції, ідеться про вирішення не будь-яких управлінських справ, а лише індивідуальних адміністративних спорів. При цьому в однієї зі сторін або в обох сторін адміністративно-правових відносин існує думка, що її права й законні інтереси порушуються або обмежуються.

Адміністративний процес – це вид юридичного процесу, за якого адміністративно-процесуальними нормами регулюється діяльність виконавчих органів держави та їх посадових осіб, визначається порядок розгляду й вирішення конкретних адміністративних справ з урахуванням норм матеріального права.

Наступною сходинкою до з'ясування та встановлення поняття «адміністративно-процесуальна діяльність органів внутрішніх справ» є визначення ширшого поняття – «адміністративна діяльність». Для з'ясування сутності поняття адміністративної діяльності варто проаналізувати найпоширеніші в адміністративно-правовій літературі його визначення.

Л.В. Коваль під адміністративною діяльністю розуміє видання нормативних та індивідуальних актів [6, с. 116]. Однак запропоноване визначення не дозволяє з'ясувати суб'єктів, уповноважених на здійснення такого виду діяльності, вона пов'язується лише з виданням правових актів, що залишає поза її межами такі форми діяльності, як, наприклад, вчинення дій юридичного характеру чи здійснення організаційних заходів.

Л.Л. Попов адміністративну діяльність органів внутрішніх справ визначає як діяльність, пов'язану з

охороною порядку в громадських місцях, із забезпеченням безпеки руху транспорту й пішоходів, правил використання транспорту, з дотриманням паспортної системи [7, с. 5].

М.В. Ковалів визначає адміністративну діяльність органів внутрішніх справ як специфічну, виконавчо-розпорядчу, підзаконну, державно-владну діяльність з організації та здійснення охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, попередження й припинення злочинів та інших правопорушень [8, с. 8].

І.П. Голосніченко визначає адміністративну діяльність органів внутрішніх справ як урегульовану нормами адміністративного права їх виконавчо-владну діяльність, спрямовану на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, громадського порядку, громадської безпеки, а також на боротьбу з правопорушеннями.

Основним завданням України на сьогодні є європейська інтеграція. Необхідними умовами для вступу країни-претендента до Європейського Союзу є здійснення відповідних трансформаційних заходів, у тому числі в адміністративній сфері. Тому в Україні розширюється сфера та вдосконалюється процесуальна регламентація всіх видів державної діяльності, у тому числі й адміністративно-процесуальної. Органи управління діють у всіх сферах життя суспільства, видаючи безліч нормативних актів щодо широкого кола питань, які зачіпають також права й свободи конкретних громадян. У свою чергу громадяни практично щодня звертаються в різні виконавчі органи для вирішення конкретних питань, пов'язаних із реалізацією та захистом наданих їм прав, виконанням покладених на них обов'язків. Різноманітна й складна взаємодія виконавчих органів держави між собою потребує належного вирішення проблеми їх взаємодії з різними недержавними структурами. Механізм такої взаємодії потребує чіткого адміністративно-процесуального регулювання. Отже, з огляду на нові реалії особливого значення сьогодні набуває якісно нове забезпечення гуманістичних вимог щодо діяльності держави шляхом створення такої системи органів державної влади, яка буде здатною істотно сприяти економічній стабільності в країні, підвищенню якісних стандартів життя та ефективності проведення економічних, політичних і соціальних реформ, а найголовніше – реформ у правоохоронній діяльності.

Зараз питання ефективної боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення прав і свобод людини й громадянина є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової спільноти. Саме стан справ у названій сфері є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому. Важливою гарантією правопорядку та законності є правоохоронна діяльність держави, що здійснюється через систему органів внутрішніх справ. Набуває необхідності дослідження пріоритетних напрямів реформування органів внутрішніх справ України – органів публічної адміністрації, на які покладено обов'язок щодо охорони громадського порядку, забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю, забезпечення прав і свобод людини й громадянина. За відсутності закріпленого на законодавчому рівні поняття адміністративно-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ складно також визначити, якою є така діяльність на практиці, хоча це явище міцно зайняло своє місце в низці багатьох галузей вітчизняного права. Однак погляди на його сутність і правову природу далеко не завжди вирізнялися однозначністю. Час і вагомі зміни в житті нашої держави показали певні розбіжності в деяких поглядах на адміністративно-процесуальну діяльність, інші ж донині можуть слугувати теоретичною базою для подальшої оптимізації та вдосконалення нормативного регулювання в цій сфері.

У підручнику «Основи держави і права України» за редакцією В.Л. Ортинського, В.К. Грищука та М.А. Мацька міститься таке визначення: адміністративно-процесуальна діяльність – це діяльність виконавчо-розпорядчих органів із вирішення адміністративних справ на підставі норм адміністративно-процесуального права, здійснення управлінських функцій щодо реєстрації відповідних суб'єктів господарювання та надання їм дозволів, виконання різних завдань у сфері державного управління з урахуванням норм матеріального й процесуального характеру інших галузей права. Адміністративно-процесуальна діяльність за колом вирішення завдань та за обсягом повноважень не є рівнозначною адміністративному процесу, адміністративній юрисдикції. З іншого боку, адміністративно-процесуальну діяльність можна розглядати як визначену законом діяльність щодо вирішення конкретних завдань, покладених на правоохоронні органи, врегульованих нормами законодавства з дотриманням усіх правил і вимог, що виникають між сторонами адміністративних правовідносин, які не знаходяться між собою у відносинах службового підпорядкування, а також щодо застосування заходів адміністративного примусу для досягнення поставленої мети.

Аналізуючи специфіку адміністративно-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ, можна

також розуміти під нею порядок здійснення державними органами специфічної діяльності щодо застосування адміністративного примусу, розгляду скарг, протестів і заяв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О.М. Основи управління в ОВС України : теорія, досвід, шляхи удосконалення / О.М. Бандурка. – Х. : Основа, 1996. – 398 с.
2. Конспект лекцій з дисципліни "Організація роботи судових та правоохоронних органів" / уклад. : Ковалевська Т.М., Бєлан С.В. – Х. : АЦЗ України, 2005. – 96 с.
3. Молдован В.В. Правоохоронні органи. Курс лекцій : навчальний посібник [для студентів юридичних вузів та факультетів] / В.В. Молдован. – К. : Юмана, 1998. – 182 с.
4. Фомін Ю.В. Органи внутрішніх справ України в системі публічної адміністрації : адміністративно-правові засади : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Ю.В. Фомін ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 245 с.
5. Про органи внутрішніх справ : Проект Закону України від 18.01.2008 р. № 1376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31401
6. Коваль Л.В. Адміністративне право України : курс лекцій / Л.В. Коваль. – К. : Основи, 1998. – 208 с.
7. Попов Л. Убеждение и принуждение. Организационно-воспитательные и административно-правовые средства охраны общественного порядка в деятельности советской милиции / Л. Попов. – М. : Московский рабочий, 1968. – 160 с.
8. Адміністративна діяльність : навч. посіб. / [В.В. Новіков, М.В. Ковалів, В.П. Столбовий та ін.] ; за заг. ред. доц. О.І. Остапенка. – Львів : ЛІВС, 2002. – 252 с.
9. Основи держави і права України : підручник / за ред. проф. В.Л. Ортинського, проф. В.К. Грищука, М.А. Мацька. – К. : Знання, 2008. – 583 с.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M. (1996), *Osnovy upravlinnya v OVS Ukrayini : teoriya, dosvid, shlyakhi udoskonalennya* [Fundamentals of managing law enforcement agencies in Ukraine : theory, practice, ways of improving], Osnova, Kharkiv, Ukraine.
2. Kovalevska, T.M. and Belan, S.V. (compilers) (2005), *Konspekt lektsiy z distsipliny "Orhanizatsiya roboty sudovikh ta pravookhoronnikh orhaniv"* [Synopsis of lectures on the subject "Activity management of the judicial and law-enforcement agencies"], ATsZ Ukrayini, Kharkiv, Ukraine.
3. Moldovan, V.V. (1998), *Pravookhoronni orhany. Kurs lektsiy : navchalniy posibnik* [Law enforcement agencies. Lectures : teaching aid], Yumana, Kyiv, Ukraine.
4. Fomin, Yu.V. (2012), "Law enforcement agencies of Ukraine in system of public administration : administrative and legal framework", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
5. "On Law Enforcement Agencies" : Draft Law of Ukraine of 18.01.2008 № 1376, available at : http ://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31401
6. Koval, L.V. (1998), *Administratyvne pravo Ukrayini : kurs lektsiy* [Administrative law of Ukraine : course of lectures], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
7. Popov, L. (1968), *Ubezhdenie i prinuzhdenie. Orhanizatsionno-vospitatelnye i administrativno-pravovye sredstva okhrany obshchestvennoho poryadka v deyatelnosti sovetskoy militsii* [Persuasion and coercion. Organizational and educational, administrative and legal means of protecting public order in the activities of the Soviet militia], Moskovskiy rabochiy, Moscow, Russia.
8. Novikov, V.V., Kovaliv, M.V., Stolboviy, V.P. et al. (2002), *Administrativna diyalnist : navch. posib.* [Administrative activity : teaching aid], LIVS, Lviv, Ukraine.
9. Ortinskiy, V.L., Hrishchuk, V.K. and Matsko, M.A. (editors) (2008), *Osnovy derzhavy i prava Ukrayini : pidruchnik* [Principles of state and law of Ukraine : textbook], Znannya, Kyiv, Ukraine.

УДК 347.739 (342.6)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ ВИКОНАВЧИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Кузьміна І.С., аспірант

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
просп. Гагаріна, 26, м. Дніпропетровськ, Україна
kuzmina-is@i.ua

У статті досліджено специфіку виконавчих систем іноземних держав. Виділено централізовані, децентралізовані та комбіновані системи виконавчого провадження. Визначено напрями реформування вітчизняної виконавчої системи з урахуванням іноземного досвіду.

Ключові слова: виконавче провадження, державний виконавець, приватний виконавець, виконавча система.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОСТРОЕНИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ: СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ

Кузьмина И.С.

Днепропетровский государственный университет внутренних дел,
просп. Гагарина, 26, г. Днепропетровск, Украина
kuzmina-is@i.ua

В статье рассмотрена специфика исполнительных систем иностранных государств. Выделены централизованные, децентрализованные и комбинированные системы исполнительного производства. Определены направления реформирования отечественной исполнительной системы с учетом иностранного опыта.

Ключевые слова: исполнительное производство, государственный исполнитель, частный исполнитель, исполнительная система, исполнительная служба.

FOREIGN EXPERIENCE OF BUILDING EXECUTIVE SYSTEMS: COMPARATIVE CHARACTERISTICS AND PROSPECTS OF APPLICATION IN UKRAINE

Kuzmina I.S.

Dnipropetrovsk state university of internal affairs, ave. Gagarin, 26, Dnipropetrovsk, Ukraine
kuzmina-is@i.ua

In enforcement proceedings the final protection of the rights of citizens and legal persons is carried out. This is actually a continuation of the human rights function, because it occurs pursuant to decision of a court or other competent authority. That is why the study, comparative analysis and synthesis of the characteristics of the existing systems of enforcement proceedings of foreign states will help use the world experience in order to increase the effectiveness of the protection of the rights of persons in the course of enforcement proceedings in our country. Upon review of the system of enforcement of foreign countries, the article concludes that the systems of compulsory execution are formed in the country under the influence of factors of national and state character. We can distinguish three types of systems: state (central), private (decentralized) and combined (mixed) type. Thus, the state enforcement system is characterized by the fact that the persons who carry out the enforcement of decisions of jurisdictional bodies have the status of civil servants with the relevant rights, duties and guarantees. In decentralized enforcement of judgments of jurisdictional bodies, the performers are not civil servants, but operate on the basis of work license. State regulation in this case is expressed mostly through the system of justice agencies establishing the requirements for access to the profession, the limitation of jurisdiction, procedure of determination of the private performer, etc. In the UK, Kazakhstan, Canada, there is a developed system of enforcement of judgments of the combined type, i.e. both public and private performers are engaged in the enforcement. Specific is the experience in enforcement of the institutions of France, where the executor is a "self-employed person who acts either individually, or within association of executors". In the United States, along with marshals service, enforcement is carried out by sheriffs and their deputies, as well as private legal agencies. In our view, reformation of Ukrainian system of execution of judicial and administrative decisions should be focused on a mixed execution system based on the positive experience of its operation in Europe, as well as on international standards in this area. Therefore, the author suggests reforming the civil service on the question of motivation of executors and creation of a system of private enforcement of judgments.

Key words: enforcement, state enforcement, private performer, executive system, executive service.

Виконавче провадження – це процесуальна форма, яка гарантує примусову реалізацію рішень суду й інших юрисдикційних органів, реалізацію підтвердження ними прав та обов'язків суб'єктів матеріальних правовідносин. Якість примусового виконання рішень висвітлює рівень дієвості механізму правового регулювання в країні, оскільки від неї безпосередньо залежить виховання громадян у дусі поваги до закону та юридична цінність самих державних рішень. Особливо важливого значення набуває роль виконавчої служби України з огляду на необхідність чіткого виконання міжнародних рішень щодо входження України до міжнародних організацій та органів, європейської спільноти, а також

імплементації до українського законодавства міжнародних норм права. За цих умов від регламентації й упорядкованості діяльності виконавчої служби України залежить імідж української держави, її спроможність виконувати добровільно взяті на себе зобов'язання в правовій сфері.

Проте запозичення й імплементація в чинне українське законодавство вже існуючих зарубіжних здобутків у сфері гарантування, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб можливе лише за умов їх дієвості в сучасній українській правовій системі. А оскільки законодавство, що регулює порядок здійснення адміністративних проваджень, зокрема й виконавчих, перебуває в Україні на стадії реформування, доцільним є використання загального міжнародного досвіду.

Хоча реформування виконавчої системи України триває вже досить довго, майже відсутні дослідження, присвячені проектуванню міжнародного досвіду на українські терени. Питання вивчення й аналізу ефективності закордонних систем виконання судів та юрисдикційних органів було розглянуто в наукових працях М. Штефана, В. Селезньова, А. Авторгова, С. Щербака, В. Яркова, О. Верби, Є. Мальцевої та узагальнено в нашій публікації в поєднанні з аналізом зарубіжного законодавства, що дозволило нам виокремити риси, які можуть бути імплементованими в українську систему примусового виконання.

Отже, метою статті є порівняльний аналіз закордонних виконавчих систем із метою виокремлення позитивних рис, які можуть бути імплементованими в українську виконавчу систему з урахуванням її специфіки.

Аналіз поточної ситуації з примусовим виконанням судових рішень Державною виконавчою службою України наводить на невтішні висновки. Так, на початок 2015 р. в органах Державної виконавчої служби України залишаються невиконаними майже три мільйони виконавчих документів. Рівень виконання судових рішень упродовж останніх 8 років не перевищує третини [1]. Отже, нині постало питання щодо встановлення правових засад створення й функціонування реформованого інституту примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) в Україні з метою забезпечення своєчасного та належного виконання таких рішень на всій території України.

Досліджуючи світовий досвід у цій сфері, розглянемо найбільш характерні системи виконавчого провадження низки зарубіжних держав. З огляду на характерні ознаки й форми перерозподілу повноважень у сфері примусового виконання доцільно виокремити централізовані та децентралізовані системи виконавчого провадження. В. Селезньов для централізованих систем виконавчого провадження виокремлює такі елементи: наявність єдиного державного органу примусового виконання з вертикально інтегрованою структурою управління, яка вирізняється, як правило, складністю й багаторівневістю; наявність нормативно закріпленого механізму правового регулювання процесу примусового виконання [2, с. 112]. Централізовані системи виконавчого провадження сформувалися в Україні, Вірменії, Білорусі, Киргизстані, а також у Швеції, Фінляндії, Іспанії та інших країнах.

Для децентралізованих систем виконавчого провадження характерне делегування державою частини повноважень у сфері цивільного виконавчого провадження недержавним організаціям і приватним особам. У такій системі наявна різна відомча підпорядкованість органів і посадових осіб, які здійснюють примусове виконання, диференціацію відомств, що виконують ліцензійні, контрольні й наглядові функції. Окрім того, відсутній єдиний правовий механізм, а порядок та умови виконавчого провадження встановлюються актами делегованого законодавства. Такі системи функціонують, наприклад, в Естонії, Литві, Бельгії, Люксембурзі.

Звісно, існують держави зі змішаними, або комбінованими, виконавчими системами, у яких або функції примусового виконання розподілені між державним і приватним секторами, або нормативно-правове регулювання такої діяльності є децентралізованим (наприклад, у США, Канаді, Франції, Великобританії, а віднедавна – і в Казахстані, Грузії та деяких інших країнах).

Під час дослідження й порівняльного аналізу систем виконавчого провадження в різних державах ми також враховували такі критерії: а) організацію примусового виконання; б) рівень правового регулювання виконавчого провадження; в) сферу компетенції й повноваження органів примусового виконання; г) правовий статус судового виконавця; ґ) організацію праці та інтеграцію судових виконавців у професійні об'єднання; д) організацію фінансування й матеріального стимулювання судових виконавців; е) відповідальність посадових осіб органів примусового виконання.

Розглянемо найбільш характерні системи виконавчого провадження зарубіжних держав, згрупувавши їх за вказаними характеристиками.

Так, у Республіці Білорусь до системи примусового виконання входять дві самостійні структури: судові виконавці загальних судів та Служба судових виконавців господарських судів [3, с. 214]. Перші підпорядковуються керівникам судів та органам виконавчої влади в особі управлінь юстиції при виконкомах і Міністерстві юстиції Білорусі. Друга очолюється Головним судовим приставом – начальником управління організації виконавчого провадження, підпорядковується Голові Вищого господарського суду Білорусі. Проте з огляду на те, що функція примусового виконання зосереджується в компетенції держави, вважаємо таку виконавчу систему централізованою державною.

У Фінляндії з 01.01.2010 р. повноваження з примусового виконання судових актів у сфері приватного права покладено на спеціальний орган виконавчої влади – Державну службу примусового виконання Фінляндської Республіки, підвідомчу Міністерству юстиції Фінляндії [4].

У Російській Федерації також функціонує централізована система виконавчого провадження, для якої характерна наявність єдиного органу, що здійснює публічно-правові функції в цій сфері діяльності (в особі Федеральної служби судових приставів і її територіальних органів), та єдиного механізму правового регулювання. Необхідно зазначити, що російську систему примусового виконання можна віднести до змішаної моделі, у якій за публічно-правового статусу судового пристава-виконавця допускається участь організацій іншої організаційно-правової форми [5, с. 22].

У Федеративній Республіці Німеччина примусове виконання судових або інших актів є державною функцією, яку згідно із законодавством реалізують державні службовці – судові виконавці. Їх призначає на посаду голова вищого регіонального суду та керівник окружного суду. Судовий виконавець здійснює свою професійну діяльність незалежно, за власний рахунок і під свою відповідальність, при цьому маючи державно-владні повноваження й статус державного службовця [6, с. 104]. Ключовим нормативно-правовим актом, який регулює виконавче провадження в Німеччині, є Книга 8 «Виконавче провадження» Цивільного процесуального кодексу від 30.01.1887 р. [7].

Інститут судових виконавців Ізраїлю до 01.01.2009 р. знаходився в підпорядкуванні судових органів. Однак на сьогодні Управління системи судового виконання та його структурні підрозділи (бюро судового виконання) входять до системи органів Міністерства юстиції Ізраїлю, залишаючись за своєю суттю централізованими.

Альтернативний досвід повного роздержавлення виконавчої системи використано в Литві та Естонії. Так, у Литві замість державних службовців працюють приватні пристави, поява яких була викликана низьким рівнем ефективності роботи державних виконавців [8, с. 34]. В Естонії Законом «Про судових виконавців» від 01.03.2003 р. судового виконавця визначають як незалежну особу, яка посідає публічно-правову посаду та виконує свої посадові обов'язки як особа вільної професії від свого імені та під свою відповідальність. Він не є приватним підприємцем або державним службовцем [9, с. 11]. Проте організація посадової діяльності й правових послуг судових виконавців належить до компетенції Міністерства юстиції Естонії, яке здійснює організаційне керівництво та координацію діяльності судових виконавців.

У Бельгії та Люксембурзі інститут примусового виконання рішень юрисдикційних органів також працює на приватній основі. У цих країнах судові виконавці не перебувають на державній службі та виконують свої обов'язки з примусового виконання рішень на підставі ліцензії. З метою регулювання й керування їх діяльністю створено регіональні та національні палати судових виконавців, які мають статус органів самоврядування [10, с. 16].

Яскравим прикладом упровадження й функціонування комбінованої виконавчої системи є Великобританія, у якій існують як судові виконавці – державні службовці, так і ті, що працюють на підставі ліцензії. Таким чином, стягувач має право вибору звертатися до державного або приватного виконавця.

Тенденція децентралізації системи виконавчого провадження в Республіці Казахстан змінюється в напрямі формування змішаної моделі. Згідно з ухваленою новою концепцією виконавчого провадження функції з виконання судових актів та актів інших органів можуть здійснювати державні й приватні судові виконавці, яким надаються рівні права та обов'язки, за винятками, передбаченими законом [11].

У Канаді відсутнє єдине законодавче регулювання виконавчого провадження. До компетенції входить розробка правил цивільного судочинства, тому згідно із системою загального права суди можуть самостійно регулювати організацію своєї діяльності та встановлювати процесуальні процедури в межах,

що не суперечать чинному законодавству. Проте функції примусового виконання здійснюються державними службовцями (шерифами) або ліцензованими приватними приставами [12, с. 470].

Французька система виконання актів судів та інших органів цивільної юрисдикції склалася ще в XIX столітті, вона суттєво відрізняється від інших систем. Правила примусового виконання в цій системі існують із початку XIX століття. У Франції виконавчі провадження виконуються державними органами й посадовими особами. Однак поруч із судовими виконавцями, які знаходяться в дисциплінарному підпорядкуванні прокурорам республіки, ці повноваження здійснюють також генеральні прокурори, прокурори республіки, командири й офіцери поліцейських сил. Виконавче провадження в цивільних справах входить у компетенцію судових виконавців, правовий статус яких поєднує елементи статусу незалежного професіонала та державного службовця [13, с. 41-44]. Оскільки правова система країни побудована на розподілі права на приватне й публічне, примусовий виконавець не виконує рішення на користь держави та взагалі акти, які приймають адміністративні суди. Для цього існує особлива система судових виконавців державного казначейства, які є державними службовцями. У межах загальних судів особливим статусом наділено суддю з виконання, який має право одноосібно вирішувати суперечки, що виникають у результаті висловлення незгоди або створення перепон для виконання судового рішення, проте не може втручатися у виконавчі дії [14].

Щоб стати примусовим виконавцем, необхідно мати диплом про юридичну освіту, пройти дворічне стажування в конторі судового виконавця, успішно скласти державний кваліфікаційний іспит. Звання примусового виконавця присвоюється наказом міністра юстиції Франції, який видається після отримання висновку прокуратури конкретного територіального округу та Палати примусових виконавців департаменту [15].

Французьку модель виконавчого провадження покладено в основу систем виконання багатьох держав Східної Європи: Польщі, Угорщини, Словаччини та інших.

Принципово відрізняється від розглянутих інститутів примусового виконання рішень юрисдикційних органів система примусового виконання Сполучених Штатів Америки, що зумовлюється насамперед особливостями федеративного устрою країни. Виконавче провадження в США здійснює федеральна Служба маршалів, яка координує діяльність маршалів у федеральних судових округах, а також має інші широкі повноваження, використовується державою в ситуаціях, коли існує небезпека фізичних конфліктів або заворушень, залучається до операцій Інтерполу. У штатах виконавче провадження здійснюють шерифи та їх заступники, а також приватні юридичні агенції [16, с. 110].

В Україні на сучасному етапі примусове виконання рішень юрисдикційних органів є виключною компетенцією Державної виконавчої служби України, яка є центральним органом виконавчої влади та діє в системі Міністерства юстиції України. Державні виконавці в Україні, які реалізують повноваження з примусового виконання рішень, на сьогодні є державними службовцями, проте нині поставлено питання про роздержавлення інституту примусового виконання та введення інституту приватних виконавців у нашій державі.

Так, 23.01.2015 р. міністр юстиції П. Петренко повідомив про початок масштабної оптимізації структури Міністерства юстиції України [17]. Зокрема, Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 21.01.2015 р. № 17 прийняв рішення щодо ліквідації Державної виконавчої служби України з передачею її функцій Міністерству юстиції України [18]. Подальше роздержавлення інституту примусового виконання рішень юрисдикційних органів пропонується здійснювати, використовуючи досвід іноземних держав та аналогічний процес, який декілька років тому пройшов нотаріат в Україні. Міністерством юстиції України ще раніше було розроблено проект Закону України «Про присяжних виконавців», яким запропоновано введення інституту присяжних виконавців як альтернативу державним виконавцям за квотовим принципом (присяжний виконавець на 10 000 населення), встановлення порядку доступу до зайняття посади, порядку складення кваліфікаційного іспиту, обмеження щодо повноважень (за аналогією з нотаріатом певна категорія виконавчих проваджень залишається виключною компетенцією державних виконавців) тощо [19]. Вважається, що запровадження інституту приватних виконавців надасть можливість стягувачу самостійно вирішувати, до якого виконавця (державного чи приватного) звертатися, та зменшить навантаження на державних виконавців.

Поради науковців щодо цих новацій є неоднозначними. На думку О. Чумак, застосування примусу, який є сутністю виконавчого провадження, є виключною компетенцією державної влади, делегування цієї функції приватним особам може вплинути на розвиток в Україні такого негативного явища, як рейдерство. Крім того, сучасний рівень правової свідомості та правової культури в Україні ще не надає

можливості запровадження інституту недержавного примусового виконання рішень юрисдикційних органів [20]. Ми не погоджуємось із цією позицією та поділяємо думку українських правознавців Центру політико-правових реформ, які вважають запровадження інституту приватних виконавців в Україні однією з дієвих ідей реформування виконавчої системи. Для цього необхідно ухвалити новий Закон України «Про приватну виконавчу діяльність», який разом із чинними Законом України «Про державну виконавчу службу» та Законом України «Про виконавче провадження» буде регулювати питання примусового виконання [21].

Таким чином, вивчення, порівняльний аналіз та узагальнення чинних систем виконавчого провадження в Україні й зарубіжних державах допоможе використати зарубіжний досвід із метою підвищення ефективності забезпечення захисту прав сторін та інших осіб у процесі виконавчого провадження в нашій державі.

За результатами розгляду систем органів примусового виконання іноземних держав можна зробити висновок, що системи органів примусового виконання складаються в конкретній державі під впливом факторів національного й державного характеру. Загалом існує три типи систем: державна, приватна й комбінованого типу. Так, державна система примусового виконання характеризується тим, що особи, які виконують повноваження з примусового виконання рішень юрисдикційних органів, мають статус державних службовців із відповідними правами, обов'язками й гарантіями. Вона діє в Україні, Росії, Німеччині, Фінляндії. У таких державах, як Литва, Естонія, Бельгія, Люксембург, діє приватна система примусового виконання рішень юрисдикційних органів, тобто судові виконавці не є державними службовцями, а працюють на підставі ліцензії. Державне регулювання в такому разі, здебільшого через систему органів юстиції, виражається у встановленні вимог щодо доступу до професії, обмеженні компетенції, визначенні процедури діяльності приватного виконавця тощо. У Великобританії, Казахстані, Канаді склалася система примусового виконання рішень комбінованого типу, тобто примусовим виконанням займаються як державні, так і приватні виконавці. Специфічним є досвід інститутів примусового виконання Франції, у якій судовий виконавець, здійснюючи свої повноваження від імені держави, використовує заходи державного примусу з метою забезпечення виконання судових актів, залишаючись «особою вільної професії, яка діє або персонально, або в складі об'єднання виконавців», та Сполучених Штатів Америки, у яких виконавче провадження поруч із маршальською службою здійснюють шерифи та їх заступники, а також приватні юридичні агенції.

Однак, незважаючи на суттєві відмінності, призначення й сутність усіх видів і форм інститутів примусового виконання рішень різних держав має спільні риси: відбувається реалізація державної політики з питань примусового виконання рішень юрисдикційних органів та, як наслідок, захист і відновлення порушених прав фізичних і юридичних осіб.

Отже, метою запровадження міжнародних стандартів у цій сфері має стати саме закріплення таких форм і напрямів діяльності виконавчої служби та її посадових осіб в Україні, які забезпечували б належне функціонування суспільних відносин у виконавчому провадженні на засадах непорушності конституційних прав, свобод і законних інтересів осіб. Саме тому пріоритетним напрямом реформування цієї сфери залишається вдосконалення законодавства. Оновлені закони мають насамперед усунути правові перепони виконання судових рішень, виробити систему правових норм, які спонукатимуть учасників правовідносин до безумовного виконання їхніх зобов'язань.

На наше переконання, реформування системи виконання судових та адміністративних рішень має відбуватися в напрямі змішаної виконавчої системи з урахуванням позитивного досвіду її функціонування в європейських країнах, а також міжнародних стандартів у цій сфері. Тому виступаємо за реформування Державної виконавчої служби України в питанні мотивування судових виконавців та створення системи приватного виконання судових рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Який стан, таке й виконання… // Закон і бізнес. 01.06-07.06.2013. – № 22 (1112).
2. Селезнев В.А. Исполнительное производство в зарубежных странах : организационно-правовой аспект / Селезнев В.А. // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2010. – № 4 (23). – С. 111-117.
3. Гражданский процесс. Особенная часть / под. ред. Т.А. Беловой, И.Н. Колядко, Н.Г. Юркевича. – Минск : Амалфея, 2012. – 337 с.

4. Сазанов С.В. Організація структури органів примусового виконання Фінляндської Республіки [Електронний ресурс] / С.В. Сазанов, І.Ю. Могілева // Юридичний мир. – 2010. – № 5. – Режим доступу : http ://fssprus.ru/files/in_an_fin_struktura_20118251857.pdf.

5. Ярков В.В. Внебюджетная (частная) организация принудительного исполнения : «за» и «против» / Ярков В.В. //Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 2007. – № 9. – С. 22 – 45.

6. Верба О. Повноваження суду та інших органів на стадії примусового виконання рішень за законодавством Німеччини / О.Верба // Вісник Львівськ. ун-ту. Серія юридична. – 2008.-Вип. 46. – С. 103-111.

7. Данілян М.А. Законодавство про виконавче провадження в Федеративній Республіці Німеччина [Електронний ресурс] / М.А. Данілян, К.Н. Прошкін, А.Н. Оленчева // Бюлетень Федеральної служби судових приставів. – 2010. – № 4. – Режим доступу : http :// www.fssprus.ru/in_an_germany410.

8. Салатний П. Державна виконавча служба : ефект присутності / П. Салатний // Юридичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 33-35.

9. Авторгов А. Приватний судовий виконавець. Естонський досвід / А. Авторгов // Юридична газета. – 2004. – № 11 (23). – С. 11-12.

10. Щербак С. Небезучастная исполнительная служба / С. Щербак // Юридична практика. – 2006. – № 5 (423). – С. 16-17.

11. Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей : Закон Республики Казахстан от 30.06.1998 г. № 253-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00119&uro=080012.

12. Ярков В.В. Основные мировые системы принудительного исполнения / В.В. Ярков // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под. ред. М.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой. – М. : Статут, 2008. – 500 с.

13. Законодательство об исполнительном производстве в Федеративной Республике Германия // Практика исполнительного производства. – 2009. – № 6. – 44 с.

14. Исполнение судебного решения, как неотъемлемая часть права на судебную защиту. Специальный доклад Уполномоченного по правам человека Свердловской области [Електронний ресурс] // Інформаційний центр Міністерства юстиції України. – Режим доступу : http ://www.informjust.ua/text/744.

15. Приватна система примусового виконання з досвіду європейських країн [Електронний ресурс] // Інформаційний центр Міністерства юстиції України. – Режим доступу : http ://www.informjust.ua/text/744.

16. Мальцева Є.В. Порівняльний аналіз систем виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах / Є.В. Мальцева // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – № 1. – С. 44-48.

17. Павло Петренко ознайомив керівників органів юстиції з планами реформування [Електронний ресурс] // Офіційний сайт мінюсту. – Режим доступу : http ://www.minjust.gov.ua/news/46652.

18. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України, найближчим часом функції ДВС будуть передані Мінюсту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://dvs.gov.ua/ua/news/open/136.

19. Про присяжних виконавців : Проект закону України від 22.09.2009 р., реєстр. № 5151 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.commerciallaw.com.ua/uk.

20. Чумак О.О. Практика організації діяльності органів примусового виконання рішень іноземних держав [Електронний ресурс] / О.О. Чумак // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 813-817. – Режим доступу : http ://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11hoorid.pdf.

21. Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1795-kontseptsiia-zaprovadzhennia-pryvatnykh-vykonavtsiv-v-ukraini.html.

REFERENCES

1. "The state determines the execution…", *Zakon i biznes*, June 1-7, 2013, no. 22 (1112).
2. Seleznev, V.A. (2010), "Enforcement proceedings in foreign countries : organizational and legal aspect", *Zhurnal zarubezhnoho zakonodatelstva i sravnitelnoho pravovedeniya*, no. 4 (23), pp. 111-117.
3. Belova, T.A., Kolyadko, I.N. and Yurkevich, N.G. (2012), Hrazhdanskiy protsess. Osobennaya chast [Civil proceeding. Special part], Amalfeya, Minsk, Byelorussia.
4. Sazanov, S.V. and Mogileva, I.Yu. (2010), "Organization of the structure of enforcement in the Republic of Finland", Yurydychnyi myr, no. 5, available at : http ://fssprus.ru/files/in_an_fin_struktura_20118251857.pdf.
5. Yarkov, V.V. (2007), "Extrabudgetary (private) organization of enforcement : 'pros' and 'cons'", *Vestnik Vyssheho Arbitrazhnoho Suda RF*, no. 9, pp. 22-45.
6. Verba, O. (2008), "Powers of court and other bodies at the stage enforcement proceeding under the laws of Germany", *Visnik Lviv university. Seriya yurydychna*, Iss. 46, pp. 103-111.
7. Danilyan, M.A., Proshkin, K.N. and Olencheva, A.N. (2010), "Legislation on enforcement proceeding in the Federal Republic of Germany", *Byuleten Federalnoyi sluzhby sudovykh prystaviv*, no. 4, available at : http :// www.fssprus.ru/in_an_germany410.
8. Salatnyi, P. (2008), "The State Executive Service : presence effect", *Yurydychnyi zhurnal*, no. 6, pp. 33-35.
9. Avtorgov, A. (2004), "Private court bailiff. Estonian experience", *Yurydychna hazeta*, June 15, 2004, no. 11 (23), pp. 11-12.
10. Shcherbak, S. (2006), "Biased executive office", *Yurydychna praktyka*, no. 5 (423), pp. 16-17.
11. "On Enforcement Proceedings and Status of Court Bailiffs" : Law of the Republic of Kazakhstan of 30.06.1998 № 253-1, available at : http ://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00119&uro=080012.
12. Yarkov, V.V. (2008), "Major world enforcement systems", *Problemnye voprosy hrazhdanskoho i arbitrazhnoho protsessov* [Problematic issues of civil and arbitration processes], Statut, Moscow, Russia.
13. "Enforcement proceeding in the legal proceedings of the Federal Republic of Germany", Praktyka ispolnitelnoho proizvodstva, 2009, no. 6, 44 p.
14. "Execution of a judgment, as an integral part of the right to judicial protection" Special Report of the Ombudsman of the Sverdlovsk region, *Informatsiynyi tsentr Ministerstva yustitsiyi Ukrayiny*, available at : http ://www.informjust.ua/text/744.
15. "Private enforcement system in experience of European countries", *Informatsiynyi tsentr Ministerstva yustitsiyi Ukrayiny*, available at : http ://www.informjust.ua/text/744.
16. Maltseva, E.V. (2013), "Comparative analysis of enforcement proceeding systems in Ukraine and foreign countries", *Uchenye zapiski Tavricheskoho natsionalnoho universiteta im. V.I. Vernadskoho Seriya «Yuridicheskie nauki»*, volum 26 (65), no. 1, pp. 44-48.
17. "Pavlo Petrenko informed the heads of justice agencies on the reformation plans", *Ofitsiynyi sayt minyustu*, available at : http ://www.minjust.gov.ua/news/46652.
18. "According to the Cabinet of Ministers of Ukraine, in the near future the functions of the State Executive Service of Ukraine will be transferred to the Ministry of Justice", available at : http ://dvs.gov.ua/ua/news/open/136.
19. "On Jury Bailiffs" : Draft Law of Ukraine of 22.09.2009, reg. № 5151, available at : http ://www.commerciallaw.com.ua/uk.
20. Chumak, O.O. (2011), "The practice of organization of activity of enforcement of foreign countries' decisions", *Forum prava*, no. 4, pp. 813-817, available at : http ://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11hoorid.pdf.
21. "Centre for Political and Legal Reforms", available at : http ://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1795-kontseptsiia-zaprovadzhennia-pryvatnykh-vykonavtsiv-v-ukraini.html.

УДК 342.51: 005.57: 316.72

ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНЦІЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Пахомова І.А., викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна
pair80@yandex.ua

Досліджено інформаційну компетенцію вищих органів державної виконавчої влади України на прикладі Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств. Обґрунтовано особливий статус Президента України як суб'єкта інформаційних відносин у системі вищих органів виконавчої влади. Акцентовано увагу на інформаційній компетенції Міністерства інформаційної політики України як головного органу виконавчої влади в частині забезпечення інформаційного суверенітету України. Зроблено висновок, що інформаційні повноваження вищих органів виконавчої влади не лише розраховані на інформаційні відносини, що формуються в межах відносин державного управління, а й є обов'язковими для невизначеної кількості адресатів – усіх учасників суспільного життя.

Ключові слова: інформаційна компетенція, державний орган виконавчої влади, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерство, Міністерство інформаційної політики України.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ВЫСШИХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ УКРАИНЫ

Пахомова И.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина
pair80@yandex.ua

Исследована информационная компетенция высших органов государственной исполнительной власти Украины на примере Президента Украины, Кабинета Министров Украины, министерств. Обоснован особенный статус Президента Украины как субъекта информационных отношений в системе высших органов исполнительной власти. Акцентировано внимание на информационной компетенции Министерства информационной политики Украины как главного органа исполнительной власти в части обеспечения информационного суверенитета Украины. Сделан вывод, что информационные полномочия высших органов исполнительной власти не только рассчитаны на информационные отношения, которые формируются в пределах отношений государственного управления, но и являются обязательными для неопределенного количества адресатов – всех участников общественной жизни.

Ключевые слова: информационная компетенция, государственный орган исполнительной власти, Президент Украины, Кабинет Министров Украины, министерство, Министерство информационной политики Украины.

INFORMATION COMPETENCE OF HIGHER AUTHORITIES OF STATE EXECUTIVE POWER OF UKRAINE

Pakhomova I.A.

V.N. Karazin Kharkiv national university, sq. Svobody, 6, Kharkiv, Ukraine
pair80@yandex.ua

Analysis of scientific legal literature evidences a gap in the study of information competence of public authorities of higher level. In this regard, the article aims at: formulation of the definition of "information competence of public authorities"; establishment of the specific information environment that develops in the functioning of the higher levels of administration; disclosure of power and information potential of public authorities in the information field.

In the article, information competence of public authorities is understood as the totality of rights and obligations stipulated by government regulations, which the state vests authorities and public officials with for the implementation of various operations regarding information within the tasks and functions of the state. The information competence of higher authorities of state executive power of Ukraine is studied based on the example of the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and ministries. The author grounds special status of the President of Ukraine as a subject of information relations in the system of higher authorities of executive power. The attention is paid to information competence of the Ministry of Information Policy of Ukraine as the main executive body providing information regarding the sovereignty of Ukraine.

The article states that the higher executive authorities are vested with information competence in order to effectively perform essential tasks of public administration.

It is concluded that information powers of higher authorities of executive branch are designed not only for information relationships formed within the relationship of public administration, but also are mandatory for an indeterminate number of recipients, all members of society.

Key words: information competence, public executive authority, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, ministry, Ministry of Information Policy of Ukraine.

Дослідження інформаційної складової функціонування вищих органів державної влади висуває перед юридичною наукою необхідність доктринальної розробки їх державно-владної компетенції як суб'єктів інформаційних відносин. Слід відзначити, що в усіх галузях юридичної науки компетенція органів державного управління завжди посідала одне із центральних місць. Здебільшого питання компетенції потрапляли до спектра наукової уваги тоді, коли мова йшла про адміністративні відносини за участю суб'єктів публічного права. Про це свідчить науковий доробок таких науковців, як Ю.П. Битяк, А.М. Шульга, П.М. Любченко, Ю.С. Шемшученко та інші. Водночас аналіз наукової юридичної літератури дає підстави констатувати певну прогалину в дослідженні інформаційної компетенції органів державної влади вищого рівня. У зв'язку із цим метою статті є формулювання визначення «інформаційна компетенція органів державної влади», встановлення специфіки інформаційного середовища, що розвивається у сфері функціонування вищих ланок державного управління, а також розкриття владно-інформаційного потенціалу органів державної влади в інформаційній сфері.

Порушуючи питання про інформаційну компетенцію органів державної влади, слід відзначити, по-перше, що в юридичній науці кожний науковець формулює свій варіант тлумачення терміна «компетенція» відповідно до різнопланових завдань і цілей власного дослідження. По-друге, на сьогодні сама категорія «компетенція» в Україні є законодавчо невизначеною, на що вже звертали увагу деякі науковці [1, с. 42]. У юридичній літературі в більшості випадків компетенція досліджується в контексті характеристики органів державної влади та (або) їх посадових осіб.

Термін «компетенція» походить від латинського «competentio», що означає «домагаюся, відповідаю, підходжу» [2, с. 289]. У юридичній літературі найчастіше компетенцію тлумачать як коло повноважень, прав та обов'язків. Так, Ю.П. Битяк визначає компетенцію як певний обсяг державної діяльності, що покладається на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які орган має право вирішувати в процесі практичної діяльності. [3, с. 59]. У свою чергу Ю.С. Шемшученко компетенцією називає сукупність встановлених в офіційно-юридичній або неюридичній формі прав та обов'язків будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу чи посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати й контролювати їх виконання, застосовувати в необхідних випадках заходи юридичної відповідальності [4, с. 196].

Певною «універсалізацією» відрізняються варіації розуміння категорії «компетенція», які пропонують С.С. Алєксєєв, В.Д. Перевалов та В.М. Корельський. Так, С.С. Алєксєєв розтлумачує компетенцію як зміст та обсяг владних правомочностей, які мають державний орган і посадові особи, визначені в юридичних документах. Саме тому слушною видається думка фахівця про те, що «компетенція є візитною карткою державного органу» [5, с. 40]. В.М. Корельський та В.Д. Перевалов пропонують більш стисле визначення змісту цієї категорії, визначаючи компетенцію як «владні правомочності певного змісту та обсягу» [6, с. 160]. Так чи інакше, проте змістовна особливість наведених визначень полягає в тому, що вони характеризуються наявністю таких понять, як «повноваження», «права» та «обов'язки». У цьому контексті А.М. Шульга наголошує, що права й обов'язки не віддільні одне від одного, вони є взаємозв'язаними складовими частинами повноважень як засобу реалізації функцій державного органу та їх посадових осіб [7, с. 104].

Юридичні права й обов'язки суб'єктів інформаційних відносин фактично є юридичною формою можливостей органів державної влади та їх посадових осіб здійснювати владні операції з інформацією. Спираючись на це, під ***інформаційною компетенцією органів державної влади*** пропонуємо розуміти *сукупність передбачених нормативно-правовими актами владних прав та обов'язків, якими держава наділяє органи влади й державних службовців для здійснення різноманітних операцій з інформацією в межах виконання завдань і функцій держави.*

Типова інформаційна компетенція органів державного управління нормативно регламентується положеннями законодавства, яке регулює функціонування конкретного органу влади. До кола суб'єктів, інформаційна компетенція яких підлягає аналізу, ми віднесемо компетенцію таких інституцій державного управління України, як Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерство тощо.

Першим органом державної влади, інформаційна компетенція якого підлягає розгляду, є ***Президент України***. Незважаючи на те, що формально Глава держави не належить до виконавчої гілки влади, Президент України наділяється значними виконавчо-розпорядчими повноваженнями. Так, Президент

України як впливовий суб'єкт інформаційних відносин реалізує інформаційну компетенцію здебільшого через функціонування допоміжного органу – Адміністрації Президента України, яка у своїй роботі керується Положенням про Адміністрацію Президента України, затвердженим Указом Президента України від 02.04.2010 р. № 504/2010 [8]. Згідно з положеннями цього документа Адміністрація Президента України є допоміжним органом, що здійснює організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень. Так, згідно з Положенням про Адміністрацію Президента України остання наділяється такими повноваженнями в інформаційній сфері:

- здійснює моніторинг інформаційного простору України;
- створює умови для доступу громадськості до інформації про діяльність Президента України, Адміністрації Президента України;
- забезпечує оперативне надання інформації про діяльність Президента України, Адміністрації Президента України засобам масової інформації;
- забезпечує роботу офіційного інтернет-представництва Президента України;
- розміщує на офіційному інтернет-представництві проекти законів України та актів Президента України, які потребують широкого обговорення, закони України, підписані Президентом України, укази й розпорядження Президента України, а також іншу інформацію про діяльність Президента України;
- забезпечує доступ до публічної інформації в установленому порядку, організовує розгляд, опрацювання, облік, систематизацію, аналіз і надання відповідей на запити на інформацію, що надходять до Президента України та Адміністрації Президента України, здійснює консультації під час оформлення запитів.

Водночас Президент України через Адміністрацію Президента України повноважний отримувати інформацію, документи й матеріали від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та їх посадових осіб; користуватися інформаційними базами даних державних органів, державними, у тому числі урядовими, системами зв'язку й комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами; скликати інформаційні наради; керувати діяльністю прес-секретаря тощо.

Традиційно наступним після Президента України суб'єктом інформаційних відносин у сфері державної служби є ***Кабінет Міністрів України***. В Україні, як і в більшості держав світу, цей орган є вищим органом виконавчої влади. Згідно з положеннями законодавства Уряд України наділяється цілою системою владних повноважень, які дають йому змогу бути повноцінним суб'єктом інформаційної політики. Зокрема, слід зауважити, що одним із засадничих принципів роботи Кабінету Міністрів України є принцип обов'язковості інформування громадськості через засоби масової інформації про свою діяльність. Проте найголовнішим і найбільш «масштабним» є повноваження Кабінету Міністрів України щодо формування й реалізації державної політики у сфері інформатизації, сприяння становленню єдиного інформаційного простору на території України. Вказана функція Уряду України є широкою за змістом і впливає на всі сторони суспільного життя, спонукає систему державної служби й кожного державного службовця уважно ставитися до будь-яких службових операцій з інформацією.

Крім викладеного, Кабінет Міністрів України має право вимагати від місцевих державних адміністрацій інформацію про їх діяльність, а також регулярно заслуховувати звіти голів державних адміністрацій із питань їх діяльності, вступати в інформаційно-консультативні відносини з дорадчими органами, що створюються Президентом України, у тому числі й Радою національної безпеки і оборони, надавати на запит Рахункової палати фінансову й статистичну інформацію, а також вимагати від Рахункової палати відомості про результати перевірок, ревізій та обстежень, а також пропозиції щодо притягнення до передбаченої законом відповідальності осіб, винних у порушенні вимог законодавства, нецільовому й неефективному використанні коштів, заподіянні матеріальної шкоди державі. Крім означеного, Кабінет Міністрів України повноважний налагоджувати інформаційну взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, зобов'язаний надавати відповіді на інформаційні запити та звернення народних депутатів, тимчасових слідчих і контрольних комісій Верховної Ради України, брати обов'язкову участь у

«Годині запитань до Уряду», інформаційно взаємодіяти з органами влади, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства. Отже, якщо вдатися до інформаційної компетенції Кабінету Міністрів України, то можна зробити висновок, що інформаційні повноваження Уряду України мають загальне координаційне значення для всієї системи державного управління й державної служби.

Наступним логічним кроком щодо з'ясування інформаційної компетенції суб'єктів інформаційних відносин є ***інформаційна компетенція міністерства***. Згідно з Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2010 р. № 1199/2010 затверджено Типове положення про міністерство України (далі – Положення) [9]. Згідно із цим документом міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади України під час формування й забезпечення реалізації державної політики в одній або декількох сферах. Слід зазначити, що Положення деталізовано не встановлює інформаційну компетенцію міністерства. Проте, аналізуючи предмет відання й повноваження міністерства, на доктринальному рівні можна окреслити основні компоненти такої компетенції.

Пункт 4 Положення містить основні завдання (предмет відання) міністерства щодо управління конкретною галуззю. Серед них ми закцентуємо увагу лише на тих, які стосуються тематики нашого дослідження. Зокрема, на міністерство та на державних службовців, які в ньому працюють, покладається виконання таких завдань інформаційного змісту:

- узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та внесення їх в установленому порядку на розгляд Президентові України й Кабінету Міністрів України;
- офіційне інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики у відповідній сфері.

Для виконання вказаних завдань міністерство наділяється правом реалізовувати низку спеціальних заходів управлінської політики інформаційного змісту. Насамперед слід виокремити такі права міністерства:

1) отримувати інформацію, документи й матеріали від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та їх посадових осіб;
2) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, у тому числі урядовими, системами зв'язку й комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами передачі інформації;
3) скликати наради, створювати комісії й робочі групи;
4) налагоджувати в процесі виконання завдань інформаційну взаємодію з іншими органами виконавчої влади, допоміжними органами та службами, утвореними Президентом України, а також з органами місцевого самоврядування, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, підприємствами, установами, організаціями.

Поряд з інформаційною компетенцією міністерства як центрального органу управління доцільно підкреслити *персональну інформаційну компетенцію міністра* як посадової особи (державного службовця), що очолює міністерство. Так, складовими інформаційної компетенції міністра як керівника є заслуховування звітів про виконання покладених на центральні органи виконавчої влади завдань і планів їх роботи, здійснення аналізу й погодження пропозицій керівників центральних органів виконавчої влади щодо утворення, реорганізації, ліквідації територіальних органів, визначення порядку обміну інформацією між міністерством і центральними органами виконавчої влади, періодичності її подання, порушення питання щодо проведення службового розслідування стосовно керівників центральних органів виконавчої влади, їх заступників, інших державних службовців і працівників апаратів центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади (пункт 10 Положення). Аналогічною є компетенція інших центральних органів виконавчої влади України (державної служби, державної інспекції, державного агентства) згідно з Положенням про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України,

що є затвердженим Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2010 р. № 1199/2010 [9].

Для поглиблення контексту аналізу інформаційної компетенції міністерства доцільно акцентувати увагу на інформаційній компетенції спеціального органу виконавчої влади – Міністерства інформаційної політики України, яке було утворено Постановою Кабінету Міністрів України «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України» від 14.01.2015 р. № 2 [11]. Особливістю адміністративно-правового статусу цього новоствореного органу є його призначення: міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів. Тобто Україна, створивши такий орган, уперше за час своєї незалежності визнала інформаційну політику одним із пріоритетних напрямів урядової політики держави. При цьому основним вектором роботи є поширення суспільно важливої інформації. Розділ 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України» визначає широкий перелік завдань Міністерства інформаційної політики України (28 позицій). Для їх успішного виконання держава наділяє Міністерство інформаційної політики України низкою важливих повноважень у сфері розвитку інформаційних відносин у державному секторі, а саме:

- отримувати безоплатно від інших міністерств, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, копії документів і матеріалів, статистичні дані, необхідні для виконання покладених на Міністерство інформаційної політики України завдань;
- залучати спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням із їх керівниками), учених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- проводити публічні заходи (з'їзди, конференції, семінари, наради тощо) з питань, що належать до його компетенції;
- користуватися урядовими системами зв'язку й комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;
- налагоджувати взаємодію в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами й службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками й організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями;
- видавати нормативні акти (накази), які є обов'язковими до виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями незалежно від форми власності, громадянами та організовувати їх виконання.

Отже, вищі органи державної виконавчої влади наділено інформаційною компетенцією, щоб вони могли ефективно виконувати найважливіші завдання державного управління. *Особливістю їх інформаційної компетенції є те, що надані інформаційні повноваження розраховані не лише на інформаційні відносини, які формуються в межах відносин державного управління, а й є обов'язковими для невизначеної кількості адресатів, усіх учасників суспільного життя.* Це обумовлюється тим, що реалізація інформаційно-владних повноважень вищих органів виконавчої влади є специфічним заходом управлінської політики в інформаційній сфері, що здійснюється відповідно до цілей і завдань суспільного й державного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любченко П.М. Компетенція органів місцевого самоврядування / П.М. Любченко. – Х. : ООО «Модель всесвіту», 2001. – 224 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 23-е изд. испр., – М. : Русский язык, 1991, – 917 с.

3. Адміністративне право України / [В.В. Богуцький, В.М. Гаращук, І.М. Компанієць та ін.] : за ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 528

4. Алексеев С.С. Теория государства и права (начальный курс) / С.С. Алексеев. – М. : «Юридическая литература», 1996. – 192 с.

5. Корельський В.М. Теория государства и права : учебн. [для студ. высш. уч. зав] / В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. – М. : «Норма-Инфра», 2000. – 616 с.

6. Шульга А.М. Теорія держави і права : навчальний посібник для студентів [А.М. Шульга, О.С. Передерій, Є.І. Григоренко] ; за заг. ред. А.М. Шульги. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 464 с.

7. Про затвердження Положення про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України № 504/2010 від 02.04.2010 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 13. – Ст. 468.

8. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : Типове положення про міністерство України затверджене Указом Президента України від 24.12.2010 р. № 1199/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 34. – Ст. 1087.

9. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : Типове положення про міністерство України затверджене Указом Президента України від 24.12.2010 р. № 1199/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 34. – Ст. 1087.

10. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України № 2 від 14.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd

REFERENCES

1. Lyubchenko, P.M. (2001), *Kompetentsiya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya* [Competence of local authorities], OOO «Model vsesvitu», Kharkiv, Ukraine.

2. Ozhegov, S.I. and Shvedova, N.Yu. (1991), Slovar russkogo yazyka : 70000 slov – 23-e izd. ispr. [Dictionary of the Russian Language : 70,000 words – 23rd ed. corr.], Russkiy yazyk, Moscow, Russia.

3. Bogutskiy, V.V., Harashchuk, V.M., Kompaniets, I.M. et al. (2001), *Administrativne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

4. Alekseev, S.S. (1996), *Teoriya hosudarstva i prava (nachalnyy kurs)* [Theory of state and law (curriculum)], «Yuridicheskaya literatura», Moscow, Russia.

5. Korelskiy, V.M. and Perevalov, V.D. (2000), *Teoriya hosudarstva i prava : uchebn.* [Theory of state and law : textbook], «Norma-Infra», Moscow, Russia.

6. Shulga, A.M., Perederiy, O.S. and Hrihorenko E.I. (2014), *Teoriya derzhavy i prava : navchalnyi posibnik dlya studentiv* [Theory of state and law : teaching aid for students], V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.

7. "On approval of the Provision on the Presidential Administration of Ukraine" Decree of the President of Ukraine № 504/2010 of 02.04.2010, *Ofitsiynyi visnik Prezydenta Ukrayiny*, 2010, no. 13, art. 468.

8. "Some issues of the organization of ministries and other central executive authorities" Model Regulations of the Ministry of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine of 24.12.2010. № 1199/2010, *Ofitsiynyi visnik Prezydenta Ukrayiny*, 2010, no. 34, art. 1087.

9. "Some issues of the organization of ministries and other central executive authorities" Model Regulations of the Ministry of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine of 24.12.2010. № 1199/2010, *Ofitsiynyi visnik Prezydenta Ukrayiny*, 2010, no. 34, art. 1087.

10. "Issues of activity of the Ministry of Information Policy of Ukraine" Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 2 of 14.01.2015, available at : http ://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd

РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 346.1: 346.91

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ільющенко Г.В., к.ю.н., доцент

Національний гірничий університет,
просп. Карла Маркса, 19, м. Дніпропетровськ, Україна
emig_1@ukr.net

У статті аналізуються сутність і зміст принципу диспозитивності господарського судочинства, досліджуються особливості реалізації принципу диспозитивності під час судового розгляду господарської справи в місцевому господарському суді, під час перегляду судових рішень, а також під час розгляду справ про банкрутство. На підставі аналізу різних наукових позицій сучасних процесуалістів сформульовано авторське визначення принципу диспозитивності господарського судочинства.

Ключові слова: принцип диспозитивності, господарське судочинство, господарський суд, справа про банкрутство, перегляд судових рішень.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ В ХОЗЯЙСТВЕННОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Ильющенко А.В.

Национальный горный университет, просп. Карла. Маркса, 19, г. Днепропетровск, Украина
emig_1@ukr.net

В статье анализируются сущность и содержание принципа диспозитивности хозяйственного судопроизводства, исследуются особенности реализации принципа диспозитивности во время судебного рассмотрения хозяйственного дела в местном хозяйственном суде, во время пересмотра судебных решений, а также при рассмотрении дел о банкротстве. На основе анализа разных точек зрения современных процессуалистов сформулировано авторское определение принципа диспозитивности хозяйственного судопроизводства.

Ключевые слова: принцип диспозитивности, хозяйственное судопроизводство, хозяйственный суд, дело о банкротстве, пересмотр судебных решений.

FEATURES OF THE PRINCIPLE OF OPTIONALITY IN ECONOMIC LEGAL PROCEEDINGS

Ilyushchenco A.V.

National mining university, avenue Karl Marx, 19, Dnepropetrovsk, Ukraine
emig_1@ukr.net

The article analyzes the nature and content of the principle of dispositivity in economic justice. The author specifies peculiarities of the principle of discretionary during the trial on economic case in the local economic court, during the review of judicial decisions in appeal and cassation, as well as considering bankruptcy cases in the economic court. The author has shown the limitations of the principle of dispositivity in appeal and cassation authorities of economic justice. In particular, in the Economic Court of Appeal it is inappropriate to claim new requirements that were not considered by the Commercial Court of First Instance. Combination and separation of the stated requirements, change of the subject or cause of action, change of the claim, filing of a counterclaim are also not allowed. In the court of appeal, the persons involved in the case have even fewer opportunities to exercise their rights in relation to the disposal of the object of dispute. Their activity is focused on a judgment that became final.

It is determined that the peculiarity of the principle of dispositivity in proceedings regarding bankruptcy are certain limitations of procedural rights of the parties, compared to action proceedings, determined primarily by competitive nature of the proceedings in the bankruptcy case. In addition, the case of bankruptcy affects not only private, but also public legal interests. The content of discretionary rights of creditors is affected by the presence of powers of collective of creditors (creditors' committee and meetings), and the presence of procedural figure of court-appointed manager. It is stated that provision of the right of the parties and other participants in the proceedings regarding bankruptcy to challenge the majority of judicial decisions should not create significant obstacles to the implementation of the proceedings regarding bankruptcy and application of court procedures within the period specified by law. The author proves the necessity of amending the procedural law to determine the range of judicial

decisions to be appealed in relation to bankruptcy case, and shortening of consideration of appeals and cassation appeals in such cases.

On the basis of analysis of different scientific perspectives of modern scholars, the article provides author's definition of discretionary principle as the basic principles of economic justice, which enshrines freedom of actors, who have substantive and procedural interest in the case, to exercise material rights to protect the rights and lawful interests by means enshrined in the economic procedural legislation.

Key words: principle of optionality, economic legal proceedings, commercial court, bankruptcy case, reviewing judicial acts.

Принципи господарського судочинства – це його фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які містяться в нормах господарського процесуального законодавства та визначають систему організації господарського суду, його діяльність із метою прийняття законних та обґрунтованих рішень [1, с. 38], а також особливості процесуальної діяльності інших учасників процесу. Значення принципів господарського судочинства полягає в тому, що вони є орієнтиром у нормотворчій діяльності під час удосконалення господарського процесуального законодавства; дають змогу господарському суду забезпечити правильне з'ясування й застосування норм законодавства під час розгляду й вирішення судом господарських спорів. Серед принципів господарського судочинства одним із найважливіших є принцип диспозитивності, який називають головною засадою, що рухає судочинство. Норми права, які розкривають дію цього принципу, спрямовуються на регулювання порядку порушення справи, її розгляду, оскарження судових актів, а також виконання рішення суду залежно від волі сторін. Здійснення диспозитивних дій сторін відбувається через вибір певного варіанта поведінки, тобто сторони вирішують, здійснювати чи не здійснювати процесуальне право, розпоряджатися ним чи ні.

Особливості реалізації принципу диспозитивності в процесі судового розгляду господарських справ досліджувалися багатьма вченими, зокрема такими, як І.А. Балюк, О.А. Беляневич, К.М. Біда, С.В. Васильєв, Л.М. Ніколенко, Д.М. Притика, Г.П. Тимченко та інші. Водночас проблемні питання щодо визначення змісту й сутності принципу диспозитивності господарського судочинства, а також ефективної його реалізації під час здійснення правосуддя в господарських справах потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві, у тому числі під час розгляду господарським судом справ про банкрутство.

О.Ф. Воронов слушно зазначає, що принцип – це головна, загальна норма галузі права, без чіткого формулювання якої вона не буде виконувати покладені на неї функції [2, с. 239]. Диспозитивність як принцип права надає можливість учасникам господарського процесу, насамперед сторонам, розпоряджатися своїми матеріальними й процесуальними правами, активно впливати на судовий процес із метою захисту своїх прав та інтересів.

Більшість дослідників процесуального права вважають, що до змісту принципу диспозитивності входять такі основні елементи: порушення справи в суді; визначення характеру й обсягу позовних вимог і заперечень, можливості їх зміни; розпорядження матеріальними правами й процесуальними засобами їх захисту (відмова від позову, визнання позову, укладення мирової угоди); порушення апеляційного та касаційного провадження, постановка питання про перегляд рішення за нововиявленими обставинами; вимога примусового виконання судового акта [3, с. 31].

Основу принципу диспозитивності становлять можливості всіх заінтересованих осіб (позивача, відповідача, третіх осіб, представників сторін та інших учасників процесу) вільно, на власний розсуд упорядковувати свої відносини. Принцип диспозитивності прямо не закріплюється в господарському процесуальному законодавстві, хоча його дія в господарському судочинстві не викликає сумнівів і заперечень. Він полягає в наданій заінтересованим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів [4, с. 21]. Так, позивач до прийняття рішення в справі має право змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач має право визнати позов повністю чи частково або не визнавати його взагалі. Особливістю дії цього принципу в господарському судочинстві є його певна обмеженість, зумовлена тим, що господарські спори, які вирішуються господарським судом, частково зачіпають не лише приватноправові, а й публічно-правові інтереси. Тому господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем,

якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чиї-небудь права й охоронювані законом інтереси (ч.6 ст.22 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)).

Слід зазначити, що розповсюджені в літературі визначення принципу диспозитивності як свободи сторін у розпорядженні своїми матеріальними й процесуальними правами, як можливості (права) зацікавленої особи впливати на рух господарського процесу не позбавлені певних недоліків. Так, основним недоліком однієї з концепцій змісту диспозитивності, відповідно до якої цей принцип є рушійною силою судового процесу [5, с. 3-34], є відношення до суб'єктів диспозитивності всіх осіб, які беруть участь у справі (незалежно від їхнього характеру та юридичного інтересу), а також суду. Таке широке розуміння диспозитивності суперечить її сутності. Безумовно, диспозитивність є рушійною силою судочинства, проте жодним чином не єдиним принципом, що впливає на рух справи. Низку процесуальних дій суд зобов'язаний вчинити не з ініціативи сторін і не за власним розсудом, а за прямою вказівкою закону. Зокрема, суд відкриває провадження в справі, призначає час і місце судового засідання, відкладає розгляд справи, залишає позовну заяву без розгляду, повертає її тощо. Усі ці дії впливають на розвиток і завершення процесу, проте не мають ні найменшого відношення до диспозитивності.

Також далеко не всі процесуальні права осіб, які беруть участь у справі, пов'язані з рухом господарського процесу, тобто постають із принципу диспозитивності. Достатньо значна група цих прав постає з інших принципів господарського судочинства, насамперед принципу змагальності. Вільно розпоряджатися можна не лише повноваженнями, пов'язаними з виникненням, зміною та припиненням процесу (принцип диспозитивності), а й повноваженнями, пов'язаними з формуванням і дослідженням доказового матеріалу. Однак розпорядження повноваженнями останньої групи входить у зміст принципу змагальності. Зі сказаного можна зробити висновок, що ініціатива заінтересованих осіб складає головний зміст принципу диспозитивності, а ініціативу органів та осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб, слід розглядати як доповнення принципу диспозитивності.

Таким чином, вважаємо, що до суб'єктів, на яких поширюється дія принципу диспозитивності, належать особи, які беруть участь у справі та мають до господарського процесу як матеріальну, так і процесуальну зацікавленість, а саме: сторони (позивач і відповідач), треті особи (які заявляють і не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору). Що ж стосується осіб, які беруть участь у справі та мають лише процесуальну зацікавленість, то можливість віднесення їх до числа суб'єктів диспозитивності не можна розглядати поза контекстом конкретного виду їхньої процесуальної активності та загальної ситуації, що має місце в конкретній господарській справі.

Розглядаючи дію принципу диспозитивності в апеляції й касації як можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, необхідно звернути увагу на його обмеженість. Наприклад, у господарському суді апеляційної інстанції не можуть бути заявлені нові вимоги, які не були предметом розгляду в господарському суді першої інстанції; не допускається поєднання й роз'єднання заявлених вимог, зміна предмета або підстави позову, зміна позовних вимог, пред'явлення зустрічного позову, видача наказу. Принцип диспозитивності не означає абсолютну самостійність суб'єктів господарського судочинства, оскільки здійснення багатьох диспозитивних дій сторін перебуває під контролем господарського суду, що є повністю виправданим (наприклад, укладення мирової угоди потребує затвердження її судом). У касаційному судочинстві, на відміну від першої й апеляційної стадій судочинства, дія принципу диспозитивності істотно обмежується. Це пояснюється контрольним характером розгляду касаційних скарг, у якому особи, які беруть участь у справі, мають менше можливостей реалізувати свої права щодо розпорядження предметом спору. Їх активність зосереджується на судовому рішенні, яке набрало законної сили та існує в тому вигляді, у якому було прийняте судом, що вирішив спір. Такий об'єкт (судовий акт), на відміну від позовних вимог, позивач не може ні змінити, ні зменшити, ні вийти за його межі тощо. Як слушно зазначає Л.М. Ніколенко, у результаті в касаційній інстанції принцип диспозитивності певною мірою втрачає свій «рух», у його реалізації більше помітна формальна сторона [6, с. 178].

Розгляд справ про банкрутство в Україні здійснюється господарськими судами в порядку провадження, передбаченому ГПК України, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство). У зв'язку із цим принцип диспозитивності як один із принципів господарського судочинства отримує відображення в провадженні в справах про банкрутство. Розглянемо

особливості реалізації в провадженні в справах про банкрутство окремих процесуальних прав, що складають зміст принципу диспозитивності.

Про диспозитивність свідчить насамперед право кредиторів ініціювати порушення провадження в справі про банкрутство. Ініціаторами провадження в справі, крім кредиторів, які мають грошові вимоги до боржника, можуть бути органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документальні вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника. Незважаючи на певні зовнішні відмінності, заява кредитора в процедурах банкрутства є схожою з поданням позову, оскільки обидва процесуальні інститути являють собою засіб захисту суб'єктивного права кредитора. Цю обставину було відмічено ще відомим російським дослідником Г.Ф. Шершеневичем, який підкреслював, що заява з конкурсними вимогами має значну схожість із поданням позову [7, с. 385].

Слід зазначити, що сторони в справі про банкрутство, порівняно з позовним провадженням, не наділяються окремими процесуальними правами. Так, вони не можуть передати вирішення справи на розгляд третейського суду. Не передбачено Законом про банкрутство альтернативну підсудність для розгляду справ про банкрутство.

Згідно зі ст.11 Закону про банкрутство заява про порушення справи про банкрутство може бути подана, крім кредиторів, самим боржником. Боржник має право подати в господарський суд заяву про своє банкрутство, якщо він передбачає, що не зможе виконати в установлені строки грошові зобов'язання перед кредиторами. В інших випадках боржник має не право, а обов'язок подати заяву про своє банкрутство. Обов'язок із подачі заяви виникає в боржника, зокрема, якщо задоволення вимог одного чи декількох кредиторів призведе до неможливості виконання боржником грошових зобов'язань перед іншими кредиторами. Такий обов'язок виникає в боржника також, якщо уповноважений орган боржника прийняв рішення про звернення в господарський суд із заявою про порушення справи про банкрутство. Крім того, боржник зобов'язаний звернутися в суд із заявою, якщо під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість задоволення вимог кредиторів у повному обсязі.

Обов'язок боржника подати заяву про своє банкрутство спрямовується насамперед на захист вимог кредиторів, тому боржник не має права відмовитися від такої заяви. Якщо боржник звернеться до господарського суду із заявою про відкликання своєї заяви про порушення справи про банкрутство, суд не має приймати відмову боржника, оскільки це суперечитиме закону та призведе до порушення прав інших осіб, насамперед кредиторів.

Вітчизняна правова система не передбачає наділення господарського суду правом на порушення провадження в справі про банкрутство за власною ініціативою. Такий факт свідчить про перевагу диспозитивних начал у законодавстві про банкрутство.

У позовному провадженні позивачі широко використовують положення ст.22 ГПК України, згідно з якою позивач під час розгляду справи судом першої інстанції має право до прийняття рішення змінити підстави або предмет позову, збільшити чи зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову. Відповідне процесуальне право нерідко намагаються використати кредитори під час розгляду судом їх вимог у процедурах банкрутства. Ініціюючий кредитор не може обмежуватися в здійсненні його процесуальних прав, зокрема, щодо збільшення розміру заявлених вимог. Так, у ст.23 Закону про банкрутство передбачено, що кредитор, за заявою якого порушено провадження в справі про банкрутство, має право заявити додаткові грошові вимоги до боржника протягом тридцяти днів від дня офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження в справі про банкрутство.

Згідно з ч.1 ст.23 Закону про банкрутство конкурсні кредитори за вимогами, які виникли до дня порушення провадження в справі про банкрутство, зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують, протягом тридцяти днів від дня офіційного оприлюднення оголошення про порушення провадження в справі про банкрутство. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Очевидно, для забезпечення рівності прав кредиторів і подальшого справедливого розподілу ліквідаційної маси кредитори, які заявили про збільшення розміру своїх вимог після закінчення строку на їх подання, не повинні мати переваги перед кредиторами, які подали свої заяви у встановлений законом строк.

Однією з особливостей провадження в справі про банкрутство є те, що воно порушується за ініціативою окремого кредитора, а продовжується незалежно від його волі. Ініціюючий кредитор не має перед іншими кредиторами переваг ні матеріального, ні процесуального характеру. Кредитори можуть реалізовувати свої права в справі про банкрутство одноосібно. Однак найбільш важливі питання вирішуються колегіальними органами кредиторів – зборами та комітетом кредиторів. Це істотно обмежує свободу дій окремих кредиторів. Вибір процедур банкрутства господарським судом не залежить від думки ініціюючого кредитора, а в окремих випадках – від волі більшості кредиторів. На відміну від позовного провадження, у справі про банкрутство суд не з'ясовує в ініціюючого кредитора його ставлення до заявлених вимог (підтримує він свої вимоги чи ні). У цьому немає необхідності, оскільки рішення в справі про банкрутство приймається за іншим принципом, який не пов'язує прийняття рішення з позицією ініціюючого кредитора.

Законом про банкрутство передбачається можливість відкликання ініціюючим кредитором заяви про порушення справи про банкрутство до дня проведення підготовчого засідання суду. Господарський суд має право не прийняти відкликання заяви про порушення справи про банкрутство, якщо це порушує чиї-небудь права чи охоронювані законом інтереси або якщо до господарського суду надійшла інша заява (заяви) кредитора (кредиторів) про порушення справи про банкрутство.

Існує принципова різниця між відмовою від вимог у позовному провадженні та в справі про банкрутство. Відмовляючись від позову, позивач відмовляється від матеріально-правових вимог до відповідача, обґрунтованість і правомірність яких мав перевірити суд у процесі розгляду справи. У справі про банкрутство кредитор відмовляється від вимоги, встановленої судом та включеної до реєстру вимог кредиторів. На практиці відмова кредитора від заявлених вимог зумовлюється, як правило, наявністю домовленостей боржника й кредитора щодо надання відстрочки (розстрочки) платежів, новації зобов'язань чи заліку зустрічних вимог. Проте згідно зі змістом Закону про банкрутство після виявлення кредиторів боржника судом такі домовленості між боржником та окремим кредитором є недопустимими, оскільки вони зачіпають права й інтереси інших учасників провадження в справі про банкрутство.

Диспозитивні права кредиторів щодо вибору процедур банкрутства не обмежуються лише першими зборами кредиторів. У процесі розгляду справи про банкрутство господарським судом кредитори (в особі комітету кредиторів) мають право клопотати перед господарським судом про припинення однієї судової процедури та перехід до іншої, про зміну арбітражного керуючого, підготовку й укладення мирової угоди. Комітет кредиторів має право також прийняти рішення про надання згоди на укладення арбітражним керуючим значних угод боржника або угод боржника, щодо яких є заінтересованість.

Слід зазначити, що одним із проявів диспозитивності в процесі є право зацікавлених осіб на оскарження винесених у справі судових актів до інших судових інстанцій. Відповідними процесуальними правами наділяються також сторони в провадженні в справі про банкрутство. ГПК України передбачає оскарження в апеляційному й касаційному порядках лише тих процесуальних актів у процедурі банкрутства, оскарження яких прямо передбачається в ГПК України та Законі про банкрутство. Очевидно, такий підхід зумовлюється необхідністю забезпечення динаміки розгляду справи про банкрутство та дотримання строків, визначених Законом про банкрутство для здійснення окремих судових процедур. Проте в контексті забезпечення реалізації диспозитивних прав сторін необхідно прямо передбачити можливість оскарження деяких інших судових актів у провадженні в справах про банкрутство, ніж це визначено законом. Відсутність можливості переглянути помилковий судовий акт обмежує право особи на судовий захист.

Судова практика свідчить, що сторони досить часто зловживають своїми процесуальними правами. У справах про банкрутство такі деструктивні дії можуть здійснювати як боржник, так і кредитори. Найпоширенішою подібною дією є оскарження ухвал, які не може бути оскаржено відповідно до процесуального закону в апеляційній або касаційній інстанції. Так, з метою гальмування руху справи про банкрутство боржником оскаржується ухвала про порушення провадження в справі, про відкладення розгляду справи та призначення наступного засідання суду. Такими ж деструктивними можуть бути дії кредиторів, які, маючи відповідний інтерес, оскаржують винесені в справі судові акти.

Провадження в справах про банкрутство має здійснюватися в межах встановлених законом процесуальних строків, а тому важливим є дотримання динаміки руху цього процесу. Постійне оскарження судових актів у справі може істотно вплинути на дотримання прав і законних інтересів

учасників судового процесу. Цілком очевидно, що лише робота законодавця щодо вдосконалення господарського процесуального законодавства може усунути недоліки, які на сьогодні дають можливість сторонам недобросовісно користуватися належними їм процесуальними правами. Особливо актуальною є необхідність удосконалення відповідних процесуальних норм, що регулюють оскарження судових актів у справах про банкрутство, з урахуванням установлених законом строків для здійснення окремих судових процедур.

На підставі викладеного вважаємо за доцільне визначити принцип диспозитивності як основну засаду господарського судочинства, що закріплює свободу учасників процесу, які мають у справі матеріально-правовий і процесуальний інтерес, здійснювати на власний розсуд матеріальні права для захисту прав та охоронюваних законом інтересів процесуальними засобами, встановленими господарським процесуальним законодавством. Особливістю дії принципу диспозитивності в провадженні в справах про банкрутство, порівняно з позовним провадженням, є певна обмеженість у ньому процесуальних прав сторін, зумовлених насамперед конкурсним характером провадження в справі про банкрутство. Крім цього, під час розгляду справи про банкрутство зачіпаються не лише приватноправові, а й публічно-правові інтереси. На зміст диспозитивних прав кредиторів впливає наявність повноважень у колективних органів кредиторів (зборів і комітету кредиторів), а також наявність процесуальної фігури арбітражного керуючого. Надання сторонам та іншим учасникам провадження в справі про банкрутство права на оскарження більшості судових актів не має створювати істотні перешкоди для здійснення розгляду справи про банкрутство та застосування судових процедур у межах строків, визначених законом. Тому актуальною залишається необхідність внесення змін до процесуального законодавства щодо визначення кола судових актів, які підлягають оскарженню в справі про банкрутство, та скорочення строків розгляду апеляційних і касаційних скарг у таких справах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балюк І.А. Господарське процесуальне право : навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] / І.А. Балюк. – К. : КНЕУ, 2008. – 248 с.
2. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса : прошлое, настоящее, будущее / А.Ф. Воронов. – М. : Издательский Дом «Городец», 2009. – 496 с.
3. Васильєв С.В. Господарський процес України : підручник / С.В. Васильєв. – Х. : Еспада, 2010. – 288 с.
4. Горевий В.І. Господарський процес. Практикум : навч. посібник / В.І. Горевий, А.М. Куліш, В.Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 283 с.
5. Гурвич М.А. Структура и движение гражданского процессуального правоотношения / М.А. Гурвич // Вопросы науки советского гражданского процессуального права. Труды ВЮЗИ. – 1975. – Т. 38. – С. 3-34.
6. Ніколенко Л.М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів / Л.М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 174-180.
7. Шершеневич Г.Ф. Конкурсний процесс / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2000. – 477 с.

REFERENCES

1. Balyuk, I.A. (2008), *Hospodarske protsesualne pravo : navch.-metod. posib.* [Commercial procedure law : teaching aid], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Voronov, A.F. (2009), *Printsipy hrazhdanskoho protsessa : proshloe, nastoyashchee, budushchee* [Principles of civil procedure : past, present and future], Izdatelskiy Dom «Gorodets», Moscow, Russia.
3. Vasilev, S.V. (2010), *Hospodarskiy protses Ukrayini : pidruchnik* [Commercial procedure of Ukraine : textbook], Еспада, Kharkiv, Ukraine.
4. Horevyi, V.I., Kulish, A.M. and Chernadchuk, V.D. (2009), *Hospodarskiy protses. Praktikum : navch. posibnik* [Commercial procedure. Practicum : teaching aid], Universitetska knyha, Sumy, Ukraine.

5. Gurvich, M.A. (1975), “Structure and movement of legal relations in civil procedure”, *Voprosy nauki sovetskoho hrazhdanskoho protsessualnoho prava. Trudy VYuZI*, Vol. 38, pp. 3-34.

6. Nikolenko, L.M. (2013), “Implementation of the basic principles of economic justice in revision of judicial decisions”, Journal of Kyiv University of Law,no. 1, pp. 174-180.

7. Shershenevich, G.F. (2000), *Konkursnuy protsess* [Procedure for declaring bankruptcy], Statut, Moscow, Russia.

УДК 346.545 (477)

МЕЖІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ВТРУЧАННЯ В ПРОЦЕСИ КОНКУРЕНЦІЇ: КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ

Корчак Н.М., к.ю.н., доцент

Національна академія прокуратури України, вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, Україна
nkorchak@mail.ru

Досліджено роль держави в процесах забезпечення формування конкурентного середовища. Обґрунтовано, що безпосередньо межі державно-правового втручання повинні визначатися тими обов’язками, які бере на себе держава у сфері конкуренції, – підтримкою та її захистом. Зроблено висновок, що саме в такий спосіб держава бере на себе відповідальність за стан забезпечення ефективного функціонування економіки країни на основі розвитку конкурентних відносин, за запровадження добросовісних засад у конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, державне регулювання, межа втручання, обов’язки держави, суспільний інтерес.

ГРАНИЦЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОГО ВМЕШАТЕЛЬСТВА В ПРОЦЕССЫ КОНКУРЕНЦИИ: КРИТЕРИЙ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Корчак Н.Н.

Национальная академия прокуратуры Украины, ул. Мельникова, 81-б, г. Киев, Украина
nkorchak@mail.ru

Исследована роль государства в процессах обеспечения формирования конкурентной среды. Обоснованно, что непосредственно пределы государственно-правового вмешательства должны определяться теми обязанностями, которые берет на себя государство в сфере конкуренции, – поддержкой и ее защитой. Сделан вывод, что именно таким образом государство берет на себя ответственность за состояние обеспечения эффективного функционирования экономики страны на основе развития конкурентных отношений, за внедрение добросовестных принципов в конкуренции.

Ключевые слова: конкуренция, государственное регулирование, предел вмешательства, обязанности государства, общественный интерес.

SCOPES OF STATE LEGAL INTERFERENCE WITH PROCESSES OF COMPETITION: CRITERION OF DETERMINATION

Korchak N.N.

National academy of prosecution of Ukraine, str. Melnikova, 81-b, Kyiv, Ukraine,
nkorchak@mail.ru

The article examines the role of the state in the process of creating a competitive environment. It is proved that direct limits of state legal interference should be determined by the responsibilities of the state in the field of competition – support and protection. It is concluded that in this way the state takes responsibility to ensure the effective functioning of the economy through the development of a competitive relationship, to introduce the principles of good faith in the competition.

In modern society, the state must not only act as a guarantor of the protection of economic competition, but also be an active figure in its support. State support in the field of competition concerns its positive regulation, including measures to promote the development of a competitive environment. An effective competition in the markets determines the public interest, which requires legal protection.

The author offers to consider not competition, but the field of competition as a direct object of government regulation. Determining the scope of competition, it is necessary to consider: 1) the type of product market; 2) the conditions of the turnover of commodities in the market; 3) the structure of the commodity market; 4) the nature of market interaction of economic agents in order to gain a competitive advantage.

It seems wrong to equate the concept of "field of competition" and "economic industry". It has been established that the limits of the scope of competition are directly dependent on the type of commodity market. However, the study of the structural conditions of competition in the economy as a whole does not preclude the use of sectoral approach to the determination of the structure of commodity markets.

As a social value, state support and protection in the field of competition serves not only as a criterion for determining the limits of state legal intervention, but also as an algorithm for meeting the needs of men and organizations for quality domestic product. The right to be a participant of fair competition at the same time is a means of state support and protection.

State legal intervention in the processes of competition should be seen as a form of protection of private and public interests in the conditions of market economy, as well as an element in the mechanism of realization of freedom of entrepreneurship. The level of such intervention should be determined by the objectives (social, economic, legal) of state regulation in the field of competition.

Key words: competition, government regulation, limit of intervention, duties of the state, public interest.

У будь-якій ринковій моделі виникає питання про роль держави в економіці, а також ступінь та інтенсивність втручання держави в ринкові процеси. Політика сприяння конкуренції й державне регулювання економічними процесами є важливою сферою для вітчизняної економіки. У вступній частині Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [13] зазначено, що єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – це рішучі та всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки. Тому невипадково, що саме з огляду на необхідність розуміння конкуренції як одного з основних засобів забезпечення сталого економічного зростання, покращення умов ефективного функціонування товарних ринків та вдосконалення механізму їх державного регулювання Кабінетом Міністрів України 19 вересня 2012 року було схвалено Концепцію загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014-2024 роки [6].

Дослідження проблем розвитку механізмів державного (правового) регулювання й ролі конкуренції знайшло своє відображення в роботах як економістів, зокрема Р.А. Попова, В.С. Савчука, В.Г. Горника, З.М. Борисенко, Ю.Б. Росецької, А.В. Клименка, В.Д. Лагутіна, Н.О. Трегубець, Ю.О. Ульянченка, так і юристів, зокрема О.В. Безуха, О.А. Беляневич, О.О. Бакалінської, С.С. Валітова, В.І. Єрьоменко, О.Ф. Мельниченка, В.Д. Сагіра, О.Л. Чернелевської. Однак з огляду на те, що відносини конкуренції виникають одночасно з ринковими відносинами, а система ринкової економіки керується ринком, виникає потреба в новому осмисленні ролі й участі держави в забезпеченні ринкових перетворень.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу проблеми визначення межі державно-правового втручання в процеси конкуренції та обґрунтування необхідності закріплення за державою обов'язку щодо підтримки й захисту у сфері конкуренції.

Встановлення в ч.3 ст.42 Конституції України обов'язку держави бути гарантом захисту конкуренції в підприємницькій діяльності є яскравим прикладом закріплення на вищому законодавчому рівні позитивного зобов'язання держави перед суспільством у сфері господарювання. Оскільки держава відповідає перед людиною за свою діяльність, змістом такого обов'язку є запровадження системи організаційно-правових заходів протидії, обмеження чи усунення негативних економічних наслідків, які можуть виникнути за відсутності конкуренції, у межах прийнятих Верховною Радою України Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року, Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року, Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 року.

Конкуренція є одним з інститутів саморегуляції ринкового обігу та слугує основою механізму ринкової економіки. Оскільки конкуренції відводиться особливе місце в ринковій економіці, закономірно може виникнути питання про те, чи можливо досягти цілей розбудови в Україні конкурентоспроможної економіки лише шляхом гарантування захисту конкуренції. Вважаємо, що ні, оскільки сучасний стан розвитку українського суспільства потребує виходу за межі традиційних уявлень про державу як лише правового гаранта забезпечення економічної конкуренції.

Слід відзначити, що в моделі ринкової економіки вільної конкуренції, формування якої відбувалося в Західній Європі протягом XVIII – XIX ст., державі було відведено роль правового гаранта забезпечення свободи ринку та підприємництва [18, с. 48], а підприємницька діяльність розглядалася в контексті дії ринкового механізму саморегулювання [10, с. 287]. Однак у першій половині XX ст. визначення ринкової економіки переосмислюється в новій течії економічної думки – кейнсіанстві, у межах якого формулюються основні засади макроекономічної моделі ринкової економіки: ринок втрачає роль одноосібного регулятора економічної системи та стає об'єктом системного регулювання з боку держави (модель державно-регульованої економіки) [16, с. 195].

Синтезом гарантованих правовою державою свобод, свободи економічної діяльності й ідеалів соціальної держави, пов'язаних із соціальною захищеністю та соціальною справедливістю, стала концепція «соціального ринкового господарства» [2, с. 2]. Саме ця концепція слугує економічною основою розбудови сучасної української держави, що підтверджується положенням ч.4 ст.13 Конституції України.

Отже, є всі підстави стверджувати, що модель ринкової економіки та визначення ролі держави в економічній сфері прямо залежать від ступеня розвитку суспільства, у тому числі від тих соціальних цінностей, які в ньому сповідуються.

За справедливим зауваженням відомого економіста М.Е. Портера, успішною є політика уряду, що створює середовище, у якому компанії можуть досягати конкурентних переваг [14, с. 194-195]. А це означає, що держава повинна відійти від функції «нічного вартового», покладеної на неї ч.3 ст.42 Конституції України, та стати активним учасником економічного життя шляхом його регламентації й регуляції, у тому числі заохочувати зміни в ньому й стимулювати інновації. Сьогодні держава повинна використовувати такі важелі впливу, які активно допомагатимуть, а не заважатимуть розвитку ринкових відносин.

Досить влучною є теза про те, що стан конкуренції в економіці найтісніше пов'язаний із діяльністю держави [1, с. 3]. І як слушно зауважив академік Національної академії правових наук України О.Д. Крупчан, завданням публічно-правового регулювання економіки є саме забезпечення вільного ринку з реальною свободою підприємницької діяльності та запобігання монополізації економіки [8].

У контексті піднятої проблематики необхідно навести позиції тих авторів, які розглядають конкуренцію як об'єкт державного регулювання [17], із чим важко погодитися. Адже конкуренція є суто економічним явищем, яке важко піддати державному регулюванню. Водночас господарське життя не може підпорядковуватися стихійним ринковим силам, а має свідомо регулюватися. Головним завданням держави на сьогодні є забезпечення нової якості економічного зростання на основі зваженого регулювання й розвитку дієвих ринкових механізмів. Його виконання залежить від правильного визначення об'єкта державно-правового втручання: конкуренції чи сфери конкуренції.

З огляду на викладене пропонуємо безпосереднім об'єктом державного регулювання вважати не конкуренцію, а сферу конкуренції.

Ведучи мову про необхідність державної підтримки й захисту у сфері конкуренції, потрібно визначитися зі змістом категорії «сфера конкуренції». Незважаючи на поширеність застосування, її зміст не став предметом ґрунтовних досліджень.

Так, наприклад, сферою конкуренції (competitive scope) може позначатися галузь конкурентної боротьби компаній чи масштаби конкуренції [3, с. 668]. Професор економіки В.Д. Лагутін розглядає сферу економічної конкуренції в двох значеннях: 1) як сукупність відокремлених, проте взаємопов'язаних складових ринково-конкурентних відносин, що мають власні особливості розвитку й державного захисту, відповідне нормативно-правове забезпечення (вузьке значення); 2) як функціонуючі в цій сфері інституції й інститути, що відображають специфічні форми ринково-конкурентних відносин (широке значення) [9, с. 18].

Вважаємо, що така позиція обумовлюється введенням до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста й магістра, спеціальності 8.03060106 «Управління у сфері економічної конкуренції» [5]. При цьому ми не можемо погодитися, що під час установлення сфери конкуренції В.Д. Лагутін за основу бере ринково-конкурентні відносини (їх складові елементи й відповідне нормативно-правове забезпечення). Звісно, для визначення механізму державного регулювання в певній сфері необхідно розглянути характеристики суспільних відносин, у яких реалізується владний вплив держави. Сферою конкуренції охоплюються ринково-конкурентні відносини, однак вона не може ототожнюватися з ними.

Домінуючою ознакою під час установлення сфери конкуренції слід вважати товарний ринок. Підтвердженням такої позиції є визначення ринку товару (товарного ринку), яке надано в ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»: сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу й у межах певної території є попит і пропозиція. Саме в межах товарного ринку відбувається взаємодія ринкових агентів. А оскільки сфера конкуренції не є певним сталим явищем, її межі прямо залежать від виду товарного ринку.

Наприклад, сферою банківської конкуренції є банківський ринок, який може бути сегментованим на ринок засобів виробництва та виробничих послуг, ринок споживання та споживчих послуг, ринок послуг, ринок інтелектуально-інформаційного продукту тощо. Відправною точкою визначення сфери

конкуренції є встановлення приналежності до товарної категорії. Зокрема, під час позиціювання торгової марки потрібно визначити товари чи групу товарів, з якими вона конкурує та які є близькими її замінниками. Детермінуючим фактором визначення сфери конкуренції може стати рішення про вибір цільових ринків. У свою чергу рішення обслуговувати той чи інший тип споживачів нерідко визначає характер конкуренції. Тому визначення сфери конкуренції іноді потребує розуміння поведінки споживачів. Наприклад, у Великобританії Автомобільна асоціація поряд із поліцією, пожежною та швидкою допомогою позиціонує себе як четверта «аварійна служба».

Задля оцінки умов і перспектив розвитку конкуренції, обґрунтування доцільності державного втручання в процес формування конкурентного середовища, визначення напрямів і розроблення заходів такого втручання вважаємо за доцільне під час встановлення сфери конкуренції застосовувати галузевий підхід до визначення структури товарних ринків України. Наприклад, галузева група «ринки» має такі різновиди: природних монополій, комунальних послуг, продукції фондоємних галузей (металургія, хімія, нафтохімія, машинобудування та металообробка), послуг, пов'язаних із давальницькими й розподільчими схемами, тощо.

При цьому варто вказати на неприпустимість ототожнення понять «сфера конкуренції» та «галузь народного господарства». У ст.260 Господарського кодексу України та статистичних класифікаціях термін «галузь» визначено як сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові чи подібні види економічної діяльності. Зазвичай ним позначаються узагальнені угрупування видів економічної діяльності на рівні секцій КВЕД. Основний принцип КВЕД полягає в об'єднанні підприємств, які виробляють подібні товари чи послуги або використовують подібні процеси для створення товарів чи послуг (тобто сировину, виробничий процес, методи чи технології), у групи [12].

Окрім того, під час здійснення правової оцінки наслідків ринкового змагання, згідно зі ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» (визначення терміна «економічна конкуренція (конкуренція)), до уваги також береться можливість впливу суб'єкта господарювання на умови обороту товарів, що в підсумку призводить чи може призвести до недопущення, усунення або обмеження конкуренції на всьому чи в певній частині товарного ринку. При цьому категорії «умови обороту товарів» та «умови реалізації товарів» не є тотожними, оскільки як конкуренція, так і ринок не обмежуються лише реалізацією товару, а охоплюють інші допоміжні й посередницькі операції.

Вважаємо, що під час встановлення сфери конкуренції слід враховувати такі особливості: 1) вид товарного ринку, який є водночас економіко-правовим засобом визначення її меж (сфера обороту взаємозамінних товарів); 2) умови обороту товарів на ринку (стан конкурентного середовища); 3) структуру товарного ринку (сукупність кількісних і якісних показників стану конкуренції); 4) характер ринкової взаємодії суб'єктів господарювання задля здобуття конкурентних переваг (змагання, природна монополія). Сфера конкуренції може розширюватися чи звужуватися з причини особливостей товарних ринків як сфери обороту взаємозамінних товарів.

Слід зазначити, що ареною конкурентної боротьби є всі сфери суспільного виробництва. Традиційно під ними розуміють сферу виробництва, сфери розподілу та обігу [11, с. 401]. Сферою конкурентної боротьби є також різні підсистеми цілісної економічної системи. Наприклад, у межах продуктивних сил боротьба ведеться за джерела сировини й електроенергії, а отже, у сфері постачання та збуту.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо власну дефініцію сфери конкуренції: та частина сфери суспільного виробництва в межах товарних ринків (сектор економіки), у якій відбувається взаємодія, у тому числі шляхом змагання суб'єктів господарювання з метою здобуття ринкових (конкурентних) переваг над іншими суб'єктами господарювання.

У цілому слушно, на наше переконання, Л.І. Дідківська акцентує увагу на тому, що завдання держави полягає не просто в створенні умов для самої конкуренції, а в забезпеченні якості конкурентних відносин [4, с. 23] (ми вважаємо, що їх ефективності). Досить новаторську позицію щодо визначення ролі держави в сучасній економічній системі підтримує Г.М. Пилипенко. Він стверджує, що держава є координаційним інститутом щодо ринку, та розглядає її як систему, яка свідомо керує останнім, якій притаманні характерні спонтанні процеси [15, с. 50].

Частково поділяючи такі погляди, вважаємо, що варто акцентувати увагу на відносинах не координації, а взаємодії як форми координаційної діяльності між державою та ринком. За цих обставин держава виступатиме не організатором, а ініціатором взаємодії. Предметом взаємодії під час координаційної діяльності між державою й ринком має стати налагодження соціальних партнерських відносин у цілому та впорядкування відносин у сфері конкуренції зокрема.

Як слушно зауважили О.Л. Копиленко й О.М. Клименко, основними елементами системи інструментів і засобів правового регулювання економічних відносин та функціонування ефективних

адміністративних механізмів їх упровадження є заходи щодо стимулювання й захисту економічної конкуренції, що забезпечуються формами державного регулювання відносин у сфері економіки [7, с. 2]. Звісно, відсутність дієвої конкуренції зменшує стимули до впровадження новинок і вдосконалень, сприяє ослабленню мотивації до досягнення конкурентних переваг за рахунок власних внутрішніх джерел. Однак вважаємо, що використання категорії «стимулювання» до такого економічного явища, як конкуренція, не розкриває повною мірою роль держави в національному суспільстві, орієнтованому на утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі.

Термін «стимул» (від латинського stimulus – стрекало, батіг, пуга) означає спонукання до дії, спонукальну причину. У загальному вигляді стимулювання − це процес використання конкретних стимулів на користь людині й організації, процес зовнішнього впливу на людину для спонукання її до конкретних дій або процес, спрямований на усвідомлене пробудження в неї певних мотивів і цілеспрямованих дій. З огляду на те, що згідно зі ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» *змагання* між суб'єктами господарювання обумовлює зміст конкуренції як економічного явища та характеризує діяльну сторону конкуренції, варто вести мову про стимулювання розвитку саме конкурентних відносин. Тому вважаємо, що стимулювання розвитку конкуренції, як і обмеження й санкції, можна розглядати як засоби державного регулювання економіки.

Беручи на себе обов'язок щодо гарантування захисту конкуренції, держава виконує не лише охоронну, а й компенсаційну функцію з метою заповнення прогалин конкуренції шляхом формулювання правил добросовісної ринкової поведінки. Однак сьогодні потрібно відходити від розуміння ролі держави як гаранта чи компенсатора недоліків ринку. Нині державне регулювання у сфері конкуренції повинне спрямовуватися на її підтримку й захист, у тому числі засобами стимулювання розвитку конкурентного середовища.

Таким чином, для позначення ролі держави під час регулювання відносин у сфері конкуренції та з огляду на поєднання в ринковій системі стихійного й цілеспрямованого державного регулювання вважаємо за доцільне використовувати термін «державна підтримка та захист у сфері конкуренції» як систему організаційно-правових заходів регулювання поведінки учасників відносин у сфері конкуренції, пов'язаних як зі створенням умов ефективного функціонування ринку в цілому, так і з доповненням чи коректуванням дій ринкових регуляторів.

Поняття «державна підтримка у сфері конкуренції» стосується позитивного регулювання конкуренції в Україні, яке забезпечується шляхом формування й реалізації ефективної конкурентної політики, встановлення нормативно-правових приписів рекомендаційного, узгоджувального, уповноважуючого, заборонного характеру, спрямованих на створення умов для розвитку конкуренції та безпосереднє регулювання відносин у сфері конкуренції, гармонізації конкурентного законодавства з міжнародними стандартами, взаємодії органів Антимонопольного комітету України з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, із засобами масової інформації, з об'єднаннями підприємців та іншими державними чи громадськими інституціями, шляхом пропаганди позитивних наслідків конкуренції для суспільства в цілому. Державна підтримка у сфері конкуренції передбачає формування ефективного правового забезпечення та стимулювання добросовісної ринкової поведінки на основі збалансування свободи конкуренції з ринковою владою з метою охорони конкурентного середовища в цілому й захисту економічно слабкого учасника ринку зокрема.

Поняття «захист у сфері конкуренції» охоплює комплекс правових заходів щодо запобігання, виявлення й припинення порушень конкурентного законодавства, захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників ринкової змагальності, що можуть виникати внаслідок порушення правил конкуренції, реалізацію заходів відповідальності за порушення конкурентного законодавства, а також забезпечення попереднього контролю за формуванням структури ринку (концентрацією). При цьому головним об'єктом правового захисту у сфері конкуренції має стати суспільний інтерес – функціонування ефективної конкуренції на товарних ринках України.

Вважаємо, що межі державно-правового втручання у сферу конкуренції повинні визначатися обов'язками, які бере на саме держава у сфері конкуренції, – підтримкою та її захистом. Саме в такий спосіб держава бере на себе відповідальність за стан забезпечення ефективного функціонування економіки країни на основі розвитку конкурентних відносин, за впровадження добросовісних засад у конкуренції (добросовісної конкуренції). Водночас право бути учасником добросовісної конкуренції є засобом її державної підтримки й захисту.

Як суспільна цінність державна підтримка та захист у сфері конкуренції є не лише критерієм визначення меж державно-правового втручання, а й алгоритмом забезпечення потреб людини та організацій у якісному вітчизняному продукті. Водночас рівень такого втручання повинен визначатися цілями державного регулювання у сфері конкуренції: соціальними (забезпечення

соціальних програм), економічними (зростання економіки й набуття відповідних економічних показників), правовими (забезпечення адекватної правової форми економічних змістовних відносин).

Насамкінець зазначимо, що закони ринкового механізму створюють об'єктивну межу для втручання держави в економіку в цілому. Саме державне регулювання економіки слід розуміти як втручання не в ринковий механізм, а в передумови й побічні наслідки його функціонування. Впливаючи на це середовище, вона спрямовує розвиток економіки відповідно до визначених цілей і пріоритетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. Конкуренція в бізнесі і конкуренція в політиці / В. Геєць // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2007. – № 2 (25). – С. 2-5.
2. Грибанов В.В. Становление и развитие концепции социального рыночного хозяйства как теоретической основы современного социального государства [Электронный ресурс] / В.В. Грибанов // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. Электронный научный журнал. – 2013 − № 2. – С. 1-10. − Режим доступа : www.vestnik-ku.ru.
3. Джоббер Д. Принципы и практика маркетинга / Д. Джоббер ; перевод с англ. под ред. В.М. Неумоина − [2-е изд.]. − М. ; СПб ; К. : Вильямс, 2000. − 679 с.
4. Дідківська Л. Теоретико-методологічні засади вдосконалення конкурентної політики держави / Л. Дідківська // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2007. – № 2 (25). – С. 22-27.
5. Зміни, що вносяться до переліків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719 та від 27 серпня 2010 р. № 787. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 267 [Електронний ресурс] − Режим доступу : http//www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd.
6. Концепція загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2014 – 2024 роки [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 690-р від 19.09.2012 р. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80.
7. Копиленко О. Проблеми розвитку конкурентного законодавства України / О. Копиленко, О. Клименко // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. − 2008. − №2 (29). − С. 2-5.
8. Крупчан О.Д. Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин [Електронний ресурс] / О.Д. Крупчан – Режим доступу : http ://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2013_12/krup%20vst.pdf.
9. Лагутін В. Теоретичні проблеми управління в сфері економічної конкуренції / В. Лагутін // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2012. − № 1. – С. 18-22.
10. Лазур П.Ю. Історична еволюція феномена підприємництва та його науково-економічні інтерпретації / П.Ю. Лазур // Науковий вісник УкрДЛТУ. – 2006. – Вип. 16.6. – С. 285-292.
11. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін. ; за заг. ред. В.К. Мамутова. − К., Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
12. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457 (ДК 009 :2010). Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 29 листопада 2010 року № 530 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – Режим доступу : http ://www.dkrp.gov.ua/info/842 (Чинний від 01.01.2012 р.).
13. Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Затверджений Указом Президента України від 12 березня 2012 року № 187/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. − № 22. – Ст. 825.
14. Портер М.Э. Конкуренция : уч. пособ. / Э. Майкл Портер ; пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
15. Пилипенко Г.М. Характер взаємодії державної та ринкової координації / Г.М. Пилипенко // Економіка розвитку (Economics of Development). – 2013. − № 4 (68). – С. 47-51.

16. Прилуцький А.М. Ринок в системі категорій сучасної економічної теорії / А.М. Прилуцький // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – Вип. 25. – С. 185-197.

17. Юдіцький О.Л. Правові засади економічної конкуренції як об'єкта державного регулювання [Електронний ресурс] / О.Л. Юдіцький. – Режим доступу : http ://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10yolodr.pdf.

18. Шульга Ж.О. Проблеми соціально орієнтованої ринкової економіки : теоретико-методологічний аспект / Ж.О. Шульга // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2009. − №2. – С. 47-51.

REFERENCES

1. Geets, V. (2007), "Competition in business and competition in politics", *Konkurentsiya. Visnik Antimonopolnoho komitetu Ukrayini*, no. 2 (25), pp. 2-5.

2. Gribanov, V.V. (2013), "Formation and development of the concept of social market economy as a theoretical foundation of modern welfare state", Corporate management and innovative development of economy of North. Announcer of the Research center of corporate right, management and venture investing of the Syktyvkarskogo state university. Electronic scientific magazine, no. 2, pp. 1-10, available at : www.vestnik-ku.ru.

3. Dzhobber, D. (2000), Printsipy i praktika marketinha [Principles and practice of marketing], Translated by Neumoin, V.M., Moscow, Saint Petersburg, Russia ; Kyiv, Ukraine.

4. Didkivska, L. (2007), "Theoretical and methodological principles of improving competition policy of the state", *Konkurentsiya. Visnik Antimonopolnoho komitetu Ukrayini*, no. 2 (25), pp. 22-27.

5. "Amendments introduced to the lists approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 13, 2006 № 1719 and August 27, 2010 № 787" approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 17, 2011 № 267, available at : http//www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd.

6. "Concept of the National Program of competition in the years 2014-2024" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 690-p of 19.09.2012, available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/690-2012-%D1%80.

7. Kopylenko, O. and Klymenko, O. (2008), "Problems of development of competition legislation of Ukraine", *Konkurentsiya. Visnik Antimonopolnoho komitetu Ukrayini*, no. 2 (29), pp. 2-5.

8. Krupchan, O.D. "Private law and public law frameworks governing business relationships", available at : http ://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2013_12/krup%20vst.pdf.

9. Lahutin, V. (2012), "Theoretical problems of administration in the area of economic competition", *Konkurentsiya. Visnik Antimonopolnoho komitetu Ukrayini*, no. 1, pp. 18-22.

10. Lazur, P.Yu. (2006), "Historical evolution of the phenomenon of entrepreneurship and its scientific and economic interpretation", *Naukoviy visnik UkrDLTU*, Iss. 16.6, pp. 285-292.

11. Znamenskiy, G.L., Khakhulin, V.V., Shcherbina, V.S. et al. (2004), *Naukovo-praktichniy komentar Hospodarskoho kodeksu Ukrayini* [Scientific and practical commentary on the Commercial Code of Ukraine], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

12. "National Classifier of Ukraine. Classification of types of economic activity : Order of the State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy of 11.10.2010 № 457 (DC 009 : 2010). With changes and additions as of November 29, 2010 № 530 "Official website of the State Service of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship Development, available at : http ://www.dkrp.gov.ua/info/842

13. "Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»" : Затверджений Указом Президента України від 12 березня 2012 року № 187/2012

14. "National Action Plan for 2012 to implement the Program of economic reforms for 2010-2014 "Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State", approved by the Decree of the President of Ukraine on March 12, 2012 № 187/2012, *Ofitsiyniy visnik Ukrayini*, 2012, no. 22, art. 825.

15. Porter, Michael E. (2001), Konkurentsiya : uch. posob. [Competition : teaching aid], Translated by Zablotskiy, Ya.V., Izdatelskiy dom «Vilyams», Moscow, Russia.

16. Pylypenko, H.M. (2013), "The nature of interaction of state and market coordination", *Ekonomika rozvytku* [Economics of Development], no. 4 (68), pp. 47-51.

17. Prylutskiy, A.M. (2011), "Market in the system of categories of modern economic theory", *Teoretychni ta prykladni pytannya ekonomiki*, Iss. 25, pp. 185-197.

18. Yuditskiy, O.L. "Legal basis of economic competition as an object of state regulation", available at : http ://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10yolodr.pdf.

19. Shulha, Zh.O. (2009), "Problems of socially oriented market economy : theoretical and methodological aspects", *Visnik Berdyanskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 2, pp. 47-51.

УДК 342.734: 331.526.3 (477+4)

ГАРАНТІЇ, ОБМЕЖЕННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ НА УМОВАХ СУМІСНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Яцкевич І.І., здобувач

Інститут права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., Україна
ivan-y@ukr.net

У статті проведено порівняльний аналіз правового регулювання, практики й досвіду реалізації особою права на працю через укладення трудового договору на умовах сумісництва. Визначено перспективи вдосконалення правового регулювання юридичних гарантій реалізації права на працю через укладення трудового договору з кількома роботодавцями в аспекті нової кодифікації трудового права України та виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Визначено переваги, недоліки та причини сумісництва.

Ключові слова: юридичні гарантії права на працю, сумісництво, реформування трудового законодавства.

ГАРАНТИИ, ОГРАНИЧЕНИЯ И ПРАКТИКА РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ТРУД НА УСЛОВИЯХ СОВМЕСТИТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ И ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Яцкевич И.И.

Институт права им. И. Малиновского Национального университета «Острожская академия», ул. Семинарская, 2, г. Острог, Ровенская обл., Украина
ivan-y@ukr.net

В статье произведен сравнительный анализ правового регулирования, практики и опыта реализации лицом права на труд посредством заключения трудового договора на условиях совместительства. Определены перспективы усовершенствования правового регулирования юридических гарантий реализации права на труд посредством заключения трудовых договоров с несколькими работодателями в аспекте новой кодификации трудового права Украины, а также исполнения положений Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом. Определены преимущества, недостатки и причины совместительства.

Ключевые слова: юридические гарантии права на труд, совместительство, реформирование трудового законодательства.

GUARANTEES, RESTRICTIONS AND PRACTICE OF RIGHT TO WORK REALIZATION AS SECOND JOB IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION

Iatskevych I.I.

I. Malynovskyi Institute of law, the national university of Ostroh academy, str. Seminarska, 2, Ostroh, Rivne region, Ukraine
ivan-y@ukr.net

The publication contains comparative analysis of legal regulation, practice and experience of realization person's right to work via concluding employment contract for work as second job. The prospective of improving of legal regulation for legal guarantees of right to work realization via concluding employment contract with several employers in the view of new codification of Labor Law of Ukraine, as well as fulfilling of Association Agreement between Ukraine and EU provisions, is presented. The advantages and disadvantages, as well as reasons for multiple jobholding are defined.

According to Ukrainian legislation multiple jobholding may be limited up to total restriction. There are list of jobs which are not considered as secondary job. The anticorruption legislation has some provisions restricting multiple jobholding for public servicemen even after public service termination.

Foreign experience of secondary jobholding regulation splits into three main groups: 1) forbidding; 2) limiting; 3) allowing multiple jobholding. European countries' national labor legislation mostly bears employee's obligation to inform principal employer on secondary employment. Considering own interests, the employer may allow or forbid employee to hold secondary job. But common practice is not favorable to multiple jobholding because of 1) working time according to EU legislation is limited within 48 hours including overtime work; 2) long working hours cause higher risk of incidents at work; 3) it threatens confident information.

The draft Labor Code of Ukraine regulates multiple jobholding better than effective one, but not comprehensively. As a result, many provisions of actual Labor Code of Ukraine are repeated, but rights of the parties of labor contract are not balanced conform to market principles of labor relations regulation. The author suggests allowing employer's permit for secondary jobholding only in case of employee's part-time employment. In case of full-time employment, the employee should inform employer on secondary jobholding. So the right to work and full employment will be observed in this case, but interest of employer and employee will be balanced.

Key words: legal guarantees of right to work, multiple jobholding, labor legislation reform.

Кризові явища в економіці часто супроводжуються змінами в кількісних і якісних показниках трудової зайнятості населення, що створює додаткові об'єктивні стимули для пошуку додаткового заробітку на умовах сумісництва. Очевидно, що реалізація працівником свого права на працю через укладення паралельних трудових договорів може як позитивно, так і негативно впливати на трудові відносини з кожним із роботодавців. Наразі трудове законодавство України щодо трудових відносин на умовах сумісництва застаріле й не повною мірою відображає та враховує сучасні реалії, у яких такі відносини виникають, розвиваються та припиняються.

У юридичній літературі неодноразово підкреслювалося, що для побудови правової держави й утвердження принципу верховенства права необхідно, щоб у відносинах між людиною й державною владою вирішальне значення мали природні, невід'ємні права та свободи людини, а верховенство Конституції України було однією з вирішальних складових правової держави й верховенства права [1, с. 4-5]. У цьому відношенні реалізація особою права на працю, у тому числі й на умовах сумісництва, як конституційного права кожної людини вимагає особливих правових механізмів його забезпечення, якими є юридичні гарантії.

Актуальність зазначеної проблемки полягає в тому, що чинне правове регулювання потребує реформування й адаптації до нових ринкових умов існування трудових відносин і із часом буде лише зростати, адже глобалізація економіки, євроінтеграційні процеси, гармонізація національного законодавства із законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС) призведуть до загострення соціально-трудового аспекту проблеми реалізації права на працю на умовах сумісництва. Успішне розв'язання конфлікту інтересів як працівника з кожним із його роботодавців, так і цих роботодавців між собою, що може виникнути через сумісництво, значною мірою залежатиме від балансу інтересів зацікавлених сторін цих відносин, що потребує адекватного правового забезпечення.

Аналіз останніх наукових досліджень показує, що проблемам реалізації права на працю на умовах сумісництва було присвячено чимало наукових праць. Теоретичну основу дослідження сумісництва складають праці таких представників науки трудового права: С.В. Венедиктов, Н.В. Веренич, Т.Г. Головань, М.І. Іншин, Р.І. Кондратьєв, В.Л. Костюк, Р.З. Лівшиця, М.О. Міщук, В.Г. Ротань, П.Д. Пилипенко, Г.І. Чанишева, Н.М. Хуторян та інші. Чимало досліджень також присвячено адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що в наш час набуває юридично обов'язкового значення. Зокрема, цій темі присвятили свої праці О.К. Вишняков, М.М. Грекова, М.О. Дей, І.П. Лаврінчук, В.І. Муравйов, Р.А. Петров М.Л. Смолярова, Ф.А. Цесарський та інші вчені. Однак розвиток трудових відносин, реформування трудового законодавства потребує наукового підґрунтя запроваджуваних реформ, критичного аналізу нових ініціатив, зарубіжного досвіду з урахуванням здобутків вітчизняної наукової думки й українських реалій, у яких трудові відносини розвиваються.

Мета публікації – проаналізувати європейське (як національне, так і наднаціональне) і національне правове регулювання сумісництва, а також положення проекту Трудового кодексу України (далі – проект ТК України) на предмет узгодження такого регулювання з юридичними гарантіями реалізації особою права на працю, передбаченими національними й міжнародними стандартами у сфері праці.

Право на працю закріплене ст.43 Конституції України, де зазначено, що кожен має право на працю, яку він вільно обирає або на яку він вільно погоджується, а держава створює умови для повного здійснення

громадянами права на працю [2]. Для розвитку конституційної гарантії права на повну реалізацію права на працю ч.2 ст.21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) закріплено право працівника реалізувати свої здібності до продуктивної та творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачене законодавством, колективним договором або угодою сторін [3].

Хоча ст. 21 КЗпП України не обмежує сумісництво ні за кількістю трудових договорів про роботу за сумісництвом, які може укласти працівник, ні за тривалістю робочого часу, однак згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03.04.1993 р. № 245 тривалість роботи за сумісництвом не може перевищувати чотирьох годин на день і повного робочого дня у вихідний день. Загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати половини місячної норми робочого часу [4]. Проте зазначена постанова стосується правового регулювання трудових відносин за сумісництвом лише державних підприємств, установ та організацій, а тому поширювати її на всіх працівників невиправдано.

Водночас чинний КЗпП України не містить визначення сумісництва, а наведене в ч.2 ст.21 цього кодексу трактування зазначеного явища трудового права створює безліч проблемних питань під час його застосування на практиці [5, с. 372]. Варто також розмежувати трудові відносини за сумісництвом (тобто праця за двома трудовими договорами) та суміщення (тобто одночасно виконання двох трудових функцій в одного роботодавця за одним трудовим договором).

Не вдаючись у понятійно-категоріальні аспекти сумісництва, зазначимо, що національним законодавством встановлено низку інших обмежень і заборон реалізації права на працю за договором на умовах сумісництва. Так, ст.7 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [6] особам, визначеним у п.1 ч.1 ст.4 цього закону, заборонено займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної практики, інструкторської й суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією України або законами України. Якщо Конституцією України й законами України для окремих посад встановлено спеціальні обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, то їх додержання забезпечується за спеціальними процедурами. Аналогічні обмеження (лише щодо іншого кола суб'єктів, на яких вони поширюються) передбачені в ст.25 нового антикорупційного закону [7] та інших окремих законів України. Перелік робіт, які не є сумісництвом, а тому на них не поширюються відповідні обмеження, визначено «Положенням про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» [8].

Додатково обмеження щодо роботи за сумісництвом можуть встановлюватися колективним договором та угодою сторін (трудовим договором, оскільки він є угодою між працівником і власником щодо взаємних прав та обов'язків) [9, с. 338], що передбачено ч.2 ст.21 КЗпП України. Однак потрібно виважено підходити до формулювання такого обмеження в трудовому чи колективному договорі, звертаючи особливу увагу на відповідність правових наслідків порушення трудового договору в цій частині, враховувати право працівників на повну зайнятість тощо.

Незважаючи на зазначені вище обмеження щодо роботи за сумісництвом, умови роботи за сумісництвом є допустимими й характерними для правового регулювання трудових відносин у пострадянських країнах. Такій тенденції, зокрема, сприяв перехідний період у розвитку національних економік цих країн, у тому числі й України. Більше того, за спостереженням М.С. Фолі, робота за сумісництвом часто ставала основним доходом, порівняно з рівнем оплати праці за основним місцем роботи [10]. Водночас посилення ринкових тенденцій у правовому регулюванні соціально-трудових відносин супроводжується зменшенням питомої ваги сумісництва.

Згідно із КЗпП України працівник не зобов'язаний брати дозвіл у роботодавця за основним місцем роботи на роботу за сумісництвом, на відміну від практики та правового регулювання трудових відносин за сумісництвом у країнах ЄС, де робота за сумісництвом суперечить ринковому підходу до регулювання трудових відносин, зокрема, з метою захисту комерційної таємниці. Так, згідно з трудовим законодавством Угорщини, працівник зобов'язаний інформувати роботодавця про роботу за сумісництвом, а роботодавець може дозволити або припинити сумісництво з метою захисту своїх інтересів [11, с. 170]. У трудовому праві Болгарії, як і в українському, розрізняється внутрішнє й зовнішнє сумісництво, однак дозволяється укладати трудовий договір про додаткову працю лише з

одним роботодавцем за згоди роботодавця за основним місцем роботи, який у свою чергу питає згоди трудового колективу [11, с. 173].

Концептуальний аналіз сумісництва, проведений Міжнародною організацією праці, вказує як на позитивні, так і негативні наслідки сумісництва. Так, перевагами сумісництва є: 1) додатковий заробіток; 2) диверсифікація трудової діяльності, особливо за умови монотонного характеру трудової функції за основним місцем роботи; 3) більша незалежність та задоволення особистих інтересів. У свою чергу недоліками роботи за сумісництвом вважаються такі: 1) імовірність термінового виклику на роботу; 2) можливість додаткових витрат, наприклад транспортних; 3) потенційний конфлікт між вимогами до працівника за кожним місцем роботи; 4) імовірність негативного впливу на здоров'я працівника у зв'язку з робочим часом підвищеної тривалості [12]. Основними причинами сумісництва вважаються економічні фактори [13 29].

Аналіз світової практики правового регулювання трудового сумісництва дозволяє виділити кілька основних підходів до цієї проблеми. Так, наприклад, у галузі охорони здоров'я розрізняють три основні моделі правового регулювання сумісництва лікарів, а саме: повністю заборонено (Португалія, Греція), обмежено дозволено (Канада, Італія), повністю дозволено (Індонезія, Єгипет) [14, с. 2627]. У країнах Європейського Союзу обмеження сумісництва пов'язане передусім із дотриманням встановлених європейським законодавством стандартів щодо тривалості робочого часу, охорони праці, а також практики захисту комерційної таємниці. Разом із тим встановлені обмеження не повинні суперечити гарантіям реалізації права на працю та повну зайнятість. Зокрема, як зазначає В.К. Костюк, Європейська соціальна хартія (переглянута) визначає гарантії права на справедливі умови праці шляхом покладення на сторін зобов'язання встановити розумну тривалість робочого дня та тижня й поступово скорочувати робочий тиждень настільки, наскільки це дозволяє підвищення продуктивності праці й інші відповідні фактори [15, с. 51].

Положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) деталізуються в Директиві Європарламенту та Ради 2003/88ЄС «Про деякі аспекти організації робочого часу» (далі – Директива 2003/88ЄС), яка в ст.6 встановлює, що тривалість робочого тижня не може перевищувати 48 годин [16]. Однак у цьому документі не визначено, чи вказане обмеження тривалості робочого часу стосується лише основного місця роботи працівника, чи тривалості робочого часу за всіма трудовими договорами. Звичайно, з точки зору практики недоцільно поширювати цю норму й на трудові договори про роботу за сумісництвом, адже тоді складно визначити, який із роботодавців нестиме відповідальність за порушення встановленого 48-годинного робочого тижня в сумарному вигляді, якщо за кожним окремим трудовим договором такого порушення немає. Водночас кожен працівник має право на працю, яке гарантується міжнародно-правовими принципами свободи праці. Однак зазначене обмеження тривалості робочого часу було встановлене з метою забезпечення безпечних і здорових умов праці. Адже, як свідчать аналітичні дослідження, сумісництво призводить до підвищення загальної тривалості робочого часу й зумовленого цим зростання рівня виробничого травматизму [17, с. 5]. Тому загальна європейська практика не схильна до укладання трудових договорів за сумісництвом за умов повної зайнятості за основним місцем роботи працівника, адже в такому випадку матиме місце перевищення 48-годинного робочого тижня, що негативно впливатиме на працездатність працівника, а відтак і на якість виконання трудової функції працівником за кожним із його трудових договорів.

Отже, лише за умов неповної зайнятості за основним місцем роботи сумісництво не призводитиме до порушення встановленого обмеження тривалості робочого тижня.

До трудового договору в країнах загального права часто включають умову про заборону конкуренції, яка, зокрема, полягає в забороні працівнику укладати трудовий договір з іншим роботодавцем, що може негативно вплинути на становище основного роботодавця на ринку. Така практика досить поширена й ґрунтується насамперед на ринкових підходах до правового регулювання трудових відносин. Більше того, подібні обмеження можуть застосовуватися навіть після припинення трудових відносин із роботодавцем, який є конкурентом (потенційним конкурентом) щодо нового роботодавця. Однак роботодавець мусить довести доцільність такого обмеження й запровадити для працівника певні компенсації.

На відміну від чинного КЗпП України, у проекті Трудового кодексу України відносини щодо роботи за сумісництвом більш конкретно врегульовані. Так, згідно з положеннями ст.44 проекту ТК України сумісництвом – виконання працівником у вільний від основної роботи час іншої оплачуваної роботи

на підставі трудового договору [18]. У проекті ТК України також передбачено право працівника укладати кілька трудових договорів про роботу за сумісництвом.

Проектом ТК України не допускається робота за сумісництвом на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, якщо основна робота пов'язана з такими умовами, осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, вагітних жінок, а також в інших випадках, встановлених законом. Аналогічно до чинного КЗпП України передбачається можливість встановлювати обмеження щодо роботи за сумісництвом трудовим законодавством, колективним або трудовим договором. Згідно із ч.6 ст.280 проекту ТК України забороняється приймати на роботу за сумісництвом неповнолітніх осіб. У проекті ТК України (ч.2 ст.31) також передбачено, що працівник має право укладати трудовий договір до свого звільнення з попереднього місця роботи. У такому разі в трудовому договорі зазначається умова виконання роботи за основним місцем роботи чи за сумісництвом. Під час оформлення прийняття на роботу працівник у заяві має вказати, чи ця робота є основним місцем роботи, чи за сумісництвом.

Зважаючи на вищенаведене, аналіз чинного трудового законодавства дозволяє також зробити висновок про несистематизований характер правового регулювання реалізації права на працю, що ускладнює його гарантування юридичними засобами. Згідно із загальним правилом сумісництво українським законодавством дозволяється, а ступінь обмеження й коло суб'єктів, на яких поширюються встановлені обмеження, визначаються окремими законами (імперативно) або трудовими чи колективними договорами (диспозитивно). Оскільки робота за трудовим договором, у тому числі на умовах сумісництва, має регламентований характер, то загальне обмеження сумісництва максимальною тривалістю робочого часу в сумарному вираженні не суперечить встановленим гарантіям реалізації права на працю.

Аналіз проекту ТК України показує, що проблемні питання забезпечення юридичних гарантій права на працю за умов роботи за сумісництвом недостатньо врегульовані. На нашу думку, позиція законодавця має бути більш збалансованою та враховувати інтереси як роботодавців, так і працівників. Варто було б дозволити роботу за сумісництвом працівникам, які за основним місцем роботи працюють неповний робочий час, що відповідало б гарантії права на повну трудову зайнятість (з урахуванням антикорупційних обмежень). Разом із тим вважаємо, що роботодавець за основним місцем роботи має право знати про роботу працівника за сумісництвом, адже на практиці виникатиме низка ситуацій, коли потрібно узгоджувати, наприклад, період відпустки, надурочних робіт тощо. Крім того, поза увагою законодавця залишаються правове регулювання умов трудового договору про неконкуренцію, переманювання персоналу, що в умовах ринкової економіки будуть набувати все більшої актуальності, про що свідчить досвід країн ЄС. Ці питання потрібно врегулювати в новому Трудовому кодексі України, щоб трудові права працівників були гарантованими, а права й обов'язки сторін трудового договору – збалансованими. Лише в такому випадку правове регулювання трудових відносин у сучасних умовах відповідатиме вимогам ринкової економіки й інтеграції України в європейський суспільно-політичний і економічний простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави : єдність основних вимог / М.І. Козюбра // Наукові записки. Т. 64 : Юридичні науки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» ; [редкол. тем. вип. : Козюбра М.І. (гол.), Авер'янов В.Б., Бурменський М.В. ... та ін. ; упоряд. Козюбра М.І., Александрова Н.В. ; рец. Стецюк П.Б., Тихомиров О.Д.]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 3-9.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
3. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08
4. Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 3.04.1993, № 245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-93-п
5. Венедіктов С.В. Сумісництво як складовий елемент сучасного трудового правовідношення : його стан та перспективи розвитку / С.В. Венедіктов // Держава і право : збірник наукових

праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 50. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 772 с.

6. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 01.04.2011 // Голос України від 15.06.2011. – № 107.

7. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року // Голос України від 25.10.2014. – № 206.

8. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : Наказ № 43 від 28.06.93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon.rada.gov.ua/go/z0076-93

9. Прилипко С.М. Трудове право України : підручник / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – 4-те вид., перероб. і доп. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 800 с.

10. Foley M. Multiple Job Holding In Russia During Economic Transition [Electronic resource] / Mark C. Foley. – 1993. – Access mode : www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp781.pdf.

11. Цесарський Ф. Типові моделі правової регламентації трудових договорів у законодавстві країн Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] / Ф. Цесарський // Вісник Академії правових наук України . – 2011. – № 2. – С. 167-174. – Режим доступу : http ://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2011_2_18.pdf

12. Multiple job-holding. International Labour Office. Conditions of Work and Employment. Information Sheet No. WT-19, Geneva, August 2004 [Electronic resource]. – Access mode : http ://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_169672.pdf

13. Hipple, Steven F. Multiple jobholding during the 2000s. [Electronic resource] – Monthly Labor Review. – July 2010. – P. 21-32. – Access mode : http :// www.bls.gov/opub/mlr/2010/07/art3full.pdf

14. Kiwanuka S.N., Kinengyere A.A., Rutebemberwa E., Nalwadda C., Ssengooba F., Olico-Okui, Pariyo G.W. Dual practice regulatory mechanisms in the health sector : a systematic review of approaches and implementation. [Electronic resource]. – London : EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London. – March 2011, 48 p. – Access mode : http ://www.who.int/alliance-hpsr/projects/alliancehpsr_ugandasystematicreviewdualpractice.pdf

15. Костюк В.Л. Європейська соціальна хартія (переглянута) : тенденції удосконалення правового становища суб'єктів трудового права / В.Л. Костюк // Юридична наука : Науковий юридичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 48–53

16. Директива Європейського Парламенту і Ради від 4 листопада 20043 року про деякі аспекти організації робочого часу [Офіційний переклад] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.minjust.gov.ua/file/32400

17. Revisions to the European working time directive : recent Eurofound research : Background paper [Electronic resource] / John Hurley, Felix Wolf. – EF/08/101/EN. – European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2008. – 19 p., Access mode : http ://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6474&langId=en

18. Проект Трудового кодексу України / народний депутат України М.М. Папієв ; Реєстр. № 1658 від 27.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id= &pf3511=53221&pf35401=322609

REFERENCES

1. Kozyubra, M.I. (2007), "Principles of the rule of law and constitutional state : unity of the basic requirements", *Naukovi zapysky. Vol. 64 : Yurydychni nauky* [Наукові записки. Т. 64 : Юридичні науки], Kiev Mohyla academy, Kyiv, Ukraine, pp. 3-9.

2. "Constitution of Ukraine of June 28, 1996", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no. 30, art. 141.

3. "Labour Code of Ukraine", available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08

4. "On part-time job of employees of state enterprises, institutions and organizations" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 3.04.1993, № 245, available at : http ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-93-п

5. Venediktov, S.V. (2010), "Part-time job as a part of the modern employment relationship : its status and prospects", *Derzhava i pravo : zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*, issue 50, Kyiv, Ukraine.

6. "On Grounds of Corruption Prevention and Counteraction" : Law of Ukraine of 01.04.2011, *Holos Ukrayiny*, June 15, 2011, no. 107.

7. "On Corruption Prevention" : Law of Ukraine of October 14, 2014, *Holos Ukrayiny*, October 25, 2014, no. 206.

8. "On approval of the Resolution on part-time job of employees of state enterprises, institutions and organizations" : Order № 43 of 28.06.93, available at : http ://zakon.rada.gov.ua/go/z0076-93

9. Prilipko, S.M. and Yaroshenko, O.M. (2011), *Trudove pravo Ukrayiny : pidruchnyk. – 4-te vid., pererob. i dop.* [Labour law of Ukraine : textbook. – 4th issue, amended and supplemented], Vydavnytstvo «FINN», Kharkiv, Ukraine.

10. Foley M. (1993), Multiple Job Holding in Russia during Economic Transition, available at : www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp781.pdf.

11. Tsesarskiy, F. (2011), "Standard models of legal regulation of labour contracts in the legislation of countries of Central and Eastern Europe", *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 2, pp. 167-174, available at : http ://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2011_2_18.pdf

12. Multiple job-holding. International Labour Office. Conditions of Work and Employment. Information Sheet No. WT-19, Geneva, August 2004, available at : http ://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_169672.pdf

13. Hipple, Steven F. (2010), Multiple jobholding during the 2000s., Monthly Labor Review, July 2010, pp. 21-32, available at : http :// www.bls.gov/opub/mlr/2010/07/art3full.pdf

14. Kiwanuka S.N., Kinengyere A.A., Rutebemberwa E., Nalwadda C., Ssengooba F., Olico-Okui, Pariyo G.W. (2011), Dual practice regulatory mechanisms in the health sector : a systematic review of approaches and implementation, London : EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London, March 2011, 48 p. available at : http ://www.who.int/alliance-hpsr/projects/alliancehpsr_ugandasystematicreviewdualpractice.pdf

15. Kostyuk, V.L. (2011), "European Social Charter (revised) : Trends of improvement of the legal status of labor law subjects", *Yurydychna nauka : Naukovyi yurydychnyi zhurnal*, no. 3, pp. 48-53.

16. Directive of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time [Офіційний переклад], available at : http ://www.minjust.gov.ua/file/32400

17. John Hurley and Felix Wolf (2008), Revisions to the European working time directive : recent Eurofound research : Background paper, EF/08/101/EN, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, available at : http ://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6474&langId=en

18. Papiev, M.M. (2014), "Draft Labour Code of Ukraine", Reg. № 1658 of 27.12.2014, available at : http ://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id= &pf3511=53221&pf35401=32260.

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.85

СЛУЖБОВІ ЗЛОВЖИВАННЯ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Клочко А.М., к.ю.н., доцент

Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, Україна
october@list.ru

У статті розглянуто певні особливості вчинення злочинів службовими особами банків. Наведено окремі найбільш розповсюджені способи таких зловживань. З огляду на економічну ситуацію в країні надано рекомендації щодо запобігання правоохоронними органами та службами безпеки банків вчиненню службових злочинів у банківській сфері.

Ключові слова: службові злочини, банківська діяльність, запобігання.

СЛУЖЕБНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Клочко А.Н.

Сумский государственный университет, ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, Украина
october@list.ru

В статье рассмотрены некоторые особенности совершения преступлений служебными лицами банков. Представлены отдельные наиболее распространенные способы таких злоупотреблений. С учетом экономической ситуации в стране приведены рекомендации относительно предупреждения правоохранительными органами и службами безопасности банков совершения служебных преступлений в банковской сфере.

Ключевые слова: служебные преступления, банковская деятельность, предупреждение.

CRIMES IN THE SPHERE OF SERVICE ACTIVITY IN THE BANKS

Klochko A.M.

Sumy state university, str. Rymskogo-Korsakova, 2, Sumy, Ukraine
october@list.ru

This article discusses some features of committing crimes by the officials of the banks. It is noted that the committing of such crimes is the problem promoting the destabilization of the banking system. The underlying mechanisms and the high latency of these crimes, being made mostly by organized criminal groups, entail negative consequences for the economy of each individual country and in general all over the world. In this regard, countering of this crime is one of the priorities in the fight against organized crime on a global level. Some aspects of terminology present in the concept of crimes in the shpere of service activity are reviewed in this article. Because of the economic situation in the country, the recommendations of prevention of such crimes by the law enforcement agencies and security services of banks are presented. Legal characteristic of the crimes committed by officials taking into account the specific nature of banking system organization is provided. Some of the most common ways of such violations are considered. The current legislative and regulatory framework relating to the prevention of the named above crimes is studied. The criminal-legal characteristics of crime mentioned above is provided. The causes promoting such violations are analyzed. Methods ensuring the effective prevention of the “economic” crimes and stable operation of the banking system are presented. The conclusions about the need for further improvement of the legal and regulatory framework on this issue were made. It is considered that the reliability of the banking system is the result of the efficient organization of the activities and properly formed and qualified personnel. Obviously, the security of banks in this process should play a significant role, because their experts participate in the selection of the personnel and management, information security, protection of the values and objects of the banks.

Key words: crimes in the sphere of service, banking activity, prevention.

Банки є стратегічною складовою економічної системи. Вони відіграють важливу роль у налагодженні та успішному розвитку ринкового механізму. Процеси, що відбуваються в цій сфері, мають безпосередній вплив на всі без винятку сторони життєдіяльності соціуму, визначаючи стабільність функціонування суспільства. Проникнення фінансових відносин у більшість сфер життя обумовлюється поглибленням суспільного розподілу праці, науково-технічним прогресом і

масштабами національного та світового виробництва. На тлі глобалізації банківська система постійно знаходиться під впливом різних загроз, у тому числі й кримінальних.

Особлива небезпека злочинів у сфері банківської діяльності полягає в тому, що ці кримінальні правопорушення сприяють поширенню організованої злочинності, стають причиною зростання тіньової економіки та суттєвою перепоною становлення України як рівноправної європейської держави. Через це з'ясування сутності й змісту злочинності в банківській сфері, її ознак, характеристик і проявів має важливе теоретичне та практичне значення з метою розробки дієвих механізмів протидії.

Дослідженню деяких аспектів, пов'язаних із гарантуванням безпеки банківської системи від злочинних посягань, приділяли увагу провідні вітчизняні й іноземні науковці, зокрема О.М. Джужа, С.Є. Каіржанова, О.Г. Кальман, О.Є. Користін, В.Д. Ларичев, С.І. Ніколаюк, С.С. Чернявський та інші. У теорії кримінального права питанням відповідальності за посадові злочини також приділялася значна увага. Вони були предметом спеціальних досліджень таких науковців, як П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, Б.В. Здравомислов, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та інші. Однак питанню висвітлення механізмів зловживань службовими особами в банківській сфері достатньо уваги не приділялося. Це питання є актуальним, оскільки воно пов'язане з внутрішніми правопорушеннями з боку співробітників банківських установ, які теоретично повинні пропонувати й надавати якісні послуги громадянам із метою забезпечення безпеки їх грошових вкладів.

Метою статті є визначення особливостей вчинення злочинів у банківській сфері службовими особами цих установ та надання пропозицій щодо їх запобігання правоохоронними структурами й службами безпеки банків.

Згідно з даними офіційної статистики питома вага злочинів у сфері службової діяльності в загальній структурі злочинності в 2009 р. становила 4,06%, у 2010 р. – 3,58%, у 2011 р. – 3,09%, у 2012 р. – 2,17%, у 2013 р. – 2,9%. У середньому питома вага злочинів у сфері службової діяльності становить 3,7% [1]. Однак, на наше переконання, кримінально-правова статистика не відображає реальні показники цих правопорушень через високий рівень їх латентності та недостатню ефективність діяльності правоохоронних органів щодо їх розкриття.

У радянській період вчинення службових злочинів пояснювалося дефектами в психології окремих індивідів. Це означає, що існування службової злочинності обумовлювалося лише суб'єктивними факторами. Об'єктивні фактори, пов'язані з економічними перетвореннями в суспільстві та місцем службових осіб у системі суспільних відносин, розглядалися як умови вчинення таких злочинів, що є не зовсім правильним.

До основних причин, які сприяють зростанню злочинів, вчинюваних службовими особами у сфері банківської діяльності, слід віднести, на нашу думку, такі: 1) неналежну перевірку уповноваженими особами потенційних працівників банку; 2) поглиблення діяльності організованих злочинних угруповань у змові з посадовими особами в банківській сфері; 3) прогалини чинного законодавства щодо регламентації повноважень службових і посадових осіб стосовно виконання їх функціональних обов'язків в окремо визначеній сфері; 4) особисті мотиви співробітників банків, зумовлені можливістю отримати значні грошові кошти за щоденного доступу до них; 5) наявність достатнього часу для приховування й знищення слідів злочину; 6) високу латентність таких злочинів; 7) недостатню професійність працівників правоохоронних органів із виявлення й розкриття таких правопорушень; 8) зловживання посадових осіб банків, які передбачають можливості для отримання неправомірної вигоди, корупційні діяння з їхнього боку тощо.

Корупційні дії службових осіб у банківському секторі проявляються переважно в такому вигляді: 1) надання клієнтам банківських гарантій за відсутності достатньо підкріплених зобов'язань; 2) надання особам кредитів із метою їх подальшого привласнення; 3) сприяння в створенні фіктивних підприємницьких структур із метою подальшої легалізації грошових коштів; 4) протидії розслідуванню кримінального правопорушення, що полягає в ненаданні або приховуванні інформації, яка запитується; 5) різного сприяння злочинцям, з якими знаходяться в змові; 6) укладення угод, які можуть нанести збиток державі, тощо.

Чинне кримінальне законодавство України містить значну групу норм, що визначають відповідальність за вчинення злочинів у сфері економічної діяльності. Їх об'єднано в окремих

розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності», у розділі VI «Злочини проти власності». Особливе занепокоєння у сфері банківської діяльності, на наше переконання, викликає вчинення злочинів, передбачених ст.191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем».

Під час вчинення вказаного злочину винний використовує надані йому повноваження щодо майна, яке викрадається. Наявність таких повноважень відображається в складеному певним чином правовому акті або спеціальному дорученні підприємства, установи, організації (наприклад, призначення на посаду, покладення матеріальної відповідальності тощо). Тобто з огляду на посадові обов'язки, договірні відносини або спеціальне доручення майно знаходиться в правомірному володінні винного. При цьому недобросовісний банківський службовець, знаючи механізми банківських розрахунків, може піддатися спокусі незаконного збагачення шляхом проведення незаконних маніпуляцій із ними. Багато випадків вчинення подібних злочинів пов'язані з обиранням рахунків клієнтів, за якими давно не відбувалися операції, або з діями щодо рахунків померлих осіб.

Наприклад, відділом захисту конституційних прав і свобод громадян та інтересів держави прокуратури Волинської області проведено перевірку дотримання вимог законодавства про банківську діяльність у ПАТ «Західінкомбанк». Встановлено, що службові особи банку за клопотанням чотирьох позичальників кредитних коштів банку в загальному розмірі 103,5 млн. грн. незаконно прийняли рішення про зміну виду застави на забезпечення повернення цих коштів із депозитних вкладів на неіснуючі товари в обороті. У подальшому службові особи банку, зловживаючи службовим становищем, за наявності заборгованості зі сплати відсотків у цих позичальників ухвалили рішення про відтермінування сплати ними відсотків та про розірвання договорів застави. Унаслідок цього службовці ПАТ «Західінкомбанк» вчинили розтрату коштів банку, видавши суб'єктам підприємницької діяльності кредитні кошти на суму 103,5 млн. грн. Окрім того, через незаконні дії працівників банк не отримав 7,4 млн. грн. відсотків за цими кредитними договорами. Відомості про розтрату майна службовими особами банку шляхом зловживання ними службовим становищем внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2].

У період розвитку ринкових економічних відносин та у зв'язку з використанням технічних досягнень виникають нові способи вчинення таких кримінальних правопорушень. Ця проблема пов'язана зі зростанням кількості виконуваних інформаційних операцій та з неврегульованістю цих процесів на законодавчому рівні.

Очевидно, що в банківській сфері можуть вчинятися передбачені КК України злочини, зокрема злочини у сфері службової діяльності, наприклад: зловживання владою або службовим становищем (ст.364 КК України), службове підроблення (ст.366 КК України), службова недбалість (ст.367 КК України), злочини, пов'язані з можливістю отримання неправомірної вигоди (ст.ст.368, 369, 370 КК України).

З викладеного зрозуміло, що до злочинів у банківський сфері належать різні за родовим об'єктом кримінально карані діяння. Їх можна умовно поділити на три основні групи: 1) злочини, вчинені організованими групами, до складу яких входять як сторонні особи, так і працівники банку; 2) злочини, пов'язані з посяганням на майно та грошові кошти банку чи його клієнтів; 3) злочини, що вчиняються службовим особами банку, у тому числі керівниками [3].

Аналіз кримінальних справ, які знаходяться в провадженні слідчих органів та направлені до суду, засвідчує, що близько 76% злочинів вчиняється керівниками приватних структур та фізичними особами, які, маючи на меті заволодіння грошовими коштами банківських установ, надають недостовірну інформацію в офіційних документах до банків під час отримання кредитів, реалізують заставне майно та здійснюють отримання кредитів на підставних осіб.

Інша частина кримінальних справ складається зі службових злочинів, які вчиняються безпосередньо службовими особами самих банківських установ та полягають здебільшого в привласненні грошей, оформлених на підставних осіб.

Так, на Миколаївщині за матеріалами працівників Державної служби боротьби з економічною злочинністю порушено кримінальні справи за ознаками складу злочинів, передбачених ч.2 ст.366 та ч.2 ст.364 КК України, щодо колишніх посадових осіб та діючого начальника районного відділення комерційного банку, які впродовж 2005–2007 рр., зловживаючи посадовим становищем шляхом

підробки банківських документів, оформили споживчі кредити на мешканців Миколаївської області за фіктивними документами та привласнили незаконно отримані кошти на суму 396,9 тис. грн. [2].

Таким чином, викриті у сфері банківської діяльності злочини свідчать про наявність трьох суб'єктів злочину: службових осіб банківських установ, службових осіб юридичних осіб, фізичних осіб [4]. Маємо на меті приділити посилену увагу службовим особам банківських установ як суб'єктам вчинення злочинів у сфері банківської діяльності.

Для з'ясування змісту поняття «службова особа» необхідно виходити з положень, що містяться в примітці до ст.364 КК України: службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади або місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [5, с. 143]. Тому суб'єкт злочину, передбаченого ст. 364 КК України, є спеціальним.

Варто відзначити, що актуальним питанням залишається з'ясування змісту термінів «службова особа» й «посадова особа», а також визначення їх співвідношення. Так, у ст.ст.40 і 56 Конституції України 1996 р. [6] поряд із терміном «посадова особа» закріплювався також термін «службова особа». А в КК України 2001 р. законодавцем під час визначення поняття «службова особа» насамперед було використано визначення посадової особи, надане в попередній редакції КК України.

Згідно зі ст.2 Закону України «Про державну службу» посада – це визначена структурою та штатним розписом первинна структурна одиниця певної організації, на яку покладено встановлене законом і корпоративними актами коло повноважень. Посадовими особами вважаються керівники й заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій [7]. Особа, яка здійснює ці функції (постійно або тимчасово), вважається посадовою особою. Необхідно звернути увагу, що поняття посадової особи є невід'ємним від поняття «посада». Тобто перебування на певній посаді надає особі певні повноваження. Від посади залежать обсяг, форми, методи участі державного службовця в практичному здійсненні компетенції того державного органу, у якому він працює. Якщо особа не обіймає посаду, то вона не може вважатися посадовою особою. Отже, посада поза певною організацією не існує. Таким чином, поняття посадової особи існує лише у взаємозв'язку з організацією, а службовці займають відповідні посади. Тому можна зробити висновок, що поняття «посадова особа» та «службова особа» є синонімічними [8].

Повертаючись до кримінально-правової характеристики службових злочинів у сфері банківської діяльності, зазначимо, що злочин, передбачений ст.364 КК України, посягає на декілька об'єктів. Його основним безпосереднім об'єктом є встановлений законодавством і посадовими інструкціями порядок здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності своїх повноважень. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають будь-які соціальні цінності, зазначені в диспозиції ч.1 ст.364 КК України: охоронювані законом права, свободи, інтереси юридичних осіб, конституційні права, свободи, будь-які правоохоронювані (законні) інтереси особи. Для констатації складу цього злочину обов'язковим є заподіяння істотної шкоди одному чи декільком додатковим об'єктам [9, с. 845]. Тому що стосується таких зловживань у сфері банківської діяльності, то додатковим безпосереднім об'єктом злочину виступають правоохоронювані права й законні інтереси клієнтів банків.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст.364 КК України, виявляється в діянні, яке має такі риси: 1) вчиняється з використанням влади або службового становища; 2) здійснюється в межах повноважень, наданих особі за посадою чи у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків; 3) суперечить інтересам служби; 4) заподіює істотну шкоду або тягне тяжкі наслідки; 5) знаходиться в причинному зв'язку із зазначеними наслідками.

Найчастіше службові особи банків використовують такі способи вчинення злочинів: 1) вдаються до отримання неправомірної вигоди, переважно за сприяння в наданні кредитів; 2) вчиняють

розкрадання грошових коштів вкладників із їх депозитних рахунків (фальсифікують банківські документи щодо переказу грошей на розрахункові рахунки інших осіб, причому останні перебувають у змові зі службовими особами банків); 3) здійснюють розкрадання грошових коштів банківських установ (оформлюють фіктивні кредитні угоди на підставі завірених копій документів, що посвідчують осіб вкладників, які мають або раніше мали банківські депозити, або на втрачені паспорти громадян); 4) схиляють клієнтів банку до проведення електронних розрахунків та відкриття нових пластикових карток із метою вчинення зловживань.

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст.364 КК України, характеризується виною у формі умислу. Корисливий мотив у цьому разі можна визначити як прагнення службової особи шляхом зловживання владою або службовим становищем отримати неправомірну вигоду. Слід зазначити, що 21 лютого 2014 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень ст.19 Конвенції ООН проти корупції» за № 746-VII (далі – Закон) [10]. Законом було внесено зміни до диспозиції ч.1 ст.364 КК України, зокрема, у частині зміни мотиву вчинення злочину. Чинна редакція норми передбачає скасування таких оціночних категорій, як «корисливий мотив» та «інші особисті інтереси». Натомість запроваджується чітке визначення корисливого мотиву: отримання неправомірної вигоди. Вважаємо, що це питання є дискусійним і потребує проведення окремого аналізу. Вочевидь, практика згодом доведе ефективність такого визначення або, навпаки, його недоречність.

На наше переконання, дієвими заходами для запобігання вчиненню зазначених злочинів можуть стати такі: 1) підготовка кваліфікованих кадрів в означеній галузі з відповідними моральними якостями; 2) запровадження високих вимог до кандидатів та конкурсної основи призначення на посади службовців у банківській сфері; 3) періодичне проведення атестації посадових осіб банків вищими інстанціями; 4) створення системи контролю й обліку діяльності банківських установ; 5) упровадження ефективних систем захисту банківської інформації; 6) розроблення й упровадження нормативної бази попереджувального характеру щодо можливих правопорушень; 7) організація співпраці служб безпеки банків і правоохоронних структур.

Діяльність правоохоронних органів із метою запобігання вчиненню службових злочинів у сфері банківської діяльності необхідно спрямувати в таких напрямах: 1) зміцнення оперативних позицій у банківських установах у разі отримання інформації про можливі зловживання з боку службових/посадових осіб; 2) удосконалення методичних основ виявлення й розкриття таких злочинів; 3) організації ефективної взаємодії зі службами безпеки банків, службами охорони банків та місцевими правоохоронними органами щодо вжиття своєчасних заходів із запобігання й припинення означених зловживань; 4) виявлення та запобігання корупції у сфері банківської діяльності; 5) запобігання ситуаціям, які можуть виникати внаслідок складного економічного фону в країні та провокувати недобросовісних співробітників банків на вчинення злочинів у таких умовах (наприклад, на продаж іноземної валюти за умов її дефіциту для «обраних» осіб за можливу винагороду).

З метою вирішення окресленої проблеми необхідно спрямувати роботу правоохоронних органів на запобігання злочинам у банківській сфері індивідуального й організованого характеру. Вважаємо також, що забезпечення надійності функціонування банківської системи зумовлюється ефективною організацією діяльності правильно сформованих і кваліфікованих кадрів. Очевидно, що служби безпеки банків у цьому процесі повинні відігравати не останню роль, оскільки саме їх фахівці беруть участь у підборі кадрів та управлінні ними, забезпеченні інформаційної безпеки, охороні цінностей та об'єктів банку. Безумовно, не останнє місце в процесі організації стабільної роботи банківської системи відіграє забезпечення конфіденційності й надійності проведення розрахунків і платежів. Таким чином, у сучасних умовах становлення нашої держави на шляху повноцінного приєднання до європейського співтовариства, спрямування заходів забезпечення ефективного функціонування української банківської системи повинне підкріплюватися трансформацією системи економічних відносин. У процесі трансформації необхідно брати до уваги, що ліквідація нелегітимних проявів, які виникають у сфері банківських правовідносин, повинна проводитись як на регіональному, так і на державному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/ article/813157.

2. Прокуратура Волинської області. Прокуратурою Волині розпочато кримінальне провадження про розтрату службовими особами «Західінкомбанку» понад 100 млн. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://vol.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=145001

3. Бойко І. Щодо злочинів у банківській сфері та їх ефективного розслідування [Електронний ресурс] / І. Бойко, В.О. Кондратьєв. – Режим доступу : http ://nauka.kushnir.mk.ua/?p=46558

4. Банки України : вкрасти і не погоріти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://tema.in.ua/article/5022.html.

5. Кримінальний кодекс України. – С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2014 – 172 с.

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

8. Роз'янення змісту понять «службова особа» і «посадова особа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.zhitomir-region.gov.ua/doc/korupciya/ roz_ sector_oda_1_1.pdf

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.

10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції : Закон України від 21.02.2014 р. № 746-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 12. – Ст. 188.

REFERENCES

1. The official web site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, available at : http ://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/ article/813157.

2. "Prosecutor's office of Volyn Oblast. Prosecutor's office of Volyn initiated criminal proceeding on embezzlement of more than 100 million UAH by officials of "Zakhidinkombank", available at : http ://vol.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=145001

3. Boyko, I. and Kondratev, V.O. "Regarding the crimes in the banking sector and their effective investigation", available at : http ://nauka.kushnir.mk.ua/?p=46558

4. "Banks of Ukraine : to steal and not to take the knock", available at : http ://tema.in.ua/article/5022.html.

5. (2014), *Kriminalniy kodeks Ukrayiny* [Criminal Code of Ukraine], Ltd «VVP NOTIS», Sumy, Ukraine.

6. "Constitution of Ukraine" : Law of Ukraine of 28.06.1996 № 254к/96-ВР, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no. 30, art. 141.

7. "On State Service" : Law of Ukraine of 16.12.1993 № 3723-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1993, no. 52, art. 490.

8. "Clarification of the content of concepts 'corporate officer' and 'official'", available at : http ://www.zhitomir-region.gov.ua/doc/korupciya/ roz_ sector_oda_1_1.pdf

9. Melnik, M.I. and Khavronyuk, M.I. (2003), *Naukovo-praktichniy komentar Kriminalnoho kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine], Atika, Kyiv, Ukraine.

10. "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine Regarding the Implementation of the Provisions of Article 19 of the UN Convention against Corruption into the National Legislation" : Law of Ukraine of 21/02/2014 № 746-VII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2014, no. 12, art. 188.

УДК 343.9.01: 30

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Прокоф'єва-Янчиленко Д.М., к.ю.н.

Служба безпеки України, вул. Володимирська, 33, м. Київ, Україна
gubkoz.sbu@gmail.com

Статтю присвячено питанням забезпечення кримінологічної безпеки, що розглядається як інтегративна складова національної безпеки, а також ролі інформаційної складової та інформаційної сфери життєдіяльності суспільства в її забезпеченні.

Ключові слова: кримінологічна безпека, національна безпека, злочинність, загроза, інформаційна система, інформаційна сфера, інформаційна безпека.

ИНФОРМАЦИОННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Прокофьева-Янчиленко Д.М.

Служба безопасности Украины, ул. Владимирская, 33, г. Киев, Украина
gubkoz.sbu@gmail.com

Статья посвящена вопросам обеспечения криминологической безопасности, которая рассматривается как интегративная составляющая национальной безопасности, а также роли информационной составляющей и информационной сферы жизнедеятельности общества в ее обеспечении.

Ключевые слова: криминологическая безопасность, национальная безопасность, преступность, угроза, информационная система, информационная сфера, информационная безопасность.

INFORMATION COMPONENT IN CRIMINOLOGICAL SECURITY PROVIDING

Prokof'yeva-Yanchylenko D.M.

The State Security Service of Ukraine, str. Volodyimirska, 33, Kyiv, Ukraine
gubkoz.sbu@gmail.com

The article discusses the prospects for criminological security and the role of information component in the providing of criminological security. Today the urgent need is to extend the scope of human security, society and the state from crime through such areas as the protection of objects against crime, working with victims (including potential), a complication of the implementation of criminal activities, addressing the social consequences of criminal assault awareness-raising activities, etc. That is, it is in fact the criminological security. While human security is a system, which is included as a component of the system of national security, and this determines the feasibility anthropocentric approach to the development of the concept of security from criminal threats. Criminological security is a qualitative aspect, a "cluster" of national security in its complete manifestation, which is determined by the specifics of criminal threats entire range of objects and components of national security. The integrative nature is common for criminological security and information security too. Any dependence in social systems has informational nature, and any event or action, including the interaction of information systems, predetermined information (or need it), so information area plays an important role in the providing of criminological security. The research in the area of information laws will be facilitate the transfer of substantive focus from the attacked object (the crime) to the security object (person, society, state), effective forecasting criminological security and adjustments in the approach to developing the national security concept. The development of ideas about criminological security, which essence is a protection of each person, according to the value of the informational basis in human life and modern society, provides the solution of new tasks not only in criminological area, but the aim, which will be significant contribution to the provision of all components of national security (economic, environmental, military, political, technological, informational and other) and contribute to building a constitutional state, where the crime prevention and reduction of crime will be considered not only as an final aim, but as an interim goal of anti-crime policy.

Key words: criminological security, national security, crime, threat, information system, information field, information security.

Непересічне значення розвитку ідеї кримінологічної безпеки зумовлюється необхідністю формування нової ідеології протидії злочинності, переорієнтування правоохоронної системи з постійного пошуку кримінологічних загроз на реальне виконання головного завдання – забезпечення безпеки особи, суспільства й держави від злочинних посягань.

Проблеми забезпечення кримінологічної безпеки, у тому числі з точки зору інформаційної складової, досліджувались у працях О. Костенка, А. Шаваєва, Г. Горшенкова, В. Плєшакова, А. Тер-Акопова, В. Заплатинського, Т. Мельничук, Ю. Мельникова, Д. Симоненка, Б. Бідової, С. Лєбєдєва, Є. Скулиша, О. Фоміна, М. Клейменова, М. Бабаєва, В. Дрьоміна, С. Шабанова, М. Шелухіна та інших учених.

У статті планується розглянути перспективи забезпечення кримінологічної безпеки та роль у цьому інформаційної складової.

Оскільки оцінка реалій кримінологічної обстановки, що склалася на сьогодні, дозволяє дійти висновку, що сучасний стан злочинності й рівень боротьби з нею є одними з основних факторів, які дестабілізують соціально-економічну та політичну обстановку. Забезпечення безпеки особи, суспільства й держави від загроз злочинних посягань входить до числа найбільш пріоритетних завдань усіх інститутів державної влади в Україні. Зростання суспільної небезпеки, жорстокості, різноплановості та «всюдисущості» злочинних проявів на фоні посилення організованості й професіоналізму дій злочинців та корумпування публічної сфери зумовлює стан знервованості населення, побоювання й усвідомлення особою стану безпорадності перед кримінальною загрозою. З криміналізацією різних сфер життєдіяльності держави й суспільства збільшується кількість ризиків, пов'язаних зі злочинністю, інтересами криміналітету та корумпованої влади. Натомість заходи забезпечення безпеки від злочинних посягань, розроблювані в межах чинної концепції національної безпеки, спрямовуються переважно на «боротьбу зі злочинністю», що відповідає усталеному науковому підходу та практиці протидії злочинності, за змістом яких єдиним об'єктом впливу залишаються злочинність (злочини) і злочинці. Однак нагальною потребою сьогодення є розширення сфери забезпечення безпеки людини, суспільства й держави від злочинних посягань завдяки таким напрямам, як захист об'єктів від злочинних посягань, робота з потерпілими (у тому числі потенційними), ускладнення здійснення злочинної діяльності, мінімізація соціальних наслідків злочинних посягань, роз'яснювально-просвітницька діяльність тощо, не зводячи її винятково до впливу на злочинність і злочинців. Тобто фактично мова йде про кримінологічну безпеку та її забезпечення [1; 2; 3; 4; 5].

З огляду на те, що згідно зі ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» об'єктами національної безпеки є людина й громадянин (їхні конституційні права та свободи), суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні й матеріальні цінності, інформаційне та навколишнє природне середовище й природні ресурси), держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність), можна стверджувати, що національна безпека являє собою комплексний феномен (метасистему), складовими якого є безпека відповідних об'єктів у кожній сфері їх життєдіяльності [6]. Однак оскільки держава й суспільство не становлять самостійних екзистенційних центрів, то слід брати до уваги, що «життєдіяльність» останніх, їх участь у соціальних процесах і суспільних відносинах у будь-якому разі здійснюється за посередництва людини. Отже, безпека людини являє собою систему, яка є складовою метасистеми національної безпеки, що, відповідно, зумовлює доцільність антропоцентричного підходу до розробки концепції національної безпеки. Це повною мірою знайшло відображення в теорії кримінологічної безпеки [7]. Чи належить у цьому сенсі кримінологічна безпека до складових національної безпеки поряд з інформаційною, економічною, політичною та іншими видами безпеки? Не маючи самостійного, зумовленого галузевим поділом залежно від сфери життєдіяльності особи, суспільства й держави об'єкта, вона є радше якісним аспектом, «зрізом» національної безпеки в її повному комплексному прояві, що визначається специфікою загроз усьому спектру складових національної безпеки. Фактично кримінологічна безпека є «безпекою національної безпеки» та «безпекою» її окремих складових від протиправних посягань.

У контексті інтегративного характеру кримінологічної безпеки неможливо не згадати про інформаційну безпеку внаслідок її подібного характеру й системотвірного значення для національної безпеки. Так, інформаційна безпека є не лише самостійною складовою національної безпеки, а й невід'ємною інтегрованою частиною політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки, оскільки в соціальних системах залежність має інформаційну природу. Зокрема, має місце вплив різних компонентів інформаційної дії на внутрішню структуру інтересів (життєвих цінностей, соціальних пріоритетів, внутрішніх настанов) соціальних об'єктів (соціальні групи, окрема особистість) та на еволюцію їх зовнішньої соціальної поведінки [8], оскільки інформаційна сфера не лише існує самостійно, утворюючись сукупністю певних елементів (суб'єктів інформаційних процесів, інформації, призначеної для використання суб'єктами інформаційної сфери, інформаційної інфраструктури, суспільних відносин, що складаються у зв'язку з формуванням, зберіганням, передачею та розповсюдженням інформації), а й забезпечує функціонування та взаємозв'язок інших сфер життєдіяльності суспільства, у тому числі й оцінку загроз їх безпеці [9; 10; 11].

Такий особливий статус інформаційної сфери (і, відповідно, інформаційної безпеки) зумовлюється тим, що суб'єкти інформаційної сфери та окремі елементи її інфраструктури можуть об'єднуватися загальним поняттям інформаційної системи, тобто системи, яка здійснює отримання вхідних даних, їх обробку та (або) зміну власного внутрішнього стану, видачу результату або зміну власного зовнішнього стану. Метою існування інформаційних систем, що діють у кібернетичному й соціальному просторі, є зміна у своїх інтересах поведінки інших інформаційних систем або ж підтримання їх поведінки незмінною. Для цього може застосовуватись як інформаційний, так і механічний (фізичний) вплив, однак останній є ефективним не для всіх інформаційних систем (зокрема, небіологічних), тому завжди супроводжується відповідними інформаційними впливами, які є безконтактними й сугестивними. Кожна інформаційна система, здатна за вхідними даними відпрацьовувати той чи інший алгоритм, може розглядатись як об'єкт інформаційного впливу, під яким розуміється вплив із використанням засобів, що дозволяють здійснювати з інформацією, яка передається, обробляється, створюється, знищується чи сприймається, заплановані дії, або ж цілеспрямована передача інформації (у більш загальному вигляді) [12]. Отже, будь-яка подія або дія, у тому числі взаємодія інформаційних систем, зумовлюється отриманням інформації (або потребою в ньому) та продуціює актуалізовану або потенційну інформацію, оцінюється інформаційними системами внаслідок сприйняття такої інформації. Саме ця закономірність спричиняє «проникнення» інформаційної сфери до інших сфер життєдіяльності суспільства та обґрунтовує особливий статус інформаційної безпеки, причому в ході розвитку технічного прогресу залежність інших сфер національної безпеки від безпеки інформаційної все більше зростатиме.

Особливу роль інформаційна сфера відіграватиме також у забезпеченні кримінологічної безпеки. По-перше, інформаційна сфера є однією із самостійних сфер життєдіяльності об'єктів кримінологічної безпеки, що потенційно потерпає від кримінальних загроз, причому забезпечення інформаційної безпеки, у тому числі від кримінальних загроз, справлятиме позитивний вплив на забезпечення кримінологічної безпеки об'єктів в інших сферах їх життєдіяльності. По-друге, власне визначення кримінологічної безпеки включає інформаційний фактор – усвідомлення захищеності від кримінальних загроз, що передбачає наявність та оцінку інформації про стан захищеності. По-третє, з точки зору теорії інформації діяльність правоохоронних органів із викриття, знешкодження й прогнозування кримінальних загроз носить насамперед інформаційний характер (являє собою процес збирання, аналізу та використання інформації), як і власне процес вчинення злочину, як пов'язаного, так і не пов'язаного з використанням механічних інформаційних систем (злочинець оцінює інформацію щодо потенційного потерпілого, предмета або об'єкта злочину, можливі результати своїх дій тощо, займається інформаційним пошуком у процесі готування до злочину, здійснює безпосередній інформаційний вплив на потерпілого шляхом погроз, шантажу тощо; навіть у разі вчинення злочинів без попередньої підготовки має місце отримання від зовнішнього середовища інформації, у тому числі опосередкованої, що спонукає до певних дій, та реакції на неї, яка у свою чергу змінює об'єктивну реальність і, відповідно, лишає по собі інформацію). Це дозволяє вести мову про доцільність досліджень, спрямованих на розкриття відповідних закономірностей інформаційної сфери й інформаційної складової національної безпеки. Використання їх результатів у подальшому розвитку теорії кримінологічної безпеки як системи знань про стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особи, суспільства й держави від злочинних посягань та їх загроз, а також про діяльність щодо зниження небезпеки кримінальних загроз, забезпечення віктимологічного захисту об'єктів і предметів злочинних посягань та віктимологічної профілактики сприятиме перенесенню змістовного акценту з об'єкта нападу (злочинність) на об'єкт захисту (особа, суспільство, держава), тобто на ті цінності, яким має гарантуватися кримінологічна безпека, ефективне прогнозування кримінологічної безпеки та її антропоцентризація з відповідним внесенням істотних коректив у підхід до розробки концепції національної безпеки. У теоретичному сенсі мова йде про принципово новий підхід до формування фундаментальних базових ідей, на яких має будуватися державна кримінальна та кримінологічна політика, орієнтована не на традиційне викриття й покарання персоніфікованого зла, а на реальний захист кожної особи від такого зла [14; 15].

Розвиток концепції кримінологічної безпеки, сутність якої полягає у визначенні захисту кожної конкретної особи кінцевою метою та найвищим сенсом правоохоронної політики, з огляду на особливості значення інформаційного підґрунтя життєдіяльності людини та суспільства в сучасному світі передбачає вирішення нових завдань, не лише спрямованих на досягнення власне кримінологічної мети, а й таких, що здійснюють істотний внесок у забезпечення всіх складових національної безпеки (економічної, екологічної, військової, політичної, техногенної, інформаційної

тощо) та сприяють побудові правової держави, в умовах якої попередження злочинів і зниження рівня злочинності розглядаються не як кінцева, а як проміжна мета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плешаков В.А. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступности несовершеннолетних : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В.А. Плешаков ; Академия управления МВД России. – М., 1998. – 323 с.
2. Плешаков В.А. Криминологическая безопасность в системе общественной безопасности / В.А. Плешаков, Н.Д. Нечевина // Предупреждение преступности и обеспечение безопасности в городах : Материалы международной науч.-практ. конф. (7-8 апреля 1999 г.). – М. : Моск. юрид. ин-т МВД России, 1999. – С. 135-144.
3. Шаваев А.Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики / А.Г. Шаваев. – М. : ИНФРА-М., 1995. – 128 с.
4. Репецкая А.Л. Организованная преступность в сфере экономики и финансов и проблемы борьбы с ней / А.Л. Репецкая. – Иркутск : Иркутский гос. унив-т, 2000. – 165 с.
5. Бабаев М.М. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности (опыт структурного анализа) / М.М. Бабаев, В.А. Плешаков // Криминологический журнал. – 2005. – № 7. – С. 5-9.
6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.rada.kiev.ua
7. Каландаров К.Х. Устойчивое развитие : коммуникативные основания. Философский анализ / К.Х. Каландаров. – М. : Гуманитар. центр «Монолит», 1999. – 271 с.
8. Баранов А.А. Концептуальные вопросы информационной безопасности Украины / А.А. Баранов // Нормативно-правовая база защиты информации : сб. материалов. – К., 1997. – С. 53-58.
9. Шерстюк В.П. Информационная безопасность в системе обеспечения национальной безопасности России, федеральный и региональный аспекты обеспечения информационной безопасности / В.П. Шерстюк // Информационное общество. – 1999. – № 5. – С. 3-5.
10. Лопатин В.Н. Информационная безопасность России : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства ; история права и государства ; история политических и правовых учений» / В.Н. Лопатин. – СПб., 2000. – 28 с.
11. Литвиненко О.В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України : монографія / О.В. Литвиненко, І.Ф. Бінько, В.М. Потіха. – К. : Чорнобильінтерінформ, 1998. – 50 с.
12. Расторгуев С.П. Информационная война / С.П. Расторгуев. – М. : Радио и связь, 1998. – 415 с.
13. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека : опыт персоналистической философии / Н.А. Бердяев // Царство Духа и царство Кесаря / сост. и послесл. П.В. Алексеева. – М. : Республика, 1995. – С. 63.
14. Лебедев С.Я. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России / С.Я. Лебедев // Российский криминологический взгляд. – 2006. – №3. – С. 211-215.
15. Тер-Акопов А.А. Безопасность человека : Теоретические основы социально-правовой концепции : монографія / А.А. Тер-Акопов. – М. : Междунар. независимый эколого-политолог. ун-т, 1998. – 196 с.

REFERENCES

1. Pleshakov, V.A. (1998), “Criminological security and its maintenance in the area of mutual influence of organized crime and juvenile delinquency”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Moscow, Russia.
2. Pleshakov, V.A. and Nechevina, N.D. (1999), “Criminological security in the system of public safety”, *Preduprezhdenie prestupnosti i obespechenie bezopasnosti v gorodah : Materialy*

mezhdunarodnoy nauch.-prakt. konf. [Crime prevention and security provision in cities : Proceedings of the international scientific and practical conference], Moscow, Moscow legal institute of Ministry of internal affairs of Russia, April 7-8, 1999, pp. 135-144.

3. Shavaev, A.G. (1995), *Kriminolohicheskaya bezopasnost nehosudarstvennykh obektov ekonomiki* [Criminological security of non-state economic facilities], INFRA-M, Moscow, Russia.
4. Repetskaya, A.L. (2000), *Orhanizovannaya prestupnost v sfere ekonomiki i finansov i problemy borby s ney* [Organised crime in the sphere of economy and finance and the problems of combating it], Irkutsk state university, Irkutsk, Russia.
5. Babaev, M.M. and Pleshakov, V.A. (2005), " Criminological security in the national security system (the experience of structural analysis)", *Kriminolohicheskiy zhurnal*, no. 7, pp. 5-9.
6. "On the Fundamentals of National Security of Ukraine" : Law of Ukraine of June 19, 2003, available at : http ://www.rada.kiev.ua (access January 28, 2015).
7. Kalandarov, K.H. (1999), *Ustoychivoe razvitie : kommunikativnye osnovaniya. Filosofskiy analiz* [Sustainable development : communicative bases. philosophical analysis], Humanitarnyy tsentr «Monolit», Moscow, Russia.
8. Baranov, A.A. (1997), "Conceptual issues of information security of Ukraine", *Normativno-pravovaya baza zashchity informatsii : cb. materialov* [Legal and regulatory framework of information protection : collection of materials], Kyiv, pp. 53-58.
9. Sherstyuk, V.P. (1999), "Information security in the system of national security of Russia, federal and regional aspects of information security", *Informatsionnoe obshchestvo*, no. 5, pp. 3-5.
10. Lopatin, V.N. (2000), "Information security of Russia", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Saint Petersburg, Russia.
11. Litvinenko, O.V. (1998), *Informatsiyniy prostir yak chinnyk zabezpechennya natsionalnykh interesiv Ukrayiny* [Information space as a factor securing national interests of Ukraine], Chornobilinterinform, Kyiv, Ukraine.
12. Rastorguev, S.P. (1998), *Informatsionnaya voyna* [Information war], Radio i sviaz, Moscow, Russia.
13. Berdiaev, N.A. (1995), "On slavery and freedom : experience of personalism", *Tsarstvo Dukha i tsarstvo Kesarya, Respublika*, Moscow, Russia, p. 63.
14. Lebedev, S.Ya. (2006), "Criminological security in the system of national security of Russia", *Rossiyskiy kriminolohicheskiy vzglyad*, no. 3, pp. 211-215.
15. Ter-Akopov, A.A. (1998), *Bezopasnost cheloveka : Teoreticheskie osnovy sotsialno-pravovoy kontseptsii* [Human security : theoretical foundations of socio-legal concept], International independent ecological-political science university, Moscow, Russia.

УДК 343.24 (477)

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ ЯК ПРАВОВА ПАРАДИГМА ПРОТИДІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ (ТЮРЕМНІЙ) СУБКУЛЬТУРІ

Крикушенко О.Г., генерал-майор внутрішньої служби, начальник

Управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області,
вул. Нетіченська, 14, м. Харків, Україна
shtab_kh@ukr.net

Досліджено поняття, зміст, вимоги й проблеми реалізації принципу рівності перед законом засуджених до позбавлення волі. Визначено, що місця позбавлення волі, порядок та умови виконання й відбування

кримінального покарання у вигляді позбавлення волі відіграють винятково важливу роль щодо підтримки й розповсюдження пенітенціарної (тюремної) субкультури, її традицій і норм, сприяють розвитку нових видів і технологій злочинної діяльності. Зроблено висновок, що, крім зовнішніх матеріальних та ідеологічних ознак злодійської спільноти, існує також власна ідеологія кримінального соціуму, яка відображає загальновідомі правові принципи та набуває форм неписаних «злодійських і тюремних законів», серед яких принцип рівності засуджених перед законом набуває змісту як правової парадигми пенітенціарної (тюремної) субкультури, так і заходів щодо протидії їй.

Ключові слова: пенітенціарна (тюремна) субкультура, засуджений, принцип рівності перед законом.

ПРИНЦИП РАВЕНСТВА ОСУЖДЕННЫХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ КАК ПРАВОВАЯ ПАРАДИГМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ (ТЮРЕМНОЙ) СУБКУЛЬТУРЕ

Крикушенко А.Г.

Управление Государственной пенитенциарной службы Украины в Харьковской области, ул. Нетеченская, 14, г. Харьков, Украина
shtab_kh@ukr.net

Исследовано понятие, содержание, требования и проблемы реализации принципа равенства перед законом осужденных к лишению свободы. Определено, что места лишения свободы, порядок и условия исполнения и отбывания уголовного наказания в виде лишения свободы играют исключительно важную роль в поддержке и распространении пенитенциарной (тюремной) субкультуры, ее традиций и норм, способствующих развитию новых видов и технологий преступной деятельности. Сделан вывод, что, кроме внешних материальных и идеологических признаков воровского сообщества, существует также собственная идеология уголовного социума, которая отражает общеизвестные правовые принципы и приобретает формы неписаных «воровских и тюремных законов», среди которых принцип равенства осужденных перед законом приобретает смысл как правовой парадигмы пенитенциарной (тюремной) субкультуры, так и меры по противодействию ей.

Ключевые слова: пенитенциарная (тюремная) субкультура, осужденный, принцип равенства перед законом.

THE PRINCIPLE OF EQUALITY BEFORE THE LAW CONVICTED HOW PARADIGM TO COUNTER PENITENTIARY (PRISON) SUBCULTURES

Krikushenko A.H.

Office of the State penitentiary service of Ukraine in Kharkiv region, str. Netichenskaya, 14, Kharkov, Ukraine
shtab_kh@ukr.net

Formulated topical problems of studying concepts, content, sources of origin and existence of the penitentiary (prison) subculture convicted as part of the process of criminalization of individual groups and segments of the population. At the same time pointed out that the study of the basic system elements of the criminal, prison (prison) subculture continues to be important as well as the socio – legal phenomena that give rise to it. A content analysis of the level of recent research and publications that address the problem of crime and penitentiary (prison) subculture in prison. Investigated the concept, content, requirements and problems of implementation of the principle of equality before the law, sentenced to imprisonment. Considered legal framework legislation the principle of equality before the law in international law, constitutional law and penal law in force in Ukraine. Specify the basic formal legal requirements of the principle of equality before the law, describing the shape of the relationship of law to civil and human rights, taking into account their specific legal status. Determined that the detention, procedure and conditions for the enforcement and serving of criminal punishment of imprisonment, play a crucial role in supporting and disseminating penitentiary (prison) subculture, its traditions and norms that contribute to the development of new technologies and criminal activity. It is concluded that in addition to external material and ideological signs thieves community, there is also a private criminal ideology of the society reflects the well-known legal principles and takes the form of unwritten “thieves and prison law”, among which the principle of equality before the law convicts legal paradigm makes sense, as the penitentiary (prison) subculture, and measures to combat it. Using the requirements of the principle of equality before the law, sentenced to imprisonment not aimed at the alignment of all the convicts, and the alignment of the actual conditions of execution and serving of criminal punishment of imprisonment by a special legal status of different categories of convicted persons (women, women with pregnancy for more than four months and women with children under three years of age who live with their children in children’s homes, located at the prison, minors, the sick, the disabled, pensioners, the elderly).

Key words: penitentiary (prison) subculture, convicted, principle of equality before the law.

Проблеми вивчення поняття, джерел виникнення та існування пенітенціарної субкультури, її основних системоутворюючих елементів залишаються завжди актуальними, як і соціально-правові феномени, що її породжують Як не існує покарання без злочину, так не буває й пенітенціарної субкультури поза межами процесу виконання та відбування кримінального покарання, особливо у вигляді позбавлення волі.

Етап становлення сучасної пенітенціарної системи України як складової частини системи національної безпеки держави безпосередньо пов’язується з процесом реформування системи кримінальної юстиції України, зокрема й Державної кримінально-виконавчої служби України та її центрального органу управління – Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України).

Означені проблеми було визнано пріоритетними в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій Указом Президента

України від 08.11.2012 р. № 631/2012, та в Пріоритетних напрямах наукового забезпечення діяльності органів і установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, затверджених Наказом ДПтС України від 04.01.2013 р. № 8/ОД-13.

В умовах існуючої в країні соціально-політичної, економічної та загальногуманітарної кризи Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на 2013-2017 рр.» від 29.04.2013 р. № 345, яка передбачала належне організаційно-правове, інформаційне, фінансове й матеріально-технічне забезпечення означеного процесу реформування, на жаль, втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання оптимізації Державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 05.03.2014 р. № 71.

Однак ці обставини не заперечують, а лише підкреслюють необхідність та актуальність ініціювання й проведення наукових досліджень у сфері найважливішого інституту державного примусу – кримінального покарання.

Аналізуючи зміст і ступінь останніх наукових досліджень, у яких започатковано вирішення проблем кримінальної й пенітенціарної (тюремної) субкультури в місцях позбавлення волі, слід відмітити, що вони поки що не відповідають сучасним потребам науки та практики. Окремі дослідження в означеній сфері або мали обмежений доступ, або розглядалися суто в межах предмета кримінологічної науки.

Серед цих публікацій, що стали базою нашого дослідження, назвемо праці таких учених, як Ю.К. Александров, Ю.А. Алферов, В.М. Анісімков, Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.П. Бахін, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.В. Голіна, О.І. Гуров, І.М. Даньшин, Т.О. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дьомін, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, С.Ю. Замула, А.Ф. Зелінський, О.Г. Колб, В.П. Петков, В.П. Пірожков, Г.О. Радов, В.М. Сіньов, І.А. Сперанський, А.Х. Степанюк, І.К. Туркевич, В.М. Трубніков, Г.Ф. Хохряков та ін.

У колі невирішених загальних проблем кримінальної й пенітенціарної (тюремної) субкультури залишаються питання їх відокремлення, з'ясування поняття, змісту, вивчення основних джерел, принципів та умов існування й розвитку пенітенціарної (тюремної) субкультури в місцях позбавлення волі.

Метою статті є визначення й удосконалення поняття та змісту пенітенціарної (тюремної) субкультури й засобів протидії їй шляхом розробки та використання парадигмального комплексу правових принципів чинного кримінально-виконавчого законодавства України, зокрема, принципу рівності перед законом засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Ідеї свободи, рівності й братства постійно супроводжували розвиток людського суспільства: від визнання людини найвищою соціальною цінністю в межах гуманістичних теорій епохи Відродження до сучасного періоду розуміння єдності доль світової цивілізації.

Стаття 1 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. (далі – Декларація), встановлює: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні чинити один щодо одного в дусі братства» [1].

Декларація також надає відкритий перелік ознак, за якими забороняється будь-яка дискримінація кожної людини. Кожна людина повинна мати всі права й свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого статусу.

Окремі статті Декларації (статті 3, 5) закріплюють права кожної людини на життя, свободу й особисту недоторканність, а також містять заборони катувань, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження та покарання.

Ідея рівності є багатофункціональною категорією, набуває змісту парадигмального комплексу під час досліджень як соціально-політичних ідей, так і правових ідей – принципів, що відповідним чином закріплюються в різних галузях законодавства. Ця ідея не лише забезпечує рівний доступ кожної людини до вільного користування всіма правами та свободами, проголошеними Декларацією, а й надає кожній людині рівний захист від будь-якої дискримінації чи підбурювання до такої дискримінації (стаття 7 Декларації).

При цьому кожна людина, на основі повної рівності, має право на гласний розгляд її справи щодо визначення її прав та обов'язків або встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального

звинувачення незалежним і безпристрасним судом із дотриманням усіх вимог справедливості (стаття 10 Декларації).

Майже всі основні положення Декларації знайшли своє відображення в Конституції України 1996 р. в статтях 3, 21, 22, 23, 24, 28, 55, 62, 63, 64 [2]. Однак відсутність прозорого й надійного правового механізму реалізації цих положень останнім часом довела народ України до рівності бідних у соціально-економічній сфері та до рівності безправних у політико-юридичній сфері.

Ще в 1975 р. V Конгрес ООН із боротьби зі злочинністю й поводження з правопорушниками зробив висновок, що більшість злочинців стають такими в процесі дискримінаційного відбору, тобто різних форм порушення соціально-економічної, політико-юридичної рівності, остракізму, суспільної зневаги й покарань, які принижують гідність людини [3, с. 15].

Щодо означеної проблеми, яка стосується закріплення й реалізації принципу рівності засуджених у процесі виконання й відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, слід зауважити, що останню наукову працю на рівні дисертаційного дослідження із цієї тематики було опубліковано наприкінці 1991 р., при цьому вона мала обмежений доступ [4].

До того часу радянська виправно-трудова політика та право вважали цей принцип похідним структурним елементом принципів соціалістичного демократизму й гуманізму [5, с. 13; 6, с. 117; 7, с. 149].

Подальший поштовх розвитку вказаного принципу надала частина 3 статі 63 Конституції України, яка встановила, що засуджені користуються всіма правами людини й громадянина, за винятком обмежень, які визначено законом і встановлено вироком суду [2].

Уже в 1997 р. харківськими вченими-практиками О.М. Бандуркою та В.П. Севостьяновим було підготовлено монографічне видання «Правове положення засуджених до позбавлення волі», у якому з огляду на вітчизняний і зарубіжний досвід та рекомендації Європейських пенітенціарних правил було запропоновано основні напрями вдосконалення чинного виправно-трудового законодавства України [8].

З прийняттям першого в історії незалежної України Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) у 2003 р. в його статті 5 було закріплено принцип рівності засуджених перед законом [9].

Змістовну характеристику цього принципу було внесено до частини 5 статті 7 КВК України відповідним Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21.01.2010 р. № 1828-VI в такій редакції: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється» [10].

Закріплення цього принципу поряд із переліком обов'язків і заборон для засуджених до позбавлення волі, які було внесено до КВК України 2003 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» від 05.09.2013 р. № 435-VII (435-18) [11], зрештою надає ідеологічні, професійно-етичні й правові підстави персоналу пенітенціарних установ, засудженим до позбавлення волі, а також іншим суб'єктам кримінально-виконавчих відносин для реальної протидії негативним проявам пенітенціарної (тюремної) субкультури, яка базується на неформальних нормах і правилах «злодійського й тюремного законів», для руйнації або нейтралізації ієрархічної структури злочинного середовища шляхом законного, відкритого, системного, справедливого й рівноважного впливу на всі категорії засуджених [12, с. 155-159].

При цьому принцип рівності перед законом неможливо уявляти як недостатньо змістовне поняття або розглядати його у відриві від теорії й практики виконання кримінальних покарань. Тому пропонуємо розглянути далі основні його формально-юридичні вимоги.

Принцип рівності перед законом характеризує насамперед форму ставлення закону до громадянина або людини, не торкаючись різниці між ними, яка існує в дійсності.

Принцип також не розкриває зміст чи характер закону, не враховує, яким є цей закон: прогресивним, корисним, справедливим або шкідливим чи дискримінаційним. У цьому разі підкреслюється лише вимога, що закон є однаковим для всіх, для нього байдужими є фактичні розбіжності, що існують між людьми.

Закон не може встановлювати, а громадянин не має права претендувати на виняткове становище у сфері права (у зв'язку з необґрунтованістю зазіхань людини на вищий, ніж в інших, правовий статус залежно від свого походження, благородства, вищості чи інших найкращих якостей). Також неприпустимим є примусове або добровільне виключення кого-небудь зі сфери дії закону.

Ніхто в однобічному порядку не може мати для себе користь із закону або перекладати на інших свої обов'язки й відповідальність перед законом.

Окрема вимога принципу існує щодо моральних якостей закону: його м'якість і суворість повинні бути однаковими для всіх. Закон повинен нагороджувати й карати всіх однаково, при цьому нагороджувати без урахування минулих покарань та карати без урахування минулих заслуг.

Принцип рівності перед законом вимагає, щоб на всіх громадян, у тому числі засуджених, і на всі їх юридично значущі дії однаково поширювались заборони й дозволи, які містить закон. Якщо будь-що дозволено, то це дозволено робити всім, якщо заборонено, то також усім.

Також принцип вимагає, щоб усі члени суспільства підкорялися єдиній системі законів, неухильно дотримувалися й виконували всі його юридичні приписи. Порушення цієї вимоги руйнує ідею рівності громадян перед законом, водночас виявляючи беззахисність закону перед зловживаннями з боку осіб, які мають гроші або владу.

Незважаючи на те, що нерівність у реальному житті є наочною й невідворотною, її визнання завжди доводить будь-яке суспільство до необмеженої корупції, тоталітаризму в системі державної влади та нестерпимої тиранії народу.

Характеризуючи безпосередній зв'язок ідеї рівності й справедливості, необхідно звернути увагу на певну особливість.

Ідея справедливості лежить в основі права, яке покликане задовольняти потреби кожної людини в правді. Правда при цьому є не лише сутнісною характеристикою поняття справедливості, а й сполучною ланкою з початком ідеї рівності. Б.М. Чичерін говорив: «Справедливим вважається те, що однаково додається до всіх» [13, с. 97].

Термін «юстиція» (з лат. *justitia* – справедливість) у структурі органів державного управління багатьох країн використовується в найменуванні міністерств юстиції (міністерств справедливості). Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади з формування й забезпечення реалізації державної правової політики, у тому числі й у сфері виконання кримінальних покарань.

Здатність ідеї справедливості набувати різних видів і смислів за допомогою егалітарної (від франц. *egalite* – рівність) функції права дозволяє виділити основні види її:

– справедливість, яка урівнює, передбачає володіння кожним соціальним суб'єктом рівними правами й можливостями в межах, установлених вільним договором або законом;

– справедливість, що розподіляє, передбачає наявність певної суми благ чи прав, які необхідно розділити між різними суб'єктами на підставі не приватних угод, а закону;

– справедливість, яка відплачує, передбачає об'єктивну оцінку заслуг чи проступків громадянина, від чого залежать як розмір благ, що йому виділяються, так і вид та обсяг покарання за вчинене правопорушення чи злочин.

Тобто справедливість і рівність наближаються до свого ідеалу там і тоді, коли справедливі й рівно застосовані закони справедливо та однаково захищаються органами державної влади.

Значна увага, яку державні, громадські й правозахисні організації приділяють нині захисту прав засуджених, на наше переконання, повинна спрямовуватися також на реальний захист прав потерпілих від кримінальних злочинів, механізм якого детально відпрацьовано в практиці західноєвропейських країн та відповідних міжнародних конвенціях і деклараціях [14].

До загальних висновків дослідження необхідно також додати імперативну вимогу про наявність у кожного працівника Державної пенітенціарної служби України практичного досвіду, людяності й чесності, справедливості й довіри, щоб ці працівники були спроможними, навіть у сучасних складних умовах, забезпечити надійний захист держави, суспільства й людини від негативних проявів пенітенціарної (тюремної) субкультури засуджених у місцях позбавлення волі, сприяли зупиненню подальшої криміналізації окремих соціальних груп і прошарків українського суспільства [15, с. 202-203].

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://www.un.org/ru/documents/udhr/

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua (станом на 01.01.2015р.).

3. Роль кримінального законодавства, здійснення судочинства та інших форм громадського контролю в попередженні злочинності // V Конгрес ООН з боротьби зі злочинністю і поводження з правопорушниками. – Нью-Йорк, 1976. – С. 15.

4. Севостьянов В.П. Закрепление принципа равноправия осужденных к лишению свободы в нормах исправительно-трудового права и актуальные проблемы его реализации : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В.П. Севостьянов. – М., 1991. – 24 с.

5. Сперанский И.О. Принципы советского исправительно-трудового права и их закрепление в основах исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.О. Сперанский. – М., 1970. – 32 с.

6. Наташев А.Е. Теоретические основы советского исправительно-трудового законодательства (задачи, сущность и применение) : дисс. … докт. юрид. наук : 12.00.08 / А.Е. Наташев ; Высшая школа МВД СССР. – М., 1973. – 323 с.

7. Дробышев В.И. Социалистический гуманизм советского исправительно-трудового права и его реализация, в деятельности исправительно-трудовых учреждений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.И. Дробышев ; Академия МВД СССР. – М., 1987. – 202 с.

8. Бандурка О.М. Правове положення засуджених до позбавлення волі / О.М. Бандурка, В.П. Севостьянов. – Х. : ХНУВС, 1997 – 263 с.

9. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.

10. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 12. – Ст. 114.

11. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 року №435-VII (435-18) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 20-21. – Ст. 724.

12. Крикушенко О.Г. Поняття та основний зміст сучасної субкультури засуджених в місцях позбавлення волі / О.Г. Крикушенко // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 155-159.

13. Чичерін Б.М. Філософія права / Б.М. Чичерін. – М. : Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнерев, 1900. – 344 с.

14. Європейська конвенція по відшкодуванню збитків жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116) (Страсбург, 24.11.1983 року) // Збірник документів Ради Європи в галузі захисту прав людини та боротьби зі злочинністю. – М. : СПАРК, 1998. – С. 81-85.

15. Денисова Т.А. Покарання : кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т.А. Денисова. – Запоріжжя : КПУ, 2007. – 288 с.

REFERENCES

1. “Universal Declaration of Human Rights (adopted and proclaimed by the Resolution 217 A (III) of the UN General Assembly on 10/12/1948)”, available at : http ://www.un.org/ru/documents/udhr/

2. Constitution of Ukraine of 28.06.1996 № 254к/96-ВР, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua (access January 1, 2015).

3. “Role of criminal law, administration of justice and other forms of social control in the prevention of crime”, V United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, 1976, New York, USA.

4. Sevostyanov, V.P. (1991), “Consolidation of the principle of equality of persons sentenced to imprisonment in the rules of corrective labour law and current problems of its implementation”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Moscow, Russia.

5. Speranskiy, I.O. (1970), “Principles of Soviet correctional labour law and their consolidation in the fundamentals of corrective labor legislation of the USSR and the Union Republics”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Moscow, Russia.

6. Natashev, A.E. (1973), "Theoretical foundations of the Soviet correctional labour legislation (objectives, nature, and application)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Vysshaya shkola MVD SSSR, Moscow, Russia.

7. Drobyshev, V.I. (1987), "Socialist humanism of Soviet correctional labour law and its implementation in the activities of corrective labour institutions", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Akademiya MVD SSSR, Moscow, Russia.

8. Bandurka, O.M. and Sevostyanov, V.P. (1997), *Pravove polozhennya zasudzhenykh do pozbavlennya voli* [Legal status of persons sentenced to imprisonment], KhNUVS, Kharkiv, Ukraine.

9. "Criminal Executive Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2004, no. 3-4, art. 21.

10. "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Rights of Convicts in Penal Institutions" Law of Ukraine of 21.01.2010 № 1828-VI, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2010, no. 12, art.114.

11. "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Procedure and Conditions of Serving the Sentence" Law of Ukraine of 05.09.2013, №435-VII (435-18), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2014, no. 20-21, art. 724.

12. Krykushenko, O.G. (2014), "Concept and basic content of modern subculture of convicts in prison", *Forum prava*, no. 3, pp. 155-159.

13. Chicherin, B.M. (1900), *Filosofiya prava* [Philosophy of Law], Tipo-litohrafiya Tovarishchestva I.N. Kushnerev, Moscow, Russia.

14. "European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes (CETS N 116) (Strasbourg, 24.11.1983)", (1998), *Zbirnyk dokumentiv Rady Evropy v galuzi zakhystu prav lyudyny ta borotbi zi zlochinnistyu* [Collection of documents of the Council of Europe in the field of human rights and the fight against crime], SPARK, Moscow, Russia, pp. 81-85.

15. Denisova, T.A. (2007), *Pokarannya : kriminalno-pravovyi, kriminolohichniy ta kriminalno-vikonavchyi analiz : monohrafiya* [Penalty : criminal and legal, criminological, and criminal executive analysis : monograph], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

УДК 343.97+343.43

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ (2010-2014 РОКИ)

Лісняк С.Г., пров. наук. співробітник

Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України,
вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, Україна
lsg62@ukr.net

У статті проаналізовано рівень, структуру й динаміку злочинів проти волі, честі та гідності особи. Зроблено висновки про стан злочинності у вказаній сфері за 2010–2014 роки.

Ключові слова: кримінологічний аналіз, рівень, структура, динаміка, латентність, злочини проти волі, честі та гідності особи.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СВОБОДЫ, ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ЛИЦА (2010-2014 ГОДЫ)

Лисняк С.Г.

Научно-исследовательский институт Национальной академии прокуратуры Украины,
ул. Мельникова, 81-б. г.Киев, Украина
lsg62*@ukr.net*

В статье проанализированы уровень, структура и динамика преступлений против свободы, чести и достоинства личности. Сделаны выводы о состоянии преступности в указанной сфере за 2010–2014 годы.

Ключевые слова: криминологический анализ, уровень, структура, динамика, латентность, преступления против свободы, чести и достоинства личности.

CRIMINOLOGICAL DESCRIPTION OF CRIMES AGAINST FREEDOM, HONOR AND DIGNITY OF PERSON (2010-2014 YEARS)

Lisniak S.H.

Scientific and Research Institute of the National Academy of Prosecution of Ukraine,
str. Melnykov, 81-b, Kyiv, Ukraine
lsg62@ukr.net

This article explores the problems highly relevant in their practical aspects. Today, the main structure of the living conditions of Ukrainian society must be radically revised in accordance with its modern values, principles, requirements.

This causes the urgent need for in-depth study of violent manifestations of crimes against liberty, honor and dignity, their criminological analysis, assessment of factors that cause them, development of the ways to combat them.

Responsibility for committing these crimes is provided in Chapter III "Criminal Offenses against Liberty, Honor and Dignity of a Person" of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine) of on April 5, 2001 № 2341-III and identified by the following articles: illegal confinement or abduction of a person (art.146 of the CC of Ukraine), hostage taking (art. 147 of the CC of Ukraine), substitution of a child (art.148 of the CC of Ukraine), trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being (art.149 of the CC of Ukraine), exploitation of children (art. 150 of the CC of Ukraine), use of a minor for begging (art.150-1 of the CC of Ukraine).

Most of them belong to the crimes medium and grave, which accordingly affects the level, structure and dynamics of these crimes.

To study their condition the author used official data recognized in the statements of the prescribed form, namely law enforcement data on the progress and results of the pre-trial investigation (the number of criminal proceedings and perpetrators of crimes in general, for certain types of crimes and individual regions, etc.).

To have an objective picture of crime against liberty, honor and dignity, draw appropriate conclusions and make proposals that should improve the situation, the author studied the level, structure and dynamics of crimes against liberty, honor and dignity in the past five years. The conclusions about the state of crime in this sphere are provided for the period from 2010 to 2014.

Through a comparative analysis carried out for 12 months of 2013 and 2014 years, the author attempted to study the existing "geography" of crime, especially its quantitative and qualitative indicators for different regions

The results of this criminological research are important for prediction of crime in the area under study, as well as for development of recommendations for effective response to these crimes and determination of the level, structure and dynamics of crime.

Key words: criminological analysis, level, structure, dynamics, latency, crimes against liberty, honor and dignity of person.

У нормативно-правових актах, політичних документах останнього часу все частіше зустрічається твердження, що людина – найвища соціальна цінність у нашому суспільстві.

На сьогодні структура головних умов життєдіяльності українського суспільства має бути принципово переглянутою згідно з його сучасними цінностями, принципами, вимогами. Особливо з огляду на те, що відбувається фронтальна переоцінка системи цінностей. Стався розвал ціннісної основи, тому необхідно створити нову систему цінностей [1, с. 22].

Особиста (фізична) свобода людини є її найважливішим і невід'ємним правом. У ст.9 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 року, а також у ст.3 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошено, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Положення цих міжнародно-правових актів також встановлюють, що ніхто не повинен утримуватися в рабстві або в невільному стані, піддаватися неправомірному арешту, затриманню та триманню під вартою.

Пріоритетність прав людини закріплюється також у Конституції України, у якій проголошено, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3).

Крім того, у розділі 11 Основного Закону України задекларовано низку природних і невідчужуваних прав особи. До них, зокрема, належать право кожної людини на повагу до її гідності (ч.1 ст.28), право на свободу й особисту недоторканність (ч.1 ст.29). Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей (ст.68) [2].

Питання кримінологічної характеристики злочинів проти волі, честі й гідності особи розглядалися в роботах В.В. Голіни, А.П. Заклюка, В.О. Лисодєда, В.А. Бортника, О.О. Володіної, Н.О. Гуторової, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, І.М. Доляновської, В.О. Іваненко, Ю.А. Кармазина, В.А. Козака, В.М. Куца, Я.Г. Лизогуба, А.М. Орлеана, В.І. Осадчого, В.П. Панова, В.М. Підгородинського, І.В. Пшеничного, О.В. Сапронова, М.І. Хавронюка.

Мета статті полягає в здійсненні кримінологічного аналізу кількісних і якісних показників злочинів проти волі, честі й гідності особи за 2010–2014 роки.

Згідно зі ст.27 Основного Закону України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Отже, усебічна охорона й захист волі, честі та гідності особи за допомогою правових засобів є одним із необхідних елементів правової політики держави. Відповідальність за вчинення злочинів проти них передбачається Розділом ІІІ «Злочини проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-ІІІ (далі – КК України) та визначається такими нормами: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК України), захоплення заручників (ст.147 КК України), підміна дитини (ст.148 КК України), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст.149 КК України), експлуатація дітей (ст.150 КК України), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.150-1 КК України) [3].

Більшість цих злочинів належать до злочинів середньої тяжкості та тяжких, що відповідним чином впливає на їх рівень, структуру й динаміку.

Для вивчення їх стану використовувалися дані, які мають офіційний характер та відображаються у звітах за встановленими формами, а саме: дані правоохоронних органів про перебіг і результати здійснення досудового слідства (кількість порушених кримінальних справ та осіб, які вчинили злочини в цілому, за окремими видами злочинів та окремими регіонами тощо); дані судів про стан здійснення правосуддя (кількість розглянутих справ, засуджених осіб тощо).

Аналіз зазначених показників дає змогу виявити тенденції зареєстрованої злочинності, які, однак, відрізняються від стану фактичної злочинності в державі та відображають переважно результативність діяльності правоохоронних органів із виявлення й реагування на ці злочини.

З метою отримати об’єктивну картину стану злочинності проти волі, честі й гідності особи, зробити відповідні висновки та надати пропозиції, які повинні покращити ситуацію, було вивчено рівень, структуру й динаміку злочинів проти волі, честі та гідності особи за останні п’ять років.

Насамперед доцільно зазначити, що в 2011 році відбулися зміни в Розділі ІІІ Кримінального кодексу України. Його було доповнено ст.150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», а в 2014 році виключено ст.151-1 «Наклеп». Однак ці зміни, на нашу думку, не справили значного впливу на кількість зареєстрованих злочинів, оскільки вони складають незначну питому вагу в загальній структурі злочинів проти честі й гідності особи.

Аналіз статистичних даних за 2010-2014 роки свідчить, що за вказаний період загалом зареєстровано 4 280 злочинів проти волі, честі й гідності особи. Порівняно з 2010 роком у 2014 році кількість зареєстрованих злочинів цієї категорії збільшилась на 1 534, або в 3,3 рази. Однією з причин такого значного зростання кількості злочинів цієї категорії є те, що 19 листопада 2012 року набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України. У зв’язку із цим введено новий порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень, іншої інформації про злочини (ЄРДР), що позначилося на кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо їх значного зростання.

Однак слід також зауважити, що відповідно до статистичних даних злочини проти волі, честі й гідності особи належать до тих, які не набули значного розповсюдження на території країни. Протягом чотирьох років (у 2010-2013 роки) питома вага злочинів цієї категорії з усіх зареєстрованих злочинів у цілому в державі зберігалася на одному й тому ж рівні – 0,1%. Лише в 2014 році вона склала 0,4%.

Однак амплітуда коливання динаміки злочинів проти волі, честі й гідності особи сягала від зменшення на 9,6% до збільшення в 4,3 раза.

Рік	Зареєстровано злочинів проти волі, честі та гідності	Питома вага, % від загальної кількості зареєстрованих злочинів	Динаміка, %
2010	668	0,1	-9,6
2011	506	0,1	-16,3
Станом на 20.11.2012	421	0,1	-16,08
2013	483	0,1	+1
2014	2 202	0,4	4,6 р
Всього	4 280		

У 2010 році було зареєстровано 668 злочинів проти волі, честі й гідності, у 2011 році їх кількість зменшилася до 559 злочинів (на 16,3%). Враховуючи статистику за 2012 рік, можна констатувати про зниження кількості злочинів проти волі, честі й гідності до 421 злочину, тобто на 24,7%. Однак дані за 2012-2013 роки свідчать про певне збільшення кількості зареєстрованих злочинів до 483, або на 14,7%.

У поточному році (12 місяців 2014 року) їх кількість становить 2 202 злочини, що порівняно з аналогічним періодом минулого року в 4,6 рази більше, а порівняно з 2010 роком – у 3,3 рази більше.

Із загальної кількості злочинів проти волі, честі й гідності особи, зареєстрованих у 2010–2014 роки (4 280), домінують такі:

– незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК України): за п’ять років було обліковано всього 3 011 кримінальних правопорушень, тобто 70,4% загальної кількості злочинів;

– торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст.149 КК України): за п’ять років було обліковано всього 857 кримінальних правопорушень (20,3%);

– використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.150-1 КК України): за п’ять років було обліковано всього 308 кримінальних правопорушень (7,3%);

– захоплення заручників (ст.147 КК України): за п’ять років було обліковано всього 71 кримінальне правопорушення (1,7%).

Результати аналізу свідчать, що найбільшу кількість злочинів досліджуваної категорії становить торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини.

Проблема протидії торгівлі людьми набула останнім часом надзвичайної актуальності в усьому світі. Цей транснаціональний злочин охопив безліч регіонів. З одних країн людей вивозять, в інші продають, тоді як треті є країнами транзиту. З України людей вивозять до Європи, Росії, Туреччини, частково вона є також країною транзиту, іноді має місце внутрішня торгівля.

Тому протидія торгівлі людьми цілком обґрунтовано має бути важливим напрямом сучасної кримінально-правової політики держави [4, с. 4].

Крім того, в Україні спостерігається збільшення кількості злочинів щодо захоплення заручників, що пов’язується з проведенням антитерористичної операції (далі – АТО) на Сході України. У разі її подальшого продовження та з огляду на тактику ведення бойовиками воєнних дій можна й надалі очікувати значного зростання кількості злочинів цієї категорії. Викликає занепокоєння також стан розкриття цих злочинів і проведення щодо них досудового розслідування.

Найменше зареєстровано таких злочинів:

– експлуатація дітей (ст.150 КК України): за п’ять років було обліковано всього 46 кримінальних правопорушень (1,1%);

– підміна дитини (ст.148 КК України): за п’ять років було обліковано всього 4 кримінальні правопорушення (0,1%).

Рік	Всього зареєстровано	Ст. 146 КК України	Питома вага (%)	Ст. 147 КК України	Питома вага (%)	Ст. 148 КК	Питома вага (%)	Ст. 149 КК України	Питома вага (%)	Ст. 150 КК України	Питома вага (%)	Ст. 150-1 КК України	Питома вага (%)
2010	668	292	43,71	9	13,23	2	0,30	257	38,4	14	2,09	94	14,07
2011	506	259	51,18	9	1,77	-	-	197	38,9	14	2,76	80	15,81
20.11.2012	421	221	52,49	3	0,71	-	-	155	36,81	2	0,47	40	9,50
2013	483	265	54,86	4	0,82	1	0,20	130	26,9	11	2,27	41	8,48
2014	2202	1974	89,6	46	2,2	1	0,04	118	5,36	4	0,18	53	2,5
Всього за 5 років	4280	3011	70,4	71	1,7	4	0,1	857	20	45	1,1	308	7,3

Також має місце тенденція до зменшення злочинів, пов’язаних із незаконним поміщенням у психіатричний заклад. Так, за 2014 рік кількість цих злочинів зменшилася до 1 порівняно з 2 в 2010 році, або в 2 рази.

У поточному році зареєстровано 4 злочини, пов’язані з експлуатацією дітей, що в 3,5 раза менше, ніж за аналогічний період 2010 року.

Зазначимо, що всебічність і комплексність кримінологічної характеристики злочинів проти волі, честі й гідності особи потребують дослідження існуючої «географії» злочинності, особливостей її кількісно-якісних показників за різними регіонами.

Усебічне вивчення й аналіз злочинності передбачають її постійне вимірювання в масштабах усієї країни та в межах окремих регіонів. Така робота має поточний і перспективний характер, що не лише дає можливість міркувати про існуючу злочинність, її минулий стан, а й є передумовою для її прогнозування [5, с. 23].

У цілому з року в рік прослідковується однакова тенденція, тому варто більш поглиблено вивчити її шляхом порівняльного аналізу, проведеного за 12 місяців 2013 та 2014 років.

Аналізуючи статистичні дані за 2013–2014 роки, можна зробити висновок, що найбільшу кількість злочинів проти волі, честі й гідності особи було вчинено в Донецькій (1 097), Луганській (576), Дніпропетровській (38), Одеській (38) областях та місті Києві (132), а найменшу – в Івано-Франківській (1), Тернопільській (2), Чернівецькій (2), Хмельницькій (5), Рівненській (6) та Сумській (6) областях.

Вивчаючи «географію» злочинності, констатуємо, що в 2014 році було зафіксовано зростання злочинів цієї категорії в Луганській (з 18 до 576, тобто в 32 рази), Донецькій (із 47 до 1 039, тобто в 23 рази), Житомирській (із 6 до 21, тобто в 3,5 раза) областях та місті Києві (із 42 до 132, тобто в 3,1 раза). Загалом зростання цієї категорії злочинів спостерігається в 13 областях.

Водночас у 8 областях спостерігається тенденція до зменшення злочинів проти волі, честі й гідності особи, наприклад, в Івано-Франківській (з 5 до 1, тобто -80,0%), Чернігівській (з 32 до 12, тобто -63,6%), Кіровоградській (з 19 до 9, тобто -52,6%), Сумській (з 14 до 6, тобто -57,1%) областях.

У чотирьох областях – Тернопільській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій – рівень злочинності залишився таким самим, як у минулому році (8, 38, 13 та 2 злочини відповідно).

Щодо «географії» динаміки злочинності доходимо висновку, що її зростання характерне не для всіх регіонів України, а лише для тих, у яких мешкає значна кількість населення та є розвинута промисловість.

Слід звернути увагу, що особливе місце в «географії» злочинів посідає місто Київ, високий рівень злочинності в якому обумовлюється його статусом як столиці, важливого адміністративного, промислового центру України та великого мегаполісу, у якому мешкає декілька мільйонів людей, у тому числі й приїжджих із різних регіонів.

Що стосується розкриття злочинів за досліджуваний період, то вбачається тенденція до зменшення показників розкриття злочинів. У 2010 році із зареєстрованих 668 злочинів розкрито 137 (21%). Залишилися нерозкритими 90 (30,8%) злочинів щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України), 39 (15%) випадків торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі (ст. 149 КК України). З 559 зареєстрованих злочинів у 2011 році розкрито 126 (23%). У 2012 році кількість розкритих справ за звітний період становила 95 (23%) із 421 злочину. За 2013 рік лише в 273 із 483 зареєстрованих кримінальних правопорушеннях (57%) особам вручено повідомлення про підозру. У 2014 році зареєстровано 2 202 правопорушення, з яких 1 901 (86,3%) залишилися нерозкритими.

Отже, аналізуючи статистичні дані щодо розкриття злочинів проти волі, честі й гідності особи, можна зазначити про низький рівень їх розкриття в 2014 році, що пов’язано з неготовністю органів досудового розслідування до роботи в умовах проведення АТО та значним збільшенням їх кількості в східних регіонах. Ще одним показником є результативність виявлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, і кількість злочинів, вчинених групою осіб. Так, у 2010 році із 643 розкритих злочинів 262 (41%) вчинено групою осіб, з них найбільшу кількість за видами злочинів складають такі: торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі (ст. 149 КК України) – 285 (51%); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) – 110 (46%); захоплення заручників (ст. 147 КК України) – 8 (73%).

За 2011 рік виявлено, що 225 з усіх розкритих злочинів (45%) вчинено групою осіб. Протягом 2012 року в складі груп було вчинено 58 злочинів із 399 розкритих, або 15%.

У 2013 році з 210 розкритих кримінальних правопорушень 210 (28%) вчинено групою осіб.

У 2014 році групою осіб вчинено 74 злочини з 277 розкритих (26,7%).

Також необхідно проаналізувати рецидивну злочинність, злочини, вчинені в стані алкогольного сп’яніння, та кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми.

За 2010 рік із 643 розкритих злочинів 176 (27%) вчинено особами, які раніше вчиняли злочини, 66 (10%) вчинено в стані алкогольного сп’яніння та 9 (1%) вчинено неповнолітніми або за їх участю. У 2011 році з 503 розкритих злочинів 155 (30,8%) вчинено особами, які раніше вчинили злочин, 58 (11,5%) вчинено в стані алкогольного сп’яніння, 26 (5,2%) вчинено неповнолітніми або за їх участю.

У 2014 році 48 злочинів (15,9%) вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, у стані алкогольного сп’яніння вчинено 22 злочини (8%).

За 2010 рік із 643 розкритих злочинів після проведення досудового розслідування до суду для розгляду по суті було спрямовано 637 (98,4%) кримінальних справ; 6 (1%) кримінальних справ спрямовано для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

З 503 розкритих за звітний період 2011 року злочинів до суду з обвинувальним висновком спрямовано 495 (98,4%), а 7 (1,4%) кримінальних справ – для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. З усіх розкритих у 2012 році злочинів (399) до суду з обвинувальним висновком спрямовано 398 (99,7%), а для прийняття рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності – 1 справу (0,3%). Таким чином, було розслідувано й спрямовано до суду 100% кримінальних справ за розкритими злочинами.

У зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року змінилися категорійні поняття в статистичній звітності органів досудового розслідування. Так, у 2013 році обліковувалося 273 кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру. З них до суду з обвинувальним актом спрямовано 222 справи (81,3%) та 2 справи (0,73%) з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

За 12 місяців 2014 року за 301 кримінальним правопорушенням особам повідомлено про підозру, з них до суду з обвинувальним актом спрямовано 213 (70,7%) кримінальних проваджень, а з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 2 справи (0,7%).

Аналіз показав, що протягом 2010–2013 років до суду з обвинувальним актом направлялася значна кількість справ (або кримінальних проваджень), їх відсоток становив у різні роки від 98,4 до 100%, тоді як у 2014 році кількість таких проваджень, направлених до суду, зменшилася й склала 71,4%.

Таким чином, статистичні дані не завжди показують дійсну картину злочинності. *Навіть в умовах мирного часу майже всі злочини проти волі, честі й гідності особи мають значний рівень латентності*. Найменш латентним із них є захоплення заручників, оскільки в більшості випадків (з огляду на специфічні цілі цього злочину) сам факт захоплення заручників спеціально розголошується. Більш латентним є незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Найбільш латентними є торгівля людьми, експлуатація дітей, незаконне поміщення до психіатричної установи, підміна дитини, рівень латентності яких часто залежить від соціальної позиції жертв цих злочинів.

На нашу думку, проведення військових дій у східному регіоні країни, руйнування підприємств, установ, комунікацій і житла людей, відсутність у зоні проведення АТО правоохоронних органів сприяють зростанню кількості таких злочинів. Проте відомості про їх вчинення не надходять до правоохоронних органів, відповідно, і не можуть бути облікованими під час складення статистичних даних. Тому вважаємо, що значна кількість злочинів цієї категорії та загальний рівень злочинності в цьому регіоні є латентними.

Крім того, результати аналізу свідчать про те, що в державі спостерігається збільшення кількості злочинів щодо захоплення заручників. Це пов'язано з проведенням АТО на Сході України. У разі її подальшого продовження та з огляду на тактику ведення бойовиками воєнних дій можна й надалі очікувати значного зростання кількості злочинів цієї категорії. Водночас викликає занепокоєння стан розкриття таких злочинів і проведення щодо них досудового розслідування.

Продовження збройного конфлікту на Сході України, зволікання з проведенням економічних реформ погіршують ситуацію в країні, призводять до незадовільного стану справ на ринку праці, високого рівня безробіття та низької якості життя населення.

З огляду на те, що соціально-політичне становище на Сході України залишається вкрай напруженим і не покращується, можна очікувати подальшого збільшення кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності особи та їх високої латентності.

На території проведення бойових дій унаслідок різних обставин фактично не працюють правоохоронні органи, місцезнаходження самих заручників інколи не відоме, є випадки, коли захоплених сторонами конфлікту осіб намагаються обміняти. Тому розкривати злочини такої категорії в умовах, що склалися, практично неможливо. Також викликає стурбованість розповсюдження значної кількості зброї із зони проведення бойових дій. У зв'язку із цим правоохоронним органам і Міністерству оборони України потрібно вжити додаткових заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї.

Потребує подальшого наукового обґрунтування також правовий статус осіб, захоплених на Сході України. У зв'язку із цим закономірно виникає питання, чи є вони заручниками або ж фактично є військовими полоненими (у тому розумінні, як це визначає міжнародне й вітчизняне законодавство), правовий статус яких вивчено недостатньо. Тому є потреба в нових дослідженнях зазначених проблем.

Потребує глибокого та всебічного дослідження розповсюдження на території країни тероризму, його фінансування, методів боротьби з ним, оскільки ця тема найближчим часом буде однією з найголовніших у житті нашого суспільства.

Крім того, на наше переконання, більш глибокому дослідженню підлягають динаміка й латентність злочину, передбаченого ст. 148 КК України (підміна дитини), з метою вирішення питання доцільності його віднесення до категорії злочинів, які підлягають кримінальному переслідуванню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
2. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Я. Тацій (голова редкол.). – Х. : Право ; К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 801 с.
3. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. на 02 вересня 2014 року. – К. : Алерта, 2014. – 208 с.
4. Куц В.М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми : науково-практичний посібник / В.М. Куц, А.М. Орлеан ; за ред. Г.П. Середи. – К. : Варта, 2007. – 168 с.
5. Кримінологія. Загальна та Особлива частина : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероблене і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

REFERENCES

1. Kostitskiy, M.V. and Chmil, B.F. (editors) (2000), *Filosofiya prava : navch. posib.* [Philosophy of law : teaching aid], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. (2003), *Konstitutsiya Ukrayiny : naukovo-praktichnyi komentar* [Constitution of Ukraine : scientific and practical commentary], Pravo ; Vydavnichyi Dim «In Yure», Kharkiv ; Kyiv, Ukraine.
3. "Criminal Code of Ukraine" : applicable legislation with amendments and supplements as for September 2, 2014, Kyiv, Ukraine.
4. Kuts, V.M. and Orlean, A.M. (2007), *Prokurorski zasoby protydiyi torgivli lyudmi : naukovo-praktichniy posibnik* [Prosecutorial means of combating human trafficking, scientific and practical aid], Varta, Kyiv, Ukraine.
5. Danshin I.M., Holina V.V., Valuyska M.Yu. et al. (2009), *Kriminolohiya. Zahalna ta Osoblyva chastyna : pidruchnik* [Criminology. General and Special Section : textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.11: 343.18

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПІДСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ

Король В.В., к.ю.н., доцент
Юрчишин В.Д., к.ю.н., доцент

Прикарпатський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»,
вул. Максимовича 13, м. Івано-Франківськ, Україна
vjtalij1979@gmail.com

У статті досліджено поняття та класифікацію підсудності в кримінальному процесі. Розглянуто актуальні проблеми визначення підсудності та її ознак. Авторами надано тлумачення окремих норм кримінального процесуального законодавства України, які стосуються територіальної й інстанційної підсудності.

Ключові слова: суд, підсудність, територіальна підсудність, інстанційна підсудність, компетенція суду, повноваження суду.

ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПОДСУДНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ

Король В.В., Юрчишин В.Д.

Прикарпатский юридический институт
Национального университета «Одесская юридическая академия», ул. Максимовича 13, г. Ивано-Франковск, Украина
vjtalij1979@gmail.com

В статье исследовано понятие и классификацию подсудности в уголовном процессе. Рассмотрены актуальные проблемы определения подсудности и ее признаков. Авторами предоставлено толкование отдельных норм уголовного процессуального законодательства Украины, касающихся территориальной и инстанционной подсудности.

Ключевые слова: суд, подсудность, территориальная подсудность, инстанционная подсудность, компетенция суда, полномочия суда.

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF JURISDICTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPTUAL BASES

Korol V.V., Yurchyshyn V.D.

Subcarpathian National law institute of the university «Odessa law academy»,
str. Maksymovych, 13, Ivano-Frankivsk, Ukraine
vjtalij1979@gmail.com

The article investigates the concept and classification of jurisdiction in criminal proceedings. Relevant problems of determining jurisdiction and its features are examined.

Setting the rules of jurisdiction is essential for the proper functioning of the judicial system and performance of courts' tasks and determination of the court competent to carry out a criminal proceeding against a specific criminal offense. Jurisdiction is an effective tool that contributes to ensuring that the criminal case was tried and decided by the court legally competent, independent and impartial.

Constituent of jurisdiction is its classification into separate types. Development of differentiation of jurisdiction in criminal proceedings depends on the development of procedural forms and circumstances of political and social issues. In this connection, some types of jurisdiction appear, and others – disappear. In all cases where the classification into types is not arbitrary, but based on attributes relevant to this phenomenon, highlighting the connection between the types of laws, processes in the development of transition from one species to another, its study has valuable informative and practical importance. However, it should be always keep in mind that the boundaries between the types tend to have very conditional and relative character.

Depending on the legal attributes that define jurisdiction on the implementation of the criminal proceedings, the Criminal Procedure Law (Articles 32 and 33) provides the following jurisdictions: a) territorial (local); b) institutional.

Territorial jurisdiction determines the court of which administrative and territorial unit will conduct a criminal case against a specific criminal offense. In fact, it distributes criminal cases between local courts.

Institutional jurisdiction defines the competence of individual units of judiciary on the basis of their functions: hearing and deciding cases on the merits, appeal and cassation, as well as review of cases due to new circumstances. Rules of institutional jurisdiction are defined in such a way as to ensure equal opportunities for appeal against court decisions – each criminal proceeding usually provides for the same number of courts so that the individual's right to appeal against procedural decisions, acts or omissions and revision of a judgment is not unreasonably limited.

The authors provided some interpretation of the criminal procedure law of Ukraine concerning territorial and institutional jurisdiction.

Key words: court, jurisdiction, territorial jurisdiction, institutional jurisdiction, competence, authority of the court.

Серед правових інститутів, які процесуально й організаційно визначають основи побудови судової системи, важливе місце займає міжгалузевий (процесуальний) інститут підсудності. Правила інституту підсудності встановлюють те, який конкретно суд повинен розглянути ту чи іншу справу. При цьому питання про встановлення суду та його складу вирішується з огляду на те, який суд є найбільш пристосованим для розгляду конкретної справи по суті [1, с. 14]. У такому випадку виникає необхідність розмежувати повноваження різних ланок судової системи, а також окремих судів кожної ланки щодо здійснення правосуддя в конкретних кримінальних справах. Адже розподіл кримінальних справ між різними судами, які входять до судової системи України, здійснюється згідно з правилами підсудності, встановленими в § 1 глави 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

До питання визначення поняття підсудності та її класифікації зверталися такі науковці, як Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, І.С. Назаров, С.В. Оверчук, О.Г. Шило та інші. Однак із прийняттям КПК України 2012 р., крім територіальної підсудності, у кримінальний процес введено по суті «нову» для нього інстанційну підсудність, яка досі не отримала належного наукового опрацювання.

Завданням статті є дослідження поняття та класифікації підсудності в кримінальному процесі з урахуванням вітчизняних і європейських традицій права.

Термін «підсудність» не варто ототожнювати з такими термінами, як «компетенція» або «повноваження» суду. Хоча вони й пов'язані між собою, проте не тотожні. Вважаємо, що терміни «компетенція» й «повноваження» в кримінальному процесуальному сенсі варто розглядати в сукупності з таким терміном, як «предмет відання», оскільки з етимологічної точки зору терміни «предмет відання» та «повноваження» виступають складовими елементами терміна «компетенція» [2, с. 289; 3, с. 560]. Крім того, традиційно в процесуальних галузях права компетенція суду розглядається у двох найбільш поширених значеннях: 1) перелік питань, які віднесені до відома суду – визначені законодавством суспільні відносини, які складають предмет його правового регулювання; 2) сфера повноважень суду, яку складає сукупність їх прав та обов'язків [4, с. 518].

Встановлення правил підсудності має важливе значення для правильного функціонування судової системи, а також для виконання судами покладених на них завдань і визначення суду, компетентного здійснювати кримінальне провадження щодо конкретного кримінального правопорушення. Підсудність є ефективним засобом, який сприяє тому, щоб конкретна кримінальна справа розглядалася й вирішувалася судом законним, компетентним, незалежним і неупередженим, як того вимагають ст. 7 Загальної декларації прав людини, ч.1 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права. Згідно з п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод «кожен під час встановлення обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на розгляд судом, встановленим законом». Відповідно до ч.1 ст.8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

За допомогою правил про підсудність забезпечується також рівність всіх громадян перед законом і судом (ст.24 Конституції України та ст.10 КПК України). Будучи одним із проявів цієї конституційної засади, чітко встановлена законом підсудність набуває ознак суб'єктивного права людини на законного суддю, тобто права будь-якої людини знати наперед, який саме суд і в якому складі, відповідно до закону, правомочний здійснювати стосовно нього судове провадження, якщо така необхідність виникне.

Порушення правил про підсудність є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону. Тому у випадках ухвалення судового рішення в кримінальному провадженні, яке згідно з

вимогами процесуального закону повинен був здійснювати інший суд, таке рішення підлягає обов'язковому скасуванню (п.6 ч.2 ст.412 КПК України). Визначенням підсудності є процесуальна діяльність прокурора та слідчого, а також суду щодо встановлення юридичних ознак кримінального провадження й суду, компетентного здійснювати судовий розгляд по суті.

Тепер варто звернути увагу на класифікацію підсудності в кримінальному процесі. Складовим елементом підсудності є її класифікація на окремі види. Розвиток диференціації підсудності в кримінальному процесі залежить від розвитку процесуальної форми й обставин політико-соціального характеру. У зв'язку із цим одні види підсудності виникають, а інші зникають. В усіх випадках, коли класифікація на види не довільна, а ґрунтується на ознаках, суттєвих для цього явища, висвітлює закони зв'язку між видами, процеси переходу під час розвитку від одного виду до іншого, її дослідження має цінне пізнавальне та практичне значення. При цьому завжди треба враховувати, що межі між видами, як правило, мають досить умовний і відносний характер.

Вивчення класифікації підсудності дозволяє виробити науково обґрунтовані рекомендації найбільш доцільного, такого, що відповідає потребам розвитку нашого суспільства, розподілу справ між судами. Правильний вибір того чи іншого виду підсудності забезпечує можливість активно впливати на процес розширення правозастосовчої діяльності судів, посилити правові гарантії законності розгляду окремих категорій справ і підвищити правовий захист публічних і приватних інтересів. Нарешті, розробка питання про види підсудності відкриває додаткові можливості для вдосконалення законодавства, що регулює підсудність [1, с. 57].

Залежно від юридичних ознак, які визначають підсудність щодо здійснення конкретного кримінального провадження, кримінально-процесуальний закон (ст.ст.32 і 33 КПК України) виділяє такі види підсудності: а) територіальну (місцеву); б) інстанційну.

Територіальна підсудність визначає, у суді якої адміністративно-територіальної одиниці буде здійснюватися кримінальне провадження щодо конкретного кримінального правопорушення по суті, тобто розподіляє кримінальні справи між місцевими судами.

Згідно із загальним правилом визначення територіальної підсудності, кримінальне провадження здійснюється в тому суді, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. Тобто основною юридичною ознакою для визначення територіальної підсудності є місце вчинення кримінального правопорушення, яке згідно з п.1 ч.1 ст.91 КПК України належить до обставин, що підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні [5, с. 95-96].

Крім загального правила, закон передбачає також і спеціальні правила щодо визначення територіальної підсудності:

а) якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, – суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення (ч.1 ст.32 КПК України). Ці правила дозволяють виділити в межах територіальної підсудності її підвид – підсудність за зв'язком справ, яка пов'язана з можливістю об'єднання в одному провадженні матеріалів кримінальних проваджень щодо двох і більше кримінальних правопорушень;

б) якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування (ч.1 ст.32 КПК України); тобто судом, у межах територіальної юрисдикції якого складено обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Виходячи з правил визначення підсудності за місцем закінчення досудового розслідування, на практиці вирішується питання підсудності й у тих випадках, коли місце вчинення кримінального правопорушення не може бути точно встановлене (наприклад, кримінальне правопорушення вчинено під час польоту на повітряному чи переїзду на залізничному транспорті) [4, с. 520];

в) якщо кримінальне провадження щодо судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (ч.2 ст.32 КПК України). Причому буквальне тлумачення змісту ч.2 ст.32 КПК України дозволяє зробити висновок, що тут мається на увазі найбільш територіально наближений суд, який розташований в іншій області

чи прирівняній до неї адміністративно-територіальній одиниці (Автономній Республіці Крим, містах Києві чи Севастополі) [5, с. 96].

У цьому аспекті треба відрізняти підсудність і принцип спеціалізації судів. Принцип спеціалізації є основоположним із точки зору організації будь-якого зі спеціалізованих судів, оскільки саме на підставі цього принципу суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч.1 ст.18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Спеціалізація судової системи (ч.1 ст.125 Конституції України) як спеціальний прояв загальнотеоретичного принципу розподілу функціональних повноважень може мати зовнішні та внутрішні прояви. Відповідно до зовнішньої спеціалізації створюється відокремлена підсистема судів, які мають чітко окреслену юрисдикцію та правила розгляду справ [6, с. 92]. В Україні за цим принципом зовнішньої спеціалізації створено мережу господарських та адміністративних судів, які мають чітко визначену юрисдикцію та діють відповідно до господарського процесуального й адміністративно-процесуального законодавства. Крім того, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачена можливість подальшого розвитку спеціалізованих судових підсистем у межах судів загальної юрисдикції, що може бути зумовлено розвитком відповідних суспільних відносин. Зокрема, активно дискутуються можливості створення ювенальних судів (які будуть розглядати справи щодо неповнолітніх), земельних судів тощо.

Внутрішня спеціалізація судової діяльності реалізується у функціональному розподілі обов'язків між суддями одного суду, коли створюються спеціальні палати (окремі структурні одиниці) або виділяються окремі судді, які розглядають лише певні категорії справ, віднесених до юрисдикції цього суду. Найбільшого втілення внутрішня спеціалізація набуває в апеляційних і вищих судових інстанціях (вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України), де створюються окремі палати з розгляду певних категорій справ [6, с. 92]. Такий розподіл функціональних обов'язків у межах одного суду спрямовано на підвищення компетентності судді під час розгляду справ, що у свою чергу позитивно відбивається на скороченні строків і якості вирішення справ.

Саме в цьому аспекті треба розрізняти спеціальну підсудність від персональної, оскільки перша є винятком із загальної підсудності, а друга залежить від специфіки суб'єкта кримінального правопорушення. Хоча спеціальними суб'єктами, згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, виступають неповнолітні (ч.10 ст.31 КПК України), службові особи (ч.9 ст.31 КПК України) та судді (ч.6 ст.48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ч.2 ст.32 КПК України), однак вчинення ними кримінальних правопорушень розглядаються судами загальної юрисдикції відповідно до принципу спеціалізації судової системи.

Крім того, з огляду на це виникають протиріччя між засадою рівності громадян перед законом і судом та діючими правилами спеціальної й персональної підсудності: з одного боку, для всіх повинен існувати один суд і єдиний закон, а з іншого – існують винятки для певних категорій справ або осіб [1, с. 113].

Крім того, відповідно до ч.1 ст.12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами АРК та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим на території АРК та міста Севастополя судам. Зокрема, розгляд кримінальних проваджень, підсудних місцевим (районним, міським, районним у містах, міськрайонним судам), розташованим на території АРК та міста Севастополя, буде здійснюватися одним із районних судів міста Києва, визначеним Апеляційним судом міста Києва; а кримінальних проваджень, підсудних Апеляційному суду АРК та Апеляційному суду міста Севастополя, – Апеляційним судом міста Києва [7].

Визначення підсудності кримінального провадження провадиться прокурором під час складання й надсилання до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч.2 ст.286 КПК України), слідчим та/або прокурором – обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст.ст.291 та 292 КПК України). Правильність визначення підсудності перевіряється місцевим судом під час підготовчого судового засідання (ч.3 ст.314 КПК України) та колегією суддів апеляційного суду чи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ під час вирішення питань про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого (ч.ч.2 і 3 ст.34 КПК України).

Щодо інстанційної підсудності, то в ст.33 КПК України визначаються правила інстанційної підсудності, які поряд із правилами територіальної підсудності складають алгоритм визначення компетентного суду щодо здійснення кримінального провадження.

Інстанція, інстанційність – це процесуальні поняття, за допомогою яких у процесуальних кодифікованих актах визначається порядок провадження в судових інстанціях (судового провадження в першій інстанції чи з перегляду судових рішень) [8, с. 121-125].

Принцип інстанційності судової системи обумовлений необхідністю досягти оптимального співвідношення між двома вимогами: 1) правосудність судового рішення – система судових інстанцій у підсумку повинна забезпечити законність і справедливість судового рішення в справі; 2) доступність і своєчасність судового рішення – система судових інстанцій не повинна бути надто великою, оскільки їх проходження було б дуже дорогим, а тому недоступним для сторін; остаточне судове рішення в справі треба ухвалити якомога швидше, щоби вчасно було досягнуто визначеності в спірних правовідносинах (невизначеність має негативний моральний та економічний вплив на учасників правовідносин).

Принципово важливо не допустити ситуації, щоб той самий суд виконував у справі функції двох чи більше інстанцій. По-перше, суд не може двічі розглядати ту саму справу, адже в разі перегляду свого рішення він навряд чи захоче відхилятися від нього. Це постає з принципу, що ніхто не може бути суддею у своїй справі (в оскарженні, як зазначалося, ідеться про спір сторони з судом, який ухвалив рішення). А якщо в одному суді, проте в різних інстанціях справу й розглядатимуть різні судді, то все одно залишатимуться обґрунтовані сумніви в їх неупередженості, оскільки результати перегляду можуть залежати від особистих стосунків цих суддів. Справу у вищій інстанції мають розглядати судді, до кваліфікації яких ставляться підвищені вимоги, порівняно із суддями нижчих інстанцій, а до суддів судів одного рівня ставляться однакові вимоги. Відповідно гарантії правосудності судового рішення в суді вищої інстанції не будуть вищими, якщо один і той самий суд або суд одного й того самого рівня виконуватиме функції двох і більше інстанцій. Найкращим способом не допустити ситуації, коли один і той самий суд виконує в справі функції двох і більше інстанцій, вважається наділенням кожної судової ланки функціями тільки однієї інстанції [9, с. 39-43, 47].

На конституційному рівні інстанційність прямо не названа серед принципів організації судової системи, однак саме за цим критерієм у ч.ч.2, 3 та 4 ст.125 Конституції України визначена структура системи судів загальної юрисдикції. Закон України «Про судоустрій і статус суддів», на відміну від Основного Закону, поряд із територіальністю та спеціалізацією прямо відносить інстанційність до принципів побудови системи судів загальної юрисдикції (ч.1 ст.17). Конституційний Суд України у своєму рішенні № 1-12/2011 від 12 липня 2011 р. наголошує, що під принципом інстанційності треба розуміти таку організацію судової системи, яка забезпечує право на перегляд рішення суду нижчої інстанції судом вищої [10].

Інстанційна підсудність визначає, у суді якої інстанції, що входить в систему загальних судів, буде здійснюватися кримінальне провадження по суті чи провадження з перегляду судових рішень, тобто залежно від етапу кримінального провадження дозволяє розподілити кримінальні справи між судами першої, апеляційної й касаційної інстанції, а також Верховним Судом України.

Отже, інстанційна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи на підставі виконуваних ними функцій: розгляду й вирішення справ по суті, апеляція та касація, а також перегляд справ у зв’язку з нововиявленими обставинами. Правила інстанційної підсудності визначено в такий спосіб, щоб забезпечити рівні можливості щодо оскарження судових рішень – для кожного кримінального провадження зазвичай передбачена однакова кількість судових інстанцій, щоб право особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та перегляд судового рішення необґрунтовано не обмежувалося.

У ст.33 КПК України загалом витримано принцип «судова ланка – судова інстанція», за якого кожна ланка судів виконує функції лише однієї інстанції: першої, апеляційної чи касаційної.

Порушення судом правил інстанційної підсудності в будь-кому випадку тягне за собою неправосудність судового рішення, і як наслідок, його скасування на підставі п.2 ч.2 ст.412 КПК України.

З урахуванням наведених наукових поглядів та аналізу кримінального процесуального законодавства підсудність можна розглядати як сукупність юридичних ознак кримінального правопорушення (місце його вчинення, зв’язок кримінальних правопорушень між собою та їх співвідношення за тяжкістю й часом вчинення) та деяких ознак самого кримінального провадження (місця закінчення досудового розслідування, особи обвинуваченого, можливості здійснити судове провадження в цьому суді, місця проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також інстанції судового провадження), згідно з якою кримінально-процесуальний закон визначає, який суд має право й

зобов'язаний здійснювати щодо конкретного кримінального правопорушення кримінальне провадження по суті та провадження з перегляду судового рішення.

Право на те, щоб відповідний суд був попередньо встановлений законом, вимагає не тільки того, щоб суд уже існував до появи справи, а й того, щоб встановлення правил підсудності й визначення місця розгляду справ також передували справі в часі та відповідали об'єктивним критеріям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оверчук С.В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сергій Володимирович Оверчук ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 243 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1990. – 917 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
4. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1104 с.
6. Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / В.Е. Теліпко ; за ред. В.В. Молдована. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/paran2#n2
8. Назаров І. Значення принципу інстанційності для організації судової системи України та європейських країн / Назаров І. // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 121-125.
9. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні : стан і перспективи : монографія / Р.О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі №1-12/2011 з (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11/page

REFERENCES

1. Overchuk, S.V. (2005), "Concept and types of jurisdiction in criminal procedure of Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Institute of the state and right for the name of V.M. Koretskyi of the NAS Ukraine, Kyiv, Ukraine.
2. Ozhehov, S.Y. (1990), *Slovar russkogo yazyka : 70000 slov* [Russian Dictionary : 70000 words], Russkyj yazyk, Moscow, Russia.
3. Busel, V.T. (2007), *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great Dictionary of Modern Ukrainian],VTF Perun, Kyiv, Irpin, Ukraine.
4. Hroshevyi, Yu.M., Tatsii, V.Ya., Tumanyants A.R. et al. (2013), *Kryminalnyj proces : pidruchnyk* [Criminal procedure : textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
5. Kivalov, S.V., Mishhenko, S.M. and Zakharchenko, V.Yu. (editors) (2013), *Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyj komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine : scientific and practical commentary], Odissej, Kharkiv, Ukraine.
6. Telipko, V.E. (2011), *Zakon Ukrayiny «Pro sudoustrij i status suddiv». Naukovo-praktychnyj komentar* [Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges". Scientific and practical commentary], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
7. "On Ensuring Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" : Law of Ukraine of 20.10.2014 № 1706-VII, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/paran2#n2
8. Nazarov, I. (2009), "Value of the instance principle for the organization of the judicial system of Ukraine and European countries", *Yurydychna Ukrayina*, no. 5, pp.121-125.

9. Kuybida, R.O. (2004), *Reformuvannya pravosuddya v Ukrayini : stan i perspektyvy : monografiya* [Reform of justice in Ukraine : status and prospects : monograph], Atika, Kyiv, Ukraine.

10. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case №1-12 / 2011 (instance principle in the system of courts of general jurisdiction) of July 12, 2011", available at : http ://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11/page

УДК 343.1

ДОКАЗИ Й ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Щериця С.І., к.ю.н., доцент

Білоцерківський національний аграрний університет,
Площа Волі 8/1, м. Біла Церква, Україна
shchieritsia@mail.ru

У теорії та практиці кримінального процесу тема доказування є однією з найважливіших. Це пояснюється тим, що під час кримінального судочинства розглядаються кримінальні провадження, які вирішують долю людини. І від того, наскільки точно, повно буде досліджено всі матеріали кримінального провадження, від того, чи буде додержано вимог закону, залежатиме правильність рішення суду. Це має дуже важливе значення, оскільки основним завданням кримінального судочинства є забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу.

Ключові слова: докази, доказування, належність, допустимість, достовірність, достатність доказів, кримінальне провадження, кримінально-процесуальне доказування, система доказового права, кримінально-процесуальний закон.

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА И ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Щерица С.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет, пл. Свободы, 8/1, г. Белая Церковь, Украина
shchieritsia@mail.ru

В теории и практике уголовного процесса тема доказывания является одной из важнейших. Это объясняется тем, что в ходе уголовного судопроизводства рассматриваются уголовные производства, которые решают судьбу человека. И от того, насколько точно, полно будут исследованы все материалы уголовного производства, от того, будет ли соблюдены требования закона, будет зависеть правильность решения суда. Это имеет важное значение, поскольку основной задачей уголовного судопроизводства является обеспечение быстрого, полного и беспристрастного расследования, чтобы каждый, кто совершил уголовное преступление, был привлечен к ответственности в меру своей вины, ни один невиновный не был обвинен или осужден, ни одно лицо не было подвергнуто необоснованному процессуальному принуждению.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, принадлежность, допустимость, достоверность, достаточность доказательств, криминальное осуществление, криминально-процессуальное доказывание, система доказательного права, криминально-процессуальный закон.

EVIDENCES AND PROOFS IN CRIMINAL REALIZATION

Scherytsia S.I.

National agrarian university of Bila Tcerkva, str. Area of Will, 8/1, Bila Tcerkva, Ukraine
shchieritsia@mail.ru

In a theory and practice of criminal process a theme of finishing telling is one of major. It is explained that during the criminal legal proceeding criminal realizations which decide the fate of man are examined. And from that, as far as exactly, all materials of criminal realization will be investigational full, from that, whether the requirements of law will be restrained, the rightness of decreet will depend. It has a very important value, as a basic task of the criminal legal proceeding is providing of rapid, complete and impartial investigation with that each, who accomplished criminal offence, was attracted to responsibility to the extent of the guilt, the not a single unguilty was defendant or convict and not a single person was subject a groundless judicial compulsion.

At all stages of development of jurisprudence proofs and finishing telling a considerable role was spared. This problem was probed, and on this time probed past and modern domestic and foreign scientists.

In the criminal procedural theory of norm of criminal procedural rights, which regulate aims, order, facilities, methods, limits and maintenance of activity, on finishing telling of circumstances, reliable installation which necessity for the correct decision of realization, named by an evidential right. Science, which studies principles of finishing telling and mechanisms of their realization, aggregate and structure of finishing telling and proofs, develops recommendations from forming of proofs and use of them in the criminal legal proceeding, named the theory of proofs. In the theory of proofs the criminal procedural finishing telling is determined as a variety of social cognition (direct and mediated), the article of which is an event of the pas, – criminal offence is perfect. It is such activity, which is carried out an investigator, public prosecutor, investigation judge and court, in the special judicial form. Subject of finishing telling, which sets through proofs circumstances in criminal realization, passes from perception of separate facts, information, about them during the leadthrough of judicial actions (perceptibly practical aspect of cognition) to the logical comprehension perceived (gnoseological aspect cognition). Finishing telling is the unique and indissoluble process the elements of which closely interlace with each other. It is carried out on the different stages with inherent for each of them by judicial features.

By nature the criminal procedural finishing telling is cognitive activity, investigation of realization of which is forming of subjective appearance of objective reality about the event of the pas, and after character shows by itself complex structure activity and must be examined: 1) as establishment and research of circumstances of business, which are included in the article of finishing telling, that activity of the proper state organs and participants of process is on collection (to forming), check and to the estimation of proofs, from one side; 2) as logical formulation and ground of certain thesis, conclusions, in judicial decisions on criminal realization – from other side.

Thus, the criminal procedural finishing telling is activity of investigator, public prosecutor, investigation judge and court, on collection (to forming), verification and estimation of proofs, and also to advancement, by them on the basis of necessary and sufficient cumulative of certain legal theses evidence with the proper ground in judicial decisions on criminal realization.

Key words: proofs, finishing telling, belonging, admission, authenticity, sufficientness of proofs, criminal realization, criminal procedural finishing telling, system of evidential right, criminal procedural law.

Поняття доказу в кримінальному процесі є легальним (визначеним у законі). Згідно із ч.1 ст.84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя й суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню [2, с. 50]. Проте з процесуальними доказами не можна плутати інформацію, що використовується в кримінальному процесі; аргументи сторін і думки осіб, що ведуть судочинство; судження про ймовірність певного розвитку подій або взаємозв'язку явищ; логічні докази. Інакше кажучи, не можуть розглядатися як докази (у процесуальному сенсі) позиції сторін і суддів, а також висновки, зроблені ними на підставі доказів і «попереднього» знання, яке постає з раніше набутого життєвого та професійного досвіду [7, с. 66].

Кримінально-процесуальні докази не є чимось сталим протягом усього часу. Вони можуть включатися в систему доказів і виключатися з неї не один раз. Проте в будь-якому разі фактичні дані для того, щоб вони могли стати доказами, повинні мати певні ознаки.

Учені-процесуалісти багато працювали над пошуком та описанням невід'ємних ознак доказів. Були визначені такі ознаки: 1) належність; 2) допустимість; 3) достовірність; 4) достатність (стосовно сукупності доказів) [10, с. 112].

Постає питання: що ж таке допустимість доказів? Допустимість доказів – це дозволеність для органу чи посадової особи, яка веде кримінальний процес, у силу положень процесуальною права використати їх як докази. Допустимість доказу визначається, виходячи насамперед з обставин його отримання й залучення до справи. Щодо умов допустимості доказів, то вони такі: одержання фактичних даних із належного процесуального джерела, що зазначено в ч.2 ст.84 КПК України (наприклад, не можуть бути доказами фактичні дані, одержані в результаті допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок); одержання фактичних даних належним суб'єктом (стороною захисту, стороною обвинувачення, потерпілим); одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку (з дотриманням передбаченої законом процедури); належне оформлення джерела фактичних даних (протокол слідчих (розшукових) дій, журнал судового засідання) [2, с. 50]. Допустимість доказів повинна визначатися, як правило, у момент подання їх для розгляду. Проте доказове значення деяких фактичних даних має бути виявленим раніше, ніж вони будуть досліджені як докази. Після визначення недопустимості використання фактичних даних як доказів можна вже не займатися перевіркою й оцінкою їхньої належності, достовірності й достатності (самих по собі чи в сукупності з іншими доказами).

Враховуючи викладене вище, можна визначити, що кримінально-процесуальне доказування – це здійснювана в правових і логічних формах частина кримінально-процесуальної діяльності сторін і суду, що полягає у висуванні можливих версій щодо системи юридично-значущих обставин кримінального провадження, у збиранні, перевірці й оцінці доказів за цими версіями, а також в

обґрунтуванні висновку про доведеність вини особи та його подальшому обстоюванні в судових стадіях процесу. Доказування є стрижнем кримінально-процесуальної діяльності, воно займає в ній основне місце. За влучним висловом П.А. Лупінської, доказування становить «серцевину кримінально-процесуальної діяльності».

Сукупність правових норм, якими регламентується порядок доказування в кримінальних провадженнях, утворює підгалузь кримінально-процесуального права – доказове право. У свою чергу систему доказового права складають: 1) норми глави 4 «Докази і доказування» КПК України, що регулюють загальні положення доказування: поняття доказів; предмет доказування; способи збирання доказів; правила оцінки доказів; процесуальні джерела доказів; 2) норми-засади кримінальною провадження – вільна оцінка доказів; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; презумпція невинуватості; 3) норми, якими врегульовані права й обов'язки учасників кримінального провадження в частині доказування, наприклад право підозрюваного, потерпілого й інших заінтересованих учасників процесу подавати докази; 4) норми, якими регламентується провадження слідчих і судових дій та інших процесуальних дій із збирання й перевірки доказів.

Спірним у вітчизняній юридичній літературі є питання щодо мети доказування, здійснюваного в кримінальному процесі. Традиційною є концепція, згідно з якою метою доказування є об'єктивна істина. Ця концепція побудована на 2 марксистських тезах: 1) світ може бути пізнаний; 2) практика є критерієм істинності пізнання. Проте останнім часом ця концепція дещо похитнулася у зв'язку з появою концепції практичної достовірності, коли метою доказування визнається достовірність знань, яка дає можливість прийняти обґрунтоване рішення в кримінальному провадженні. Противники об'єктивної істини стверджують, що її сучасні прибічники висловлюють ідеологію інквізиційного кримінального процесу.

Доказування має кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення. Кримінально-правове значення доказування полягає в тому, що тільки завдяки доказуванню можна встановити, чи мало місце кримінальне правопорушення і яким є його кваліфікація. Кримінальне процесуальне значення доказування проявляється в тому, що правильне його здійснення в змозі забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження; усі питання, які виникають під час перебігу кримінального провадження, можуть бути вирішені лише на підставі обставин, достовірно встановлених під час доказування; участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації засад кримінального процесу (зокрема, засади змагальності, забезпечення права обвинуваченого на захист, презумпції невинуватості); докази є підставою для прийняття всіх процесуальних рішень у кримінальному провадженні [9, с. 99-100].

Якщо звернутися до структури доказування, то це шлях відтворення реальної картини події кримінального правопорушення, з'ясування її суті й вироблення на підставі цього стороною обвинувачення відповідних процесуальних рішень, а стороною захисту – своєї «захисної» позиції в провадженні. Цей процес складається з комплексу процесуальних дій і відносин, що можуть бути згруповані в окремі, відносно самостійні елементи. Останні є важливими для аналізу внутрішнього змісту кримінального процесуального доказування. Елементи процесу доказування не є етапами доказування. Етапи – це періоди пошуку істини в різних справах і в окремих стадіях кримінального процесу. Елементи доказування є єдиними для всіх категорій кримінальних проваджень. В окремих стадіях процесу вони можуть різнитися лише своєю роллю й поєднанням [6, с. 124].

Найбільш поширеною є позиція вчених, згідно з якою процес доказування складається з 3 елементів: збирання, перевірка й оцінка доказів. Проте така сукупність елементів не відображає повною мірою зміст доказової діяльності, що завжди здійснюється з метою спростування або доведення певної версії (гіпотези, тези), а також обґрунтування висновків у кримінальному провадженні.

Процес доказування не може існувати без збирання доказів, оскільки це здійснювана з дотриманням процесуальної форми діяльність сторін обвинувачення й захисту щодо пошуку й виявлення джерела фактичних даних, вилучення необхідної інформації та її фіксації.

Кримінально-процесуальний закон (ст.93 КПК України) передбачає такі способи збирання доказів. Для сторони обвинувачення: 1) проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; 2) витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; 3) проведення інших процесуальних дій (наприклад, виїмки) [2, с. 53-54]. Сторона захисту, потерпілий вправі використовувати такі способи: 1) витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій

документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; 2) ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Докази та процес доказування не можуть існувати без перевірки доказів, адже це діяльність слідчого, прокурора, суду з ретельного, всебічного й об'єктивного визначення достовірності фактичних даних і доброякісності джерел їх отримання для правильного встановлення обставин кримінального провадження. Перевірці підлягають як фактичні дані, так і їх джерела; як кожний доказ окремо, так і в сукупності з іншими доказами. Перевірку доказів здійснюють державні органи й посадові особи, від яких залежить прийняття процесуальних рішень. Інші учасники процесу лише беруть участь у перевірці доказів [5, с. 2-4].

Докази перевіряються шляхом детального дослідження ознак кожного доказу та його джерела; шляхом провадження процесуальних (слідчих) дій (насамперед одночасного допиту, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, експертизи); логічним шляхом (аналіз змісту доказів; зіставлення доказу, що перевіряється, з іншими доказами; отримання нових доказів).

Після перевірки доказів настає їх оцінка. Оцінка доказів (ст. 94 КПК України) – це розумова (логічна) діяльність представників сторін і слідчою судді під час досудового розслідування, а суду в судовому провадженні, яка полягає в тому, що ці особи, керуючись своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінальною провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідною процесуальною рішення. Жодні докази для суду, прокурора, слідчого не мають наперед встановленої сили (ст.94 КПК України) [2, с. 54]. Це правило є основним для системи вільної оцінки доказів, яка існує в кримінально-процесуальному праві всіх розвинених демократичних держав.

Від органів, які здійснюють кримінальне провадження, вимагається викласти свої висновки в рішенні, обґрунтувавши їх доказами так, щоб ні в кого не виникало сумнівів щодо правильності цих висновків. Обґрунтуванню підлягають висновки про: 1) наявність чи відсутність обставин, які належало встановити; 2) доброякісність чи недоброякісність доказів і їхніх джерел; 3) належність і допустимість доказів; 4) їхні юридично-значущі властивості; 5) характер необхідних у справі рішень [8, с. 211].

Коло обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, є предметом кримінального процесуального доказування. Кожне кримінальне провадження є унікальним за «набором» обставин, які треба встановити. Тому регламентувати в кримінальному процесуальному законодавстві повний перелік обставин, що є обов'язковими для встановлення в кожному провадженні, є фактично неможливим. Крім того, у доказуванні беруть участь сторони, які самостійно (з урахуванням власної позиції й регламентації події в законі про кримінальну відповідальність) визначають коло питань, що є необхідними для дослідження. Предмет доказування складають кримінально-правовий, цивільно-правовий і кримінальний процесуальний елементи. Кримінально-правовий елемент предмета доказування утворюють обставини, встановлення яких дозволяє дати правильну юридичну кваліфікацію певного діяння як кримінального правопорушення та призначити справедливе покарання. Цивільно-правовий елемент предмета доказування визначається обставинами, пов'язаними із заявленим цивільним позовом і можливою конфіскацією майна обвинуваченого. Предметом доказування можуть бути також самі докази, коли йдеться про вирішення питання щодо їх допустимості, належності, достовірності, достатності. Не підлягають встановленню в кримінальному процесі загальновідомі факти та такі, що встановлені раніше судовим рішенням, що набрало чинності (преюдиційні факти). Предметом доказування в кримінальному провадженні є певні факти. «Підведення» цих фактів під відповідні статті закону покладається на сторону обвинувачення. Сторона захисту також може бути причетною до встановлення обставин предмету доказування, проте предмет доказування сторони захисту не збігається з предметом доказування сторони обвинувачення. Захист може або сприяти встановленню предмета доказування, на осягнення якого спрямована діяльність обвинувачення (наприклад, у разі дійового каяття обвинуваченого), або визначити власний предмет доказування. У будь-якому разі зміст предмета доказування, який опановує захист, обумовлюється предметом доказування сторони обвинувачення.

Не підлягають доказуванню в кримінальному провадженні негативні положення, які полягають у запереченні не якогось конкретного факту, а сукупності можливих фактів, що не допускають їх індивідуалізації. Не можна, наприклад, доказувати, що певний киянин, який не має фізичних вад, ніколи не був на певній вулиці Києва. Коли негативний факт стосується конкретного випадку, то він (факт) уявляється негативним лише за формою, містячи в собі позитивне твердження. Так, наприклад, негативне положення, що підсудний не перебував у відповідному місці у відповідний час, містить у собі позитивне твердження про те, що він знаходився в якомусь іншому місці [4, с. 14].

Межі доказування – це такі межі доказової процесуальної діяльності, які констатують повноту версій, що перевіряються; «глибину» дослідження обставин, що підлягають встановленню; обсяг доказів і їхніх джерел, обов'язкових для визнання наявності або відсутності цих обставин; достатність обґрунтування висновків у кримінальному провадженні [10, с. 134-135].

Межі доказування є індивідуальними в кожному кримінальному провадженні й для кожної зі сторін. Неправильне визначення меж доказування стороною обвинувачення може потягнути необґрунтоване звуження або розширення процесу доказування. Перше (необґрунтоване звуження) призводить до того, що деякі обставини, які належать до предмета доказування, залишаються недостатньо дослідженими через прогалини в доказовому матеріалі. Друге (необґрунтоване розширення) має наслідком невиправдане нагромадження доказової інформації, залучення додаткових процесуальних сил і засобів.

Межі доказування, здійснюваного стороною обвинувачення під час досудового розслідування й у судовому розгляді, можуть не співпадати внаслідок виникнення необхідності перевірки в стадії судовою розгляду нових версій, різниці в оцінці належності, допустимості, достовірності й достатності доказів та з інших причин. Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що межі доказування в кримінальному провадженні визначаються кримінальним законом, а якщо вирішуються цивільно-правові питання, то й цивільним законом; сторонами з урахуванням ситуації провадження; формою кримінального провадження, яка дозволяє припинення провадження за угодою про визнання вини.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, варто зазначити, що завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

У кримінально-процесуальній теорії норми кримінально-процесуального права, що регламентують цілі, порядок, засоби, способи, межі та зміст діяльності з доказування обставин, достовірне встановлення яких необхідне для правильного вирішення провадження, іменуються доказовим правом. Наука, що вивчає принципи доказування й механізми їх реалізації, сукупність і структуру доказування та доказів, розробляє рекомендації з формування доказів і використання їх у кримінальному судочинстві, іменується теорією доказів. У теорії доказів кримінально-процесуальне доказування визначається як різновид соціального пізнання (безпосереднього та опосередкованого), предметом якого є подія минулого – вчинене кримінальне правопорушення. Це така діяльність, що здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею й судом в особливій процесуальній формі. Суб'єкт доказування, який встановлює через докази обставини в кримінальному провадженні, переходить від сприйняття окремих фактів, інформації про них під час проведення процесуальних дій (чуттєво-практичний аспект пізнання) до логічного осмислення сприйнятого (гносеологічний аспект пізнання).

Доказування – це єдиний і нерозривний процес, елементи якого тісно переплітаються один з одним. Здійснюється воно на різних етапах із притаманними для кожного з них процесуальними особливостями.

За природою кримінально-процесуальне доказування є пізнавальною діяльністю, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером являє собою складноструктуровану діяльність і має розглядатися, з одного боку, як встановлення й дослідження обставин справи, що входять до предмета доказування, тобто діяльність відповідних державних органів та учасників процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів, з іншого – як логічне формулювання й обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях із кримінального провадження. Таким чином, кримінально-процесуальне доказування – це діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді й суду зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів, а також висунення ними на підставі необхідної й достатньої сукупності

доказів певних правових тез із відповідним обґрунтуванням у процесуальних рішеннях із кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня (№ 90–91).
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : 9-те видання, перероблене та доповнене / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
4. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
5. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : [підруч.] / Є.Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
6. Запотоцький А.П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : [монографія] / А.П. Запотоцький, Д.О. Савицький. – К. : Бізнес Медіа Консалтінг, 2011. – 220 с.
7. Савонюк Р.Ю. Доказування в досудовому слідстві : [навч. посіб.] / Савонюк Р.Ю. ; за ред. доктора юрид. наук, академіка АПрН України О.М. Бандурки. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2004. – 184 с.
8. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С.М. Стахівський. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2006. – 272 с.
9. Стахівський С.М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : вибрані твори (Світлій пам’яті С.М. Стахівського присвячується) / С.М. Стахівський. – К. : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – 276 с.
10. Удалова Л.Д. Практикум з кримінального процесу : [навч. посіб.] / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, О.В. Шпотаківська. – К. : КНТ, 2010. – 360 с.

REFERENCES

1. “Constitution of Ukraine” : adopted on the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no. 30, art. 141.
2. “Criminal Procedure Code of Ukraine” : Law of Ukraine of April 13, 2012, *Holos Ukrayiny*, May 19, 2012, no. 90-91.
3. Melnik, M.I. and Khavronyuk, M.I. (2012), *Naukovo-praktichnyi komentar Kriminalnoho kodeksu Ukrayiny : 9-te vidannya, pereroblene ta dopovnene* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine, 9th edition, revised and enlarged], Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Belkin, A.R. (2007), *Teoriya dokazyvaniya v ugolovnom sudoproizvodstve* [Theory of proof in criminal proceeding], Norma, Moscow, Russia.
5. Kovalenko, E.G. (2006), *Teoriya dokaziv u kriminalnomu protsesi Ukrayiny : pidruch.* [The theory of evidence in criminal proceeding of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. Zapototskyi, A.P. Savitskyi, D.O. (2011), *Dokumenty yak protsesualni dzherela dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi : monohrafiya* [Documents as procedural sources of evidence in criminal proceeding : monograph], Biznes Media Konsaltinh, Kyiv, Ukraine.
7. Savonyuk, R.Yu. (2004), *Dokazuvannya v dosudovomu slidstvi : navch. posib.* [The proof in pre-trial investigation : teaching aid], DOLIA, Simferopol, Ukraine.
8. Stakhivskyi, S.M. (2006), *Teoriya i praktyka kriminalno-protsesualnoho dokazuvannya* [Theory and practice of criminal procedural proving], National academy of internal affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Stakhivskyi, S.M. (2010), *Problemy reformuvannya kriminalno-protsesualnoho zakonodavstva : vybrani tvory (Svitliy pamyati S.M. Stahivskoho prysvyachuetsya)* [Problems of reformation of criminal procedure law : selected works (in hallowed memory of S.M. Stakhivskyi)], Biznes Media Konsaltinh, Kyiv, Ukraine.

10. Udalova, L.D., Rozhnova, V.V. and Shpotakivska, O.V. (2010), *Praktykum z kryminalnoho protsesu : navch. posib.* [Practicum on criminal procedure : teaching aid], KNT, Kyiv, Ukraine.

УДК 343.982.9

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У РАЗІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ Й КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кравченко О.Є., аспірант

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, Україна
lenalena0070@qip.ru

У статті досліджено проблеми, які виникають під час використання технічних засобів і відомостей, отриманих у результаті їх застосування в кримінальному судочинстві. Подано авторську точку зору щодо систематизації (класифікації) технічних засобів, які можуть бути використані в кримінальному провадженні. Визначаються основні напрями розвитку та вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для підвищення ефективності використання технічних засобів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: технічні засоби, групування науково-технічних засобів, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, судове провадження, системний підхід, систематизація (класифікація) оперативно-технічних засобів.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА И КОНТРОЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Кравченко Е.Є.

Харьковский национальный университет внутренних дел, просп. 50-летия СРСР, 27, г. Харьков, Украина
lenalena0070@qip.ru

В статье исследованы проблемы, которые возникают при использовании технических средств и сведений, полученных в результате их применения в уголовном судопроизводстве. Подана авторская точка зрения относительно систематизации (классификации) технических средств, которые могут быть использованы в уголовном производстве. Определяются основные направления развития и совершенствования действующего уголовного процессуального законодательства для повышения эффективности использования технических средств в уголовном производстве.

Ключевые слова: технические средства, группировка научно-технических средств, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование, судебное производство, системный подход, систематизация (классификация) оперативно-технических средств.

SYSTEMATIZATION OF COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTION ACTIONS WHEN CARRYING OUT SUPERVISION AND CONTROL WITHIN CRIMINAL PROCEEDING

Kravchenko O.Y.

Kharkiv national university of internal affairs, boulevard 50-richchya USSR, 27, Kharkiv, Ukraine
lenalena0070@qip.ru

The article explores the problems that arise when using technical means and the information obtained as a result of their use in criminal proceedings. The author has provided view on the systematization (classification) of the technical means that can be used in criminal proceedings. The main directions of development and improvement of the current criminal procedure legislation to improve the efficiency of the use of technical means in criminal proceedings has been given.

One of the sources of problems arising from the use of technology and information derived from its use in criminal proceedings is a contradiction in the current Ukrainian legislation regulating criminal procedural and investigative operations. The law not only does not provide common principles regulating use of technology in conducting search operations and proceedings, but also does not determine general concepts and terms. In addition, developed and adopted at different time regulations (including departmental) on the use of technology in operational activities and criminal proceedings often contradict each other, or their implementation is not possible because of the uncertainty of the legal status and procedure of the use of technology and ambiguities in practical ways of their implementation.

The main directions of development and improvement of the current criminal procedural legislation for improvement of the use of technology in criminal proceedings are the following:

1) Consolidation of legal basis for creation of databases of unified state register of population using personal code in the current regulatory framework. Such systems could concentrate information that is of interest to various areas of government agencies, including law enforcement. The most difficult is the scientific, technical, socio-economic and legal aspects of the problem, coupled with the need to develop the involvement of professionals of different areas.

2) Consolidation in the current regulatory framework of legal grounds of technical supply for obtaining verbal information. For example, in modern terms of fighting crime there appeared investigative actions, the contents of which provides participation of investigators, operational officers, and forensic specialists (listening and recording of conversations maintained with phones and talkies, etc.). Their effectiveness depends on availability of development of proper means, methods of their application and regulation of the sphere of social relations.

Key words: technical means, grouping of scientific and technical means, investigative activities, pre-trial investigation, judicial proceedings, systematic approach, systematization (classification) of operational and technical means.

Одним із джерел проблем, що виникають під час використання технічних засобів і відомостей, отриманих у результаті їх застосування в кримінальному судочинстві, є протиріччя в чинному українському законодавстві, що регламентує кримінально-процесуальну й оперативно-розшукову діяльність. У законодавстві не тільки не вироблені єдині принципи регламентації застосування технічних засобів під час проведення оперативно-розшукових заходів і процесуальних дій, а й не визначені загальні поняття й терміни. Крім того, розроблені та прийняті в різний час нормативні правові акти, у тому числі відомчі, з питань застосування технічних засобів в оперативно-розшукової діяльності та кримінальному процесі часто суперечать один одному, або їх виконання виявляється неможливим через невизначеність правового статусу й порядку застосування технічних засобів, а також неясності практичних способів їх реалізації.

Метою дослідження є систематизація (класифікація) технічних засобів, які можуть бути використані в кримінальному провадженні.

У більшості робіт, що стосуються питань використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі, є згадка про можливу класифікацію їх за різними критеріями, найбільш розповсюдженими з яких є такі: джерела походження, призначення, суб'єкти застосування. Зазначені принципи первинної класифікації технічних засобів надано, наприклад, у роботах П.П. Артеменка, В.І. Декшне, Е.Ф. Толмачева, хоча можливі також варіанти класифікації й за іншими критеріями, у тому числі на основі багаторівневих розгалужених схем, що містять не тільки загальні принципи, а й можуть доходити до окремих груп або моделей технічних засобів.

Яскравий приклад розгалуженої класифікації наведений, зокрема, у роботі І.Ф. Хараберюша, який вважає, що класифікація технічних засобів, застосовуваних у правоохоронній діяльності, може бути заснована на трьох основних критеріях, до яких віднесено: 1) напрями застосування; 2) джерела походження; 3) призначення [1, с. 4].

Спеціальну техніку за напрямами застосування І.Ф. Хараберюш пропонує класифікувати стосовно слідчої діяльності (криміналістична техніка), оперативно-розшукової (оперативна техніка), адміністративно-управлінської (організаційна техніка), а також охоронної діяльності (охоронна техніка).

Щодо джерел походження засоби спеціальної техніки, які використовуються в діяльності правоохоронних органів, на думку І.Ф. Хараберюша, можна поділити на три великі групи: загального застосування (пристосовані), загального застосування з незначною доробкою (модифіковані) та спеціально розроблені (унікальні) [1, с. 4].

Технічні засоби загального застосування мають широкий спектр використання: крім правоохоронної діяльності, це промисловість, наукова діяльність, сфера культури тощо. Прикладом може бути побутове та професійне фото, відеоапаратура, засоби звукозапису, системи зв'язку й інші технічні засоби, вироблені для значного кола споживачів.

Особливість цієї групи засобів спеціальної техніки полягає в такому: хоча самі вони не зазнають ніяких конструктивних змін, тактика й методика їх застосування може бути не тільки спеціальною, а й суттєво різнитися залежно від стадії кримінального судочинства, у якій застосовуються ці технічні засоби. Типовим прикладом можуть бути засоби аудіо- і відеозапису, тактика й методика застосування яких щодо проведення оперативно-розшукових заходів, досудового слідства й судового процесу відрізняється докорінно, хоча самі технічні засоби можуть бути абсолютно однаковими [1, с. 4].

В особливу групу, на думку І.Ф. Хараберюша, можна виділити засоби спеціальної техніки, у конструкцію яких були внесені технічні зміни з метою додання їм необхідних властивостей [1, с. 4].

Основне їх призначення – виконання функцій оперативної, криміналістичної або іншої спеціальної техніки. Модифікована апаратура найчастіше являє собою дороблені технічні засоби загального застосування й відрізняється від серійних виробів наявністю вузлів і деталей, що дозволяє більш ефективно використовувати її в специфічних умовах. Доробка засобів спеціальної техніки провадиться як на заводах-виробниках, так і в правоохоронних органах. Прикладом модифікованих засобів спеціальної техніки можуть бути диктофони, які пристосовані для негласного звукозапису, фотоапарати, вмонтовані в предметах маскування й оснащені пристроями дистанційного керування, спеціальний автотранспорт тощо.

Спеціально розроблені засоби спеціальної техніки можна охарактеризувати як прилади, пристрої, програми, спеціально розроблені для використання в розкритті й розслідуванні кримінальних правопорушень; проведення оперативно-розшукової діяльності; криміналістичних та експертних досліджень, а також для застосування в інших сферах правоохоронної діяльності [1, с. 4].

Такі засоби спеціальної техніки, як правило, настільки специфічні, що не застосовуються в інших сферах діяльності або за іншим призначенням. Типовим прикладом таких засобів є засоби спеціальної техніки, призначені для негласного отримання інформації, що використовуються винятково в оперативно-розшуковій діяльності.

Спеціально розроблені засоби відрізняються тим, що вони пристосовані для рішення яких-небудь конкретних завдань, наприклад спеціалізована фотокамера, вмонтована в засіб прикриття, призначена для фіксування інформації в специфічних умовах, і її використання для інших цілей фактично неможливо.

В окремих випадках застосування спеціально розроблених засобів здійснюється в органах, що проводять досудове розслідування, не за прямим призначенням, проте близьким до нього. До таких технічних засобів варто віднести низку приладів і пристроїв, що надходять до збройних сил і використовуються для розслідування й розкриття кримінальних правопорушень без доробки, наприклад нічні приціли для стрілецької зброї, міношукачі тощо. Ці засоби, як і у випадку із засобами загального застосування, є пристосованими, оскільки змінюється лише тактика й методика їхнього використання, а самі технічні засоби залишаються без зміни.

Пристосовані технічні засоби можуть застосовуватись на всіх стадіях кримінального судочинства, проте найбільш поширені вони в оперативно-розшуковій і слідчій діяльності, а також під час проведення експертних досліджень. Тактика й методика застосування цієї групи засобів спеціальної техніки бувають стандартними та скорегованими з урахуванням специфіки кримінального судочинства й оперативно-розшукової діяльності [1, с. 4].

Унікальні засоби спеціальної техніки відрізняються визначеною специфікою конструктивного виконання та специфічним функціональним призначенням. Як правило, вони мають більш прості органи керування, відрізняються малими габаритами й вагою, зручністю використання. Виробництво таких засобів спеціальної техніки здійснюється як вітчизняними підприємствами, так і закордонними фірмами. Прикладом унікальних засобів, що виготовляються спеціально для оперативного використання, є такі: призначені для скритого носіння радіостанції, засоби й системи негласного візуального та аудіального спостереження, пристрої для зняття інформації з каналів зв’язку. Проте до цих засобів також можна віднести спеціалізоване програмне забезпечення, системи забезпечення охорони об’єктів тощо.

Не заперечуючи важливості розгорнутої класифікації спеціальної техніки, наданої І.Ф. Хараберюшем, ми разом із тим вважаємо, що класифікація технічних засобів, які використовуються в кримінальному провадженні, має здійснюватися з обов’язковим урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства.

Так, згідно зі ст.2 КПК України [2] завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування й судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Кримінальний процес (кримінальне провадження) зазвичай розглядається як врегульований нормами КПК України порядок діяльності органів, що проводять досудове розслідування, прокуратури й суду (судді) щодо порушення, розслідування, розгляду й вирішення справ, а також діяльності інших учасників кримінального процесу, зокрема підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб, із метою захисту своїх конституційних прав, свобод і законних інтересів [3]. Також кримінальний процес визначають як систему кримінально-процесуальних правовідносин, фактичним змістом яких і є зазначена кримінально-процесуальна діяльність [4, с. 6; 5, с. 11], що вказує на кримінальний процес як на складне правове явище, складовими якого є певні елементи (процесуальні дії й рішення або процесуальні відносини).

Так, відповідно до п.10 ст.3 КПК України [6] кримінальне провадження включає в себе досудове розслідування й судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Тобто науковим товариством і чинними нормативними документами як домінуюче закріплене бачення кримінального провадження насамперед як певної системи.

Незважаючи на достатню поширеність поняття «система», донині не існує загальноприйнятого його визначення. Як правило, під системою розуміють сукупність взаємодіючих компонентів.

Теорія систем як наукова методологія використовує більш суворе визначення цього терміну, розуміючи під системою «групу будь-яких одиниць, можливо однорідних, у інших випадках – різнорідних, що цікавлять нас у своїй єдності» [7, с. 84]. Головне в цьому визначенні те, що система розглядається як цілісне утворення.

У юридичній науці дослідження систем реалізується за допомогою досить багатого інструментарію (у тому числі з використанням досягнень кібернетики та синергетики [8, с. 9; 9, с. 109; 10]). Відповідно, арсенал сформованих підходів до визначення поняття «система» є достатньо широким. Важливою для нашого дослідження є думка, що будь-який об'єкт є системою лише у відношенні до певної мети. З урахуванням зазначеного термінологічна одиниця «система» набуває такого значення: «структурована цілісна єдність взаємопов'язаних елементів, між якими існують взаємозв'язки, які зумовлюють динаміку її існування й реалізацію нею цільових функцій» [11, с. 66].

Сутність системи в її статиці (як деякий часовий зріз) розкривається шляхом виявлення й усвідомлення структури, вираженої за допомогою закономірних зв'язків і відносин. Структура характеризує систему з боку сталості, якісної визначеності. Це важлива, проте недостатня характеристика. Сутність системи в її динаміці розкривається через аналіз функцій кожного елемента й охоплення функціонування й тенденцій розвитку в цілому.

Особливого значення для результатів нашого дослідження набуває положення, сформоване В.Г. Афанасьєвим у роботі «Общество: системность, познание и управление» [12]. За переконанням В.Г. Афанасьєва, щоб усебічно дослідити систему, насамперед треба вивчити її внутрішню будову, тобто визначити, які компоненти входять до її складу, яка її структура й функції [12, с. 21].

Звернемо увагу на той факт, що відповідно до системного підходу, застосованого в науковій літературі, закономірності цілого (системи) безумовно домінують над її компонентами. Утім роль складових не варто зводити до становища суто пасивних частин. Залежачи від системи як від цілого, компоненти мають певну відносну самостійність [13, с. 13].

Враховуючи викладене, ми вважаємо, що класифікація технічних засобів, що застосовуються в кримінальному провадженні, має здійснюватися з позицій системного підходу – у невід'ємному зв'язку з іншими складовими кримінального процесу.

Під час визначення кримінального процесу як врегульованої законом діяльності з порушення досудового розслідування, судового розгляду та вирішення справ у процесуальній теорії виділяють окремі, відособлені етапи такої діяльності, що називаються стадіями [14, с. 60]. Такий поділ притаманний процесу за новим КПК України, де в п.5 ч.1 ст.3 [6] дається визначення досудового розслідування як стадії кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Тобто йдеться про кінцевий результат стадії

досудового розслідування. Для досягнення цього результату органи досудового розслідування діють у межах своєї компетенції на підставі норм КПК України й проходять певні етапи, починаючи з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч.2 ст.214 КПК України) і закінчуючи досудовим розслідуванням у порядку, передбаченому главою 24 КПК України. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з тим, що система стадій кримінального процесу визначається чинним кримінально-процесуальним законом, системність кримінального процесу та кримінально-процесуального права є взаємообумовленою [13, с. 61]. Тому з позицій системного підходу доцільним буде провести науковий аналіз технічних засобів у розрізі основних стадій кримінального провадження, на яких такі засоби застосовуються.

Чинним КПК України [6] визначено дві основні процесуальні дії кримінального провадження: досудове розслідування й судове провадження.

Отже, технічні засоби, які застосовуються в кримінальному провадженні, на нашу думку, можуть бути згруповані таким чином:

1) технічні засоби, які використовуються в ході досудового розслідування;

2) технічні засоби, які використовуються в судовому провадженні.

Незважаючи на стадію кримінального провадження, прокурор наділений повноваженнями для контролю стосовно захисту прав і законних інтересів осіб, щодо яких проводили негласні слідчі (розшукові) дії. В.В. Вільгушинський слушно відмічає: «У цьому разі немає судового контролю за виконанням такого роду дій під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Адже, наприклад, немає гарантій припинення подальшого втручання в приватне спілкування особи вже після того, як досягнуто результат негласної слідчої (розшукової) дії, однак строк дії ухвали слідчого судді не закінчився».

В.В. Вільгушинський пропонує покласти на прокурора обов'язок повідомляти слідчому судді, який надав дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії про прийняте ним рішення припинити таку слідчу дію шляхом внесення відповідних змін до ч.5 ст.249 КПК України. Із цим варто погодитися. Отже, редакція цієї норми буде такою: «Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо в цьому відпала необхідність, і обов'язково повідомити про прийняте ним рішення слідчому судді, який надав дозвіл на її проведення».

Основними напрямами розвитку та вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для підвищення ефективності використання технічних засобів у кримінальному провадженні є:

1. Закріплення в чинній нормативно-правовій базі правових підстав створення баз даних єдиної державної реєстрації населення країни з використанням особистого коду. У таких системах могла б зосередитись інформація, що становить інтерес для різноманітних напрямів діяльності державних органів, у тому числі правоохоронних. Найбільш складними є науково-технічні, соціально-економічні та правові аспекти цієї проблеми, що поєднані з необхідністю залучення до її розробки спеціалістів різних галузей знань.

2. Закріплення в чинній нормативно-правовій базі правових підстав технічного забезпечення отримання вербальної інформації. Наприклад, у сучасних умовах боротьби із злочинністю з'явилися слідчі дії, зміст яких обумовлює участь у них слідчих, оперативних працівників, спеціалістів-криміналістів (прослуховування й звукозапис розмов, що ведуться з телефонів та інших переговорних пристроїв тощо). Їх ефективність залежить від наявності розробки як власне технічних засобів, методик їх застосування, так і правового регулювання цієї сфери суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хараберюш І.Ф. Використання науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності / І.Ф. Хараберюш // Часопис академії адвокатури України. – 2011. – № 3. – С. 1-7.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90-91 (зі змінами і доповненнями).

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями гр. Будинської С.О. і Ковриги С.В. щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 1004.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012 – 1224 с.

5. Громов Н.А. Уголовный процесс России : учеб. пособ. / Н.А. Громов. – М. : Юристъ, 1998. – 552 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90-91 (зі змінами і доповненнями).

7. Малиновский А.А. Тектология. Теория систем. Теоретическая биология / А.А. Малиновский. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 448 с.

8. Аверьянов В.Б. Организация аппарата государственного управления (структурно-функциональный аспект) / В.Б. Аверьянов. – К. : Наукова думка, 1985. – 146 с.

9. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / Валерій Костянтинович Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

10. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посіб.] / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.

11. Актуальні питання реформування та розвитку структур безпеки і оборони України / за ред. В.П. Горбуліна. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. – Вип. 22. – 176 с.

12. Афанасьев В.Г. Общество : системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.

13. Костицька І. Політико-правова природа народного представництва / І. Костицька // Право України. – 2006. – № 10. – С. 9-14.

14. Суботін Д. Стадія як елемент системи кримінального процесу / Д. Суботін // Вісник національної академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С. 60-63.

REFERENCES

1. Kharaberiush, I.F. (2011), " The use of scientific and technical means in law enforcement activity", *Chasopys akademiyi advokatury Ukrayiny*, no. 3, pp. 1-7.

2. "Criminal Procedure Code of Ukraine" : Law of Ukraine of April 13, 2012, *Holos Ukrayiny*, 2012, no. 90-91.

3. "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in case of constitutional inquiry of Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine concerning conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs third, fourth, fifth of Article 248-3 of the Civil Procedure Code of Ukraine and the constitutional appeals of Budynska S.O. and Kovryha S.V. regarding official interpretation of the provisions of the fourth paragraph of Article 248-3 of the Civil Procedure Code of Ukraine (the case regarding the constitutionality of Article 248-3 of the Code of Civil Procedure of Ukraine) of May 23, 2001 № 6-рп/2001", *Ofitsiynyi visnik Ukrayiny*, 2001, no. 22, art. 1004.

4. Honcharenko, V.H., Nor, V.T. and Shumilo, M.E. (editors) (2012), *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktichnyi komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary], Yustinian, Kyiv, Ukraine.

5. Gromov, N.A. (1998), *Ugolovnyy protsess Rossii : ucheb. posob*. [Russian criminal procedure : teaching aid], Yurist, Moscow, Russia.

6. "Criminal Procedure Code of Ukraine" : Law of Ukraine of April 13, 2012, *Holos Ukrayiny*, 2012, no. 90-91.

7. Malinovskiy, A.A. (2000), *Tektolohiya. Teoriya sistem. Teoreticheskaya biolohiya* [Russian criminal procedure], Editorial URSS, Moscow, Russia.

8. Averyanov, V.B. (1985), *Orhanizatsiya apparata hosudarstvennoho upravleniya (strukturno-funktsionalnyy aspekt)* [Organization of the apparatus of state administration (structural and functional aspect)], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

9. Kolpakov, V.K. (2004), *Administrativno-deliktnyi pravovyi fenomen : monohrafiya* [Administrative and tort legal phenomenon : monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

10. Lipkan, V.A., Maksimenko, Yu.E. and Zhelikhovskiy, V.M. (2006), *Informatsiyna bezpeka Ukrayini v umovah evrointegratsiyi : navch. posib.* [Information security of Ukraine in terms of European integration : teaching aid], KNT, Kyiv, Ukraine.

11. Horbulin, V.P. (editor) (2006), *Aktualni pitannya reformuvannya ta rozvitku struktur bezpeki i oboroni Ukrayini* [Current issues of reform and development of defense and security agencies of Ukraine], DP «NVTs «Evroatlantikinform», iss. 22, Kyiv, Ukraine.

12. Afanasev, V.H. (1981), Obshchestvo : sistemnost, poznanie i upravlenie [Society : consistency, knowledge and management], Politizdat, Moscow, Russia.

13. Kostitska, I. (2006), "Political and legal nature of popular representation", *Pravo Ukrayiny*, no. 10, pp. 9-14.

14. Subotin, D. (2009), "Stage as an element of the criminal process", *Visnik natsionalnoyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*, no. 4, pp. 60-63.

УДК 343.13: 343.10

СКАРГА НА РІШЕННЯ, ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО АБО ПРОКУРОРА: ФОРМА, РЕКВІЗИТИ Й ПОНЯТТЯ

Крикливець Д.Є., аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 14, м. Львів, Україна
d.kryklyvets@gmail.com

Статтю присвячено питанням форми та змісту скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора. За результатами аналізу чинного законодавства, практики його застосування й наукових поглядів запропоновано доповнити процесуальний закон нормою про форму та зміст скарги, а також про наслідки їх недотримання. У статті запропоновано визначення поняття скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора.

Ключові слова: скарга, рішення, дії чи бездіяльність, форма скарги, зміст скарги, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

ЖАЛОБА НА РЕШЕНИЯ, ДЕЙСТВИЯ ИЛИ БЕЗДЕЙСТВИЕ СЛЕДОВАТЕЛЯ ИЛИ ПРОКУРОРА: ФОРМА, РЕКВИЗИТЫ И ПОНЯТИЕ

Крикливец Д.Е.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сечевых Стрельцов, 14, г. Львов, Украина
d.kryklyvets@gmail.com

Статья посвящена вопросам формы и содержания жалобы на решения, действия или бездействие следователя или прокурора. По результатам анализа действующего законодательства, практики его применения и научных взглядов предложено дополнить процессуальный закон нормой, касающейся формы и содержания

жалобы, а также последствий их несоблюдения. В статье предложено определение понятия жалобы на решения, действия или бездействие следователя или прокурора.

Ключевые слова: жалоба, решения, действия или бездействие, форма жалобы, содержание жалобы, следователь, прокурор, следственный судья.

COMPLAINT AGAINST DECISIONS, ACTIONS OR INACTIVITY OF INVESTIGATOR OR PROSECUTOR: FORM, DETAILS AND CONCEPT

Kryklyvets D.Ye.

Ivan Franko national university of Lviv, str. Sichovykh Striltsiv, 14, Lviv, Ukraine
d.kryklyvets@gmail.com

Complaint against decisions, actions or inactivity of investigator or prosecutor (further – complaint) can be considered in two aspects: 1) as ground for judicial control proceedings and 2) as beginning of own procedural position proving by complainant. Chapter 26 of Criminal Procedural Code of Ukraine (further – CPC) has not foreseen the requirements towards form and obligatory details of complaint. Its obligatory written form can be guessed from the provisions of s.3, s.5 art.304 of the CPC, that in case of returning the complaint or refusal in commencement of proceedings the copy of respective court ruling shall be sent to complainant with the complaint and all the attached materials. Having analysed the scientific views, it is concluded that complaint shall be filed in written form.

An appropriate preparation of complaint is very important, because it influences the preparative procedural activity of investigative judge, the quality of trial and solving the complaint within legally fixed terms. Regarding these shortened terms, complainant should state in complaint, for example, his email address, facsimile and phone numbers, if any, postal address for sending a telegram, so that the complainant should be promptly notified of the time and place of the trial. The copy of appealed investigator`s or prosecutor`s decision shall be preferably attached to the complaint, but this requirement should not be obligatory, as far as the complainant can be refused, for example, to obtain the copy of this decision. Procedural law should fix legal consequences of failure to follow the requirements towards complaint. It is proposed to empower investigating judge in such case to grant the complainant certain period of time to eliminate drawbacks of complaint.

Concerning the results of research, the complaint of person (against decisions, actions or inactivity of investigator or prosecutor) is defined as procedural document, which is a ground for judicial control proceedings, meets the foreseen requirements towards its form and content and which contains the thought about the non-conformity of the decision, action or inactivity of investigator or prosecutor, listed in s.1 art.303 of the CPC of Ukraine, to criminal procedural legislation, and therefore investigating judge is asked to adopt certain decision.

Key words: complaint, decisions, actions or inactivity, form of complaint, content of complaint, investigator, prosecutor, investigating judge.

З прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) і набранням ним чинності одним з об'єктів підвищеної уваги серед науковців і практиків став інститут судового контролю за досудовим розслідуванням, включаючи одну з його складових – оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування. Одним із факторів ефективної організації та проведення судового розгляду скарги є її належне оформлення. Незважаючи на важливість цього питання, процесуальний закон його не врегулював.

Проблеми форми та змісту скарги, а також її теоретичне розуміння розроблялися в працях В.О. Попелюшка, О.Г. Яновської, С.Л. Шаренко, О.Б. Комарницької, В.О. Лазарєвої, О.В. Вишневської, Н.І. Газетдінова й інших процесуалістів. Разом із тим чинне в цій сфері процесуальне законодавство й наукові погляди потребують аналізу з метою вироблення пропозиції щодо таких вимог до скарги, які б були здатні забезпечити баланс правових інтересів учасників кримінального провадження.

Скаргу учасника провадження можна розглядати у двох контекстах: 1) як підставу для початку судово-контрольного провадження; 2) як початок процесу доказування скаржником[1] власної процесуальної позиції. У статті скарга розглядатиметься саме під кутом зору щодо першої позиції, тому насамперед потрібно виробити теоретичне її розуміння як процесуального документа, при цьому проаналізувати теоретичний матеріал стосовно її форми та змісту, виробити законодавчу пропозицію щодо цих питань, а також запропонувати визначення поняття скарги.

Глава 26 КПК України не закріпила вимог щодо форми й обов'язкових реквізитів скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, щоправда про обов'язковість письмової її форми можна

[1] У КПК України поняття «скаржник» не згадується, а використовується словосполучення «особа, яка подала скаргу». Можна обґрунтовано навести приклади, коли особа лише подала скаргу, проте фактично не є скаржником, який зацікавлений у результатах оскарження. Однак у статті ці категорії вважатимуться синонімами. Для зручності поняття «скаржник» також вживатиметься в статті.

зробити висновок із положень ч.3, ч.5 ст.304 КПК України, згідно з якими копії ухвали про повернення скарги чи про відмову у відкритті провадження надсилаються особі, яка подала скаргу, разом із скаргою й усіма доданими до неї матеріалами. На думку В.О. Попелюшка, це «створює сприятливі умови для їх (ідеться про скарги – *Д.К.*) подання та є одним із засобів, який додатково гарантує свободу оскарження». Водночас учений підкреслює, що скарга «обов'язково має бути письмовою, викладеною в тій послідовності, у якій скаржник вважає за необхідне, проте з обов'язковим наведенням обґрунтування й чітко, у точній відповідності до закону сформульованою вимогою». В.О. Попелюшко також наголошує, що «вона має містити всі необхідні реквізити» [1, с. 15]. Варто зауважити, що науковець не пропонує хоча б приблизного переліку цих реквізитів, хоча неможливо не погодитися, що вони існують. Аналізована ситуація є двозначною, оскільки, з одного боку, є своєрідною гарантією недопустимості повернення скарги через недотримання обов'язкових її реквізитів, а з другого боку, кримінальна процесуальна діяльність є формалізованою, тому встановлення розумно збалансованих вимог до скарг забезпечить швидшу реалізацію своїх прав учасниками провадження, сприятиме оперативнішому й ефективнішому розгляду скарг слідчими суддями. Крім того, слідчий суддя не повинен брати на себе обов'язки скаржника й замість нього конкретно визначати його вимоги чи самотужки обґрунтовувати скаргу або ж здійснювати доказування.

Варто також зауважити, що процесуальний закон передбачає вимоги щодо інших видів скарг. Наприклад, у ст.396 встановлено вимоги щодо апеляційної скарги, у ст.427 – щодо касаційної скарги, у ст.448 – щодо заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України, а в ст.462 – щодо заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Процесуальним законом також встановлено обов'язкову письмову форму для зазначених документів. Письмово також викладаються клопотання сторони обвинувачення щодо застосування, зміни, припинення заходів забезпечення кримінального провадження, клопотання сторони захисту про зміну запобіжного заходу, а також клопотання про залучення експерта, хоча в законі прямо не встановлено письмової форми щодо них. О.Г. Яновська підкреслила, що «за загальним правилом скарга складається в письмовій формі» [2, с. 12]. Н.І. Газетдінов та О.В. Вишневська вважають, що для більш результативного значення скарги вона повинна бути мотивованою та подаватися в письмовій формі у двох примірниках, другий (із відміткою про її прийняття) як контрольний примірник може зберігатися в заявника чи в захисному провадженні [3, с. 152]. Вважаємо, що в процесуальному законі варто передбачити обов'язкову *письмову форму* подання скарги, що забезпечить такі переваги: 1) суд, маючи у своєму розпорядженні примірник скарги, може під час підготовки до судового розгляду детально вивчити кожен із її аргументів, окреслити предмет судового розгляду за скаргою та коло запитань, що підлягають з'ясуванню; 2) слідчий, прокурор, будучи повідомленими судом про надходження скарги, так само матимуть можливість ознайомитися з її текстом у суді.

Якщо питання форми скарги є досить однозначним, то питання її *змісту* потребує глибшого дослідження. О.В. Яновська зазначає, що, «як мінімум, скарга повинна містити назву судового органу, до якого вона адресована, на чиї рішення, дії чи бездіяльність скарга подається, та бути підписана скаржником» [2, с. 12]. С.Л. Шаренко наголошує, що питання про форму та зміст скарги «має важливе значення, оскільки безпосередньо пов'язане з правильним визначенням особи, яка відповідно до закону є правомочним суб'єктом оскарження, а також предмета оскарження й вимог скаржника». Дослідниця зазначає, що мотивувальна частина скарги повинна містити зміст рішення, дії чи бездіяльності, що оскаржується, з посиланням на докази, якими обґрунтовується скарга, із зазначенням норми закону, що регулює відповідні відносини. Учений також вважає, що «обов'язковим додатком має бути копія постанови слідчого або прокурора, яка оскаржується». Недотримання вимог щодо форми та змісту скарги, на думку С.Л. Шаренко, повинно спричинити наслідки, «які, наприклад, можуть бути аналогічні тим, що передбачені для апеляційної скарги на вирок суду» [4, с. 47]. Схожі вимоги до змісту вважає прийнятними також О.Б. Комарницька, яка відзначає, що «відсутність форми та змісту такої скарги в главі 26 КПК України не призвела до спрощеного доступу до правосуддя», а навпаки, зумовлює «низку негативних юридично значимих наслідків як для скаржників, так і для учасників процесу, які залучаються до цього», наприклад, відмову у відкритті провадження щодо розгляду скарги або її повернення скаржнику, порушення строків розгляду скарг [5, с. 88-89]. П.С. Константінов, А.С. Стуканов зазначили, що, крім найменування суду, відомостей про заявника, а також документів, що підтверджують його повноваження, скарга повинна містити «точне найменування посадової особи, дія (бездіяльність) якої оскаржується; вказівку на процесуальну дію; якщо оскаржується бездіяльність, то в чому вона виразилася; форму процесуального рішення, що оскаржується заявником; точну вказівку

на ті права та свободи, що були порушені; вказівку на ті статті Конституції України, КПК України, що були порушені посадовою особою; доводи особи, яка подала скаргу, з вказівкою на підстави визнання дій (бездіяльності) посадової особи незаконними; перелік матеріалів, що додаються до скарги; підпис особи, яка подає скаргу» [6, с. 18]. М.М. Ковтун і Р.В. Ярцев вважають, що вимоги до скарг визначаються, по-перше, через вказівку в скаргах на той чи інший вид дій і рішень відповідних посадових осіб, що оскаржуються заявником, по-друге, шляхом зазначення потенційної шкоди, завданої або яка може бути завдана конституційним правам і свободам учасників кримінального судочинства, включаючи утруднення доступу до правосуддя шляхом прийняття таких рішень, дій. Дослідники зазначають, що вимоги до скарги визначаються шляхом застосування процесуальної аналогії, наприклад, із апеляційною чи касаційною скаргою, а тому скарга повинна містити найменування суду; дані про особу, яка подала скаргу, з вказівкою на її процесуальне положення, місце проживання чи місцезнаходження; вказівку на рішення, дію, яка оскаржується, найменування посадової особи, яка його постановила, вчинила (ухилилася від вчинення); доводи особи, яка подала скаргу, з вказівкою на шкоду, яка, на думку заявника, заподіяна чи може бути заподіяна його правам і свободам рішеннями, діями, що оскаржуються, суть її вимог; підпис особи, яка подала скаргу; перелік матеріалів, що додаються до скарги [7, с. 23]. Разом із тим названі автори вважають, що «для розгляду скарги по суті буде достатньо однієї лише формальної вказівки заявника на свавілля та беззаконня з боку посадових осіб органів попереднього розслідування, щоб цей сигнал був розглянутий із точки зору надзвичайної важливості для інтересів особи, суспільства, держави» [7, с. 24].

Як постає з позиції дослідників, скарга повинна вважатися прийнятною «під час дотримання інших вимог до неї», «без наведення підстав для визнання дій посадової особи незаконними», тим паче без посилань на конкретні статті Конституції України чи процесуального закону. Підхід, коли суд у процесі розгляду скарги визначає наявність і рівень порушення прав заявника, а також, будучи арбітром, одержує ініціативу вирішення спору по суті після його порушення, «зумовлений соціальним призначенням правосуддя» [7, с. 24].

Дещо інший підхід щодо реквізитів скарги висловила В.О. Лазарєва. На її думку, скарга повинна містити лише вказівку на конкретне порушення охоронюваного законом блага, дату її складання, заявника й орган, якому її адресовано. Обов'язковою вимогою є наявність підпису заявника. Науковець підкреслює, що «будь-які інші вимоги до скарги, що обмежують реалізацію права на судовий захист, варто вважати зайвими» [8, с. 99-100]. Водночас учений наголошує, що «ці мінімальні вимоги не можуть ускладнити реалізацію права на судовий захист, навпаки, забезпечують швидкість її розгляду» [9, с. 126]. Наведеному підходу суперечить підхід А.В. Непринцева, згідно з яким скарги (звернення) повинні відповідати семантичному та процесуальному критерію, відтак «повинні повертатися заявнику без їх розгляду звернення, що містять лише загальні, голослівні міркування про «беззаконня», «свавілля» та вимоги про їх усунення». Дослідник вважає, що «такі «скарги» не дозволяють визначити суть порушень і вимог заявників, межі судового розгляду чи прокурорської перевірки та можуть стати засобом зловживання процесуальними правами, що тягнуть за собою необґрунтоване втручання в розслідування справи й умисне його затягування» [10, с. 11].

Як вбачається з наведеного, запропоновані вченими вимоги щодо реквізитів скарги часто є завищеними для особи, яка її подає, та водночас сприятливими насамперед для слідчого та прокурора, оскільки становлять своєрідну гарантію, що далеко не кожна скарга буде вважатися прийнятною та призначатися до судового розгляду. Наведені вимоги позитивні також для суду, оскільки забезпечують судовий розгляд лише тих скарг, які детально мотивовані й обґрунтовані доданими матеріалами, відтак робота суду суттєво спрощується. Вважаємо, що такі підходи суттєво нівелюють процесуальне призначення інституту судового контролю в частині розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, хоча справжнім його покликанням є забезпечення змагальності кримінального провадження та створення додаткових процесуальних гарантій дотримання прав відповідних учасників кримінального провадження. Тому повинна бути забезпечена розумна рівновага між можливістю учасників провадження захистити й відновити свої права та незацікавленістю слідчого, прокурора та суду у створенні їм надмірної завантаженості через необґрунтовані чи низькоякісні скарги, адже в сучасності завданням держави є «створити через законодавство такий об'єм правових можливостей, щоб особа могла змагатися з державою (окремими її органами) на рівних, у тому числі й у сфері кримінального судочинства» [9, с. 104]. Під час дослідження цього питання варто також врахувати, що встановлення надто низьких вимог до змісту скарги може призвести до зловживання правом та подання учасниками провадження надмірної

кількості скарг із метою затягування досудового розслідування, що порушить насамперед засаду дотримання розумних строків.

Важливо також наголосити на інших аспектах оформлення скарги. Так, за загальним правилом, встановленим ч.8 ст.135 КПК України, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. Тією ж нормою встановлено виняток, зокрема КПК України встановив строки здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк. У такому випадку особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, проте в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом. Враховуючи скорочені строки розгляду скарг слідчим суддею, скарга на виконання ч.1 ст.135 КПК України також повинна містити адресу електронної пошти, номери засобів факсимільного, телефонного зв'язку, якщо такі є, поштову адресу для надіслання телеграми, щоб скаржник міг бути оперативно повідомлений про час і місце судового розгляду. Також до скарги варто додати копію рішення, яке оскаржується, якщо скаржник ним володіє, проте ця вимога не повинна бути обов'язковою, оскільки скаржнику, наприклад, може бути відмовлено в наданні копії рішення, а лише усно повідомлено про нього.

У результаті аналізу процесуальних вимог до апеляційної, касаційної скарг, заяв про перегляд судового рішення Верховним Судом України та про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами варто зауважити, що стосовно кожного з перерахованих документів основним реквізитом є обґрунтування зазначених у них вимог. Логічно, що обґрунтованою повинна бути також скарга, що подається слідчому судді. Водночас потрібно зазначити, що ненаведення мотивів у скарзі не може стати процесуальною перешкодою її розгляду в судовому засіданні, оскільки підстави повернення скарги чи відмови у відкритті провадження за нею чітко регламентовані ст.304 КПК України. Обґрунтування скарги фактично полягає в підтвердженні незаконності рішення, дії чи бездіяльності, що потребує від скаржника щонайменше знання вимог закону, щоб через їх призму оцінити рішення, дію чи бездіяльність та дійти висновку про їх незаконність. Звичайно, не можна вимагати написання скарги на високому юридичному рівні, оскільки не кожен скаржник володіє юридичною освітою. Наприклад, потерпілий може й не бути знайомим із процесуальними нормами щодо закриття кримінального провадження, проте розуміти неправильність цього рішення слідчого або прокурора, оскільки особа, яка заподіяла йому шкоди, залишиться непокараною. Надмірне ускладнення вимог до скарги може обмежити конституційне право особи на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, відтак вони повинні бути спрощеними. У цьому плані достатнім варто визнати простий виклад скаржником своєї думки про незаконність рішення, дії чи бездіяльності на підтримку запропонованого ним варіанту розгляду скарги. Скаржник також має право додати до скарги документи, що обґрунтовують його вимоги. Слідчий суддя повинен оцінити законність рішень, дій чи бездіяльності в кожному випадку одержання належно оформленої скарги.

З врахуванням викладеного доцільно запропонувати доповнити КПК України ст.303-1 в такій редакції:

«*Стаття 303-1. Вимоги до скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора. Порядок її подання:*

1. Скарга на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора подається в письмовій формі.
2. У скарзі на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора зазначаються:
   1) найменування суду, до якого подається скарга;
   2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
   3) рішення, дія чи бездіяльність, що оскаржується, прізвище й ініціали слідчого чи прокурора, які їх прийняли чи вчинили, або найменування відповідного органу досудового розслідування чи прокуратури;
   4) виклад думки особи, яка подала скаргу, про незаконність рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора;
   5) вимоги особи, яка подає скаргу, до суду;

6) перелік матеріалів, які додаються, у випадку їх наявності.

3. Скарга підписується особою, яка її подає, із зазначенням дати її подання. Якщо скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження відповідно до вимог цього Кодексу.

4. Скарга подається безпосередньо до суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування чи прокуратура, слідчий чи прокурор якої прийняв рішення, вчинив дію чи допустив бездіяльність, що оскаржується.

5. Якщо особа, яка подала скаргу, чи особа, в інтересах якої подано скаргу, не бажає брати участь у судовому розгляді скарги, про це зазначається в скарзі».

Кримінальний процесуальний закон також повинен передбачати процесуальні наслідки недотримання запропонованих вище вимог, що повинні стати своєрідною гарантією якісної підготовки скарг учасниками провадження. Тому необхідно доповнити ст.304 КПК України ч.8 такого змісту:

«8. Слідчий суддя постановляє ухвалу про залишення скарги без руху, якщо скаргу подано без додержання вимог, передбачених статтею 303-1 цього Кодексу, визначає достатній строк для усунення зазначених в ухвалі недоліків, який не може перевищувати трьох днів із дня отримання ухвали особою, яка подала скаргу. Копія ухвали про залишення скарги без руху разом зі скаргою та всіма доданими до неї матеріалами невідкладно надсилається особі, яка подала скаргу. Ухвала слідчого судді про залишення скарги без руху оскарженню не підлягає».

Окресливши вимоги до скарги, варто зосередитися на визначенні її *поняття*.

У довідковій літературі під словом *«скарга»* розуміється: «1. Висловлення невдоволення, нарікання на неприємності, горе тощо. 2. Офіційна письмова або усна заява про незаконні чи неправильні дії якої-небудь особи, установи тощо» [11, с. 804].

Російський дослідник Р.О. Зінець під скаргою («жалоба») розуміє звернення учасника кримінального судочинства до уповноваженої особи у зв'язку з порушенням його прав та охоронюваних законом інтересів із проханням про їх відновлення. Інакше кажучи, вона є правовим засобом захисту чи відновлення порушених прав та інтересів учасників кримінального процесу [12, с. 94]. В.О. Лазарєва під скаргою громадянина розуміє «противагу, яка певною мірою вирівнює його правовий статус у правовідносинах з органами держави, дозволяє йому протистояти їх силі, обмежує можливість свавілля з боку посадових осіб, зумовлену наданням їм широких владних повноважень щодо особи» [9, с. 110].

У законодавстві визначення поняття «скарга» можна зустріти, наприклад, у ч.4 ст.3 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р., згідно з яким *скаргою* є звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [13]. Із цього визначення не вбачається, що скарга повинна містити обґрунтування висловленої вимоги чи містити в додатку будь-які матеріали, що б підтверджували ці вимоги, оскільки згідно із ч.2 ст.5 Закону України «Про звернення громадян» у зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Ні наведена норма, ні інші положення цього закону не встановлюють вимог щодо обґрунтовування скарги фактичними обставинами чи наведення мотивів її подання.

Вважаємо, що під час визначення поняття скарги в контексті судово-контрольної діяльності під час досудового розслідування варто керуватися її процесуальною сутністю (як було зазначено, скарга є підставою судово-контрольного провадження та водночас початком доказування), вимогами до її форми та змісту. Таким чином, враховуючи зроблені за результатами дослідження висновки, ***скарга особи*** (на рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора) – це *процесуальний документ, який є підставою судово-контрольного провадження, відповідає встановленим вимогам щодо його форми й змісту та в якому особою (скаржником) викладено думку про невідповідність рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора, перерахованих у ч.1 ст.303 КПК України, кримінальному процесуальному законодавству, у зв'язку із чим поставлено питання про прийняття певного рішення слідчим суддею.*

Викладені в статті міркування свідчать про актуальність вивчення судового контролю за досудовим розслідуванням, необхідність удосконалення процесуальних норм, що його регламентують. Пропозиції, висловлені в дослідженні, можуть стати підґрунтям для підвищення якості скарг та ефективнішої організації процесуальної діяльності слідчим суддею. Теоретичні висновки цієї статті можуть використовуватися в практичній діяльності, спрямованій на захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також у подальших дослідженнях обраної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попелюшко В.О. Оскарження захисником рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 10 (145). – С. 12-15.
2. Яновська О.Г. Оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування : науково-практичний посібник / О.Г. Яновська. – К. : Прецедент, 2013. – 32 с.
3. Газетдинов Н.И. Состязательная деятельность защитника на предварительном следствии / Н.И. Газетдинов, О.В. Вишневская. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2005. – 200 с.
4. Шаренко С.Л. Проблемні питання розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора / С.Л. Шаренко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5 (14). – С. 44-50.
5. Комарницька О. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування : теорія і практика / О. Комарницька // Вісник прокуратури. – 2014. – № 6 (156). – С. 81-95.
6. Константинов Рассмотрение жалоб на действие (бездействие) дознавателя, следователя и прокурора / П. Константинов, А. Стуканов // Законность. – 2005. – №6. – С. 17-19.
7. Ковтун Н.Н. Практика судебного контроля за решениями и действиями (бездействием) публичных процессуальных органов, ограничивающими права и законные интересы личности в уголовном процессе : учеб.-практ. пособие / Н.Н. Ковтун, Р.В. Ярцев. – Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2006. – 112 с.
8. Лазарева В.А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В.А. Лазарева. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 1999. – 136 с.
9. Лазарева В.А. Право на судебную защиту и проблемы его реализации в досудебном производстве по уголовному делу : монография / В.А. Лазарева. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 168 с.
10. Непринцев А.В. О некоторых проблемах обжалования в уголовном судопроизводстве / А.В. Непринцев // Российская юстиция. – 2005. – №11. – С. 9-11.
11. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2009. – 1008 с.
12. Зинец Р.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования : процессуальные и организационные аспекты : монография / Р.А. Зинец. – Ставрополь : Сервисшкола, 2007. – 128 с.
13. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80.

REFERENCES

1. Popelyushko, V.O. (2012), “Defender’s appealing against decisions, acts or omissions of the bodies of pre-trial investigation and the prosecutor”, *Advokat*, no. 10 (145), pp. 12-15.
2. Yanovska, O.G. (2013), *Oskarzhennya advokatom rishen, diy chi bezdiyalnosti slidchoho, prokurora ta slidchoho suddi pid chas dosudovoho rozsliduvannya : naukovo-praktichniy posibnik* [Defender’s appealing against decisions, acts or omissions of investigator, prosecutor, and investigating judge during pre-trial investigation : scientific and practical aid], Pretsedent, Kyiv, Ukraine.

3. Gazetdinov, N.I. and Vishnevskaya, O.V. (2005), *Sostyazatelnaya deyatelnost zashchitnika na predvaritelnom sledstvii* [Competitive activity of defender in the course of pre-trial investigation], Izd-vo Kazan university, Kazan, Russia.

4. Sharenko, S.L. (2013), "Problematic issues of consideration of complaints against decisions, acts or omissions of the investigator or prosecutor", *Chasopis tsivilnoho i kriminalnoho sudochinstva*, no. 5 (14), pp. 44-50.

5. Komarnitska, O. (2014), "Appealing against decisions, acts or omissions of investigator, prosecutor, and investigating judge during pre-trial investigation : theory and practice", *Visnik prokuratury*, no. 6 (156), pp. 81-95.

6. Konstantynov, P., Stukanov, A. (2005), "Review of claims regarding action (omission) of inquiry officer, investigator, and prosecutor", *Zakonnost*, no.6, pp. 17-19.

7. Kovtun, N.N. and Yartsev, R.V. (2006), *Praktika sudebnoho kontrolya za resheniyami i deystviyami (bezdeystviem) publichnykh protsessualnykh orhanov, ohranichivayushchimi prava i zakonnye interesy lichnosti v uholovnom protsesse : ucheb.-prakt. posobie* [Practice of judicial control over decisions and actions (omissions) of public procedural agencies, which restrict the rights and legitimate interests of the individual in criminal proceedings : teaching aid], Izd-vo Volgo-Viatka academy of government service, Nizhniy Novgorod, Russia.

8. Lazareva, V.A. (1999), *Sudebnaya vlast i ee realizatsiya v uholovnom protsesse* [Judicial authority and its implementation in the criminal process], Izd-vo «Samara university», Samara, Russia.

9. Lazareva, V.A. (2010), *Pravo na sudebnuyu zashchitu i problemy eho realizatsii v dosudebnom proizvodstve po uholovnomu delu : monohrafiya* [The right to judicial protection and problems of its enjoyment in the pre-trial proceeding on a criminal case : monograph], Yurlitinform, Moscow, Russia.

10. Neprintsev, A.V. (2005), "On some problems of appeals in criminal proceedings", *Rossiyskaya yustitsiya*, no. 11, pp. 9-11.

11. Dubichinskiy, V.V. (editor) (2009), *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrayinskoyi movy : 100 000 sliv* [Dictionary of modern Ukrainian language : 100,000 words], VD «ShKOLA», Kharkiv, Ukraine.

12. Zinets, R.A. (2007), *Sudebnyy kontrol v stadii predvaritelnoho rassledovaniya : protsessualnye i orhanizatsionnye aspekty : monohrafiya* [Judicial control at the stage of pre-trial investigation : procedural and organizational aspects : monograph], Servisshkola, Stavropol, Russia.

13. "On Citizens' Appeals" : Law of Ukraine of October 2, 1996 № 393/96-BP, available at : http ://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80.

УДК 343.125: 343.137.5

КРИТЕРІЇ ДОЦІЛЬНОСТІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Сівак О.В., ад'юнкт

Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
kseniasivak@inbox.ru

Статтю присвячено аналізу запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, а саме визначенню критеріїв ефективності й доцільності його застосування як в теоретичному, так і в практичному значенні щодо цієї категорії осіб. Проведено паралель з іншими запобіжним заходами, які застосовуються до неповнолітніх правопорушників, а також виявлено низку недоліків і запропоновано способи їх вирішення.

Ключові слова: запобіжні заходи, застава, кошти, неповнолітні, ефективність, доцільність, кримінальний процесуальний закон.

КРИТЕРИИ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАЛОГА КАК МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Сивак О.В.

Национальная академия внутренних дел, пл. Соломенская, 1, г. Киев, Украина
kseniasivak@inbox.ru

Статья посвящена анализу меры пресечения в виде залога в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних, а именно определению критериев эффективности и целесообразности его применения как в теоретическом, так и в практическом смысле относительно данной категории лиц. Проведена параллель с другими мерами пресечения, которые применяются к несовершеннолетним правонарушителям, а также выявлен ряд недостатков, и предложены способы их решения.

Ключевые слова: меры пресечения, залог, средства, несовершеннолетние, эффективность, целесообразность, уголовный процессуальный закон.

CRITERIONS OF THE NECESSITY AND EFFICIENCY USING BAIL FOR PREVENT MEASURES TO JUVENILES

Sivak O.V.

National academy of internal affairs, Ukraine
kseniasivak@inbox.ru

This article analyzes one of the types of precautionary measures that apply to juvenile offenders, such as bail. This prevention activity is enshrined in the currently regulations, which are applicable in the CPC of Ukraine, article 182, which states that bail, as a measure for a juvenile suspect, is made by payment of the currency of Ukraine into a special account, which is determined in the prescribed manner by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The main aim of it is completion of the obligations by the suspect making funds in state revenue in the event of default of these obligations.

Special attention is paid to the criteria of article effectiveness and appropriateness of the use of bail, especially to juvenile offenders. However the effectiveness of the preventive measures is inextricably connected to social efficiency of criminal procedural law as a whole. Using of preventive measures is only a part of the whole set of measures aimed at prevention and elimination of crime. In our opinion this goal can be achieved through a comprehensive implementation of economic, political, cultural, educational and legal activity. The research of the effectiveness of a preventive measure to minors will allow understanding better of its impact on corrections and rehabilitation of offenders.

It is necessary to pay attention to humanity of the Code of Ukraine, which defines the special order pre-trial investigation against minors. It consists in securing additional procedural safeguards to the peculiarities of criminal proceedings against juveniles. Thus, the head 38 of the Code of Ukraine defines the common rules of the criminal proceedings against juveniles and procedural features of the application for a number of precautions for commitment crimes, including the bail.

The advantage of bail is that it is not only a warning, but it has also educational value, which is an important criterion of influencing on the behavior of the juvenile offender. The effectiveness of preventive measures bases on the implementation of important psychological property rights. It also stimulates the suspect to do out its procedural obligations. However, according to the questions of the using the bail for juveniles, then we believe it is inappropriate when depositing is made by the close relatives or family members. Such as sometimes these circumstances do not require juvenile suspect to fulfill their duties.

It is appropriate to use bail for a juvenile offender as an alternative to custody, because bail's content is less strict enforcement measure. The introduction of financial payments is the novel of the CPC of Ukraine that has order to strengthen the civil liability of persons involved in the criminal proceedings for improper execution of procedural duties which are assigned to them in the connection with the acquisition of a certain status.

Thus, the main responsibility is laid on the parents (mortgagor), but their procedural status in criminal procedural law legislator by now – is not defined. That's why bail is ineffective preventive measures to juvenile offender.

Key words: preventive measure, deposit funds, minors, efficiency, expediency, Criminal Procedure Law.

Основною засадою розвитку правової демократичної держави є вдосконалення чинного законодавства згідно з вищими світовими стандартами в галузі права, постійний пошук ідеологічних прогресивних напрямів та запровадження нових стратегій розвитку. Так, можемо з впевненістю говорити про те, що Україна на сьогодні досягла значних результатів у питаннях, пов'язаних із правильністю підходу щодо дотримання та забезпечення прав і свобод людини в одній, на нашу думку, з найважливіших і найскладніших галузей права – кримінально-процесуальному. Жодне суспільство не можна уявити як таке, що гармонійно існує, адже завжди поряд із сумлінними громадянами будуть порушники їх спокою та встановленого правопорядку. Не винятком із категорії цих громадян є також неповнолітні правопорушники, які через вплив на їхнє життя та свідомість

негативних чинників і через власну необізнаність стали на шлях злочинності. Саме особи, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, відчувають на собі наслідки державного примусу, що певною мірою полягають в обмеженні їхніх конституційних прав примусовими заходами.

Ефективність застосування запобіжних заходів нерозривно пов'язана із соціальною ефективністю кримінального процесуального закону в цілому. Застосування запобіжних заходів є лише часткою всього комплексу заходів, що спрямовані на попередження й ліквідацію злочинності. Ця мета, на нашу думку, може бути досягнута шляхом комплексного здійснення заходів економічного, політичного, культурно-виховного та правового характеру. Вивчення ефективності застосування запобіжного заходу до неповнолітніх дасть можливість краще зрозуміти його вплив на перевиховання й виправлення правопорушників.

Проте статтю ми вирішили присвятити одному з видів запобіжних заходів, а саме заставі, порядок та особливості застосування якої передбачені в ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

В останні роки інтерес до застави як до запобіжного заходу помітно збільшився, що відразу відобразилося в наукові літературі. Проблеми теоретичних, практичних і процесуальних особливостей обрання та застосування застави як запобіжного заходу розглядалися в роботах А.Є. Білоусова, А.Д. Бурякова, А.В. Величко, І.Й. Гаюр, В.В. Гутник, Т.В. Данченко, Ю.В. Донченко, З.Д. Єнікеєва, А.В. Захарко, З.Ф. Ковриги, В.А. Михайлова, М.М. Михеєнко, І.Л. Петрухіна, П.П. Пилипчука, Т.С. Садової, О.І. Цоколовой та ін. Однак більшість із досліджень були проведенні до прийняття Верховною Радою України нового КПК України та, відповідно, не містять аналізу процесуальних особливостей застосування запобіжного заходу «застава» за новим кримінальним процесуальним законодавством. Що ж стосується питань і проблем застосування застави як запобіжного заходу щодо неповнолітніх та її ефективності в умовах нового КПК України, то вони належно не були досліджені, що й зумовило необхідність цього дослідження.

Метою статті є дослідження факторів ефективності застосування до неповнолітніх правопорушників запобіжного заходу у вигляді застави та встановлення доцільності її застосування до цієї категорії осіб. Крім того, ми звернемо увагу на існуючі недоліки, насамперед практичного застосування. Наведемо рекомендації щодо вдосконалення правових норм, якими врегульовуються умови та способи застосування застави.

Справедливість українського законодавства полягає саме в тому, що перед ним усі неповнолітні рівні, незалежно від того, хто їхні батьки. Однак поряд із цим варто звернути увагу на гуманність КПК України, який визначає особливий порядок проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. Вона полягає в закріпленні додаткових процесуальних гарантій щодо особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Так, главою 38 КПК України визначено загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх і процесуальні особливості застосування низки запобіжних заходів за вчинення ними злочинів.

Одним із запобіжних заходів, який може застосуватися до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення в неповнолітньому віці, є застава. Застава як запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків за умови звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків [1, с. 464]. Перевага запобіжного заходу, а саме застави, полягає в тому, що вона має не лише попереджувальний, а й виховний характер, що є вагомим критерієм щодо впливу на поведінку неповнолітнього правопорушника. Ефективність запобіжного заходу побудована на реалізації важливих психологічних властивостей людини; він також стимулює виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків.

Для більш широкого й об'єктивного розгляду питання ефективності й доцільності застосування запобіжного заходу у вигляді застави, на нашу думку, доцільно було б розглянути дефініції понять «критерій», «ефективність» і «доцільність». Отже, тлумачний словник сучасної української мови подає такі визначення: «Критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [2, с. 465]; «Ефективність – те, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [2, с. 268], «Доцільність – відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний» [2, с. 245]. Тобто в змісті цієї статті ми повинні надати оцінку заставі як запобіжному заходу, зосередити увагу на тому, чи її застосування до неповнолітніх правопорушників практичними працівниками та

суддями приведе до потрібних результаті й наслідків та чи відповідатиме поставленій меті щодо визначення практичної корисності як для суспільства, так і для держави в цілому.

Звернемося до історії виникнення застави як заходу процесуального примусу для подальшого визначення її мети та предмета, щоб у результаті встановити об'єктивну істину та критерії щодо її ефективності й доцільності в застосуванні стосовно неповнолітніх правопорушників.

Застава є давнім процесуальним інститутом. У часи існування майнової відповідальності заставу й майнову поруку, на відміну від інших запобіжних заходів, застосовували частіше. Коли майнову відповідальність замінила особиста, ці запобіжні заходи взагалі втратили своє значення. У період існування інквізиційного процесу домінуючу роль як міри запобіжного заходу став відігравати арешт. Пізніше майнова порука й застава були законодавчо відновлені. Це відбулося після прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі – Статут 1864 р.) [3, с. 62]. Кримінально-процесуальний закон Російської імперії (Статут 1864 р.) передбачав заставу як «захід судового примусу», що робило можливим її активне використання. Першим кодифікованим кримінально-процесуальним законам УРСР також був відомий цей запобіжний захід (ст.ст.142, 151 КПК УРСР 1922 р., 1927 р.), проте така кодифікація кримінально-процесуального законодавства УРСР (1960 р.) цим запобіжним заходом знехтувала.

Особливо широкого застосування застава набула в радянській кримінально-процесуальній практиці в період із 1922 р. по 1927 р., тобто в період нової економічної політики, коли для цього були і економічні, і соціальні можливості. З відмовою від економічних методів господарювання та широкої демократії, з впровадженням у всі сфери економічного й суспільного життя адміністративно-бюрократичного режиму з притаманними йому методами примусу економічні гарантії забезпечення належної поведінки суб'єктів кримінального процесу стали викорінюватися як із практики досудового розслідування й судового розгляду, так і із законодавства щодо врегулювання кримінально-процесуальних інститутів. Виключення застави як запобіжного заходу з кримінально-процесуального законодавства відбулося в період реформи законодавства з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу України 28 грудня 1960 р. В Україні інститут застави було відновлено з 1996 р, проте за цей час він широко не застосовувався на практиці [4, с. 106].

Нині реформування суспільного й політичного життя нашої країни «реанімувало» заставу як запобіжний захід, який із кожним роком став використовуватися все частіше, адже до моменту прийняття нового КПК України застава як запобіжний захід застосовувалася вкрай рідко. Проте, як постає з даних, наведених у статистиці Міністерства внутрішніх справ України за 2013-2014 рр., застава як запобіжний захід до неповнолітніх правопорушників продовжує застосовуватися лише в окремих випадках.

Так, згідно з інформацією МВС України [5] за 2013 р. під час досудового розслідування всього обрано 55 847 запобіжних заходів (Таблиця 1). Відповідно, за 2014 р. під час досудового розслідування всього обрано 48 530 запобіжних заходів (Таблиця 2).

Таблиця 1

Обрання запобіжних заходів в Україні за 2013 р.

Обрано запобіжний захід	**Усього**	**Щодо осіб, які скоїли тяжкі й особливо тяжкі злочини**	**Щодо неповнолітніх**	**Щодо жінок**
Особисте зобов'язання (ст.179 КПК України)	32 776	13 050	856	2 019
Особиста порука (ст.180 КПК України)	669	353	124	33
Домашній арешт (ст.181 КПК України)	6 204	4 484	195	384
Застава (ст.182 КПК України)	970	645	2	77
Тримання під вартою (ст.183 КПК України)	15 228	13 189	254	591
Усього обрано запобіжних заходів	55 847	31 721	1 431	3 104

Таблиця 2

Обрання запобіжних заходів в Україні за 2014 р.

Обрано запобіжний захід	**Усього**	**Щодо осіб, які скоїли тяжкі й особливо тяжкі злочини**	**Щодо неповнолітніх**	**Щодо жінок**
Особисте зобов'язання (ст.179 КПК України)	24 415	9 809	620	1 455
Особиста порука (ст.180 КПК України)	469	240	44	25
Домашній арешт (ст.181 КПК України)	8 142	6 020	310	439
Застава (ст.182 КПК України)	701	420	1	68
Тримання під вартою (ст.183 КПК України)	14 803	12 999	254	455
Всього обрано запобіжних заходів	48 530	29 488	1 229	2 442

Проаналізувавши статистику застосування застави як запобіжного заходу щодо неповнолітніх правопорушників, можемо впевнено робити висновок, що практичними працівниками й суддями цей захід примусу щодо неповнолітніх, які скоїли злочин, не застосовується, перевага надається особистому зобов'язанню. У зв'язку із цим виникає питання в доцільності, ефективності та практичності її застосування.

Питання ефективності застави як запобіжного заходу у своїх працях розглядали багато науковців. Так, П.С. Митник визначав, що мета застосування цього запобіжного заходу досягається шляхом впливу на матеріальні інтереси особи, щодо якої вона застосовується, оскільки заставна сума вноситься ним самим, а також шляхом впливу на його моральні стимули, коли застава вноситься третьою особою, а обвинувачений (підозрюваний), не бажаючи витрат заставодавця, виконує обов'язки, покладені на нього у зв'язку із застосуванням застави [6, с. 18]. Деякі з авторів, зокрема З.З. Зінатуллін, В.М. Корнуков, Ю.Д. Лівшиц, вважають, що застава як запобіжний захід себе не виправдовує, практично не застосовується та взагалі неприйнятна, відноситься до числа низько ефективних, є «мертвою нормою», і загалом пропонують відмовитися від майнових заходів примусу. У свою чергу І.Л. Петрухін, М.М. Михеєнко, П.П. Пилипчук, Ю.В. Донченко, М.А. Погорецький вважають, що застосування застави та її вплив на забезпечення прав людини сьогодні є одним із найбільш актуальних напрямів наукового та практичного пошуку в кримінальній процесуальній діяльності та практиці і «відповідає сучасним соціально-економічним умовам життя суспільства, духу часу, тому її потрібно застосовувати якомога ширше».

Не менш цікавою та ґрунтовною є думка М.С. Строговича, який дотримувався тієї точки зору, що користі й добра від запобіжного заходу (застави) ніколи не було й не буде, а непорозумінь і непогодженостей – скільки завгодно. Обґрунтовуючи свою позицію, він вважав, що немає таких злочинів, за якими як запобіжний захід можливо обрати заставу, адже застава за своєю природою придатна лише стосовно заможних осіб. Неприпустимо, підкреслював М.С. Строгович, обирати заставу в серйозних злочинах у випадках, коли запобіжним заходом могло б бути обрано тримання під вартою, оскільки в цих випадках вийшло б, що «майново» сильні особи мають можливість відкуповуватися від тюрми грошима, інші ж такої можливості не мають. Однак, якщо застосовувати інше положення, тобто обрати заставу лише у випадках, коли могли б бути обрані інші, ніж тримання під вартою, більш легкі запобіжні заходи, цього не відбуватиметься, проте непорозуміння й неув'язки, як і раніше, залишаться. За таких умов, робив висновок М.С. Строгович, «єдино правильним виходом є повна відмова від подібної кримінально-процесуальної поступки обвинуваченому, якою є застава як запобіжний захід» [7, с. 403].

Повністю погодитися з думкою одного з вищенаведених авторів ми не можемо, оскільки частково підтримуємо як одну сторону, так і іншу. Проте стосовно питання застосування застави як

запобіжного заходу щодо неповнолітніх ми поділяємо думку О.М. Обушенко про те, що застосування застави до неповнолітнього є недоцільним, коли внесення коштів здійснюють близькі родичі або члени сім'ї, адже інколи підозрюваного неповнолітнього ці обставини не зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язки [8, с. 92]. Неповнолітній через нестійку психіку, через вплив на свідомість негативних чинників, через невміння логічно аналізувати й розмежовувати погане з хорошим не завжди буде дотримуватися встановлених правил. Він розумітиме застосування щодо нього цього запобіжного заходу як факт того, що від будь-якого покарання можна відкупитися, внісши лише вказану суму, і надалі займатися злочинною діяльністю. Тобто свідомого розуміння застосованого щодо нього запобіжного заходу у вигляді застави останній не отримає, виховного впливу на правосвідомість неповнолітнього правопорушника здійснено не буде.

Законодавець у ст.493 КПК України зазначив, що до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених ст.176 КПК України, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів, піклувальників [9, с. 391]. Згідно із цією норми батьки (або один із батьків), опікун чи піклувальник бере на себе письмове зобов'язання забезпечити належну поведінку та своєчасне прибуття неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Під час відібрання зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники попереджаються про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього й про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. Під час порушення цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладатиметься грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати. У нормі ст.182 КПК України зазначено, що застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною особою, тобто у випадку неповнолітнього застава вноситиметься батьками, опікунами чи піклувальниками, а відповідальність за порушення чи невиконання обов'язків будуть нести заставодавці, тобто ті ж батьки, опікуни, піклувальники.

Введення фінансових стягнень є новелою КПК України, покликаною підвищити громадянську відповідальність осіб, залучених до процесу кримінального провадження, за неналежне виконання процесуальних обов'язків, покладених на них у зв'язку з набуттям певного статусу. Виникає логічне запитання стосовно того, чи взагалі доцільно застосовувати до неповнолітніх правопорушників такий запобіжний захід, як застава, коли законодавець майже аналогічний захід примусу виділив спеціально для цієї категорії осіб. Вважаємо, що ні, оскільки санкція статті відрізняється лише сумою грошових коштів, тобто матеріальними збитками, які будуть завдані особам, які братимуть на себе зобов'язання щодо виконання неповнолітнім його обов'язків. Це дійсно має значення для осіб, які беруть на себе ці зобов'язання, проте ні в якому разі не для самого правопорушника, який у більшості випадків у зв'язку з впливом на психіку елементів підліткового максималізму буде продовжувати вчиняти протиправні діяння.

Проте цілком доцільним є застосування застави як запобіжного заходу щодо неповнолітнього правопорушника як альтернативи триманню під вартою, адже за своїм змістом застава є менш суворим заходом примусу. Для зменшення випадків застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою новий КПК України передбачає обов'язок слідчого судді в кожному випадку винесення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначати розмір застави як альтернативного запобіжного заходу (ч.3 ст.183 КПК України). Однак наведене правило (норма) може не поширюватися на такі випадки: якщо злочин вчинено із застосуванням насильства або погрозою його застосування; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте він був порушений нею (ч.4 ст.183 КПК України).

Що ж стосується ефективності практичної сторони застосування застави як запобіжного заходу, то можна сказати, що це найвагоміша причина, у зв'язку із чим застава застосовується рідше. Хоч законодавець у новому КПК України спростував предмет застави, визначивши, що ним можуть бути лише кошти, на відміну від норм КПК України 1960 р., де предметом застави були як кошти, так і майно, яке викликало багато непорозумінь, проте це не вирішило основну проблему. Поряд із спрощенням наявна й інша сторона, яка знаходить своє відображення в нормах, які стосуються клопотань, які слідчий подає до суду для застосування запобіжного заходу застави. Слідчий у своєму клопотанні повинен, по-перше, вказати перелік свідків, яких він вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу, по-друге, підтвердження того, що підозрюваному надані копії клопотання й матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу

«застава». Це дає змогу зробити висновок про те, що процедура обрання запобіжного заходу у вигляді, наприклад, особистого зобов'язання є набагато простішою та зручнішою для застосування практичним працівниками як щодо неповнолітніх, так і щодо дорослих правопорушників, ніж застава.

Як бачимо, не всі питання є повністю вирішеними, все ж таки залишаються елементи невизначеності. Застава як запобіжний захід має достатню кількість особливостей, які потрібно надалі досліджувати для покращення як ефективності, так і практичності. Адже процесуальний порядок, додаткові умови й організаційні особливості застосування запобіжного заходу «застави», особливо щодо неповнолітніх правопорушників, повинні сприяти оптимізації кримінально-процесуальних відносин та ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Не менш важливим є визначення й законодавче закріплення відповідного процесуального статусу застоводавця. Вірно, на нашу думку, вказує Т.В. Данченко, що заставодавець – третя особа, яка повинна відповідати певним позитивним вимогам: відсутність судимості, наявність постійного місця проживання й роботи, позитивних характеристик, відомого джерела доходу тощо. Висування певних вимог до заставодавця, якщо їм не є сам обвинувачений чи підсудний, може припинити спроби внесення застави членами злочинних груп, що залишилися на волі, внесення як застави злочинно або незаконно здобутого майна тощо [4, с. 107].

Також варто зазначити, що в кримінальному процесуальному законодавстві фактично без уваги залишилося питання про походження грошей, внесених як застава. Це питання є дуже важливим. Його довільне рішення може не тільки створити умови для використання як застави «брудних» грошей, а й послужити своєрідною формою їх відмивання. Необхідно відобразити в нормах про заставу положення, які дають можливість встановити легальність походження грошей, які закладаються. Можливо, практично доцільніше б було, щоб грошима, які були обернені в дохід держави у зв'язку з невиконанням підозрюваним, обвинуваченим своїх обов'язків, частково розпоряджалися правоохоронні органи, тобто за цей рахунок могли б підвищити свій науково-технічний рівень, зокрема придбати «слідчі валізи», відеокамери, оплачувати роботи консультантів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково – практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Донченко Ю.В. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді застави / Ю.В. Донченко // Право України. – 1999. – № 3. – С. 61-64.
4. Данченко Т.В. Застава : історія розвитку та проблеми застосування / Т.В. Данченко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 106-108.
5. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http ://mvs.gov.ua.
6. Митник П. Застава як запобіжний захід / П. Митник // Юстиція Білорусі. – 2001. – № 3. – С. 17-21.
7. Крайнюк В.Г. Застава як запобіжний захід у кримінальному судочинстві / В.Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – № 1. – С. 401-407.
8. Обушенко О.М. Особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного / О.М. Обушенко // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 3 (66). – С. 87-95.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х. : Право, 2013. – Т. 2. – 664 с.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M., Blazhivskiy, E.M., Burdol, E.P. et al. (2012), *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktichnyi komentar : u 2 t.* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary : in 2 vol.], Pravo, vol. 1, Kharkiv, Ukraine.

2. Busel, V.T. (editor) (2002), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great Dictionary of Modern Ukrainian], VTF «Perun», Kyiv ; Irpin, Ukraine.

3. Donchenko, Yu.V. (1999), "Current problems of application of preventive measure in the form of recognisance", *Pravo Ukrayiny*, no. 3, pp. 61-64.

4. Danchenko, T.V. (2004), "Pledge : history of development and application of problems", Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, no. 1, pp. 106-108.

5. The official website of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, available at : http ://mvs.gov.ua.

6. Mytnyk, P. (2001), "Pledge as a preventive measure", *Yustitsiya Bilorusi*, no. 3, pp. 17-21.

7. Kraynyuk, V.G. (2013), "Pledge as a preventive measure in criminal proceedings", *Uchenye zapiski Tavricheskoho natsionalnoho universiteta im. V.I. Vernadskoho Seriya «Yuridicheskie nauki»*, volume 26 (65), no. 1, pp. 401-407.

8. Obushenko, O.M. (2014), "Features of application of preventive measures for juvenile suspect", *Visnyk KhNUVS*, no. 3 (66), pp. 87-95.

9. Blazhivskyi, E.M., Groshevyi, Yu.M., Domin, Yu.M. et al. (2013), *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktichnyi komentar : u 2 t.* [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary : in 2 vol.], Pravo, vol. 2, Kharkiv, Ukraine.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Василенко Леся Павлівна – к.ю.н., доцент кафедри правознавства Житомирського національного агроекологічного університету

Гартман Мар'яна Тарасівна – аспірант кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Герман Олександр Олександрович – аспірант кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», прокурор Котовської міжрайонної прокуратури

Горбова Наталя Аркадіївна – к.пед.н., кафедра українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету

Дубовик Ольга Ігорівна – здобувач кафедри історії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Єфіменко Людмила Леонідівна – аспірант Національного університету Державної податкової служби України

Зайцева-Калаур Інна В'ячеславівна – к.ю.н., доцент кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності Тернопільського національного економічного університету

Ільницький Володимир Олегович – аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ільющенко Ганна Володимирівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права ДВНЗ «Національний гірничий університет»

Кімчинська Сабіна Василівна – асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Клочко Альона Миколаївна – к.ю.н., доцент Сумського державного університету

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Король Володимир Володимирович – к.ю.н., доцент, заступник директора Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Корчак Наталія Миколаївна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національної академії прокуратури України

Кравченко Олена Євгеніївна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, прокурор відділу прокуратури Харківської області

Кравчук Володимир Миколайович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Крикливець Дмитро Євгенович – аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Крикушенко Олександр Георгійович – генерал-майор внутрішньої служби, начальник Управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області

Кузьміна Ірина Сергіївна – аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лісняк Сергій Григорович – провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Москаленко Катерина Вікторівна – к.ю.н., асистент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Нікітенко Олександр Іванович – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України

Пахомова Ірина Анатоліївна – викладач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Піцикевич Володимир Васильович – к.ю.н., адвокат

Прокоф'єва-Янчиленко Дарія Михайлівна – к.ю.н., помічник начальника Головного управління по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України

Радовецька Людмила Василівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового інституту контррозвідувальної діяльності Національної академії Служби безпеки України

Ружицька Євгенія Олегівна – аспірант відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права імені В.М. Корецького

Самілик Людмила Олексіївна – к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національного університету державної податкової служби України

Сарана Сергій Володимирович – к.ю.н., доцент, докторант кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету державної податкової служби України

Семьоркіна Ксенія Олегівна – студентка Національного університету державної податкової служби України

Сівак Оксана Валеріївна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

Сметюх Вероніка Сергіївна – аспірантка кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Федотов Олексій Павлович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Хомко Леся Василівна – к.ю.н., старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Щериця Світлана Іванівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету

Юрчишин Віталій Дмитрович – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Яцкевич Іван Іванович – здобувач кафедри муніципального права та адміністративно-правових дисциплін Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія»

УДК……

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:
Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом),* адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, … (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім’я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – Лютіков Павло Сергійович – *(061) 228-75-28*
Відповідальний секретар – Шиванова Марина Григорівна – *(061) 289-12-98*
Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru
Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: *пр. Леніна, 74, V корпус, к. 101*

Для нотаток

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 1 (II), 2015

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 х 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 28,3

Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.